Jolita Butkevičienė

Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai

Jolita Butkevičienė

Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai

Mokslo monografija

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

VERSUS AUREUS

2014

UDK 72(474.5)(091)(075.8)
Bu393

Doc. dr. Vytautas Petrušonis (Vilniaus Gedimino technikos universitetas)
Doc. dr. Mindaugas Bertašius (Kauno technologijos universitetas)

Mokslo monografija apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Vytauto Didžiojo universiteto Menų fakulteto tarybos posėdyje 2014 m. kovo 31 d. (protokolo Nr. 58) ir Menų fakulteto Menotyros katedros posėdyje 2014 m. vasario 25 d. (protokolo Nr. 91).

Mokslo monografijos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba
(sutarties Nr. MIP-15/2010 ir LIT-8-19).

ISBN 978-609-467-047-3 (spausdintas)
ISBN 978-9955-34-490-2 (spausdintas)

ISBN 978-609-467-046-6 (internetinis)
ISBN 978-9955-34-489-6 (internetinis)

TURINYS

ĮVADAS....7

1. ARCHITEKTŪROS PAVELDOTVARKOS RAIDA.
NUO ROMANTIZMO PRIE PRAGMATIZMO EUROPOJE;
NUO DESTRUKCIJOS PRIE SISTEMINGO TVARKYMO LIETUVOJE.... 28

XIX a. realijos.
Pirmyn į praeitį, arba ankstyvoji paveldotvarkos teorija.... 30

Carinės imperijos gniaužtuose.
Paveldo naikinimo politikos ir pavienių išsaugojimo
iniciatyvų sankirta.... 35

Bendrų kelių paieškos Europoje.
Slinktis nuo sąstingio prie naikinimo Lietuvoje. XX a. pirma pusė.... 40

Mokslinės paveldotvarkos užuomazgos Vakarų Europoje.... 40

Architektūros paveldo padėtis Lietuvoje ir
okupuotame Vilniaus krašte.... 42

Lietuvos kultūros paveldas prieš sovietų ideologijos buldozerius.... 48

XX a. antra pusė.
Klasikinės paveldotvarkos teorijos „aukso amžius“
ir jo atspindžiai Lietuvoje.... 52

Klasikinė paveldotvarka.
Architektūros paveldas – tiesos paieškų šaltinis.... 54

Ankstyvosios ir klasikinės paveldotvarkos teorijų
sandrauga Lietuvoje.... 61

2. PAVELDOTVARKOS DARBAI LIETUVOJE SOVIETMEČIU.
TARP MOKSLO IR KŪRYBOS.... 75

Paveldotvarkos metodų įgyvendinimo lemti
atradimai ir praradimai.... 76

Architektūros paveldotvarkos būdai.
Atkurta ar sukurta?.... 94

Tikrų praeities ženklų atradimai.... 95

Nelengvai apčiuopiamos tiesos ribos.... 104

Autentiškų likučių inspiruota kūryba 112

Romantizmo ženklai XX a. antros pusės paveldotvarkoje 135

Paveldotvarkos darbų ir
autentiškų architektūrinių struktūrų naikinimo sankirta 143

3. PAVELDOTVARKOS DARBŲ PADARINIAI.
IŠMOKTOS IR NEIŠMOKTOS PAMOKOS 152

Sovietmečio paveldotvarkos
šiuolaikiniai teoriniai ir praktiniai diskursai 153

Rekonstrukcija. Teigiami ir neigiami aspektai 153

Restauravimo laimėjimai. Sovietinių kanonų sekiniai 163

Veiksniai, lėmę Lietuvos architektūros paveldotvarkos savitumus.
Praeities realijų ženklai 169

IŠVADOS 185

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI 191

IKONOGRAFINIAI ŠALTINIAI 209

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA 209

INTERVIU 217

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS 218

SUMMARY 223

THE CONSERVATION OF LITHUANIAN ARCHITECTURAL HERITAGE:
LOSSES AND DISCOVERIES 223

ĮVADAS

Architektūros paveldas kaip jokia kita kultūros paveldo rūšis yra atviras nuolatiniam sąlyčiui su visuomene. Pastatuose atsiskleidžia įvairialypė vizualizuota mūsų praeitis, tik reikia mokėti ją perskaityti. Tačiau šį tiesioginį pažinimo procesą Lietuvoje šiandien apsunkina paveldotvarkos sukurtas nežinomybės šešėlis. Stebint gotikos, renesanso, baroko pastatus negalima atskirti, kas yra tikra, o kas sukurta sovietmečiu tuos pastatus rekonstruojant ir restauruojant. Šios problemos išspręsti nepadeda ir *Lietuvos architektūros istorijos*[1] monografijos, kuriose paveldotvarkos rezultatai neaptariami. Todėl siekiant kuo objektyviau pažinti Lietuvos mūrinės architektūros paveldą kaip autentišką istorinių, kultūrinių žinių sklaidos šaltinį, reikia atskleisti, kas yra tikra, o kas tik rekonstravimo ir restauravimo darbų padarinys. Akivaizdu, kad būtina parodyti ne tik gerąsias paveldotvarkos puses (į laimėjimų aptarimą daugiau buvo telkiamasi sovietmečiu), bet ir neigiamus šio proceso aspektus. Juk iki šiol neįvertinti Lietuvos mūrinės architektūros rekonstravimo ir restauravimo darbai, aiškiai neįvardyti laimėjimai ir praradimai sudaro palankią dirvą ne tik teigiamoms, bet ir neigiamoms tendencijoms plisti.

Taigi suvokiant architektūros paveldo kaip istorijos liudininko reikšmę labai svarbūs tampa sovietmečiu atlikti paveldotvarkos darbai. Tuo laikotarpiu vyko patys reikšmingiausi mūrinės architektūros rekonstravimo ir restauravimo procesai. Iš užmaršties prikelta Trakų salos pilis ir Biržų pilies rezidenciniai rūmai, pašalinus laiko apnašas, atverta gotikinė ir renesansinė Vilniaus, Kauno ir Kėdainių senamiesčių pastatų architektūra. Todėl atsižvelgiant į to meto išskirtinumą atliktų darbų apimtimi, šios monografijos objektu tampa Lietuvos mūrinės architektūros paveldotvarka sovietmečiu (1950–1990 m.), daugiausia dėmesio skiriant rekonstrukcijos ir restauracijos darbų mokslinio pagrįstumo analizei, atkurtų fragmentų formos autentiškumo tyrimams, istorinės medžiagos (formos ir substancijos) išlikimo nustatymui. 1950-ieji

1 *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio.* T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988. *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII pradžios iki XIX a. vidurio.* / Ats. red. A. Jankevičienė. T. 2. Vilnius: Mokslas, 1994.

pasirinkti atskaitos tašku, nes tais metais pradėti nuoseklūs architektūros paveldotvarkos darbai.

Reikia pasakyti, kad iki šiol mūrinės architektūros restauravimas ir rekonstravimas tyrinėti palyginti fragmentiškai ir paviršutiniškai. Sovietmečiu paveldotvarkos rezultatai buvo aptariami spaudoje ir mokslinėse konferencijose, tačiau tuomet buvo daugiau akcentuojami teigiami atliktų darbų aspektai, daug dėmesio skirta statistikos pateikimui, neanalizuotas atliktų darbų mokslinis pagrįstumas, o svarbiausios problemos, susijusios su atkurtos architektūros kompozicijos autentiškumu, originalios substancijos išsaugojimu, liko nesuvoktos ir neįvardytos. Tuo metu nebuvo iki galo suprasta paveldotvarkos reikšmė ir tiesioginis jos poveikis verčių, glūdinčių architektūros paveldo objektuose, sklaidai. Todėl ir iškyla būtinybė atlikti kokybiškai naują paveldotvarkos tyrimą, daugiausia dėmesio skiriant nuveiktų darbų moksliniam pagrįstumui, išskiriant, apibrėžiant ir įvertinant trūkstamų architektūros statinio dalių atkūrimo būdus. Taip pat svarbu išsiaiškinti, kiek tuo metu vykdyti darbai atliepia tarptautines architektūros paveldotvarkos nuostatas.

Visi aptarti veiksniai padiktavo monografijos **tikslą**: įvertinti Lietuvos mūrinės architektūros paveldo rekonstravimą ir restauravimą sovietmečiu, pagrindiniais vertinimo kriterijais pasirenkant pasaulines paveldotvarkos teorines nuostatas. Tikslui pasiekti iškeltos ir įgyvendintos kelios tyrimų kryptys. Pirmiausia norint suvokti Lietuvoje sovietmečiu susiklosčiusias paveldotvarkos tendencijas, reikėjo atidžiai pažvelgti į praeitį. Tyrimui svarbus tapo carinis laikotarpis, padėjęs pamatus s p e c i f i n e i paveldo sampratai Lietuvoje. Neabejotinai reikšmingas čia ir tarpukaris, padaręs savitą įtaką tolesnei paveldo sampratos raidai. Veikiant šių istorinių tarpsnių politinėms, socialinėms peripetijoms, susiformavo simbolinė paveldo idėja, kuri veikė visu sovietmečio laikotarpiu ir kuri tebegyva dabar. Toliau siekiant atskleisti Lietuvos paveldotvarkos savitumus pravartu buvo išsiaiškinti paveldotvarkos raidą Europoje bei susisteminti restauravimo ir rekonstravimo darbus reglamentuojančius tarptautinius dokumentus, greta atliekant (1950–1990 m.) Lietuvoje paskelbtų teorinių paveldotvarkos darbų analizę. Restauravimo ir rekonstravimo sampratų istorinės raidos Europoje analizė leido nustatyti Lietuvos paveldotvarkos teorinės minties ir praktinių darbų padėtį tarptautiniame kontekste. Lietuvos architektūros restauravimo ir rekonstravimo

vertinimui aktuali yra objektų klasifikacija pagal paveldotvarkos darbų tipus ir jų analizė. Vienas reikšmingiausių uždavinių, padedančių atskleisti, kiek paveldotvarkos darbus patyrę objektai demonstruoja pirminę autentišką informaciją ir kiek XX a. antros pusės interpretacijas, yra architektūros statinio dalių atkūrimo būdų išskyrimas, pavyzdžių analizė ir vertinimas. Siekiant nustatyti sovietmečiu susiklosčiusių tendencijų įtaką nepriklausomybės laikotarpio (1990–2010) paveldotvarkos darbams, atlikta atvejų studija. Taigi visos išvardytos tyrimų kryptys orientuotos į sovietmečiu vykusių mūrinės architektūros rekonstravimo ir restauravimo vertinimą.

Vertinimo kriterijai. Vertinti sovietmečiu atlikus paveldotvarkos darbus nėra paprasta dėl daugelio priežasčių. Pirmiausia komplikuotas pats metodo pasirinkimas. Šiuolaikinės paveldotvarkos įrankiai skirti dabarties problemoms *čia ir dabar* spręsti. Atsisakius neįgyvendinamos mistifikuotos klasikinės teorijos koncepcijos – *objektyvios tiesos siekiamybės* – šiandien paveldotvarka nukreipta ne į *objektyvios tiesos* paieškas, bet į veiksnius, priklausančius nuo subjektų, t. y. į paveldo objekto *vertę, reikšmę, funkciją*. Paveldotvarkos lauke aktyviai dirba ne tik šios srities specialistai, bet ir vadybos, ekonomikos, turizmo sričių darbuotojai ir paveldo išsaugojimu suinteresuotų visuomenės grupių atstovai. Taigi šiuolaikiniai procesai grindžiami aktyvia komunikacija, o vienas svarbiausių veiksmų yra konkretaus paveldo objekto ir visuomenės grupių santykio (t. y. vertės ir reikšmės) nustatymas. Svarbu paminėti, kad vertės ir reikšmės nėra universalios. Vienos žmonių grupės gali perskaityti įvairiausią objekte glūdinčią informaciją, o kitos neįžvelgs nieko. Pagal šiuolaikinės teorijos koncepciją pastatai turi būti tvarkomi dėl tų, kuriems objektas yra aktualus ir reikšmingas. Kaip teigia tyrinėtojas Salvadoras Muñozas Viñas, suinteresuotos visuomenės dalies lūkesčiai, prioritetai turi tapti svarbiais paveldotvarkos darbų kryptį ir apimtis lemiančiais veiksniais[2]. Šiandien keliami pagrindiniai klausimai – kam ir kodėl reikia kištis į kultūros paveldo objektą. Tik atsakius į juos, pradedama ieškoti tinkamų techninių sprendimų. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad daugumoje Vakarų valstybių į paveldo lauką įtraukiami įvairūs iki tol užribyje buvę statiniai: tai technikos statiniai, vernakuliarioji architektūra, pastatai, turintys reikšmę konkrečiai bendruo-

2 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation.* Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 70–71.

menei, svarbūs konkrečių regionų savitumų liudytojai ar kitas savybes turintys objektai, kurių išsaugojimą lemia ne išskirtinė architektūrinė išraiška, o jose glūdinčios įvairios kitos vertės. Tai jiems šiandien skiriamas didelis dėmesys, o seniesiems istoriniams architektūros objektams dažniausiai taikoma palaikomoji priežiūra.

Taigi šiuolaikinės paveldotvarkos modelį bandyti pritaikyti praeities darbų vertinimui praktiškai neįmanoma[3], toks procesas, deja, neatitiktų esminės *čia ir dabar* nuostatos. Kita vertus, rekonstruoti ir restauruoti objektai turi daug verčių, kurios jau yra tapusios įprastomis ir greičiausiai trukdytų atskleisti buvusiąsias. Taigi aktyvi subjektų grupių komunikacija su paveldo objektu, lemianti jo (objekto) ateitį, yra efektyvi tik esamajame laike. Atsigręžus į klasikinę mokslinę paveldotvarkos teoriją iškyla kitų problemų. Suabsoliutinti ir filosofiškai neišskleisti konstruktai *tiesa* ir *tikras* ilgainiui buvo sutapatinti *su pirminiu sumanymu* ir tapo pagrindine šios teorijos yda, lėmusia beatodairišką troškimą grąžinti ankstesnį statinio pavidalą. Šios pagrindinės sąvokų interpretavimo problemos ryškiausiai atsiskleidžia praktikos darbuose. Tačiau pati teorija pateikia gana didelį konkrečių darbų vertinimo įrankių arsenalą. Pirmiausia vienas esminių paveldotvarkos principų, pradėjęs formuotis XIX a. pabaigoje, yra mokslinis pagrįstumas. Akivaizdu, kad pastatai yra vieši, lengviausiai prieinami žmonijos istorijos liudininkai, todėl bet koks įsikišimas privalo būti grindžiamas architektūrinių, istorinių tyrimų duomenimis. Vertingais ir autentiškais laikant visus objekto gyvavimo laikotarpius, galima išspręsti ir paveldotvarkos, nukreiptos į *tiesos* paieškas, problemą. Paveldo atveju *tiesa* yra visa tai, kas buvo, kas atsitiko su tuo objektu nuo jo statybos pradžios iki šių dienų arba iki jo gyvavimo pabaigos. Tai yra laike išsidriekęs procesas, kurio visų detalių tiek architektūrine, tiek ir istorine prasme atkurti neįmanoma. Laikantis tokios nuostatos pagrindinis dėmesys vertinant sovietmečiu atliktus paveldotvarkos darbus skiriamas rekonstruotos ar restauruotos architektūrinės kompozicijos, atskirų architektūrinių detalių atkūrimo moksliniam pagrįstumui, nustatant, kiek ta detalė artima pasirinkto atkurti laikotarpio originalui.

3 Pirmiausia tenka konstatuoti, kad Lietuvoje dar labai nedidelės architektūros paveldo likimu suinteresuotų žmonių gretos. Net ir surinkus entuziastų grupę reikėtų pasitelkti visą informaciją apie konkrečių pastatų vaizdą, būklę, buvusią prieš pakeitimus, pabandyti išskleisti jų vertes ir reikšmes ir šiais aspektais įvertinti, kokias žinias perduoda paveldotvarkos darbus patyręs objektas, pasverti atradimus ir praradimus.

Tyrimo metodai. Turint prieš akis pagrindinius vertinimo kriterijus, toliau įvairialypei monografijos temai atskleisti pasitelkti skirtingi mokslinių tyrimų metodai. Europos paveldotvarkos raida, parodant chronologinę esminių idėjų ir sampratos kaitą bei išskiriant šio proceso priežastinius ryšius, analizuojama *istoriniu* ir *analitiniu metodais*. Taikant šiuos metodus, apžvelgiama ir Lietuvos paveldotvarkos padėtis Rusijos imperijos sudėtyje, ir tarpukario nepriklausomoje valstybėje, ieškoma priežasčių, lėmusių specifinę paveldo traktavimo ir tvarkymo būklę sovietmečiu. Tyrimui naudingi ir *analitinis*, *ikonografinis empirinis* ir *lyginamasis metodai*, padedantys atverti Lietuvos mūrinės architektūros paveldotvarkos darbų, atliktų sovietmečiu, mokslinį pagrįstumą ir apimtis. Norint atskleisti, kiek paveldotvarkos invaziją patyrusioje architektūroje yra likę autentiškos informacijos (statybinės medžiagos, architektūros elementų ir t. t.), ir nustatyti atkurto vaizdo artimumą buvusiam autentiškam vaizdui, taikomas autorės sukurtas metodas, santykinai pavadintas *formaliuoju-rekonstrukciniu*. Šio metodo esmė – rekonstruotos (visiškai atstatytos) ar restauruotos architektūros kompozicijos lyginimas su architektūrinių ir ikonografinių tyrimų duomenimis, pagrindinį dėmesį skiriant moksliniam atkurtų pastato dalių ir detalių pagrįstumui. Taip kiekvienas paveldotvarkos darbus patyrusio pastato elementas tiriamas pro autentiškumo prizmę, nustatant, kiek jis artimas atkuriamo laikotarpio originalui formos, medžiagiškumo, atlikimo būdo aspektais.

Formaliosios analizės metodas svarbus tyrinėjant mūrinės architektūros restauravimo ir rekonstravimo padarinius: pastatų tūrinės-erdvinės sandaros ir / ar architektūros kompozicijos pasikeitimus. Darbe taikomas *lyginamasis metodas* padeda įvertinti Lietuvos paveldotvarkos metodikos ir praktikos padėtį Europos kontekste. Pasitelkus šį metodą, taip pat išskiriami restauravimo ir rekonstravimo darbų teigiami ir neigiami aspektai, atsiskleidžiantys analizuojant, apibendrinant ir lyginant sukauptus archyvinius duomenis ir empirinių tyrimų medžiagą. Gauti rezultatai įvertinami tarptautinių paveldotvarkos nuostatų kontekste. Visi pasirinkti metodai padeda aprėpti platesnį problemų lauką.

Šaltiniai. Pasitelkus išvardytus metodus didžiausias dėmesys buvo skiriamas restauruotiems ar rekonstruotiems architektūros paveldo objektams. Pirmiausia buvo susipažinta su įvairius tvarkymo darbus pa-

tyrusių pastatų architektūros tyrimų, projektavimo ir atliktų darbų medžiaga. Peržiūrėjus apie 380 vienetų archyvuose saugomų su sovietmečiu atliktais pastatų rekonstravimo, restauravimo ir konservavimo procesais susijusių bylų atsiskleidė paveldotvarkos darbų kiekybiniai dydžiai[4] ir geografinis paplitimas. Toliau studijuojant konkrečiuose objektuose atliktų darbų apimtis išskirti sovietmečiu taikytų paveldotvarkos metodų tipai. Svarbiausiame etape tyrinėjant pastatus, kuriuose atlikti rekonstravimo ir restauravimo darbai, buvo nustatyti sovietmečiu naudoti kompoziciškai svarbių architektūros dalių ir detalių atkūrimo problemų sprendimo būdai. Svarbu pasakyti, kad monografijoje pristatomi ne visi tyrinėti objektai, bet tipiškiausi, geriausiai sovietmečio paveldotvarkos tendencijas iliustruojantys atvejai.

Taigi pirminė ir reikšmingiausia medžiaga apie Lietuvoje sovietmečiu vykusius rekonstravimo ir restauravimo darbus sutelkta Vilniaus apskrities[5] ir Kultūros paveldo centro[6] archyvuose. Tenka konstatuoti, kad informacijos kiekio požiūriu padėtis nėra gera. Tik nedidelė dalis atliktų rekonstrukcijos ir restauracijos darbų aprašyta mokslinėse ataskaitose. Išsamiausiai ir aiškiausiai architektūros tyrimai ir paveldotvarkos darbai apibūdinti Dalijos Zareckienės rengtose ataskaitose[7]. Dauguma kitų autorių daugiausia dėmesio skyrė ne nuosekliam architektūros tyrimų ir paveldotvarkos procesų charakterizavimui, o chronologiniam vykusių darbų aprašymui, dažnai visiškai nenurodydavo, kuo remiantis buvo atkurtos architektūros detalės ar ištisos kompozicijos. Tokių neinformatyvių pavyzdžių yra nemažai. Jiems priklauso ir dauguma Vilniaus univer-

4 Išsamią kiekybinę 1940–1990 m. architektūros paveldo tvarkymo analizę atliko dr. Edita Riaubienė. Su rezultatais galima susipažinti 2003 m. disertacijoje „Lietuvos architektūros paveldosauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai“.

5 Toliau darbe vartojama santrumpa VAA.

6 Toliau darbe vartojama santrumpa KPC.

7 D. Zareckienės ataskaitų išskirtinumą lėmė tai, kad architektė kelerius metus buvo paskyrusi mokslinei veiklai, todėl turėjo galimybių savo atliktus darbus susisteminti. KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 428. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Perkūno namai Kaune. Ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1973; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 424. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamas namas Vilniaus g. Nr. 20. Ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1973. KPCA; F. 5. Ap. 1, b. 443. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyv. namas Rotušės a. 29. Ataskaita.* D. Zareckienė, 1970; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 425. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamo namo Kaune Rotušės a. 10 ataskaita.* D. Zareckienė. 1973.

siteto pastatų restauravimo ataskaitų[8]. Atkurtų detalių analizės požiūriu ne visada gana išsami ir Trakų salos rekonstrukcijos darbų medžiaga[9]. Mokslinių ataskaitų kokybę lėmė daug įvairių veiksnių. Labai dažnai visus darbus apibendrinantys dokumentai buvo rašomi praėjus keleriems, o Trakų salos pilies atveju – net keliolikai metų, architektai-restauratoriai lygiagrečiai dirbo su keliais objektais, aprašomieji darbų procesai jau buvo pradėję grimzti į užmarštį. Už šį moksliškai svarbios dokumentacijos rengimą buvo labai mažai arba kartais ir visai nemokama, jam nebuvo skiriama papildomai laiko.

Taigi retas paveldotvarkos darbus patyręs objektas turi gana aiškų atliktų veiksmų ir tuo labiau jų pagrįstumo aprašymą. Siekiant nustatyti visos architektūrinės kompozicijos ar vieno elemento artimumą atkurto laikotarpio originalui nemažai informacijos surinkta analizuojant architektūros tyrimų medžiagą, gautus duomenis lyginant su rekonstravimo, restauravimo projektais ir natūroje įgyvendintais rezultatais. Tačiau sudėtingiausia nagrinėti objektus, kurių darbai ne tik neaprašyti ataskaitose, bet ir architektūros tyrimų duomenys liko neapibendrinti ir neišleisti atskiromis bylomis, tokiais atvejais labai sunku rasti atspirties tašką palyginimams. Vienas tokių pavyzdžių yra Biržų pilis: moksliniai dokumentai, pagrindžiantys jos atstatymą, neparengti, architektūrinių tyrimų duomenys nesusisteminti, išlikusioje istorinių tyrimų ir projektinėje medžiagoje nepaaiškintas ir nepagrįstas tokio svarbaus architektūros elemento kaip pagrindinio fasado pirmojo aukšto arkada pastatymas (atkūrimas). Panaši yra ir Kauno Rotušės aikštės pastatų nr. 2, 3, Raudonės pilies[10] ir kai kurių kitų objektų padėtis, apie jų atkūrimo procesą nėra jokių duomenų. Šie faktai

8 VAA. F. 5, b. 3049. *VVU Kolonų salė. B. Sruogos Nr. 10. Autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* T. Meilūnas. Vilnius, 1982; VAA. F. 5, b. 3073. *B. Sruogos Nr. 10. VVU pagrindinio įėjimo ir salių korpuso restauracijos autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* V. Stepulienė. Vilnius, 1982; VAA. F. 5, b. 2169. *Buv. Vilniaus Alumnato rūmų Universiteto g. 4 rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita.* E. Urbonienė. Vilnius, 1979. VAA. F. 5, b. 2922. *VVU praėjimo iš Sarbievijaus į Didįjį kiemą rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita. 1978–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1982; VAA. F. 5, b. 28293. *VVU Universiteto 7, 9. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita. 1977–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1982.

9 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo-restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* T. 1. S. Mikulionis. 1989; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1975.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 910. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1976.* S. Mikulionis. Vilnius, 1977; ir kt.

10 Apie namų Kaune Rotušės a. nr. 2, 3 paveldotvarkos darbus archyvuose nėra jokios informacijos. Išlikę Raudonės pilies paveldotvarkai parengti du skirtingų apimčių darbus nubrėžiantys projektai, tačiau atlikti darbai visai neaprašyti.

rodo, kad tuometėse architektūros paveldo apsaugą ir tvarkymą vykdžiusios įstaigose nebuvo suvokta atliktų darbų dokumentavimo svarba ir dėl to ateities kartos prarado galimybę sužinoti apie kai kurių objektų atkūrimo pagrįstumą, juo labiau kad dažnai paveldotvarkos darbų metu autentiška substancija buvo ardoma ir jos vietą užimdavo naujadarai. Kaip jau minėta, atliktų darbų pagrįstumas nebuvo aptariamas ir mokslinėje bei populiariojoje spaudoje.

Problemos ištirtumas. Literatūra. Svarbiausias ir bene vienintelis sovietmečio laikotarpio mokslo darbas, skirtas architektūros paveldotvarkai, tai Jono Glemžos 1974 m. Maskvoje apginta disertacija „Lietuvos TSR mūrinės architektūros restauravimo darbų metodinės kryptys“[11] ir jos pagrindu parašytas mokslinis straipsnis „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“[12]. Prof. J. Glemža teoriškai apibrėžė visus naudotus architektūros paveldo objektų tvarkymo metodus, apibūdino keletą tipiškiausių Lietuvos gynybinės, visuomeninės ir gyvenamosios architektūros paveldo restauravimo pavyzdžių, pateikdamas trumpus vertinimus[13]. Praėjus keturiems dešimtmečiams nuo šių darbų paskelbimo, tenka daryti išvadą, kad ne visi išskleisti paveldotvarkos veiksmų konceptai ir įgyvendintų darbų vertinimai atliepia esmines tarptautines paveldotvarkos nuostatas. Tačiau taip pat reikia pastebėti, kad J. Glemžos atliktas mokslinis darbas iš dalies užpildė tuščią architektūros tvarkymo teorijos nišą, palengvino restauratorių praktikų darbą.

Kito sovietmečiu dirbusio tyrinėtojo Vytauto Jurkšto monografija[14] atveria sovietmečiu gyvavusią architektūros objektų verčių identifikavimo sistemą. Jos pagrindu tapo XX a. septintą–aštuntą dešimtmečiais, sudarant senamiesčių regeneracijos projektus, parengta senamiesčio pastatų vertinimo metodika. Šią metodiką šeštame dešimtmetyje formuoti pradėjo Kazimieras Šešelgis, o toliau ją gerokai praplėtė ir išplėtojo V. Jurkštas[15]. Šis architektas mokslo darbo nespėjo apginti, tačiau praktikoje išbandyti vertinimo kriterijai išsamiai aprašyti po autoriaus mirties išleistoje minėtoje monografijoje.

11 Glemža, Jonas. – Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской СССР*. Автореферат. Москва, 1974.

12 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 3–11.

13 Plačiau Jono Glemžos teoriniai darbai nagrinėjami kitoje dalyje.

14 Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994.

15 Ibid., p. 30.

Čia tenka priminti, kad daugumoje sovietmečiu išleistų knygų, mokslinių konferencijų rinkinių, tam tikrų autorių straipsnių būdavo pateikiamos paveldotvarkos darbų apžvalgos, šiek tiek daugiau kritikos sulaukdavo atliktų darbų ir medžiagų kokybė, tačiau XX a. paveldotvarkai aktualiausias mokslinio pagrįstumo klausimas beveik visai neanalizuotas[16].

Svarbus paveldotvarkos vertinimo aspektu yra menotyrininko Vlado Drėmos 1988-ųjų pradžioje paskelbtas atviras laiškas Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui drg. Lionginui Šepečiui, kurio tekstas buvo išspausdintas „Švyturio" žurnale ir publikuotas Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio almanache[17]. Čia autorius aršiai kritikuoja Lietuvos architektūros paveldotvarką, paneigdamas sovietmečiu deklaruojamą oficialią poziciją, kad šioje srityje beveik nėra jokių negerovių: „...padėtis respublikoje tiek kultūros paminklų restauravimo atžvilgiu, tiek jų kultūrinių vertybių išsaugojimo požiūriu yra toli gražu nepakankama, jei nepasakyčiau tragiška."[18] „Vertingi ir unikalūs mūsų kultūros paminklai restauruojant negrįžtamai naikinami, žalojami, deformuojami, nuvertinami. Per pokarinį keturiasdešimtmetį Vilniaus senamiestis nuo „restauravimų" daugiau nukentėjo, negu per du šimtmečius nuo stichinių istorijos nelaimių."[19]

Savo teiginį V. Drėma pagrindžia detaliu keliolikos sakralinių ir pasaulietinių Lietuvos pastatų sužalojimų, padarytų atliekant paveldotvarkos darbus, aprašymu[20]. Tačiau šis sovietinę architektūros paveldo tvarkymo sistemą

16 Architektūros paveldui 1968 m. buvo skirtas *Muziejų ir paminklų* leidinys. 1983 m. Romualdo Kaminsko knyga *Praeities paminklai ir šiandiena*. Paminklų konservavimo ir restauravimo institutas rengė konferencijas. Tačiau problemų mokslinio pagrįstumo problemos nebuvo keliamos.

17 Drėma, Vladas. „Apie kultūros paminklų būklę: Atviras laiškas". In: *Europa 1988. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio almanachas*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 281–308.

18 Ibid., p. 282.

19 Ibid., p. 291.

20 Pavyzdžiui, apie Vilniaus bernardinų bažnyčią V. Drėma rašė: „Architektas restauratorius dėl žinių stokos restauravimo metodikos klausimu, zonduodamas bažnyčios vidaus sienų mūrą, nukapojo nuo jų apie 20 kvadratinių metrų seno tinko su ten buvusia XVI a. sienine tapyba, unikalia pas mus dėl savo gotikinio charakterio, tai parodė išlikusių tinko vietų zondažai. „Restauravimas" virto paminklo barbarišku naikinimu. Bažnyčios fasado didžiojoje nišoje buvusi K. Rusecko nukryžiuotojo Kristaus freska, restauruota nekokybiškais dažais ir nesilaikant reikiamos technologijos, po 10 metų tapo visiškai neįžiūrima. Fasade buvusios užmūrytos mažesnės nišos buvo iš dalies atidengtos, bet pasirodžius, kad jose buvo nutapytos bernardinų šventųjų figūros, likusios nišos paliktos neatidengtos, ir taip liko suardyta architektūrinė fasado visuma." Ibid., p. 286.
Plačiau apie nuo paveldotvarkos nukentėjusius objektus žr. Drėma, Vladas. „Apie kultūros paminklų būklę: Atviras laiškas". Ibid., p. 281–308.

smerkiantis laiškas iki šiol taip ir liko vienu iš retų labai aktualios problemos iškėlimo atvejų.

Paveldosaugos tyrimų padėtis pagerėjo nepriklausomybės laikotarpiu. Editos Riaubienės mokslo darbe „Lietuvos architektūros paveldosauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai“[21] analizuota nurodytu metu galiojantys įstatymai, paveldosaugos institucinė sistema, pateikta kiekybinė paveldotvarkos darbų analizė ir keliuose architektūros paveldo objektuose atliktų darbų apžvalga. Mokslininkė, nepalikdama nuošalyje europinio konteksto, pirmiausia atskleidžia teisines paveldo apsaugos atsiradimo prielaidas, politinių pokyčių lemtą raidą ir sudėtingas peripetijas. Taip pat daug dėmesio skiria verčių ir autentiškumo sampratų kaitos analizei. Dr. E. Riaubienė, telkdamasi į teisines problemas, paveldotvarkos darbus analizuoja tiek, kiek jie aktualūs pagrindinei temai atskleisti.

Kita mokslininkė, aktyviai dirbanti paveldosaugos baruose, dr. Rasa Čepaitienė savo tyrimuose daugiausia dėmesio skiria kultūros paveldo ir jo apsaugos sampratos kilmės ir raidos Lietuvoje analizei instituciniu, administraciniu, juridiniu, ideologiniu, istorinės sąmonės aspektais ir parodo, kaip ta samprata skirtingais laikotarpiais skleidėsi tarp specialistų ir visuomenėje[22]. Taip pat ji tyrinėja paveldo ir globalizacijos tarpusavio sąveikas ir jų daromą įtaką vertybių sampratos kaitai, identifikavimo, apsaugos, panaudos ir kitų paveldo lauke esančių sampratų slinkčiai[23].

Taigi atsivėrus iki tol nenagrinėtoms kultūros paveldui opioms problemoms pagausėjo ir šiame lauke besidarbuojančių specialistų. Lietuvoje istoriškai susiklosčiusį institucijų, specialistų ir gyventojų požiūrį į kultūros paveldą aktyviai tyrinėja Jūratė Markevičienė[24]. Architektūrologė prof. Nijolė

---

21 Riaubienė, Edita. *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. Hum. m. dr. disertacija. VGTU. Vilnius, 2003.

22 Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo samprata modernioje Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

23 Čepaitienė, Rasa. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010.

24 Markevičienė, Jūratė. „Kultūros paveldas vabzdžio žvilgsniu“. In: *Literatūra ir menas*, 1992, sausio 18, p. 8–9; Markevičienė, Jūratė. „Kultūros paveldo samprata Lietuvoje: žvilgsnis į prabėgusį dešimtmetį“. In: *Archiforma*, 1998, Nr. 2, p. 38; Markevičienė, Jūratė. „Kuo restauratorius skiriasi nuo architekto novatoriaus“. In: *Kultūros barai,* 1992, Nr. 9–10, p. 9–12. J. Markevičienė, operatyviai reaguodama į paveldo srities aktualijas, pastaraisiais metais aktyviai rašo ir interneto tinklalapiuose www.bernardinai.lt, www.voruta.lt ir kt.

Lukšionytė gilinasi į konkrečios vietovės išsaugojimo problemas[25]. Mokslininkas dr. Vytautas Petrušonis analizuoja paveldo išsaugojimui aktualią vietovės kultūrinio tapatumo problemą[26].

Paveldotvarkos klausimus savo straipsniuose aptaria ir J. Glemža[27] bei Rimvydas Glinskis[28].

Tačiau tenka konstatuoti, kad nuoseklaus mokslinio tyrimo, atskleidžiančio mūrinio architektūros paveldo rekonstravimo ir restauravimo problemas ir įvertinančio atliktų darbų rezultatus pagal tarptautinės paveldotvarkos nuostatas, iki šiol nėra.

Toliau pravartu aptarti, kokiais tarptautiniais paveldotvarką reglamentuojančiais dokumentais ir literatūra vadovautasi atliekant tyrimą. Reikia konstatuoti, kad specialiai buvo atsiribota nuo sovietmečiu galiojusių taisyklių ir instrukcijų – taip siekta kuo objektyviau įvertinti atliktus darbus, atskleisti pasiektus teigiamus ir neigiamus rezultatus, remiantis tarptautine paveldotvarkos darbų samprata. Mūrinės architektūros paveldo restauravimo ir rekonstravimo darbų vertinimo kriterijus suformuoti padėjo Tarptautinės paminklų ir istorinių vietų tarybos (ICOMOS)[29] paveldotvarkos darbus reglamentuojantys dokumentai: Venecijos chartija[30], Istorinių miestų apsaugos chartija[31], Europos architektūros paveldo chartija[32], Burros

25 Lukšionytė, Nijolė. „Apie tvarią raidą ir Kauno Naujamiestį“. In: *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai: mokslinės konferencijos medžiaga* [Vilnius, 2006]. Vilnius: VDA leidykla, 2006, p. 111–123; Lukšionytė, Nijolė. „Kam Lietuvoje reikia kultūros paveldo?“ In: *Archiforma,* 2006, Nr. 4, p. 94–97; Lukšionytė, Nijolė. „Kauno Žaliakalnio reglamentas ir tvarios raidos nuostatos“. In: *Kultūros paveldas: prarastos vertybės, neišnaudotos galimybės. Meno istorija ir kritika.* T. 1 Kaunas: VDU leidykla, 2005, p. 24–31.

26 Petrušonis, Vytautas. „Introdukuotieji kodai Kauno architektūroje“. In: *Urbanistika ir architektūra.* T. XXVIII, Nr. 3 priedas. Vilnius: Technika, 2004, p. 57–62; Petrušonis, Vytautas. „Vietovės kultūrinio tapatumo semantinio modelio struktūra“. In: *Urbanistika ir architektūra.* T. XXVII, Nr. 3. Vilnius: Technika, 2003, p. 99–110; Petrušonis, Vytautas. „Vietovės kultūrinio tapatumo aprašymo teorinės prielaidos“. In: *Urbanistika ir architektūra.* T. XXV, Nr. 3. Vilnius: Technika, 2001, p. 128–134, ir kt.

27 Glemža, Jonas. „Lietuvos paminklotvarkos raida ir architektūrinis konsensusas“. In: *Archiforma,* 1998, Nr. 2, p. 74–80.

28 Glinskis, Rimvydas. „Samprotavimai apie architektūros restauraciją“. In: *Archiforma,* 2000, Nr. 3, p. 59–63.

29 *International Council on Monuments and Site.*

30 „Venecijos chartija“. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

31 „Istorinių miestų apsaugos chartija“. In: *Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys.* Vilnius: Savastis, 1997, p. 246–248.

32 „Europos architektūros paveldo chartija“. Ibid., p. 114–118.

chartija, Naujosios Zelandijos chartija, Naros autentiškumo dokumentas[33]. Tyrimui aktualūs buvo Tarptautinio kultūros turtų konservavimo ir restauravimo centro (ICCROM)[34] specialistų apibrėžti ir leidinyje „Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės“ išdėstyti šiuolaikiniai elgesio su architektūros paveldu būdai ir autentiškumo kriterijai[35]. Plačiau su techniniais paveldotvarkos proceso aspektais padėjo susipažinti Bernardo M. Feildeno knyga *Conservation of Historic Buildings*[36].

Architektūros paveldo rekonstrukcijos, restauravimo ir konservavimo sampratos istorinę raidą užsienyje atskleisti padėjo Jukkos Jokilehto[37], Johano Earlo[38], S. M. Viñas[39] darbai. Paveldotvarkos specialisto J. Jokilehto mokslinėje studijoje analizuojama Europos architektūros paveldotvarkos teorijos ir praktikos raida. Ankstyviausių pastatų išsaugojimo darbų paiešką autorius pradeda nuo renesanso ir keliaudamas per šimtmečius iki XX a. antros pusės nuosekliai atskleidžia architektūros objektų išsaugojimo ir tvarkymo sampratos kaitą. Daugiausia dėmesio skiriama XIX a., kai Europoje buvo formuojami pamatiniai paveldotvarkos metodai ir principai. Svarbu paminėti, kad J. Jokilehtas ne tik pateikė restauratorių teorinių minčių, bet ir aptarė jų įgyvendintus projektus atskleisdamas dažną minties ir veiksmų neatitikimą. J. Jokilehto tyrimą papildo ir pratęsia J. Earlas ir S. M. Viñas. Abu autoriai analizuoja svarbiausius paveldotvarkos raidos momentus ir kritiškai juos vertina šiandieniame kontekste. S. M. Viñas daugiausia dėmesio skiria

33 www.icomos.org.

34 *International Centre for the Study of Preservation and Restoration of Cultural Property.*

35 Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998. Knygoje apibūdinama šiuolaikinė kultūros paveldo samprata, išsamiai apibrėžiami paveldotvarkos darbai, atskleidžiamas jų santykis su objekto autentiškumo išsaugojimu, pateikiamos vertės grupės, lemiančios paveldo išsaugojimą.

36 Feilden, B. *Conservation of the Historic Buildings.* Oxford: Butterworth Heinemann, 1994. Čia pateikiamos istorinių pastatų struktūrų tvarkymo priemonės, aptariamos svarbiausios gamtinės ir žmogiškosios kilmės priežastys, sukeliančios pastatų irimą, nurodomos priemonės, padedančios išvengti ar pristabdyti įvardytus nykimo / naikinimo procesus, nuosekliai nagrinėjamos architektų-restauratorių darbo sudedamosios dalys. Šioje knygoje aptariama ir architektūros paveldotvarkos darbų samprata.

37 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural conservation Theories.* D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 410–412. Prieiga per internetą: http://www.iccrom.org/ENG/e-docs/ICCROM_05HistoryofConservation.pdf [žiūrėta 2005 m. rugsėjo 20 d.].

38 Earl, John. *Building Conservation Philosophy.* Shatesbury: Donhead, 2006, 223 p.

39 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation.* Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, 239 p.

XX a. viduryje susiklosčiusios klasikinės paveldotvarkos analizei, išskiria ne tik teigiamus, bet ir neigiamus jos aspektus, analizuoja neigiamų reiškinių priežastis ir padarinius, ieško būdų, kaip pagerinti padėtį. Autorius daug dėmesio skiria *autentiškumo* sampratos kaitai atskleisti ir nurodo problemas, kylančias dėl neteisingo šio labai svarbaus koncepto suvokimo. Taip pat jis išskiria šiuolaikinės paveldotvarkos prioritetus ir aptaria priemones, kaip juos įgyvendinti. J. Earlas pradeda mažinti S. M. Viñas akcentuojamą filosofinių apmąstymų paveldotvarkos lauke stoką. Savo knygoje pro filosofijos prizmę autorius žvelgia į istorinių pastatų sampratą, išskiria architektūros paveldo saugojimą ir tvarkymą inspiruojančias priežastis, analizuoja paveldotvarkos darbų poveikį architektūros objektų reikšmei ir vertei, apibūdina ir įvertina konkrečias restauravimo priemones, svarsto paveldo saugojimo ir tvarkymo metu kylančių skirtingų interesų suderinimo galimybes.

Susumavus visų užsienio autorių tyrimus atsiskleidė įvairialypė, iki tol nedaug pažįstama Europos architektūros paveldotvarkos raida.

Taigi visa aptarta mokslinė literatūra ir tarptautinės nuostatos padėjo sukurti Lietuvos paveldotvarkos vertinimo bazę ir nustatyti, kokioje raidos stadijoje, palyginti su pasauliniu kontekstu, buvome ir esame.

Baigiant literatūros apžvalgą svarbu paminėti, kad, gilinantis į istorinį Lietuvos paveldotvarkos kontekstą, motyvuotų teiginių apie Lietuvos paveldotvarkos nesėkmių priežastis rasta Dangiro Mačiulio knygoje *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*[40]. Geriau suprasti tarpukariu susiklosčiusią kultūros paveldo padėtį padėjo tuomečiai Algirdo Mošinskio, Pauliaus Galaunės straipsniai[41]. Daug vertingos informacijos apie šį laikotarpį rasta ir Nastazijos Keršytės darbuose[42]. Architektūros paveldo apsaugos ir tvarkymo darbų istorinė raida gana gerai atskleista J. Glemžos knygoje *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*[43].

40 Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

41 Mošinskis, Algirdas. „Dėl Lietuvos kultūros turtų“. In: *Naujoji Romuva,* 1938, Nr. 11, p. 273; Galaunė, Paulius. „Dėl Jėzuitų bažnyčios remonto“. In: *Lietuva*, 1924, kovo 31, Nr. 75; Galaunė, Paulius. „Dėl mūsų praeities paminklų likimo“. In: *Lietuvis,* 1926, rugsėjo 10, Nr. 36, p. 7–9; spalio 1, Nr. 39, p. 10–12. Galaunė, Paulius. „Paruoštas senovės paminklų apsaugos įstatymas“. In: *Lietuvos aidas,* 1938, kovo 31, Nr. 144.

42 Keršytė, Nastazija. „Valstybės archeologijos komisija“. In: *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 2, p. 27; Keršytė, Nastazija. „Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje“. In: *Kultūros paminklai*, 2001, Nr. 8, p. 77–90.

43 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

Skirtingas naudojamų šaltinių ir literatūros pobūdis padėjo kompleksiškiau ir objektyviau įsigilinti į Lietuvos paveldotvarkos tendencijas, o susisteminus visus duomenis, atsivėrė sovietmečiu egzistavusi architektūros paveldo būklės panorama.

Terminai. Šiandien analizuojant architektūros paveldo restauravimo ir rekonstravimo darbus susiduriama su painia terminologijos problema. Per šešis dešimtmečius (skaičiuojant nuo kompleksinių darbų pradžios) Lietuvoje sąvokos, apibrėžiančios paveldo objektus ir su jų priežiūra susijusius procesus, ne kartą kito tiek teisiniu, tiek ir metodologiniu lygmeniu. Kaitą lėmė Lietuvoje vykę politiniai, kultūriniai pokyčiai, dėl to atsirado galimybė įteisinti kokybiškai naują kultūros paveldo sampratą.

Pirmiausia kokybiškai evoliucionavo požiūris į patį paveldą, jo reikšmę ir vertę. Nuo elitarinės sampratos palengva buvo pereinama prie demokratinės. Be abejo, tokia slinktis tapo įmanoma tik dėl politinių demokratinių procesų. Taigi sovietmečiu Lietuvoje buvo vartojama formuluotė *kultūros paminklas*. Šis terminas oficialiai įteisintas tuo metu galiojusiuose Kultūros paminklų apsaugos įstatyme, priimtame 1967 m., ir jį 1977 m. pakeitusiame Lietuvos TSR Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatyme[44]. Svarbu atkreipti dėmesį, kad ši formuluotė yra pagrindinis įstatymų pavadinimo dėmuo. Negausiuose to meto moksliniuose darbuose, iš kurių patys reikšmingiausi yra jau minėti J. Glemžos disertacija ir straipsnis[45], iš turtingo architektūros palikimo taip pat išskiriama tik *paminklų* grupė.

Vertinant iš šios dienos pozicijų toks kultūros palikimo rūšiavimas buvo gana žalingas. Pati sąvoka *paminklas* žymi praeities kultūros liekaną, ir oficialus jos įteisinimas lėmė tai, kad vienu svarbiausių vertės kriterijų pasidarė objekto amžius. Žodis *paminklas* ilgainiui tapo suvokiamas kaip nuoroda į ekspozicinę, estetinę, meninę vertę turintį reginį[46]. Tokių nuostatų įteisinimas turėjo įtakos išankstiniam neigiamam požiūriui į objektus, kurie neatitiko amžiaus cenzo ar neturėjo ryškių meninių, stilistinių bruožų. Todėl susidarė

44 *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8576&p_k=1; *Lietuvos TSR Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8577&p_k=1.

45 Глемжа, Йонас. *Методические направления... работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской ССР*. Автореферат. Москва, 1974, Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 3–11.

46 Ibid., p. 23.

palankios sąlygos naikinti palyginti „jauną“ (XVIII a. pabaigos–XX a. pradžios) palikimą ir implikavo estetiniais kriterijais paremtą saugomų objektų atranką. Kita vertus, ir žodis *kultūra* net ir šiandien dažnai vartojamas siaurąja prasme, atkreipiant dėmesį tik į elitinius reiškinius. Tačiau toks išskirtinių kultūros paveldo objektų akcentavimas būdingas ne tik to meto sovietinei paveldosaugai. 1964 m. Venecijoje buvo priimta Tarptautinė **paminklų** ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija (dažniau vadinama Venecijos chartija), jos pavadinime įteisintas tas pats elitarinis požiūris į praeities palikimą. Priimant Venecijos chartiją, dalyvavo UNESCO, Europos Tarybos, ICCROM[47], ICOM[48] ir šešiasdešimt vienos valstybės delegacijos iš Europos, Amerikos, Azijos, Australijos[49]. Taigi terminas *paminklas* XX a. septintame dešimtmetyje vartojamas ne tik sovietinėje Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje. Tačiau reikia pasakyti, kad pasaulyje vykstantys spartūs demokratijos procesai, tarpdalykinių mokslų raida XX a. aštuntame–devintame dešimtmečiais paskatino kokybiškai naujos kultūros paveldo sampratos formavimąsi. Susiklostęs naujas antropologinis požiūris padėjo atskleisti gerokai platesnę kultūros paveldo sampratą. Atitrūkus nuo klasikinio normatyvinio vertinimo, apimančio tik istorines ir menines objektų savybes, kultūros paveldas pradėtas suvokti kaip įvairių funkcijų, vertės, reikšmės turėtojas, daugialypės, o ne vien elitinės kultūros atstovas[50]. Šis naujas esminis perėjimas nuo elitarinės *paminklo* prie demokratinės *paveldo* sampratos Lietuvoje pavėlavo. Sovietinėje sistemoje idėjų iš demokratinių valstybių sklaida buvo beveik neįmanoma. Išimčių nebuvo ir kultūros paveldo apsaugos ir tvarkymo lauke. Pačiame architektūros paveldo tvarkymo pakilime, aštuntame–devintame dešimtmetyje, objektai ir toliau buvo klasifikuojami remiantis *paminklo* samprata.

Taigi sovietmečiu terminas *kultūros paminklai* užprogramavo išskirtinių senumo ir meninę vertę turinčių objektų apsaugą. Tačiau lieka nenustatyta, ar

47 *International Centre for the Study of Preservation and Restoration of Cultural Property* – Tarptautinis kultūros turtų konservavimo ir restauravimo centras.

48 *International Council of Museum* – Tarptautinė muziejų taryba.

49 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation Theories.* D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 422.

50 Mason, Randall. „Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices“. In: *Assessing the Values of Cultural Heritage.* Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2001, p. 7. Prieiga per internetą: http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf[žiūrėta 2006 m. balandžio 15 d.].

analizuojamoji elitarinė formuluotė *kultūros paminklas* lėmė požiūrį į kultūros palikimą, ar vyravusios nuostatos lėmė šios formuluotės pasirinkimą.

XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje Sovietų Sąjungoje prasidėję demokratiniai procesai, Atgimimo judėjimas Lietuvoje neaplenkė ir kultūros paveldo srities. Šiuo laikotarpiu matoma kokybinė kultūros palikimo sampratos transformacija. Vis dažniau pradėta vartoti liberalesnė *kultūros paveldo* sąvoka. *Paminklą* pakeitęs žodis *paveldas* žymi perimtą palikimą ir neapima senumo, meninio išskirtinumo reikšmių. Netrukus pradėtas vartoti ir naujas *kultūros vertybių* terminas, kuriuo siekiama išskirti įstatymų saugomus kultūros paveldo objektus. Šis žodžių junginys vartojamas jau ir Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu 1994 ir 1997 m. priimtuose įstatymų pavadinimuose[51]. O *kultūros paminklo* statusas suteikiamas tik reikšmingiausioms kultūros vertybėms. Tokia padėtis buvo gana aiški, nes apibendrinantis terminas *kultūros paveldas* aprėpė tiek teisiškai saugomus, tiek nesaugomus objektus, o *kultūros vertybėmis* vadinti į registrą įtraukti (valstybės teisiškai saugojami) objektai, iš kurių išskiriami ypatingas vertes turintys *paminklai*. Tačiau 2005 m. priimtame naujame Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme *kultūros paveldo* ir *kultūros vertybių* formuluotės sutapatintos. Aiškinant pagrindines įstatymo sąvokas, *kultūros paveldas* apibrėžiamas kaip „karta iš kartos paveldimos <...> kultūros vertybės, svarbios istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu"[52]. Taip panaikinama plati frazės *kultūros paveldas* prasmė ir dvi iki tol buvusios skirtingos formuluotės tampa kone sinonimais. Dėl to terminologijos padėtis vėl tampa komplikuota ir reikalauja aiškaus terminų vartojimo apibrėžimo.

Šiame moksliniame darbe nesivadovaujama įstatymo „raide". Tokį pasirinkimą lemia teisinių nuostatų nesaistomas monografijos žanras ir platesnis požiūris į paveldo srityje vartojamų terminų reikšmes. Sąvokos *kultūros paveldas* ir *architektūros paveldas* čia vartojamos platesne prasme, įvardijant ir valstybės saugomą, ir tos apsaugos laukiantį kultūros ar architektūros palikimą. Žodžių junginys *architektūros paveldo objektas* vartojamas architektūros paveldo vienetams – statiniams, statinių kompleksams ar ansambliams – apibrėžti.

51 Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (priimtas 1994 m.). In: *Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Savastis, 1997, p. 8–25; Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (priimtas 1997 m.). Ibid., p. 26–41.

52 Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075.

Toliau analizuojant paveldo srities terminų raidą pravartu atskleisti sovietmečiu įteisinto žodžio *paminklotvarka* prasmės kaitą. Akivaizdu, kad sąvokos *paminklotvarka*[53] transformavimasis į *paveldotvarką* yra sąvokos *paminklas* pakeitimo sąvoka *paveldas* padarinys. Tačiau šiandien šie žodžiai nėra lygiareikšmiai. 1975 m. J. Glemža, remdamasis atliktų architektūros paveldo tvarkymo darbų analize, apibrėžė *paminklotvarkos* terminą ir išskyrė tokias darbų grupes: tyrimus, projektavimą ir projektų realizavimą[54]. Tokia traktuotė tik žodžio šaknyje *paminklą* pakeitus *paveldu* tiek teisinėje bazėje[55], tiek ir mokslinėje apyvartoje buvo vartota iki 2005 metų. Tačiau naujajame Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme sąvoka *paveldotvarka* apibrėžiama kaip „paveldosaugos norminių teisės aktų sistemos kūrimas, institucijų formavimas ir jų veiklos organizavimas, paveldosaugos programų, projektų rengimas ir įgyvendinimas, tvarkybos administravimas ir stebėsena“[56]. Taigi ilgainiui kito ne tik pirmoji žodžio dalis, bet ir jo reikšmė, kuri dabar nurodo ne fizinį architektūros objekto tvarkymą, o teisinę apsaugą. Sąvokai *paminklotvarka* pagal naująjį įstatymą šiandien yra adekvati sąvoka *tvarkyba*[57]. Tačiau toks termino pakeitimas yra visiškai nemotyvuotas. Kyla klausimas, ar reikia dirbtinai keisti sąvokos reikšmę, kuri evoliucionavo politinės, kultūrinės kaitos veikiama, tačiau, nepaisant pirmosios žodžio dalies pasikeitimo, jo reikšmė, nurodanti su fizinės būklės gerinimu ar keitimu susijusius darbus, per trisdešimt metų išliko ta pati ir tik 2005 m. buvo nepagrįstai pakeista.

Monografijoje terminu *paveldotvarka*, skirtingai nei įstatyme, tęsiant natūralią raidą, vadinami su fizine paveldo objekto priežiūra ir tvarkymu susiję darbai: tyrimai, projektavimas, projektų realizavimas: konservavimas, restauravimas, rekonstrukcija, remontas. Tokį pasirinkimą lėmė noras pratęsti ilgamečio apie 1975 m. įteisinto ir greitai prigijusio termino *paminklotvarka* bei jį pakeitusio termino *paveldotvarka* vartojimo tradiciją. Manoma, kad įsi-

---

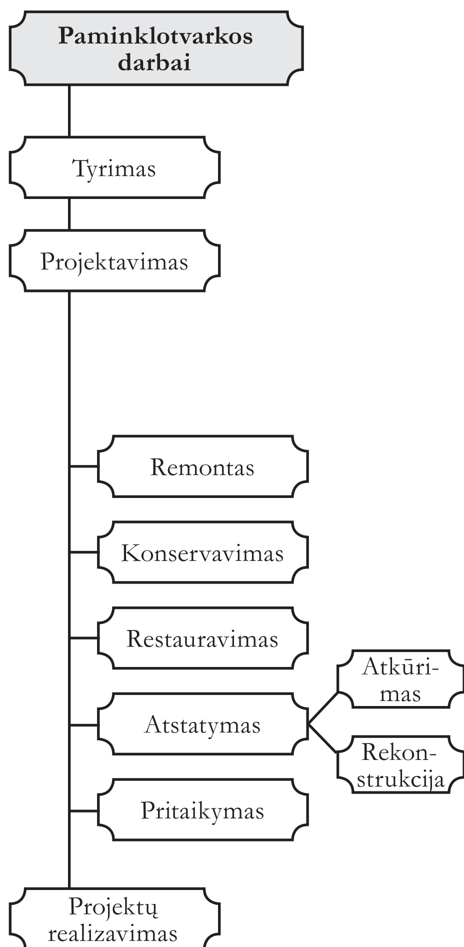
53 Šį terminą XX a. septintame dešimtmetyje pasiūlė kalbininkas B. Savukynas.

54 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 3–11.

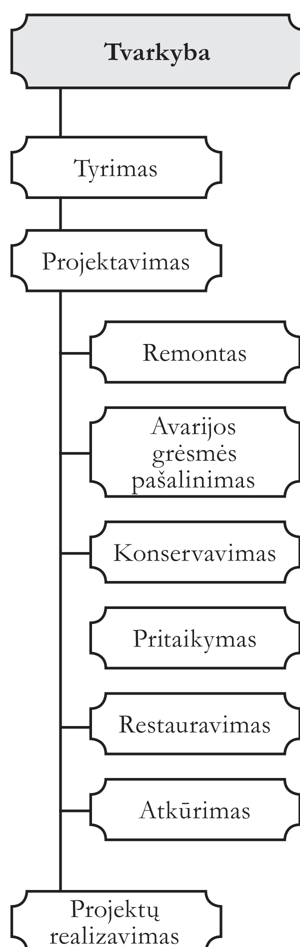
55 1994 m. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme vartojamas ne sudurtinis žodis *paveldotvarka*, o žodžių junginys *nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo darbai*. Tačiau šių terminų reikšmės yra tapačios. Sudurtinio žodžio paveldo**tvarka** antrasis dėmuo yra kilęs iš žodžio tvarkymas.

56 Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075.

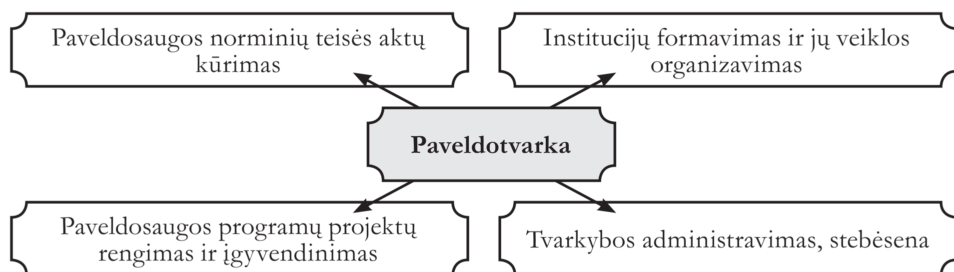
57 Ibid.

1 s c h e m a. Paminklotvarkos darbai pagal J. Glemžos metodologiją (1976 m.)

2 s c h e m a. Tvarkybos darbai pagal 2005 m. priimtą Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą

3 s c h e m a. Paveldotvarka pagal 2005 m. priimtą Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą

tvirtinusio termino, tiksliai ir aiškiai nurodančio juo pavadinamus veiksmus, keitimas naujadaru yra nereikalingas.

Konkretūs paveldotvarkos darbus apibūdinantys terminai šioje knygoje vartojami remiantis tarptautiniais paveldotvarkos darbus reglamentuojančiais dokumentais. Dažniausiai vartojami du šio mokslo darbo tikslus atspindintys terminai – *restauravimas* ir *rekonstrukcija. Restauravimu* įvardijamas procesas, kai siekiama sugrąžinti objektui prarastą pavidalą ir vertę. Jo metu pašalinami tam tikri elementai, prieštaraujantys grąžinamai formai, kai kuriais atvejais nuimami ištisi vėlesni sluoksniai ir atskleidžiama tai, kas glūdėjo po laiko apnašomis, atkuriami trūkstami elementai. Tai sudėtinga operacija, atskleidžianti prarastą objekto būseną, jo kultūrinę vertę, išsaugant maksimalų autentiškos medžiagos kiekį[58]. Reikia paminėti, kad šiame mokslo darbe vartojama *restauravimo* sąvoka nedaug skiriasi nuo 1972 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcijoje pateikto apibrėžimo[59].

Taigi sąvoka *restauravimas* yra gana aiški ir jos vartojimas Lietuvoje tiek sovietmečiu, tiek ir dabar atitinka pasaulinę tradiciją, tačiau termino *rekonstrukcija* vartojimas yra gana keblus. Sovietmečiu šis specifinius paveldotvarkos darbus apibūdinantis žodis ne visada buvo vartojamas tinkamai. Vakarų Europos tradicijoje jis žymi *atstatymą*, buvusio vaizdo *sugrąžinimą,* o sovietinėje erdvėje šiuo terminu buvo apibrėžiamas esminis pakeitimas, kokio nors naujo, dar nebuvusio elemento sukūrimas[60]. Minėtoje 1972 m. instrukcijoje šis žodis reiškė restauravimą pagal analogijas ir hipotezes. J. Glemža savo disertacijoje *atstatymo* terminą papildomai skaido į *atkūrimą* ir *rekonstrukciją*[61]. *Atkūrimo* operacija, J. Glemžos teigimu, tai moksliniais tyrimais pagrįstas prarastų architektūros paveldo objekto dalių atkūrimas, o *rekonstrukcija* – tai šiuolaikinių architektūros formų ir priemonių panaudojimas trūkstamoms detalėms sukurti[62]. Taigi

58 „Venecijos chartija“. Str. 9–13. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

59 „Architektūros paminklo atnaujinimas, maksimaliai saugant jo autentiškumą, išryškinant istorinę meninę reikšmę, pagal moksliškai pagrįstus duomenis“. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija, 1972 11 23, Nr. 387. In: *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. „Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija“.* Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, 1975, p. 8–88.

60 Markevičienė, Jūratė. „Pastabos ir paaiškinimai“. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 81.

61 Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской СССР.* Автореферат. Москва, 1974, стр. 4, 23.

62 Ibid., p. 23.

rekonstrukcijos samprata J. Glemžos darbuose dar labiau nutolo nuo tikrosios savo reikšmės, juo apibūdinami į kultūros paveldo objekto struktūrą įterpti naujadarai. Daugiaprasmė termino reikšmė išlikusi ir šiandien. 2000 m. priimtoje Rygos chartijos „Dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu“[63] vertime į lietuvių kalbą vartojamas žodis *rekonstrukcija.* Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme vartojama sąvoka *atkūrimas*[64]. Paanalizavus žodžių *atstatymas* ir *atkūrimas* reikšmę, galima teigti, kad įstatyme naudojama traktuotė yra gana tiksli. Žodis *atkūrimas*, turintis bendrą šaknį su *kūryba*, suponuoja prielaidą (nors įstatymo apibrėžime ji nepatvirtinama), kad procesas pats savaime turi ne tik mokslinį, bet ir kūrybinį-interpretacinį pradą. Remiantis Lietuvoje atliktų architektūros paveldo rekonstravimo darbų analize, galima teigti, kad sunaikinto objekto atkūrimas didesniu ar mažesniu lygmeniu būna paremtas ir dalimi interpretacijos. Tačiau Rygos chartijoje ir Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme vartojami *rekonstrukcija* ir *atkūrimas* žymi tą patį procesą.

Painiavą sustiprina galiojantis Lietuvos Respublikos statybos įstatymas, kuriame terminu rekonstrukcija apibrėžiamas perstatymas, kurio tikslas „pakeisti statinio laikančiąsias konstrukcijas, pakeičiant statinio išorės matmenis – ilgį, plotį, aukštį ir pan.“[65]

Taigi sąvokos *rekonstrukcija* vartosena Lietuvoje yra įvairialypė, ja žymimi visiškai priešingi procesai.

Šioje knygoje, remiantis Vakarų Europos tradicija, neatsisakoma termino *rekonstrukcija,* jis vartojamas kaip tarptautinis lietuviško žodžio *atstatymas* atitikmuo. Abiem šiais terminais apibūdinama veikla, kurios tikslas – atstatyti trūkstamus, pašalintus ar sunaikintus elementus[66].

---

63 http://www.vsaa.lt/rygos_chart.htm.

64 „**Atkūrimas** neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie grąžinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai.“ In: *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas (aktuali redakcija 2008 m.).* 2 straipsnis. „Pagrindinės šio Įstatymo sąvokos“. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=320782.

65 Lietuvos Respublikos statybos įstatymas. (aktuali redakcija 2010 m.) 2 straipsnis. „Pagrindinės šio Įstatymo sąvokos“. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=378329.

66 Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 69.

Svarbu pastebėti, kad architektų-restauratorių interpretacijomis paremtos detalės, įkomponuotos į architektūros objekto audinį, vadinamos *sukurtomis*.

Taigi vartojant kai kuriuos architektūros paveldo procesus apibūdinančius terminus, atsiribota nuo sovietmečio terminologijos ir nuo kai kurių 2005 m. priimtame Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme apibrėžtų sąvokų.

Atsižvelgiant į tai, kad iki šiol sovietmečiu vykusių mūrinės architektūros paveldotvarkos darbų mokslinio pagrįstumo problema buvo beveik netyrinėta, neatliktas ir tarptautinės paveldotvarkos principais pagrįstas šių darbų vertinimas, viešai neatskleista, kiek atkurtos architektūros kompozicijos artimos originalui, nepaskelbta, kiek jas atkuriant sunaikinta autentiškų vėlesnių laikotarpių žymių ir kaip pavyko išsaugoti originalią substanciją – tikimasi, kad ši monografija užpildys bent dalį Lietuvos mūrinės architektūros paveldotvarkos tendencijų tyrimų ir viešinimo spragų.

1.
ARCHITEKTŪROS PAVELDOTVARKOS RAIDA. NUO ROMANTIZMO PRIE PRAGMATIZMO EUROPOJE; NUO DESTRUKCIJOS PRIE SISTEMINGO TVARKYMO LIETUVOJE

Norint kuo geriau suprasti Lietuvos architektūros paveldotvarkos raidą pravartu paanalizuoti šios srities Europos patirtį ir paraleliai apžvelgti situaciją Lietuvoje. Toks sugretinimas padės geriau suprasti, kur mes buvome, kai pradėjome pirmuosius darbus, ir kokia kokybinė kaita įvyko Lietuvoje per penkis aktyviausios veiklos dešimtmečius.

Pastaruosius du šimtus metų galima vadinti sistemingos architektūros paveldotvarkos formavimosi ir sklaidos šimtmečiais. Iki tol su senaisiais pastatais elgtasi įvairiai. Architektūros paveldo objektai, būdami nuolatos kintančioje aplinkoje, natūraliai yra ne kartą perstatomi, pertvarkomi, remontuojami. Keičiantis epochoms, stiliams, dažnai negailestingai būdavo paneigiamas ankstesnis požiūris į aplinkos formavimą, anksčiau plačiai taikytas kūrybos normas, taisykles. Tačiau ne visa praeitis buvo atmetama: kai kurie naujieji stiliai idėjų semdavosi ir iš ankstesnių laikų, pavyzdžiui, renesansas, klasicizmas savo kūrybinės energijos šaltiniu oficialiai vadino antiką, neogotika sekė gotika ir t. t. Tokia stilių draugyste ir priešpriešа paremta kaita aiškiai apibrėždavo ir elgesio su kultūros palikimu normas. Objektai, turintys ryškių atmestų epochų ar stilių bruožų, būdavo suvokiami kaip nevertingi, neatitinkantys estetinių normų, kompozicinių reikalavimų ir dažnai pertvarkomi pagal konkretaus laikotarpio madas. Sektinų stilių kūriniai, priešingai, sulaukdavo didelės pagarbos, išsamios analizės ir remonto, kurio metu ne tik bandyta pagerinti fizinę būklę, bet ir stengtasi patobulinti meninę formą. Kultūros palikimas buvo rūšiuojamas, o atrinktasis suvokiamas palyginti paviršutiniškai, daugiausia dėmesio skiriant formos tobulumui, kompozicijos dėsniams, nesigilinant į pastato kaip istorijos liudininko reikšmę. XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmoje pusėje Vakarų Europoje matomas ryškus kokybinis lūžis. Romantizmo

idėjos persmelkė visas kultūros sritis. Tautinės savimonės formavimasis, savosios kilmės paieška, istorijos romantizavimas skatino atsigręžti ir įsižiūrėti į praeitį. Nors praeities architektūros objektai vis dar buvo skirstomi į vertingus (į šią grupę patekdavo ryškių tautinių bruožų turintys, svarbius praeities faktus menantys objektai) ir nevertingus (neiliustruojančius praeities didybės, atneštus užkariautojų, pernelyg kosmopolitinius), kultūrinis palikimas vis dėlto pradėtas suvokti kaip tam tikra dvasinė ir fizinė vertybė, materialus istorijos liudininkas. Skleidžiantis naujam požiūriui, įstabiausių architektūros paminklų išlikimui užtikrinti imtasi konkrečių veiksmų: atlikti pirmieji anastilozės[67], rekonstravimo, restauravimo darbai, pradėta kurti kultūros paveldo išsaugojimo problemas nagrinėjančios koncepcijos[68]. XIX a. savo šaknimis siekiantis architektūros paveldotvarkos teorijos plėtojimo procesas vyksta ir šiandien. XX a. antroje pusėje pradėta išsamiau studijuoti, sisteminti ir architektūros paveldotvarkos teorinį palikimą. Tenka konstatuoti, kad kaip tik tuo metu visu šimtmečiu vėliau nei Vakarų Europoje Lietuvoje pradedami valstybiniu lygiu inicijuoti architektūros paveldotvarkos darbai.

Toks vėlavimas galėjo turėti teigiamos įtakos. Didžioji dalis Europos jau buvo išgyvenusi romantizmo prisodrintą ankstyvąjį laikotarpį (XIX a. I p.–XX a. I p.), atrodytų, buvo galima išvengti paveldotvarkos vaikystei būdingų klaidų. Norint įsitikinti, ar tai pavyko, pravartu priminti ir charakterizuoti pačius svarbiausius europinius architektūros paveldotvarkos etapus ir lygiagrečiai atskleisti paveldo padėtį Lietuvoje.

---

67 Anastiliozė – „išlikusių, bet išsklaidytų elementų suvienijimas“. „Venecijos chartija“. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 117.

68 Remiantis paveldotvarkos tyrinėtojo S. M. Viñas skirstymu ir jį išplėtojus, dviejų šimtų metų paveldotvarkos raidą santykinai galima skirti į tris laikotarpius – ankstyvąjį, klasikinį ir šiuolaikinį.
Ankstyvasis laikotarpis apima XIX a. I p.–XX a. I p. Pagrindinė ankstyvosios teorijos ypatybė – romantizuotas požiūris į istorinės architektūros objektą. Pradedamos plėtoti restauravimo ir konservavimo koncepcijos, lėmusios paveldotvarkos darbus.
Klasikinis laikotarpis apima XX a. ketvirtą–dešimtą dešimtmečius. Pagrindinė klasikinės teorijos ašis – architektūros vertybėje glūdinčios objektyvios informacijos atskleidimas. Į paveldotvarkos teoriją įtraukiami tikslieji mokslai.
Šiuolaikinis laikotarpis prasideda nuo XX a. devinto dešimtmečio. Pagrindinė šiuolaikinės antropologinės teorijos ašis – visuomenės grupių santykis su architektūros objektu. Pradedama taikyti socialinių ir aplinkosaugos mokslų srityje suformuota *tvarios raidos* koncepcija.
Nuosekliai Europos architektūros paveldotvarkos raida nagrinėjama straipsnyje: Butkevičienė, Jolita. Architektūros paveldotvarkos teorinės minties raida. In: *Meno istorija ir kritika*. T. 4. Kaunas, 2008, p. 199–213.

XIX a. realijos.
Pirmyn į praeitį, arba ankstyvoji paveldotvarkos teorija

Susipažinus su XIX a. padėtimi, tampa akivaizdu, kad buvo pakloti ne patys geriausi architektūros paveldotvarkos teoriniai pamatai. Po Europą pasklidusios prancūzų architekto Eugène'o Viollet-Le-Duco suformuotos nuostatos, atliepusios ir įtvirtinusios vyravusias tendencijas, pagrindiniu paveldotvarkos principu nurodė siekį kiekvienam pastatui, kiekvienai jo daliai grąžinti pirminį stilių. 1866 m. jo pateiktame apibrėžime teigiama: „Ir restauravimo terminas, ir pats procesas yra modernūs. Restauruoti didingus pastatus tai nereiškia prižiūrėti, remontuoti ar atstatyti juos, tai reiškia sugrąžinti jų baigtą pavidalą, kurio iš tikrųjų galbūt niekada nėra buvę."[69] Taip E. Viollet-Le-Ducas teoriniu lygmeniu įtvirtino ir paskatino restauravimo, vėliau pavadinto *stilistiniu*, plėtrą. XIX a. buvo vertinamos ne pastato ilgaamžiškumą demonstruojančios skirtingų stilistinių laikotarpių žymės, ne autentiškas materialus viduramžių palikimas, o prieš kelis šimtmečius sukurta pastato idėja, kuri, deja, dažniausiai dėl karų, lėšų stokos ir kitų veiksnių net nebuvo realizuota. Romantinė pasaulėjauta, panirusi į svajonių pasaulį, konfliktuojanti su realybe, atmetė materialų pastato kūną. Architektūra suvokta tik kaip pirminės idėjos retransliuotoja, negalinti turėti kitų laikotarpių atspindžių. XIX a. paveldotvarka tapo negailestingos kovos su laiko žymėmis įrankiu. Pastatuose buvo sunaikinta nemažai vėlesnių amžių architektūrinių sluoksnių. Greta (arba kartais net vietoje) autentiškų viduramžių detalių įkomponuotos XIX a. interpretacijos būdavo pateikiamos kaip originalios. E. Viollet-le-Ducas vienas pirmųjų gana drastiškai pradėjo naudoti metalines konstrukcijas ir kitas naujas medžiagas architektūros objektams restauruoti, taigi dar labiau sumažino autentiškos materijos kiekį[70]. Svarbiausia, kad toks sutvirtinimo būdas netrukus paplito už Prancūzijos ribų ir dažnai buvo taikomas net XX a. antroje pusėje. Šiandien vertinant XIX a. paveldotvarką, labiausiai kritikuotinas istoriškai susiklosčiusių architektūrinių kompozicijų ardymo įteisinimas.

69 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation.* Oxford: Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 4.

70 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural conservation Theories.* D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 284. Prieiga per internetą: http://www.iccrom.org/ENG/e-docs/ICCROM_05HistoryofConservation.pdf [žiūrėta 2005 m. rugsėjo 20 d.].

Neigiamų padarinių turėjo ir XIX a. paplitusi statinio kaip atskiro meninio vieneto, atskirto nuo jį supančios aplinkos, traktuotė, sukūrusi palankią terpę urbanistiniams pertvarkymams, kurių metu buvo nušluotos tam tikros senamiesčių dalys. Apie *stilistinio restauravimo* neigiamus padarinius pradėta kalbėti jau XIX a. antroje pusėje, tačiau taiklūs kritiški vertinimai, atskleidžiantys paveldotvarkos vaikystės klaidas, vėl pasirodo XX a. pabaigoje, specialistams revizuojant praeities darbus. ICCOMOS prezidentas Pierto Gazzola ironiškai vadino E. Viollet-Le-Ducą „interpretacinės mokyklos čempionu“[71], o anglų paveldotvarkos specialistas J. Earlas XIX a. antrą pusę Prancūzijoje pavadino „Viollet-Le-Duco režimo laikotarpiu“[72]. Tačiau kad ir kaip paradoksalu, visas XIX a. romantinio restauravimo palikimas tapo neatskiriama architektūros paveldo dalimi, atskleidžiančia to laikotarpio tendencijas.

XIX a. viduryje Anglijoje pradėjo formuotis pasipriešinimo *stilistiniam* restauravimui judėjimas, pagrįstas suvokimu, jog kiekvienas objektas priklauso tam tikram istoriniam ir kultūriniam kontekstui, todėl praėjusio laiko ženklų atkurti neįmanoma. Naujos koncepcijos formavimo srityje toliausiai pažengė istorikas Johnas Ruskinas. 1849 m. išleistoje knygoje *Septyni architektūros žiburiai* jis rašė: „Nei visuomenė, nei tie, kurie rūpinasi paminklų išsaugojimu, nesupranta tikrosios restauravimo reikšmės. Jis reiškia patį didžiausią sugriovimą, kurį pastatas turi iškęsti: sugriovimą, po kurio nėra liekanų, kurios galėtų būti surinktos; sugriovimą, kurį lydi falsifikuotas sunaikintų detalių perkūrimas. Neapgaudinėkime savęs, neįmanoma restauruoti kitados turėtos pastatų didybės ir grožio, kaip neįmanoma prikelti mirusiojo.“[73]

Kaip vienintelę priemonę, galinčią užtikrinti praeities palikimo išsaugojimą, autorius nurodė konservavimą. Tačiau ir J. Ruskino koncepcijoje palikimas vis dar rūšiuojamas nubrėžiant ryškią takoskyrą tarp vertingų ir nevertingų stilių. Architektūroje grožis, jo manymu, skleidėsi tomis formomis, kurios imitavo gamtą, nes žmogus negalėjo pats sukurti grožio, o tik pakartoti dieviškosios kūrybos apraiškas. Vadovaujantis gana subjektyviais atrankos kriterijais gotika buvo įvardyta kaip vienas iš įstabiausių, gamtai ar-

---

71 Gazzola, Pietro. „The Training of Architect – restorers“ In*: Monumentum*. T. 3. 1969, p. 19. Prieiga per internetą: http://www.international.icomos.org/monumentum/vo3/index.html [žiūrėta 2007 m. rugpjūčio 18 d.].

72 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 54.

73 Ruskin, John. *The Seven Lamps of Architecture*. New York: Dover Publications, 1989, p. 14.

timiausių stilių, o antikos, renesanso, klasicizmo architektūra atmesta kaip neturinti sąsajų su gamta. J. Ruskinas, analizuodamas architektūros palikimo kloduose glūdinčią informaciją, buvo vienas pirmųjų tyrinėtojų, išskyrusių istorinę, emocinę ir vaizdingumo (angl. *picturesque*) vertę. Istorinę vertę jis laikė galimybe mokytis iš praeities; emocinę vertino kaip susijusią su visa architektūros objektuose slypinčia jausmine informacija, su Dievo kaip Kūrėjo buvimu kiekviename pastate; vaizdingumo vertę apibūdino kaip grožio ir didingumo darną. J. Ruskino nuomone, pastatas subręsta ir pasiekia pačią grožio viršūnę per keturis–penkis šimtus metų. Todėl restauravimą jis laikė veiksmu, galinčiu sunaikinti esamą, atsiskleidžiančią ir ateityje būsimą pastato vertę. Į klausimą, kaip užtikrinti architektūros objekte glūdinčios informacijos išsaugojimą, J. Ruskinas atsakė: „Sutelkime visas pastangas jiems prižiūrėti, o kai priežiūra nebepadės jų išsaugoti, leiskime jiems colis po colio numirti.“[74]

Toliau plėtojant J. Ruskino pradėtą konservavimo teoriją, suvokta, kad istorija nesibaigia viduramžiais, bet aprėpia ir vėlesnius laikotarpius, kurie taip pat turi būti saugomi. Taigi į konservavimą buvo įtrauktas iki tol dažnai negailestingai naikintas vėlesnių amžių palikimas. Anglijoje įsteigtos Senovinių pastatų apsaugos draugijos *(Society for the protection of Ancient Buildings)* iniciatyva 1876 m. paskelbtame manifeste nėra vietos ankstesniam selektyviam požiūriui. Dokumente raginama grįsti išsaugojimą objekto stilistikos vertės studijomis, o ne išankstine išskirtinių stilių pastatų atranka. Teigiama, kad savo istorinį laikotarpį reprezentuoja tik tie paminklai, kurių autentiška, nesuardyta medžiaga saugoma *in situ*[75], o bet koks bandymas restauruoti mažina objekto autentiškumą. Senovinių pastatų apsaugos draugijos nariai kaip pagrindinę architektūros palikimo išsaugojimo priemonę įvardija konservatyvų remontą, *kasdienę priežiūrą*[76]. Šis manifestas tapo šiuolaikinės konservavimo teorijos pagrindu, tačiau XIX a. pabaigoje konservavimas didesnio pritarimo sulaukė tik Anglijoje ir Suomijoje, o *stilistinio restauravimo* metodika vis dar buvo taikoma beveik visoje Vakarų Europoje

74 Ibid., p. 25.

75 Terminu *in situ* įvardijamas objekto buvimas pirminėje vietoje.

76 „The SPAB Manifesto“. In: Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 156–159.

Neabejotinai priešingas paveldotvarkos koncepcijas pradėta bandyti „sutaikyti“ XIX–XX a. sandūroje. Vis dar vyraujant stilistiniam restauravimui, kai kuriems specialistams akivaizdi tapo daroma žala, nuo jo pradėta tolti ir ieškota galimybių, kaip suderinti restauravimo ir konservavimo teorijų principus. Vieną pirmųjų žingsnių šia kryptimi žengė Vokietijos istorijos ir senienų draugijas vienijusi asociacija, 1899 m. suformulavusi paveldotvarkos nuostatas, kuriose siūlė konservavimo arba restauravimo metodą taikyti atsižvelgiant į konkretaus objekto galimybes, ragino nekeisti senų formų ir skatino išsaugoti visus restauruojamo pastato sluoksnius. Komisijos nuomone, kiekvienas pakeitimas turi būti grindžiamas pagarba autentiškumui, didesnis įsikišimas galimas tik tada, kai pastatas yra blogos techninės būklės, visi objekte atliekami darbai turi būti registruojami. Svarbu paminėti, kad saugotinų pastatų amžius buvo apibrėžtas nuo seniausių laikų iki XVIII a.[77] Šios nuostatos atskleidžia kokybiškai naują požiūrį į kultūros paveldą. Atsižvelgiant į laiką, saugomų pastatų amžiaus amplitudė yra labai plati, tačiau šiandien matome, kad ribos nubrėžimas ties XVIII a. pasmerkė XIX a. architektūrą sunykti. XIX a. palikimas pražūtingai ilgai buvo nevertinamas ir pradėtas saugoti tik XX a. pabaigoje.

Dar toliau plėtodamas naują paveldotvarkos kryptį pažengė austras Maxas Dvořákas, atkreipęs dėmesį ne tik į ryškių stilistinių bruožų turinčių, bet ir kuklių, konkrečiai vietovei būdingų pastatų išsaugojimą bei akcentavęs, kad nacionaliniu palikimu turi rūpintis kiekvienas žmogus[78]. Visuomenės, ypač inteligentijos, pritarimo svarba kultūros vertybių išsaugojimui XX a. pr. sustiprėjo ir Anglijoje[79].

Taigi XIX–XX a. sandūroje paveldotvarkos teorijoje skleidėsi naujas mąstymas ir matymas, atmetantis išankstinį vienos ar kitos paveldotvarkos teorijos taikymą, aprėpiantis beveik visą praeities palikimą, neteikiantis pirmenybės konkrečiam stiliui ir net apmąstantis galimybę į išsaugojimo procesą įtraukti nuošalyje buvusią visuomenę.

Tačiau dažnai susidūrus su kintančiomis gyvenimo realijomis teoriniai svarstymų rezultatai lieka nuošalyje. Taip savų korekcijų į architektūros pa-

77 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Cconservation Theories*. D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 376.

78 Ibid., p. 382.

79 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 26.

veldo tvarkymo praktiką įnešė Pirmasis pasaulinis karas. Susiklosčiusi situacija lėmė visiško atstatymo, kuris iki tol nebuvo plačiai aptartas, paplitimą. Smarkiai nukentėjusioje Belgijoje nuspręsta istorinius paminklus atstatyti atkuriant jų ikikarinį vaizdą. Daug diskusijų sulaukė visiškai sugriauto Ipro miesto likimas. Siūlyti trys problemos sprendimo būdai: palikti griuvėsius kaip memorialą karo aukoms, pastatyti naują miestą ar atkurti ikikarinę būklę. Įgyvendintas pastarasis variantas – atstatytos replikos su laisva išlikusių elementų kompozicija[80]. Toks skirtingų variantų svarstymas Ipro atveju patvirtina restauravimo hegemonijos pabaigą ir atskleidžia kokybiškai naujo požiūrio sklaidą praktikoje.

O Prancūzijoje net nekilo jokių diskusijų dėl metodikos pasirinkimo: pasitelkus modernias technologijas, suirę pastatai ar jų fragmentai buvo atstatomi.

Po Pirmojo pasaulinio karo Europa įžengia į kokybiškai naują gyvenimo etapą. Senojo pasaulio griūtį paspartina Rusijos bolševikinė revoliucija, kurios aidas pasklinda daugelyje valstybių. Tiek politinės, tiek socialinės permainos tampa akivaizdžiai būtinos. Grynos ar modifikuotos modernizmo idėjos palengva aprėpia daugelį gyvenimo sričių. Iš pirmo žvilgsnio staigus, daugelio ikikarinių vertybių atmetimas, atrodo, turėjo pabloginti kultūros paveldo objektų padėtį. Tačiau giliai pasąmonėje įsišaknijęs prisirišimas prie istorinės praeities liudininkų senųjų pastatų neleido situacijai pakrypti į blogąją pusę.

Taigi XIX a. pradžią–XX a. pradžią galima vadinti ankstyvuoju paveldotvarkos laikotarpiu, išsiskiriančiu romantizuoto požiūrio į istorinės architektūros objektą sklaida tiek teoriniu, tiek ir praktiniu lygmeniu. Nepaisant neigiamų stilistinio restauravimo padarinių, šiame etape sukonstruoti tvirti restauravimo ir konservavimo koncepcijų pamatai nulėmė tolimesnę paveldotvarkos raidą.

Toliau pravartu būtų išsiaiškinti, kokia architektūros paveldo padėtis XIX–XX a. pradžioje buvo Lietuvoje.

80 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation Theories*. D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 398.

Carinės imperijos gniaužtuose. Paveldo naikinimo politikos ir pavienių išsaugojimo iniciatyvų sankirta

XIX a. daugumoje Europos šalių kilusi intensyvi architektūros objektų restauravimo banga aplenkė Lietuvą. Vieninteliu europinės tendencijos atgarsiu galima vadinti 1816–1817 m. vykusius Vilniaus Aukštutinės pilies bokštų konservavimo ir kalno šlaito sutvirtinimo darbus[81]. Carinės valdžios aparatas, kultūros paveldą įžvalgiai laikęs tautinio identiteto stiprinimo šaltiniu, sąmoningai varžė paveldo apsaugos ir tvarkymo veiklą. Paminklų apsaugą reglamentuojantis Statybos statutas buvo skirtas istoriškai ir architektūriškai reikšmingoms stačiatikių cerkvėms išsaugoti, o nesusiję su rusų kultūra pastatai buvo pasmerkti nykti[82].

XIX a. susiklostė daugiasluoksnis, prieštaringas Lietuvos kultūros paveldo vertinimas, lėmęs paveldo sampratos formavimosi ypatumus XX amžiuje. Oficiali caro valdžios politika buvo orientuota į Dviejų Tautų Respublikos tautinio identiteto naikinimą. Toks priešiškumas viskam, kas siejosi su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) palikimu, aiškiai atsiskleidė jau 1795 m. po trečiojo Respublikos padalijimo, kai Lietuvos Metrika buvo išvežta į Peterburgą[83]. Nutautinimo politikos dalimi tampa 1831 m. sukilimo pralaimėjimą lydėjęs Vilniaus universiteto uždarymas. Svarbiausio Lietuvos mokslo ir kultūros sklaidos centro veiklos nutraukimas buvo nukreiptas ne tik į ateities perspektyvas – tai buvo ir LDK palikimo, tradicijos ir dvasios naikinimo aktas, pamatų rusifikacijai įgyvendinti klojimas. Tolesni veiksmai, tokie kaip Lietuvos vardo ištrynimas iš administracinio Rusijos imperijos žemėlapio, bažnyčių ir vienuolynų uždarymas, Lietuvos archeologinės komisijos ir Senienų muziejaus likvidavimas, rodo kryptingai formuotą praeities ženklų (pačia plačiausia prasme) naikinimo politiką. Šių institucijų veiklos sustabdymą lydėjo jose sukauptų kultūros vertybių gabenimas į Rusiją. Be to, prievarta nusavinamas ir išvežamas Lietuvos didikų ir bajorų turtas, kurio di-

81 Glemža, Jonas; Jakučionis, Povilas. „Paminklosaugos raida Lietuvoje“. In: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga*. Vilnius: Savastis, 2000, p. 1.

82 Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 56.

83 Kiaupa, Zigmantas. *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.* Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 56.

delę dalį sudarė kilnojamosios kultūros vertybės[84]. Vienas didžiausių smūgių kultūrinei raidai buvo po 1861–1863 m. sukilimo vykęs spaudos lietuviškais rašmenimis uždraudimas, implikavęs specifinį knygnešių sąjūdį. Šis draudimas vėliau lėmė, kad esminiu lietuvių kultūros identifikavimo ženklu tapo kalba ir nemažai LDK palikimo nebuvo priimta kaip savas.

Dar vienas žingsnis lietuviško identiteto naikinimo kryptimi (paraleliai spaudos draudimui) buvo žengtas netrukus po baudžiavos panaikinimo. Direktyvinis visuomeninės sanklodos pakeitimas tapo kokybiškai naujo Lietuvos rusifikacijos proceso pradžia. Šį socialinės kaitos momentą nuspręsta išnaudoti valstiečiams ir bajorams supriešinti[85]. Tam buvo sukurta nauja istorijos koncepcija, teigusi, kad LDK buvo bendra rusų ir lietuvių valstybė ir tik katalikiškas Lietuvos krikštas bei didikų sudaryta sąjunga su Lenkija nutraukė glaudžius ryšius. Taip tikėtasi, kad lietuvių valstiečiai pradės palankiau vertinti caro valdžią, o kartu buvo sudaryta galimybė visą LDK paveldą traktuoti kaip rusišką. Gali atrodyti, kad toks požiūris turėjo pagerinti kultūros palikimo būklę Lietuvoje, tačiau tikrovė buvo kitokia. Tuo metu susiklostė dvigubi požiūrio į kultūros palikimą standartai: propagandiniame lygmenyje LDK paveldo tapatinimo su rusiškuoju idėja buvo gyvybinga, bet praktiškai ir toliau buvo tęsiami kultūros vertybių ignoravimo ir naikinimo procesai. Į klausimą, kodėl taip elgtasi, negalima atsakyti vienareikšmiškai. Tačiau galima teigti, kad caro valdžios aparatas galbūt suprato, jog vien koncepcijomis nepavyks pakeisti nei dvasinio, nei materialaus kultūros paveldo reikšmės, žodžiais autentiškų kultūros reliktų nepaversi slaviškais, todėl juos, tikruosius praeities liudininkus, parankiau buvo naikinti.

Kita vertus, ir patys Lietuvos gyventojai stokojo pagarbos architektūros paveldo objektams ir net XIX a. pradžioje pasklidusios romantinės idėjos neįveikė giliai įsišaknijusių garbingų pilių griuvėsių ardymo įpročių. Tačiau nors ir vyravo negatyvus ar neutralus požiūris, besirūpinančių Lietuvos architektūros objektų praeitimi ir tuometine būkle žmonių vis daugėjo. Vieni pirmųjų senaisiais pastatais susidomėjo dailininkai, stengęsi užfiksuoti ro-

84 Plačiau žr. ibid., p. 54–76.

85 Lietuvos gyventojų rūšiavimą pagal kalbą gana gerai atskleidžia Laima Laučkaitė analizuodama Marinos Veriovkinos gyvenimą. Rusų kilmės dailininkė, gyvendama Raguvėlės dvare, gana draugiškai elgiasi su valstiečiais lietuviais, rūpinasi jų sveikata, tačiau į lenkakalbius giminaičius dvarininkus žiūri nepalankiai. Laučkaitė, L. *Ekspresionizmo raitelė Marina Veriovkina*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, p. 24–32.

mantizuotą jų vaizdą. Taip XVIII a. pabaigoje dailininkas Pranciškus Smuglevičius pavaizdavo Vilniaus pilies pastatų ir miesto gynybinės sienos liekanas[86]. XIX a. pirmais dešimtmečiais dailininkas Vincentas Smakauskas ne tik užfiksavo Trakų salos pilies vaizdus, bet ir viešai prabilo apie būtinybę išsaugoti praeities paminklus[87]. Tame pačiame šimtmetyje Trakų saloje stūksančius griuvėsius vaizdavo Karolis Račinskis, Mykolas Elvyras Andriolis, Napoleonas Orda. Vilniaus ir kitų miestų pastatus įamžino Pietro Rossi, Filipas Benua, Kanutas Ruseckas[88]. Išskirtinai daug LDK architektūros paveldo objektų užfiksavo N. Orda[89]. Romantizuoti fiksavimai ir pavieniai pareiškimai architektūros paveldo objektų išsaugojimo klausimu buvo vieninteliai veiksmai, kuriais siekta atkreipti dėmesį į nykstančius paminklus. Vienas pirmųjų bandymų konkrečiais darbais apsaugoti istorinį pastatą nuo tolimesnio griuvimo / griovimo buvo rusų kilmės inžinieriaus Michailo Prozorovo 1888 m. parengta Trakų salos pilies konservavimo darbų dokumentacija, tačiau dėl specifinio caro valdžios požiūrio į paveldą projektas nebuvo įgyvendintas[90].

Paveldotvarkos darbų pradžia Lietuvoje reikėtų laikyti XX a. pirmą dešimtmetį. Vienu pirmųjų objektų, kuriam išsaugoti ir jo architektūrinei vertei paryškinti taikyti ne vien paprasti remonto, bet ir konservavimo-restauravimo darbai, tapo Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. 1902 m. užfiksavus pavojingą šio pastato fizinės būklės pablogėjimą, buvo sudarytas komitetas, rūpinęsis remonto darbų organizavimu[91]. Projektui parengti pakviesti žymus to meto architektas-restauratorius Jozefas Pijus Dzekonskis (Józef Pius Dziekoński) iš Varšuvos ir Krokuvos Vavelio architektas Slavomiras Odživolskis (Sławomir Odrzywolski) nusprendė remontuoti ir restauruoti pastatą nekeisdami jo

86 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 18.

87 Baliulis, Algirdas; Mikulionis Stanislovas; Miškinis Algirdas. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 192.

88 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 18.

89 Levandauskas, Vytautas; Vaičekonytė-Kepežinskienė, Renata. *Napoleonas Orda*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 35.

90 Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algirdas. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 199.

91 Jankevičienė, Algė. *Vilniaus gotikos ansamblis*. Vilnius: Mintis, 1981, p. 46–47.

architektūrinės kompozicijos: sutvirtinti pamatus, sienas, skliautus, pašalinti per ankstesnį remontą prikurtus elementus, sugrąžinant pirminį vaizdą[92]. Ar tikrai lenkų restauratoriams pavyko visiškai įgyvendinti savo sumanymus? Tyrinėtojai Janina Bartkienė ir Napoleonas Kitkauskas, išsamiai išnagrinėję atliktus pertvarkymus, 1975 m. teigė, kad „visi darbai atlikti kruopščiai, moksliškai pagrįsti“[93]. Tačiau kai kurie faktai šios nuomonės iki galo nepatvirtina. Pirmiausia XX a. pradžioje stigo žinių apie savitą Vilniaus gotiką. Neišanalizavus pirminės bažnyčios perdangos konstrukcijos tipo, sekant vėlyvu pavyzdžiu, buvo naujai permūryti žvaigždiniai skliautai, kai pirmoji perdanga buvo sijinė. Restauruojant pažemintas stogas, o didžiausiu nuostoliu laikytinas autentiškos substancijos ir dekoratyvinių detalių pakeitimas nauja medžiaga[94]. Kaip rodo XX a. pradžioje rengtos restauravimo darbų ataskaitos, mūras daugumoje vietų buvo sudūlėjęs[95], tad jį reikėjo gelbėti, tačiau neatmestina prielaida, kad dalį autentiškos substancijos buvo galima išsaugoti. Taigi architektų restauratorių J. P. Dzekonskio ir S. Odživolskio darbas vertintinas nevienareikšmiškai. Svarbu pažymėti, kad pavyko įgyvendinti kai kurias teigiamas nuostatas: detalės buvo tyrinėjamos gana kruopščiai; ardomą substanciją pakeisdavo geros kokybės pirminėms artimos plytos. Taip pat labai svarbu akcentuoti, kad Šv. Onos bažnyčioje pavyko išvengti didelių pakeitimų, pagrindiniu restauravimo akstinu netapo architektų susikurta gotikinės kompozicijos vizija, kaip tai būdavo XIX a. Prancūzijoje ir didžiojoje Europos dalyje. Todėl atsižvelgiant į tuometį Europos paveldotvarkos kontekstą, šiuos vienus pirmųjų Lietuvoje senosios architektūros tvarkymo darbus vien dėl jau minėto radikalių pertvarkymų išvengimo, bandymo orientuotis į naujai besiformuojantį mokslinį, o ne į vis dar populiarų stilistinį restauravimą galima vertinti gana teigiamai. Tačiau iš šiandienos perspektyvos atsiveria tam laikotarpiui būdingas nepakankamas dėmesys autentiškai substancijai. Kita vertus, labai svarbu akcentuoti, kad 1902–1909 m.

92 Rymaszewski, Bohdan. *Polska ochrana zabytków.* Warszawa: wydawnictwo naukowe Scholar, 2005, p. 18.

93 Bartkienė, Janina, Kitkauskas, Napoleonas. „Vilniaus Onos bažnyčios restauravimas 1902–1909 ir 1969–1971 metais“. In: *Architektūros paminklai.* T. 3. Vilnius, 1973, p. 80.

94 Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje.* Vinius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000, p. 27.

95 Bartkienė, Janina, Kitkauskas, Napoleonas. „Vilniaus Onos bažnyčios restauravimas 1902–1909 ir 1969–1971 metais. In: *Architektūros paminklai.* T. 3. Vilnius, 1973, p. 76.

vykę Šv. Onos bažnyčios restauravimo darbai buvo iš karto gana kruopščiai detalizuojami ataskaitose. Tokie veiksmai rodo lenkų architektų-restauratorių atsakomybę savo amžininkams ir ateities kartoms.

Toliau sekant XX a. pradžioje juntamą architektūros paveldotvarkos pagyvėjimą, reikia paminėti, kad 1901 m. prasidėjo ir Trakų salos pilies išsaugojimo darbai. Čia kitaip nei Šv. Onos bažnyčios atveju *pajudėjimą iš mirties taško*[96] lėmė asmeninė iniciatyva. Archeologas Vandalinas Šukevičius, užsakęs pietryčių bokšto konservavimo ir fragmentinio restauravimo projektą parengti inžinieriui Bronislavui Malevskiui, įgyvendino jį savo lėšomis. V. Šukevičius 1905 m. parengė išsamią atliktų darbų ataskaitą[97]. Vadinasi, Lietuvoje XX a. pirmame dešimtmetyje formavosi suvokimas, kad būtina pateikti tikslią informaciją apie atliktus architektūros paveldo objekto pakeitimus, o tai rodo, kad tuo metu Vakarų Europoje besiformuojančios mokslinės paveldotvarkos idėjos pasiekė ir carinės imperijos pakraščius. Teigiamą įtaką Vilniaus krašte besiskleidžiančiai paveldotvarkos minčiai turėjo lenkų kilmės specialistai. XIX a. nepriklausomybę praradusioje ir į tris dalis suskaldytoje Lenkijoje kultūros paveldo išsaugojimo veikla tapo augančio patriotizmo palydove. Prūsijai ir Austrijai priklausančiose Lenkijos dalyse nuo XIX a. vidurio pradėjo veikti valstybinė paveldosaugos sistema. Rusijos imperijos sudėtyje buvusioje dalyje iki nepriklausomybės atgavimo 1918 m. jokių institucijų ar įstatymų, reglamentuojančių paveldo saugojimą, nebuvo[98]. Tačiau devintame dešimtmetyje, nors ir buvo politinių apribojimų, paveldotvarkos teorinė mintis pasklido visoje šalyje. Lenkijoje pradėta aktyviai diskutuoti restauravimo ir konservavimo teorijų pritaikymo praktikoje klausimu, kritikuotas *stilistinis restauravimas*. 1909 ir 1911 m. Varšuvoje ir Krokuvoje vykusiuose paveldotvarkos seminaruose buvo priimtas sprendimas kultūros paveldo objektams taikyti konservavimo, o ne restauravimo darbus[99]. Vis dėlto kaip ir daugumoje Europos šalių, šis teorinis pasirinkimas praktikoje nebuvo griežtai taikytas ir restauravimo neatsisakyta.

---

96 Šiuo atveju posakis „mirties taškas“ yra ne tik metaforiška frazė. Ji tinkamai parodo iki tol tik nykusios pilies būklę.

97 Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algirdas. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 191–201.

98 Rymaszewski, Bohdan. *Polska ochrana zabytków*. Warszawa: wydawnictwo naukowe Scholar, 2005, p. 12–19.

99 Ibid., p. 29.

Taigi po truputį silpnėjant caro priespaudai, pirmieji ledai buvo pralaužti ir Lietuvoje, tačiau pavienių entuziastų inicijuoti Vilniaus krašto istorinių pastatų restauravimo darbai netapo sektinu pavyzdžiu likusioje šalies dalyje. Viena priežasčių, sustabdžiusių paveldotvarkos darbų plitimą, buvo Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918 m.) ir netrukus po jo vykusi lenkų Vilniaus krašto okupacija. XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmečiuose į dvi dalis perskirtoje Lietuvoje susiklostė nelygiavertė architektūros paveldo objektų saugojimo ir tvarkymo padėtis. Kaip matysime, Nepriklausomos Lietuvos Respublikos teritorijoje architektūros paveldotvarkos darbai beveik nevyko, o Vilniaus krašte lenkų okupacinės valdžios institucijos rūpinosi architektūros palikimo išsaugojimu.

Vertinant carinės imperijos laikotarpį Lietuvos architektūros paveldo padėties požiūriu, kad ir kaip būtų paradoksalu, galima įžvelgti ir vieną teigiamą aspektą – t. y. išvengta *stilistinio* restauravimo bangos, lėmusios nepagrįstą pastatų autentiškų detalių naikinimą. Tačiau žvelgiant į priekį tenka konstatuoti, kad vėliau Lietuvoje rekonstravimo ir restauravimo darbai dažnai buvo grindžiami vieno stiliaus atkūrimo koncepcija. O tokie teigiami XX a. pradžios veiksmai kaip atliktų darbų ataskaitų rengimas ateityje netapo neatskiriama paveldotvarkos proceso dalimi, Lietuvoje pasirodžiusiems ankstyviems mokslinės paveldotvarkos daigams dar ilgai nebuvo lemta suvešėti.

Vakarų Europoje po Pirmojo pasaulinio karo bendromis jėgomis pradėta ieškoti architektūros paveldotvarkos problemų sprendimo kelių.

Bendrų kelių paieškos Europoje. Slinktis nuo sąstingio prie naikinimo Lietuvoje. XX a. pirma pusė

Mokslinės paveldotvarkos užuomazgos Vakarų Europoje

Pirmajame pasauliniame kare dalyvavusios valstybės XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje bando užmegzti politinį, intelektualinį ir kultūrinį bendradarbiavimą, tam kurdamos tarptautines institucijas[100]. Šios iniciatyvos neaplen-

100 Po Pirmojo pasaulinio karo suburta Tautų lyga 1922 m. įsteigė Tarptautinį intelektualinio bendradarbiavimo komitetą, kuris savo ruožtu įkūrė Tarptautinę muziejų valdybą (*International Museums Office*). Ši institucija buvo Tarptautinės muziejų tarybos – *International Council of Museums* (ICOM) – pirmtakė.

kia ir kultūros paveldo srities. 1931 m. Atėnuose Tarptautinė muziejų valdyba surengia pirmąjį Tarptautinį istorijos paminklų architektų ir technikų kongresą, kuriame priimama Istorinių paminklų restauravimo Atėnų chartija. Ir nors iki tol buvo surengtas jau ne vienas tarptautinio masto renginys, tik Atėnų kongreso darbo rezultatai įgijo svaraus tarptautinio dokumento pavidalą. Chartijoje atsiveria naujas specialistų požiūris į kultūros paveldą, subrendęs kritiškai vertinant šimtametę patirtį. Bene geriausiai šią mintį iliustruoja vienas pagrindinių dokumento teiginių, siūlančių atsisakyti restauravimo *in toto*[101], istorinių monumentų nykimui stabdyti kurti ir taikyti nuolatinės priežiūros ir konservavimo sistemas[102]. Taip tarptautiniu lygiu buvo įteisintas siekis architektūros paveldo objektą išsaugoti tokį, koks jis tapo laikui bėgant, nesistengiant atkurti pirminės jo kompozicijos. Restauravimo nebuvo atsisakyta visiškai, tačiau rekomenduota naudoti jį tik tada, kai laiko ar žmonių sužalotus paminklus atkurti yra būtina, primenant, kad atliekami darbai turi būti grindžiami pagarba visiems objekto laikotarpiams. Teigiamą minties slinktį rodo ir Atėnų chartijoje pateikiama integrali *architektūros paveldo* samprata, apimanti ne tik vieną konkretų objektą, kaip tai buvo būdinga XIX a., bet ir jį supančią istorinę aplinką. Švietimo kaip vienos iš kultūros paveldo apsaugos priemonių įvardijimas ir visoms šalims skirtas raginimas inventorizuoti savo kultūrinį palikimą[103] taip pat rodo kultūros paveldo suvokimo kokybinę kaitą. Taigi Atėnų kongrese pirmą kartą pabandyta parengti trumpas, bet universalias paveldotvarkos darbus reglamentuojančias nuostatas, kurias būtų galima pritaikyti įvairiose šalyse, sprendžiant skirtingas kultūros paveldo išsaugojimo problemas. Šio renginio darbo rezultatai, paskelbti tarptautinės chartijos pavidalu, žymi naujo paveldotvarkos etapo pradžią. Ir nors tyrinėtojas S. M. Viñas klasikiniu paveldotvarkos etapu vadina XX a. šeštą–devintą dešimtmetį[104], pažangios tarpukario teorinės nuostatos, rodančios aiškų atsiskyrimą nuo XIX a. vyravusių tendencijų, tampa svarbiu atspirties tašku tolimesnei raidai. Netrukus vykę politiniai įvykiai vėl padarė

101 Terminu *restauravimas in toto* apibrėžiamas visiškas restauravimas, kai pašalinant visus vėlesnius sluoksnius atidengiama apačioje glūdinti materija ir pasitelkus atstatymą bei konservavimą visiškai atkuriama atidengto laikotarpio (dažniausiai pirminio) kompozicija.

102 *Athens Charter*. Prieiga per internetą: http://www.icomos.org.athens_charter.html [žiūrėta 2005 m. rugpjūčio 30 d.].

103 Ibid.

104 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 65.

savų korekcijų, Tačiau 1931 m. suformuotos nuostatos tapo geru pagrindu tolesnei paveldotvarkos teorijų plėtotei, tad ir klasikinio laikotarpio pradžią derėtų sieti su Atėnų kongresu.

Taigi trumpas laikotarpis, kurio pradžią ir pabaigą žymi du pasauliniai karai, paliko ryškų pėdsaką europinėje architektūros paveldotvarkos raidoje. Susivieniję skirtingų valstybių specialistai paklojo tvirtus mokslinės paveldo objektų tyrimo ir tvarkymo sampratos pamatus.

Atsigręžus į Lietuvą tenka konstatuoti, kad čia tarpukariu nebuvo palankios terpės pažangioms paveldotvarkos idėjoms plisti.

Architektūros paveldo padėtis Lietuvoje ir okupuotame Vilniaus krašte

Nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrėjai anksti atkreipė dėmesį į paveldo išlikimo problemą ir 1919 m. įsteigė Valstybės archeologijos komisiją, kurios svarbiausia užduotis buvo išsaugoti „Lietuvos praeities liekanas“[105]. Komisija rūpinosi architektūros objektais, kuriems grėsė sunykimas, perėmusi iš Rusijos įstaigų archyvus, įkūrė Centrinį valstybės archyvą, globojo archeologijos paveldą, kuravo įvairias kolekcijas ir dvarų palikimą. Šios institucijos iniciatyva buvo paremontuotos Pažaislio ir Zapyškio bažnyčios[106]. Kaip rodo archyvinė medžiaga, nenaudojama ir neprižiūrima Zapyškio Šv. Jono bažnyčia 1923 m. buvo šiek tiek sutvarkyta. Pagal išlikusius pėdsakus atstatyti suirę kontraforsai, naujomis pagal autentiškųjų pavyzdį pagamintomis čerpėmis uždengtas stogas[107].

Tačiau tenka konstatuoti, kad viena Valstybinė archeologijos komisija, nesant įstatymų bazės ir valdžios institucijų palaikymo, negalėjo paveikti kultūros paveldo sampratos formavimosi proceso[108]. Kultūros kaip jaunos tautos formavimosi pagrindo reikšmė nebuvo deramai įvertinta, dėl šios priežasties

105 Keršytė, Nastazija. „Valstybės archeologijos komisija“. In: *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 2, p. 25.

106 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 20.

107 KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 460, p. 27. *Šv. Jono bažnyčia Zapyškyje*.

108 Valstybinė archeologijos komisija nuo 1925 m. veikė tik formaliai, 1930 m. atgaivinta mokslinių archeologinių ir etnografinių tyrimų veikla dideliu aktyvumu nepasižymėjo. Keršytė, Nastazija. „Valstybės archeologijos komisija“. In: *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 2, p. 27.

kultūra nuolatos likdavo valstybės interesų nuošalyje. Padėtis pasikeitė, kai 1926 m. vyravusią demokratinę valdymo sistemą pakeitęs prezidento Antano Smetonos režimas perkūrė valstybinę kultūros – kartu ir paveldo – sampratą. Autoritarinė valdžia kultūrą laikė viena iš priemonių, galinčių užtikrinti jos egzistenciją. Tačiau rūpestis šia aktualia įvardyta sritimi daugiausia skleidėsi šūkiais. Režimas deklaravo tautinės valstybės kūrimąsi, idealizavo garbingą Lietuvos praeitį, tačiau materialiu kultūros palikimu rūpintasi gana menkai. Tik 1934 m. Švietimo ministerijoje buvo įkurta Senovės paminklų apsaugos referantūra, kuri per dvejus gyvavimo metus kartu su Valstybine archeologijos komisija atliko nemažai darbų[109]. 1936 m. paskelbus Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymą, paminklų apsauga patikėta rūpintis muziejui. Valstybinės archeologijos komisijos įstatymas buvo panaikintas, komisijos darbas nutrauktas. Manoma, kad viena iš komisijos panaikinimo priežasčių galėjo būti tai, kad komisija nesugebėjo sukurti paveldosaugos įstatymų. Komisijos pirmininkas Vladas Pryšmantas iš pradžių siūlė inventorizuoti visą palikimą, o paskui kurti teisinę apsaugos bazę. Jo mintis palaikė ir Mstislavas Dobužinskis. Buvo teigta, kad kultūrinis palikimas turi būti saugomas remiantis *istorinio nešališkumo dėsniu* – saugant viską, kas sukurta Lietuvoje ir turi meninę vertę[110]. Tokia pozicija tuometės valdžios, rūšiavusios istoriją ir akcentavusios LDK didybės laikus, netenkino. Nors oficialiai valdžia ir neįvardijo išskirtinių kultūros vertybių, tendencingai daugiau dėmesio skiriant archeologijai ir etnokultūriniam palikimui prioritetai savaime ryškėjo. Vytauto Didžiojo muziejus tęsė kryptingą šių paveldo sričių protegavimo politiką[111]. Architektūros palikimui, nepatekusiam į svarbių kultūros objektų sąrašą, dėmesys rodytas tik retkarčiais, gelbstint objektus nuo sunykimo arba sunaikinimo. Dėl šios priežasties buvo atlikti konservavimo-remonto darbai Kauno, Panemunės ir Raudonės pilyse[112]. Kauno pilis dėmesio sulaukė 1926 m., kai buvo atlikti

109 Pagrindinė atnaujintos komisijos veikla buvo skirta kultūros paminklų apskaitai – organizuoti kursai registratoriams, rengtos instrukcijos, rinktos žinios apie paminklus, organizuotos ekspedicijos. Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 30.

110 Ibid., p. 130.

111 Prioritetines sritis akivaizdžiai iliustruoja 1938 m. biudžeto projekte išdėstytos lėšos: Priešistoriniam skyriui prašyta 30 587 Lt, Istoriniam – 45 300 Lt, Meno – 37 062 Lt, kultūros paminklų apsaugai – tik 25 000 Lt, o Etnografiniam skyriui – net 98 000 Lt. Ibid., p. 54.

112 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 22.

matavimai. Toliau 1930–1932 ir 1939–1940 m. vyko archeologiniai tyrimai. Ketvirtame dešimtmetyje atlikti ir nedidelės apimties konservavimo darbai: akmenimis užtaisyta apirusi bokšto dalis, naudojant specialiai pagamintas plytas paaukštintos bokštų sienos, sudūlėjęs mūras užtaisytas cemento skiediniu[113]. 1938–1939 m. buvo pristabdytas Panemunės pilies irimo procesas. Uždengtas stogas užkirto kelią kritulių veržimuisi į vidų, sustiprintos sienos užtikrino ilgesnį pastato konstrukcijų tarnavimo laiką[114]. Raudonės pilies atvejis išskirtinis minimalios tarpukario paveldotvarkos kontekste. Čia greta remonto darbų buvo nuspręsta atkurti iki XIX a. susiklosčiusią tūrinę erdvinę kompoziciją, todėl buvo nugriauta nedidelė XIX a. vid. neogotikinė cerkvė, stovėjusi prie šiaurinio korpuso vakarinės sienos[115].

Iš tokių „greitosios pagalbos“ tipo paveldotvarkos darbų galima išskirti Kauno Šv. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčią, kur be atliktų paprastų remonto darbų – oro šildymo įrengimų, stogo čerpių pakeitimo 1938 m. buvo planuojama nuo sienų išorės panaikinti XIX a. vid. tinką imituojantį plytų mūrą ir atidengti tuo metu užmūrytus presbiterijos ir bokšto langus. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad labai stipriai besilaikantį tinką nuvalyti būtų sunku, bokšto angų atidengimas galėtų pakenkti šio tūrinio elemento konstrukcijai, o presbiterijos langai trukdytų altorių įrengimui[116]. Šiuo atveju restauravimo atsisakymas vertintinas teigiamai: nuimant tinką būtų pažeistas autentiškas gotikinis mūras, skubotai atidengtos bokštų angos galėjo pakenkti bokšto stabilumui. Tik sprendimas neatkurti presbiterijos angų buvo pagrįstas funkciniais, o ne siekiu nekenkti paminklui principais. Vienas iš įdomesnių yra ir Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčios tvarkymo atvejis. 1939–1943 m. buvo pakeista stogo konstrukcija ir danga, sustiprintas bokštas, aplink pastatą įrengtas kanalas, turėjęs nuvesti kritulius nuo sienų apačios. Tvarkant bažnyčios vidų buvo atidengtas gotikinis langas su originaliu masverku[117]. Šis atradimas papildė tuometes gana skurdžias Lietuvos architektūros istorijos žinias.

---

113 KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 28, p. 8. *Kauno pilies liekanos.*

114 KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 192, p. 79. *Panemunės pilis.*

115 KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 233, p. 148–153. *Raudonės pilis.*

116 Jankevičienė, Algė. „Kauno gotikinės bažnyčios“. In: *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė / Vilniaus dailės akademijos darbai*, T. 26, Vilnius, 2000, p. 106.

117 Ibid., p. 139.

Tenka konstatuoti, kad kryptingos architektūros paveldo objektų tvarkymo politikos tarpukariu nebuvo, pastatai tvarkyti priešokomis, stengiantis sustabdyti jų irimą.

Tokia nepakankama architektūros objektų apsauga kėlė nerimą Lietuvos inteligentams. Zenonas Ivinskis atkreipė dėmesį į pernelyg romantinį pastatų traktavimą, falsifikuotą datavimą ir tikslių mokslinių tyrimų stoką. Ne tik žodžiais, bet ir darbais prie padėties gerinimo prisidėjo Algirdas Mošinskis, parengęs ir publikavęs paminklų apsaugos ir apskaitos nurodymus[118]. Tačiau entuziastų darbai negalėjo užpildyti kultūros paveldo apsaugos įstatymo nebuvimo spragos, neįveikė valdžios ir visuomenės sluoksniuose paplitusių nepagrįstai menko architektūros paveldo vertinimo tendencijų. Tarpukariu gyvavusį požiūrį į architektūros paveldą atskleidžia 1923 m. Žemaičių vyskupijos kapitulos inicijuotas buvusios Kauno senosios klebonijos ir kaimyninio namo (dabar Vilniaus g. nr. 7 ir nr. 9) perstatymo atvejis. Pastatų vertei nustatyti buvo kreiptasi į Valstybinės archeologijos komisijos narius architektą prof. Mykolą Songailą, dailininką-architektą Vladimirą Dubeneckį ir dailėtyrininką Paulių Galaunę. Atlikę buvusios klebonijos ir kaimyninio namo apžiūrą, ekspertai teigė: „Šie statiniai <...> turi neabejotinos istorinės reikšmės, <...> tai gyvi objektai studijavimui viduramžių formų ir konstruktyvinių dėsnių. Tai verčia mus pripažinti šiuos statinius neabejotinai brangintinais istorijos paminklais <...>.“[119] Ruošiamus atlikti darbus komisija apibrėžė kaip „pilną perstatymą“, kuris sužalos statinių ansamblėlį ir sunaikins paminklų „architektūrinę vertę“. Ekspertų nuomone, tik „palaikymas ir restauravimas“ galėtų užtikrinti šių istorinių pastatų išsaugojimą[120]. Remonto darbus rekomenduota atlikti prižiūrint Valstybės archeologijos komisijai, o savininkams neturint pakankamai lėšų siūlyta darbus finansuoti iš pačios komisijos biudžeto[121]. Taigi komisijos nariai net be fizinių architektūros tyrimų tiksliai perskaitė pastato vertes ir pasiūlė tinkamus metodus šiam objektui išsaugoti. Ypač reikia atkreipti dėmesį į palaikymo darbų rekomendaciją,

118 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 22.

119 KAA. F. 214. Ap. 2, b. 9335, p. 11–17.

120 Ibid., p. 12.

121 Ibid., p. 12.

rodančią pažangų specialistų mąstymą, orientuotą ne į stilistinę kūrybą, o į autentiškumo išsaugojimą. Tačiau sprendžiant buvusios klebonijos likimą į svarias Valstybinės archeologijos komisijos ekspertų išvadas nebuvo atsižvelgta. Tokie Lietuvos kultūrai nusipelnę žmonės kaip Kauno miesto atstatymo komisijos pirmininkas, burmistras Jonas Vileišis, miesto technikas, inžinierius Feliksas Vizbaras pasikliovė ne specialistų, o prelato Konstantino Olšausko argumentais, kad remontuojamos pastato dalys „neturi tokios didelės istorinės vertės, o tos, kurios turi, yra paliekamos“[122]. Įgyvendinant drastišką pertvarkymo projektą, buvo pakeista klebonijos stogo forma ir nugriauta šiek tiek daugiau nei pusė XVI a. įrengtų atiko ir frontono. Padidinus priestatus, klebonija sujungta su kaimyniniu namu (žr. 53, 54, 100 il.). Taigi architektūros paveldo kaip autentiško praeities liudininko idėja atspindėjo ne visuotines tendencijas, o pavienių specialistų nuomonę. Menkos architektūros palikimo vertinimo tendencijos nekito visą nepriklausomos valstybės egzistavimo laikotarpį, istoriniams architektūros objektams buvo daroma nemaža žala. 1933–1934 m. buvo nugriautos senosios Kernavės ir Perlojos bažnyčios[123], trečiame–ketvirtame dešimtmečiais pakeista Kauno Rotušės aikštės tūrinė-erdvinė kompozicija. Dviem aukštais paaukštinti jėzuitų kolegijos ir vienuolyno korpusai sumažino bažnyčios ir minėtų pastatų aukščių kontrastą, taigi bažnyčia prarado dalį savo didingumo[124]. Į aikštės architektūrinį audinį vakarinėje dalyje įterpti keli pastatai (Vyskupo ir metropolito rūmai, Žemaičių dvasinės seminarijos rektoratas) suardė darnią aikštės tūrių kompoziciją. Beviltišką architektūros paveldo padėtį geriausiai atskleidžia architekto A. Mošinskio „Naujojoje Romuvoje“ išdėstyti faktai, liudijantys, kad per dvidešimt Lietuvos nepriklausomybės metų iš penkių šimtų bažnyčių ir koplyčių daugiau kaip trečdalis buvo drastiškai sužalotos jas remontuojant ir prarado didelę dalį turėtos vertės[125]. Akivaizdžiai matomą apgailėtiną architektūros paveldo būklę ne kartą konstatavo M. Dobužinskis, P. Galaunė,

122 Ibid., p. 13.

123 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 21.

124 Levandauskas, Vytautas. „Kauno Rotušės aikštės 1924–1939 m. užstatymas“. In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai.* T. 7, sąs. 2. Vilnius: Mintis: 1981, p. 108.

125 Mošinskis, Algirdas. „Dėl Lietuvos kultūros turtų“. In: *Naujoji Romuva,* 1938, Nr. 11, p. 273.

A. Mošinskis[126] ir kai kurie kiti Lietuvos inteligentai, tačiau padėtis nesikeitė. Per nepriklausomybės laikotarpį nepriimtas paminklosaugą reglamentuojantis įstatymas, nesukurta apsaugos sistema.

Faktai byloja, kad tarpukariu Lietuvos Respublikoje istoriniai pastatai ir urbanistinės struktūros kaip autentiški praeities liudininkai nebuvo įtraukti į tautinės ideologijos kūrimo ir sklaidos procesą, architektūros paveldas netapo tautinio tapatumo dalimi. Į klausimą, kodėl Lietuvoje susiklostė tokia padėtis, bandysime atsakyti vėliau.

Pereinant prie lenkų okupuoto Vilniaus krašto paveldotvarkos apžvalgos, tenka konstatuoti, kad čia padėtis buvo daug geresnė. Kaip minėta, 1920 m. Lenkijoje jau buvo susiformavusios kultūros, taigi ir architektūros, paveldo saugojimo ir tvarkymo tradicijos. 1918 m. atkūrus nepriklausomybę, buvo toliau plėtojama iki tol Prūsijos ir Austrijos valdytose Lenkijos dalyse sukurta paveldosaugos sistema. Tais pačiais metais priimtas Kultūros ir meno paminklų apsaugos dekretas[127]. Okupuotame Vilniaus krašte nuo 1922 m. veikė Lenkijos paveldosaugos sistema. Buvo įsteigta Vyriausiojo paminklų konservatoriaus įstaiga, rūpinusis architektūros objektų moksliniais tyrinėjimais ir tvarkymu. Šios institucijos iniciatyva Vilniuje tyrinėti, konservuoti ir restauruoti Gedimino pilies griuvėsiai, atlikti nedidelės apimties Vilniaus universiteto ir Bernardinų vienuolyno restauravimo darbai, suremontuota arkikatedra bazilika, tvarkytos Trakų, Sudervės, Šumsko bažnyčios ir kai kurie kiti architektūros paveldo objektai[128]. Vieni reikšmingiausių darbų buvo lenkų restauratorių pradėti nuoseklūs Trakų salos pilies tyrimo, konservavimo ir restauravimo procesai[129].

---

126 Dobužinskis, Mstislavas. ‚Apie senovės paminklų globojimą“. In: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 9, p. 220; Galaunė, Paulius. „Dėl Jėzuitų bažnyčios remonto“. In: *Lietuva*, 1924, kovo 31, Nr. 75; Galaunė, Paulius. „Dėl mūsų praeities paminklų likimo“. In: *Lietuvis*, 1926, rugsėjo 10, Nr. 36, p. 7–9; spalio 1, Nr. 39, p. 10–12; Galaunė, Paulius. „Paruoštas senovės paminklų apsaugos įstatymas“. In: *Lietuvos aidas*, 1938, kovo 31, Nr. 144; Mošinskis, Algirdas. „Lietuvos architektūros paminklų apsauga“. In: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923–925; Mošinskis, Algirdas. „Dėl Lietuvos kultūros turtų“. In: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 11, p. 273–274.

127 Rymaszewski, Bohdan. *Polska ochrana zabytków*. Warszawa: wydawnictwo naukowe Scholar, 2005, p. 39.

128 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 24.

129 Borovskis, Janas. „Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacijos darbų šviesoje“. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis* / Red. P. Karazija. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidykla, 1941, p. 217–231.

Akivaizdu, kad tarpukariu Lietuvoje susiklostė paradoksali situacija. Nepriklausomos valstybės teritorijoje valdžios institucijoms ir didžiajai daliai visuomenės architektūros paveldas buvo svetimas, jo reikšmė ir vertė – nepakankamai suvokta. Pasaulinių paveldotvarkos tendencijų raiška matoma tik atskirų specialistų pasisakymuose, tačiau valstybiniu lygmeniu architektūros paveldas lieka *terra incognita*. Lenkijos valdžia ir visuomenė, priešingai, Vilniaus kraštą ir jo paveldą suvokė kaip savą, priklausantį lenkams, ir dėl šių priežasčių stengėsi jį saugot ir tvarkyti.

1939 m. pabaigoje Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, jo, kaip ir visos valstybės, kultūros paveldo reikalais rūpinosi Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Vilniaus ir Trakų pilių paveldotvarkos darbai buvo tęsiami. Objektuose dirbo į vokiečių nacistų ir SSSR okupuotą tėvynę negalėję sugrįžti lenkų restauratoriai[130]. Tuo metu trumpam atsiradusią galimybę perimti ilgametės tradicijos subrandintų Lenkijos paveldotvarkos specialistų patirtį sužlugdė po kelių mėnesių prasidėjusi sovietinė Lietuvos okupacija.

Lietuvos kultūros paveldas prieš sovietų ideologijos buldozerius

1940 m. Lietuvą okupavus sovietams, visose gyvenimo srityse, neaplenkiant ir kultūros paveldo, greitai padaryta radikalių pakeitimų. Per pirmąjį mėnesį buvo įkurta paminklų apsaugos įstaiga, priimtas Lietuvos SSR paminklų apsaugos įstatymas, išleisti Kultūros paminklams saugoti ir Kultūros paminklams registruoti įsakymai[131]. Įstatymas patvirtintas 1940 m. liepos 20 d., likus vienai dienai iki Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Akivaizdu, kad toks greitas patvirtinimas nebūtų buvęs įmanomas, jeigu 1939 m. nebūtų parengtas ir patvirtinimo laukęs Kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas, tapęs sovietinio teisės akto pagrindu. Istorikė R. Čepaitienė, išnagrinėjusi greitą teisinės bazės suformavimą, nurodo tris galimus tokio elgesio motyvus. Gali būti, kad dar *de jure* SSRS sudėtyje nebuvusios Lietuvos sovietinė valdžia „norėjo įgelti susikompromitavusiam ir nugalėtam tautininkų režimui, pademonstruoti savo

130 Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 25.

131 Kaminskas, Romualdas. *Praeities paminklai ir šiandiena*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 6.

savalaikį rūpestį kultūra, <...> nujausdama būsimą okupacijos eigą, užbėgti už akių galimiems ekscesams“[132]. Tačiau negalima atmesti prielaidos, kad skubėjimą iš dalies galėjo inspiruoti ir siekis kuo greičiau įvesti griežtą valstybinės, visuomeninės ir asmeninės sferos kontrolę, atlikti perimto Lietuvos turto apskaitą. Visi šie motyvai gali būti svarstomi kaip paspartinę valdžios sprendimą. Neabejotina, kad greitas paveldosaugos įstatymų bazės patvirtinimas buvo laikomas vienu iš sovietų valdžios laimėjimų[133]. Tenka konstatuoti, kad materialus palikimas, ignoruotas praeitį idealizavusio A. Smetonos režimo, buvo oficialiai pripažintas sovietinės valdžios, niekinusios praeitį ir garbinusios vien sufabrikuotus klasių kovos epizodus. Tačiau oficialus rūpinimasis paveldosauga buvo tik deklaratyvi, realybę maskuojanti pozicija. Pirmosiomis okupacijos dienomis atsiskleidusi sovietinio totalitarinio režimo poliarizacija – kardinalus viešų deklaracijų ir tikrovės neatitikimas – neaplenkė ir kultūros paveldo. Įstatymai tapo priedanga, po kuria vyko religinio meno kūrinių, koplyčių, koplytėlių, šventųjų skulptūrų naikinimo akcijos. Smarkiai nukentėjo dvarai. Dalis jų turto buvo perduota muziejams, tačiau nemažai vertingų baldų, antikvarinių daiktų, paveikslų išgrobstė sovietų armijos kariai ir saugumiečiai, didžioji dalis šių vertybių buvo išvežta į Rusiją[134]. Įvykių statistika rodo, kad sovietiniam režimui buvo svarbu ne išsaugoti kultūrinį palikimą, o naikinti neparankius objektus. Apskaita tapo viena iš priemonių, paspartinusių atrankos procesą.

Prasidėjęs karas sustabdė Lietuvos sovietizacijos procesą. Sovietinius okupantus pakeitusi nacistinės Vokietijos valdžia nesiėmė drastiškai naikinti Lietuvos kultūros paveldo objektų, tačiau vis dėlto koregavo istoriją naikindama lietuvių kovų su vokiečiais (nuo bermontininkų iki kryžiuočių, kalavijuočių ordinų) puslapius[135]. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga, akcentuodama vokiečių kultūros paveldo inventorizavimo ir tvarkymo laimėjimus, bandė išsiderėti realią finansinę paramą, bet didelių darbų nenuveikta. Akivaizdu, kad karo metams

132 Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 133.

133 Knygoje *Praeities paminklai ir šiandiena* teigiama: „Tai, ko nepadarė valdantys buržuazijos sluoksniai per 20 metų, tarybų valdžia sprendė jau pirmaisiais savo gyvenimo metais.“ Kaminskas, Romualdas. *Praeities paminklai ir šiandiena.* Vilnius: Mintis, 1983, p. 6.

134 *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija* / Red. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 130.

135 Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 142–143.

būdingi ne paveldo saugojimo, o griovimo procesai. 1941 ir 1944 m. vykę koviniai mūšiai tiesiogiai prisidėjo prie nemažos dalies istorinių pastatų sunaikinimo. 1944 m. sugrįžę sovietai netrukus tęsė planingą religinių ir *buržuazinių* paminklų likvidavimo veiklą. Per kelerius metus buvo sunaikinta daugiau kaip 500 įvairių paminklų, skulptūros ir architektūros objektų[136]. Griovimo darbai organizuoti įvairiais lygmenimis, kultūros palikimo niokojimu užsiėmė ne tik represinės ar komunistų partijos struktūros, bet ir institucijos, kurios, atrodytų, turėjo saugoti meno vertybes. Pavyzdžiui, Vilniaus katedrą vainikavusių skulptūrų nuėmimą 1950 m. inicijavo miesto Vykdomasis komitetas[137]. 1949 m. Vilniaus reformatų bažnyčios stogo skulptūros sunaikintos LSSR Dailės fondo valdybos, t. y. pačių lietuvių menininkų, iniciatyva[138]. 1945–1950 m. šalia gerai organizuotų naikinimo akcijų vyko ir neplaningas, tačiau oficialių institucijų toleruojamas architektūros objektų žalojimas. Tokią situaciją iliustruoja pavojinga nesaugomos Trakų salos pilies padėtis, į kurią 1946 m. atkreipė dėmesį Architektūros reikalų valdyba, tačiau neturėdama didelių veiklos įgaliojimų ši institucija kreipėsi pagalbos į aukštesnes instancijas, su kuriomis susirašinėjo trejus metus. Per tą laiką buvo pavogtos medinės pirmojo aukšto galerijos ir rūsiuose laikyti mediniai stelažai, ant jų gulėję tarpukariu rasti archeologiniai radiniai buvo išmėtyti ir sudaužyti. Menės patalpą naudojant neoficialios šaudyklos reikmėms, buvo sugadintos durys, sužalotos architektūros detalės. Didžioji dalis stogams taisyti nupirktos bituminės dangos buvo pavogta, todėl per menės sienas vanduo prasiskverbė iki rūsio. Iš pilies buvo grobstomi akmenys ir plytos[139]. Ardyta ne tik nuošaliau stovinti Trakų salos pilis, bet ir Vilniaus senamiesčio pastatai. Archyviniuose dokumentuose užfiksuotas per karą nukentėjusio namo, esančio Pilies g. nr. 12,

136 *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija* / Red. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 366.

137 Statulų nuo Vilniaus katedros stogo nuėmimą sustabdyti bandė tuometis Architektūros paminklų apsaugos vyr. inspektorius Antanas Jonikas, kreipęsis pagalbos į Architektūros reikalų valdybą. Formaliai tokie pakeitimai turėjo vykti tik leidus SSRS ir LSSR Ministrų taryboms, nes katedra turėjo sąjunginės reikšmės architektūros paminklo statusą. Tačiau, kaip rodo praktika, užteko ir Vilniaus m. Komunistų partijos vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo Kornevo sprendimo, jam nedrįso pasipriešinti Architektūros reikalų valdybos pirmininkas Jonas Kumpis, ir skulptūros buvo sunaikintos. Žr. Levandauskas, Vytautas. „Kai griuvo skulptūros nuo bažnyčių“. In: *Vakarinės naujienos,* 1989, lapkričio 20, p. 2.

138 „LSSR Dailės fondo valdyba, kurią sudarė Palaima V., Petrauskas B., Mergašilskas L., Petrulis N., Stepanauskas P., svarstydama Vilniaus Reformatų bažnyčios remontą ir pritaikymą „Meno namams“, nusprendė nuimti klasicistines K. Jelskio skulptūras. Šį nutarimą patvirtino Vilniaus m. vyriausias architektas.“ Žr. Levandauskas, Vytautas. „Kai griuvo skulptūros nuo bažnyčių“, Ibid., p. 2.

139 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo-restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* T. 1. S. Mikulionis. 1989, p. 8, 9.

atvejis: „Kai kurios miesto organizacijos atliko nemažą darbą planingai griaunant ir naikinant šiuos paminklus“[140]. Planingas įvairaus pobūdžio griovimas ir žalojimas bei nesankcionuoto vandališko elgesio toleravimas vis dėlto nėra vieninteliai veiksmai, apibūdinantys kultūros paveldo būklę pirmuoju Lietuvos okupacijos dešimtmečiu. Reikia paminėti, kad tuo metu buvo pradėta atstatyti per karą apdegusi ir apgriuvusi Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia. Dar 1944 m. lapkritį sudarytas atstatymo komitetas, kurio pirmininkas buvo kanauninkas Steponas Telksnys, nariai – architektas Eduardas Budreika, Mokytojų seminarijos direktorius Balys Tarvydas ir kiti. Komitetas rūpinosi remonto leidimu, rengė talkas griuvėsiams valyti, kaupė statybines medžiagas. 1945 m. pagal Simono Ramunio projektą pradėti bažnyčios tvarkymo darbai. Pirmasis atstatymo laikotarpis truko iki 1950 m.[141] Sakralinių objektų naikinimo kontekste Šiaulių bažnyčios atvejis yra unikalus, tai vienintelis pavyzdys, kai 1945–1950 m. buvo atstatytas architektūros paminklas.

Tuo metu, kai Lietuvoje vyko visuotinis kultūros objektų naikinimas, Maskvoje SSRS Ministrų taryba 1948 m. spalio 14 d. priėmė nutarimą „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai gerinti“. Remiantis šiuo dokumentu, buvo patvirtinti nauji kultūros paminklų apsaugos nuostatai ir nutarta visose Sovietų Sąjungos respublikose steigti tyrimo ir restauravimo organizacijas[142]. Įgyvendindama Maskvoje priimtus potvarkius, Lietuvos SSR Ministrų taryba 1949 m. kultūros paminklų apsaugos funkcijas priskyrė miestų ir rajonų valdžios jurisdikcijai, o jų vadovavimą ir kontrolę patikėjo prie Ministrų tarybos veikusioms Architektūros reikalų, Kultūros švietimo įstaigų ir Meno reikalų valdyboms. 1950 m. LSSR Ministrų taryba, kaip ir analogiškos kitų sovietinių respublikų valdžios institucijos, priėmė nutarimą įkurti Architektūros reikalų valdybos mokslinę restauracinę gamybinę dirbtuvę, atsakingą už centralizuotą paminklų tyrimą ir restauravimą[143]. Taigi institucija, besirūpinanti Lietuvos kultūros paveldo išlikimu, buvo įkurta aukščiausios SSRS vadovybės nurodymu. LSSR valdžia, kaip rodo minėtas Trakų salos pilies atvejis, jokių veiksmų,

140 VAA. F. 2, b. 89–1. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio 12–14. Atstatymo-restauracijos projekto užduotis.* A. Umbrasas. Vilnius, 1958, p. 3.

141 Tarvydas, Balys. *Šiaulių katalikų Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kronika.* Rankraštis. Šiauliai, 1970, l. 120–130. ŠAM (išrašas darytas Vytauto Levandausko, 1986 m.).

142 Kaminskas, Romualdas. *Praeities paminklai ir šiandiena.* Vilnius: Mintis. 1983, p. 6.

143 Ibid., p. 6–7.

galinčių užkirsti kelią istorinių pastatų naikinimui, savo iniciatyva nesiėmė. Vėl tenka atkreipti dėmesį į paradoksalią Lietuvos paveldo apsaugos ir tvarkymo padėtį. Paveldosaugos ir paveldotvarkos institucijas Lietuvoje įkūrė okupacinė valdžia – toks sprendimas tikriausiai susijęs su sovietams reikalingos liaudies kovos su engėjais istorijos ir ją patvirtinančių materialių įvaizdžių kūrimu. Tačiau laikinai nuošalyje paliekant priežasčių paieškas ir politinius aspektus, reikia pripažinti, kad Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė tapo pirmąja gana nuosekliai Lietuvos architektūros paveldu besirūpinusia ir jį tvarkiusia institucija, subūrusia entuziastus ir dariusia tiesioginį poveikį specifiniam architektūros paveldo ir jo atstatymo bei restauravimo traktavimui. Kita vertus, tenka konstatuoti, kad, lyginant su tokiomis Vakarų Europos valstybėmis kaip Anglija, Prancūzija, Vokietija, Austrija, Italija, kaimynė Lenkija, atsilikta daugiau negu šimtu metų. Pasauliniame paveldotvarkos kontekste sovietų okupuota Lietuva (ir kai kurios kitos sąjunginės respublikos) atsidūrė vienoje gretoje su ką tik nepriklausomybę iškovojusiomis Azijos ir Afrikos valstybėmis. Toks vėlavimas galėjo turėti ir teigiamų padarinių: klaidomis ir laimėjimais grįsta kitų valstybių patirtis, išplėtotos restauravimo ir konservavimo teorijos sudarė prielaidas neieškoti naujų kelių, bet iš karto praktikoje taikyti perimtą iš kitų šalių paveldotvarkos metodiką. Vis dėlto tikrovė buvo kitokia: pradedantieji Lietuvos restauratoriai, turėdami labai mažai galimybių susipažinti su pasauline konservavimo ir restauravimo teorija ir praktika, dažnai ieškojo savų sprendimų. Į klausimą, kaip jiems sekėsi, bus galima atsakyti kitoje dalyje atidžiau išstudijavus architektūros paveldo rekonstravimo ir restauravimo darbus.

XX a. antra pusė. Klasikinės paveldotvarkos teorijos „aukso amžius" ir jo atspindžiai Lietuvoje

1939–1945 m. paveldo naikinimo bangos nusirito ne tik per Lietuvą, bet ir per didžiąją dalį Europos. Antrasis pasaulinis karas sutrukdė pažangiems Atėnų chartijos principams įsitvirtinti praktikoje. Per kelerius šio karo metus diduma Europos miestų virto griuvėsių krūvomis, buvo sunaikinta nemažai architektūros paminklų. Akivaizdu, kad Atėnų chartijoje prioritetinėmis priemonėmis

vadintos nuolatinė priežiūra ir konservavimas tokiomis sąlygomis buvo netinkamos, todėl sprendimų sunaikintam architektūros paveldui atgaivinti kiekviena šalis ieškojo individualiai. Ypač sudėtinga situacija susiklostė per karą labai smarkiai nukentėjusioje Lenkijoje, kur buvo visiškai sunaikinta 37 % prieškariniuose paminklų registruose užfiksuotų architektūros paminklų, o 50 % jų daugiau ar mažiau sužalota. Sostinėje Varšuvoje buvo sugriauta 75 % miesto pastatų, sunaikinta 95 % senamiesčio. Smarkiai nukentėjo ir kitų miestų, tarp jų Gdansko, Vroclavo, Malburgo, Poznanės, istorinės dalys[144]. Lenkams sunaikintų miestų, ypač sostinės, atkūrimas tapo tautinio identiteto, savigarbos susigrąžinimo iššūkiu, todėl buvo pasirinktas rekonstrukcijos principas ir jau 1953 m. atstatyta nemaža dalis Varšuvos[145]. Kompleksinis sostinės ir kitų miestų atstatymas būtų buvęs neįmanomas be ketvirtame dešimtmetyje atliktos išsamios architektūros paveldo objektų fiksacijos, tačiau reikia paminėti, kad trūkstant šių duomenų remtasi ir istorinėmis interpretacijomis. Londone elgtasi kitaip. Per bombardavimus Didžiosios Britanijos sostinėje buvo sunaikinta dauguma pramonės objektų ir vienas trečdalis viso gyvenamojo ploto[146], tai buvo didelis praradimas, tačiau jo mastai nekėlė pavojaus tautinės savasties pozicijų susvyravimui, kaip tai nutiko Lenkijoje. Todėl teritorijoje, supančioje Šv. Pauliaus katedrą[147], sugriautus senuosius namus pakeitė modernių formų ir tūrių statiniai[148]. Belgijoje, kur karo žaizdos nebuvo tokios gilios, praradimus sugrąžinti padėjo restauravimas. Olandijoje ir Vokietijoje, atsižvelgiant į turimos informacijos kiekį ir sugriautų pastatų istorinę meninę reikšmę, buvo pasirinkti trys skirtingi būdai: visiškas atstatymas, sunaikinto tūrio atkūrimas moderniomis architektūrinėmis formomis arba naujo tūrio ir modernios formos statinių sukūrimas griuvėsių vietoje[149]. Tokie skirtingi sprendimai sulaukė

144 Kalinowski, Konstatntyn. „Conservation and Protection of Historical treasures in People's Poland". In: *Polish Western Affairs,* 1975, Nr. 1, p. 53.

145 Rymaszewski, Bohdan. *Polska ochrana zabytków*. Warszawa: wydawnictwo naukowe Scholar, 2005, p. 102.

146 *The blitz*. Prieiga per internetą: http://www.20thcenturylondon.org.uk/server.php?show=conInformationRecord.87 [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 2 d.].

147 Pačią Šv. Pauliaus katedrą nuo padegamųjų bombų ugnies apsaugojo palanki fortūna ir nuolatos budėję savanoriai. *The blitz*. Prieiga per internetą: http://www.20thcenturylondon.org.uk/server.php?show=conInformationRecord.87 [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 2 d.].

148 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 126–127.

149 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural conservation Theories*. D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 410–412.

daug įvairiausių vertinimų ir diskusijų. Situaciją aštrino tai, kad rekonstravimas neturėjo tvirto teorinio pagrindo ir iš esmės prieštaravo tarpukariu susiklosčiusioms nuostatoms.

Klasikinė paveldotvarka. Architektūros paveldas – tiesos paieškų šaltinis

Po Antrojo pasaulinio karo, kaip ir po Pirmojo, valstybės pradeda vienytis siekdamos ne tik politinės[150], bet ir kultūrinės komunikacijos[151]. Pokariu vis labiau stiprėjo jau tarpukariu pradėjęs formuotis suvokimas, kad kultūros turtai yra ne tik konkrečios šalies, bet ir viso pasaulio vertybės. 1956 m. įsteigtas Tarptautinis kultūros turtų konservavimo ir restauravimo centras (ICCROM) didelės įtakos po karo vykusiems atstatymams neturėjo (didžioji dalis darbų jau buvo padaryta iki įsikuriant organizacijai), tačiau intensyvių restauravimo ir rekonstravimo procesų metu kilę sunkumai, atskleidę šių paveldotvarkos darbų teorinio pagrindo trūkumą, neliko centro nepastebėti. Kaip jau minėta, į konservavimą nukreiptoje Atėnų chartijoje restauravimas nebuvo išsamiai apibrėžtas, todėl ICCROM ėmėsi iniciatyvos parengti naujus paveldotvarkos darbų nuostatus. Siekiant šio tikslo, 1964 m. Venecijoje buvo sušauktas Antrasis tarptautinis istorijos paminklų architektų ir technikų kongresas, kurio darbo rezultatas – Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija, dažniau vadinama Venecijos chartija. Šiame dokumente buvo trumpai ir koncentruotai apibrėžti svarbiausi paveldotvarkos darbai: konservavimas, restauravimas ir rekonstrukcija, akcentuojamas ir meninių, ir istorinių vertybių lygiavertiškumas, konstatuojama paveldo objekto apsupties išsaugojimo būtinybė, pastato tinkamos panaudos reikšmė išsaugojimui[152]. Atsižvelgiant į paveldotvarkos praktikoje tuo metu kilusias proble-

150 Tautų lygą pakeičia Jungtinių Tautų organizacija, įkuriami Šiaurės Atlanto blokas (NATO), Varšuvos pakto sutarties blokas.

151 Iš Tarptautinio intelektualinio bendradarbiavimo komiteto perorganizuotos Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* – UNESCO) rūpesčiu 1956 m. Naujajame Delyje vykusioje asamblėjoje buvo įsteigtas Tarptautinis kultūros turtų konservavimo ir restauravimo centras (ICCROM), kuris iki šiol veikia Romoje.

152 „Venecijos chartija". In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 115–117.

mas, daugiausia dėmesio chartijoje skiriama ypač specializuotam restauravimo procesui, kurio tikslas apibrėžtas kaip siekis „<...> išsaugoti ir atskleisti estetinę bei istorinę paminklo vertę“. Šiame tarptautiniame dokumente pabrėžiama būtinybė restauravimą grįsti pagarba originaliai medžiagai ir autentiškumui, nurodoma, kad stiliaus vienybė nėra restauravimo tikslas. Procesas „turi sustoti ten, kur prasideda prielaidos“, bet kurie būtini papildomi darbai privalo turėti dabarties žymę. Akcentuojama paminklo archeologinių ir istorinių mokslinių tyrimų būtinybė (9 str.)[153].

Venecijos kongrese buvo nuspręsta padėti tašką po Antrojo pasaulinio karo įsibėgėjusiems atstatymo darbams, todėl nuostatose atsirado teiginys, raginantis visus atstatymo darbus „<...> *a priori* atmesti“. Tik anastiliozė nurodyta kaip vienintelis galimas atstatymo variantas[154].

Priimant Venecijos chartiją, dalyvavo UNESCO, Europos Tarybos, ICCROM, ICOM[155] ir šešiasdešimt vienos valstybės delegacijos iš Europos, Amerikos, Azijos, Australijos. Kadangi buvo ieškoma universalių, tarptautiniu mastu pritaikomų paveldotvarkos problemų sprendimo būdų, chartija kritikos neišvengė. Dažniausiai buvo peikiama per griežta nuostatų formuluotė, ribota šiuolaikinių medžiagų naudojimo galimybė. Buvo pasigesta urbanistinių kompleksų paveldotvarkos reglamentavimo. Priekaištauta dėl per didelio chartijos europietiškumo, nes nebuvo atsižvelgta į trečiojo pasaulio valstybių, pasižyminčių turtingu kultūriniu palikimu ir skurdžia ekonomika, specifiką[156].

Tačiau nors trūkumų ir buvo, Venecijos chartija tapo svarbiausiu paveldotvarkos darbus reglamentuojančiu tarptautiniu dokumentu, kurio pagrindu ir šiandien kuriami visi tarptautinių organizacijų ICOMOS[157], ICCROM ir daugumos valstybių dokumentai, įstatymai, taisyklės, reglamentuojančios konservavimo, restauravimo darbus.

Pati tarptautinio dokumento specifika lėmė būtinybę atsižvelgti į konkrečių nuostatų pritaikomumo galimybę skirtingose kultūriniu ir ekonominiu požiūriu šalyse, todėl chartijoje pateikti konkretūs, koncentruoti teiginiai, o

153 Ibid., p. 116.

154 Ibid., p. 117.

155 *International Council of Museum* – Tarptautinė muziejų taryba.

156 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural conservation Theories*. D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 422.

157 ICOMOS – *International Concil on Monuments and Sites* – Tarptautinė paminklų ir istorinių vietų taryba.

tokios svarbios sąvokos kaip *autentiškumas*, *pagarba originaliai medžiagai* liko neapibrėžtos[158]. Atrodytų, kad visi konceptai, kurių reikšmė neišskleista tarptautiniuose paveldotvarkos dokumentuose, turėjo būti išgvildenti išsamesniuose teoriniuose veikaluose. Ar tai buvo padaryta?

XX a. pirmoje pusėje aprimo iki tol audringai plėtoti teoriniai debatai ir buvo pradėta gilintis į fizines bei technines restauravimo problemas. 1931 m. Atėnų chartijoje paskelbta nuostata, raginanti architektus glaudžiai bendradarbiauti su gamtos mokslų atstovais. Taip nuo ketvirto dešimtmečio pradžios šių sričių specialistai pradėjo aktyviai įsitraukti į paveldotvarkos darbus. XIX a. paveldotvarkoje gyvavusias *asmeninio skonio* arba *asmeninės hipotezės apie objekto kompozicinį baigtumą* kategorijas palengva keitė *mokslinio objektyvumo* kategorija. Po Antrojo pasaulinio karo mokslinis paveldosaugos problemų sprendimas buvo suvoktas kaip pats teisingiausias, ir šis požiūris gyvavo visą XX a. antrą pusę. Vyraujant tokioms nuostatoms XX a. antroje pusėje formavosi *estetinė* ir *mokslinė paveldotvarkos teorijos*, kurias S. M. Viñas priskiria bendrai klasikinei paveldotvarkos teorijai[159]. Nepaisant kai kurių skirtumų, abi šios teorijos sutelktos į objektą, o pagrindinį paveldotvarkos darbų tikslą apibrėžia kaip tiesos grąžinimo, tiesos įtvirtinimo procedūras. Svarbiausios priemonės siekiams įgyvendinti taip pat vienodos – tai yra plataus pobūdžio moksliniai tyrimai.

Estetinė paveldotvarkos teorija skleidėsi Italijoje. Meno istorikas Cesare Brandi savo ankstyvuose veikaluose daug dėmesio skyrė pusiausvyros tarp istorinės vertės, dominavusios nuo XIX a. pabaigos, ir nepelnytai primirštos estetinės vertės paieškai[160]. Tačiau C. Brandi tai padaryti nepavyko. Pagrindinis akcentas atiteko estetinei vertei, nurodant ją (estetinę vertę) esant svarbiausiu kiekvieno objekto turtu[161]. Taip estetinės teorijos dėmesio objektais tapo tik išskirtiniai meno kūriniai. Ši teorija paveldotvarkos darbus laikė prie-

158 „Venecijos chartija“. In: Feilden, Bernard M., Jokilehto Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 115–117.

159 Terminas *klasikinė teorija* yra sąlyginis; autorius, pasirinkdamas šį konceptą, tikriausiai norėjo akivaizdžiai pabrėžti *klasikinės* ir *šiuolaikinės* teorijos skirtingumą. Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 65.

160 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural conservation Theories*. D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 417–423.

161 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 67.

monėmis, padedančiomis atskleisti ar netgi atkurti estetinę objekto vienovę ir taip išsaugoti visus laikui bėgant atsiradusius elementus[162]; vieninteliu būdu tikslą pasiekti buvo laikomas platus mokslinių tyrimų spektras[163]. Toliau ieškant tilto, galinčio sujungti istorinę tiesą ir meninę kompoziciją, išeities tašku pasirinktas palyginti abstrakčiai apibrėžtas objektyvizmas, beveik sutapatinamas su meniškumu: „<...> žmogus jokiu būdu negali pakeisti meno kūrinio, tačiau privalo jį išryškinti ir nuskaidrinti. Ši intervencija turi būti paremta tikrove, sklindančia iš objekto, ir atribota nuo bet kokio asmeninio skonio ar ketinimų“ (Umberto Baldini)[164].

Reikia pastebėti, kad svarbiausių teorijos teiginių beveik neįmanoma įgyvendinti realybėje. Atkuriant prarastas menines kompozicijas ar jų dalis, dažniausiai sunaikinamos kitų laikotarpių žymės, skirtingus pastato raidos etapus reprezentuojančios detalės, tad iš tiesų atkūrimas ir visų sluoksnių išsaugojimas yra nesuderinami siekiai.

Estetinė teorija dėl jos pačios viduje slypinčių prieštaravimų ir siauro tik didelę meninę vertę turinčių objektų pasirinkimo nebuvo plačiai pripažinta. Jos pozicijos buvo stipresnės Viduržemio jūros ir Pietų Amerikos šalyse, o kitų valstybių paveldotvarkos lauke vyravo mokslinė teorija. Toks geografinis suskirstymas yra sąlyginis, nes abi teorijos tuo pačiu metu galėjo gyvuoti tame pačiame regione. Tačiau akivaizdu, kad jos taikymas šalyse, neturinčiose labai gausaus meninės architektūros paveldo, galėjo būti pražūtingas, sunaikinimui pasmerkiantis didžiąją dalį pastatų.

Mokslinė paveldotvarkos teorija, akcentavusi mokslinių tyrimų svarbą, pakėlė paveldotvarką į kokybiškai naują lygį. Iki XX a. pradžios restauravimas buvo grindžiamas architektų interpretacijomis, analogais ir kartais absoliučiai laisva kūryba, o su moksliniais tyrimais atsirado galimybė kur kas geriau pažinti objektą, perskaityti po storais apnašų klodais glūdinčius informacijos likučius ir iš atskirų detalių dėlioti laikui bėgant pakitusius vaizdus. Restauravimo operacija jau galėjo remtis ne kontempliacijomis objekto tema, bet akivaizdžiais tyrimų rezultatais. Šios teorijos nuostatas iliustruoja 1984 m.

162 Ibid., p. 67–68.

163 Ibid., p. 69.

164 Citata paimta iš ibid., p. 69. Originalus šaltinis – Baldini, Umberto. *Teoria del restauro e unita di metodologia*. Florence: Nardini., 1978.

ICOM suformuluotas etikos kodas, nurodantis, kad fizinis įsikišimas paveldo objekto būklei pagerinti yra galimas tik atlikus mokslinius tyrimus, paremtus moksliniais metodais: šaltinių tyrimais, analize, interpretacija ir sinteze. Tyrinėtojas privalo iššifruoti objekte slypinčią mokslinę informaciją ir kartu atskleisti naujas žinias[165]. Šiems tikslams įgyvendinti naudojami gamtos mokslų laboratoriniai ir humanitarinių mokslų šaltinių tyrimai.

Iš pirmo žvilgsnio susidaro įspūdis, kad mokslinis požiūris į kultūros paveldą yra absoliučiai teisingas, tačiau XX a. paskutiniame dešimtmetyje jo pozicijos pradėjo svyruoti. Tokio pokyčio priežastys slypi pačioje mokslinėje teorijoje arba, vaizdžiai sakant, jos filosofinio kūno nebuvime. Filosofo Paulo Karlo Feyerabendo teigimu, XX a. mokslas užėmė „absoliučias karaliaujančias" pozicijas, tapo „vienintele ideologija", „universalia religija", kuri buvo „beveik prietaringai garbinama"[166] ir tapatinama su *tiesos paieškomis*[167]. Tvyrant tokioms nuostatoms, pats konceptas *mokslas,* susisaistęs su gamtos mokslais, paveldotvarkoje prigijo savaime, be jokio teorinio pagrindo, galinčio jį pateisinti ir pagrįsti, be konkrečių apibrėžimų[168]. Kartu pradėjusi skleistis *objektyvumo* siekiamybė įpareigojo mokslinę paveldotvarką išskirtinai telktis į objektus ir faktus, palikti nuošalyje idėjas ir sugestijavo įsitikinimą, kad filosofinio pobūdžio teorijos yra paprasčiausiai nereikalingos[169].

Atmetusi išsamesnes refleksijas, mokslinė paveldotvarka remiasi ne idėjomis, o materija, jos priemonės, kaip ir gamtos mokslų, materialios. Iš humanitarinių mokslų šioje srityje įsitvirtino tik istorija ir menotyra, kurios sutelkė dėmesį į platesnes praeities studijas: istorinę, architektūrinę laikotarpio ar konkretaus pastato raidą ir patenkino faktologinės informacijos poreikį. Atsisakiusi filosofinės minties, mokslinė paveldotvarka liko neapibrėžta ir stokoja aiškaus gnoseologinio kūno. Daugelis vartojamų terminų, frazių taip ir nebuvo teoriškai pagrįsta, o tokia padėtis sudarė sąlygas plisti netiksliems interpretacijoms.

165 ICOM. *The Code of Ethics. The Conservator – Restorer: A Definition of the Profession*. 1984. Prieiga per internetą: http://www.encore-edu.org/encore/documents/ICOM1984.html [žiūrėta 2005 m. spalio 10 d.].

166 Feyerabend, Paul Karl. *Наука в свободном обществе. (Господство науки – угроза демократии)*. Prieiga per internetą: http://www.psylib.ukrweb.net/books/feyer01/txt21.htm#ch2 [žiūrėta 2010 m. rugpjūčio 3 d.].

167 Feyerabend, Paul Karl. *Против метода. Очерк анархистской теории познания*. Prieiga per internetą: http://www.psylib.ukrweb.net/books/feyer01/index.htm [žiūrėta 2010 m. rugpjūčio 3 d.].

168 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 79.

169 Ibid., p. 79–80.

Todėl abi klasikinės paveldotvarkos teorijos susidūrė su tomis pačiomis – kai kurių teiginių negalėjimo įgyvendinti realybėje – problemomis.

Viena jų – teorinio restauravimo apibrėžimo pritaikymo praktikoje problema. Mokslinės teorijos kūrėjas B. M. Feildenas iškėlė pagrindinį paveldotvarkos tikslą – „originalios / tikros koncepcijos ar perskaitomumo sugrąžinimą“, tačiau nurodė, kad „visų laikotarpių ženklai turi būti gerbiami; visi vėlesni priedai <...> privalo būti išsaugoti“[170]. Šiuose teiginiuose slypi jau estetinėje teorijoje pastebėta prieštara: kaip atkurti pirminį objekto būvį nesunaikinant vėlesnių laikotarpių žymių. Mokslinė teorija atsakymo į šį klausimą nepateikia.

Klasikinės paveldotvarkos srityje kartu su *objektyvumu* įsitvirtino *autentiškumo* ir *tiesos* sąvokos. Kaip pagrindinis mokslinio restauravimo ir konservavimo tikslas įvardijama siekiamybė „atskleisti ir išsaugoti objekto tikrąją prigimtį ar tikrąjį būvį (pabraukta – *J. B.*)“[171]. Visas paveldotvarkos procesas turi būti pagrįstas svarbiausiu principu – *tiesa*. Kūrinio meniškumas yra estetinės teorijos tiesa. Mokslinė teorija, atmetusi estetinę ir emocinę tiesą kaip negalimas moksliškai pagrįsti, tikrąja pasirenka materialią, objektyvią tiesą. Taip paveldotvarka tampa tam tikru kovos su melu lauku. *Objektyvios tiesos* atskleidimo procese dalyvauja tik uždara specialistų grupė, turinti išsilavinimą ir priemonių, kaip pasiekti tikslą. Tačiau ką reiškia pats konceptas *objektyvi tiesa*, lieka neaišku.

Bene didžiausia problema slypi jau minėtame posakyje *tikroji būklė*. Toks teiginys perša mintį, kad yra ir *netikroji objekto būklė*, o restauravimo procesas skirtas netikriems priedams panaikinti. Tačiau iš tiesų objektas negali būti netikro būvio, ir jokie pakeitimai nepadarys objekto *tikresnio*. Dabartinė būsena, anot tyrinėtojo S. M. Viñas, yra neišvengiamai autentiška, visos kitos – spėjamos, numanomos, atsimenamos – būsenos glūdi tik subjektų mintyse, vaizduotėje, atmintyje arba yra užfiksuotos popieriuje, drobėje[172]. Klasikinėse teorijose *tiesa* ir *autentiškumas* dažnai tapatinami su pirminiu sumanymu (tai ypač būdinga estetinei teorijai), o jo atkūrimas neretai pasmerkia sunaikinti *netikras* (vadinasi, objektui lyg ir nepriklausančias?), tiesą maskuojančias vė-

170 Feilden, Bernard M. *Conservation of historic buildings*. Oxford: Elsevier. Architectural Press, 2003, p. 9 (pirmasis leidimas – 1981 m.).

171 *Reveal and preserve an object's true nation or condition*. Ispanų kalboje, rašant apie restauravimą, dažnai vartojamas posakis *nos ha devuelto* – „grąžino mus atgal“, italai, kalbėdami apie restauruotą objektą, sako *e ritornato* – „sugrįžo“. Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 91.

172 Ibid., p. 92–93.

lesnių laikų žymes. (Probėgom kyla klausimas, ar siekio sugrąžinti pirminę išvaizdą nelėmė Vakarų kultūroje įsigalėjęs jaunystės kultas.) Griaunant susiduriama su vertės atrankos problema, tačiau mokslinė teorija nepasirengusi ieškoti sprendimo. Vienos vertės paaukojimas kitos labui yra subjektyvus veiksmas, todėl nepatenka į objektyvių gamtos mokslų tyrimų lauką.

S. M. Viñas kaip pagrindinę klasikinės paveldotvarkos teorijos ydą įvardija tikėjimą, „kad kai kurie konkretaus objekto pakeitimai gali padaryti jį autentiškesnį"[173].

Klasikinės teorijos, į praeitį žvelgdamos pro iškreiptą objektyvumo ir autentiškumo prizmę, sukuria klaidingą iliuziją, kad daiktai laikui bėgant negali būti keičiami, o jei taip atsitiko, tai paveldotvarkos pareiga – sugrąžinti objektui pirminį pavidalą išsaugant ir pakeitimų žymes. Situacija iš tiesų labai sudėtinga. Perkirsti šį Gordijo mazgą gali padėti Davido Lowenthalio teiginio supratimas, kad nė vienas kada nors padarytas daiktas neliko nepaliestas, nepakeistas[174]. Kultūros objektai patiria nuolatinę kaitą, ir paveldotvarką būtų galima įvardyti kaip sudėtinę šio vyksmo dalį. Moksliniai tyrimai, atskleidžiantys istorinius ir techninius faktus, negali padėti sugrąžinti objekto į praeities (numanomą, įsivaizduojamą, prisimenamą) būvį, nes, vertinant objektyviai, tai neįmanoma.

Mokslinė teorija susiduria ne tik su filosofinio, bet ir su praktinio pobūdžio problemomis. Gamtos mokslų įsiliejimas ir nuolatinė raida labai išplėtė paveldotvarkos galimybes. Pasitelkus konkrečius tyrimus, galima nustatyti objekto fizinę būklę, atlikti tikslesnį datavimą, apibrėžti techninių priemonių ir medžiagų naudojimą. Tačiau aplinkos sudėtingumas lemia dažną laboratorijos ir natūros rezultatų neatitikimą. Gamtos mokslams būdingas visuotinių taisyklių, universalumo, standartizavimo siekis, tyrinėtojų polinkis į susistemintus teorinius apmąstymus ne visada gali padėti rasti išeitį iš paveldotvarkos praktikoje susidariusių sudėtingų situacijų. Nevienodos sąlygos lemia kiekvieno atvejo išskirtinumą ir reikalauja skirtingų, konkrečių, o ne universalių, susistemintų problemų sprendimo būdų. Kaip teigia S. M. Viñas, praktikoje dažnai esama atvejų, kai empirinis restauratorių patyrimas lemia geresnius rezultatus nei mokslininkų laboratorijose sukurti metodai; neprie-

173 Ibid., p. 95.

174 Lowenthal, David. „Fabricating Heritage". In: *History and Memory.* 10 (1) Tel Aviv: Tel Aviv University, 1998. Prieiga per internetą: http://www.iupjournals.org/history/ham 10 - 1.html. [žiūrėta 2005 m. gruodžio 15 d.].

kaištingas prastesnių medžiagų panaudojimas gali būti kur kas efektyvesnis už geros medžiagos, bet blogo darbo derinį[175]. Akivaizdus dažnas praktikų ir teoretikų nesusikalbėjimas, nulemtas skirtingo išsilavinimo, nevienodo požiūrio į problemų sprendimą, išankstinių nuostatų vienų apie kitus, nesėkmingų tyrimų rezultatų, taip pat ir praktinių darbų įgyvendinimo slėpimo tik paaštrina mokslinės paveldotvarkos prieštaravimus.

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinė klasikinės teorijos ašis – atskleisti architektūros vertybėje glūdinčią objektyvią informaciją. Tikslui pasiekti į paveldotvarkos teoriją įtraukiami tikslieji mokslai. Tačiau čia iškyla esminė problema – filosofinių apmąstymų stoka implikavo pamatinių sąvokų – *objektyvumo*, *tiesos*, *autentiškumo* – klaidingą interpretaciją ir sukūrė prieštaringą situaciją. Viena vertus, pasitelkiant solidžias mokslines priemones, atsirado galimybė atkurti, išryškinti ankstesnių laikotarpių formas, kompozicijų fragmentus ar visumą, ir tai neabejotinai yra pozityvusis mokslinės paveldotvarkos aspektas, tačiau teigimas, kad šios operacijos grąžina objektą *į tikrąjį būvį*, klaidingas, nes nenorima pripažinti objekto istorijos, nors visada pabrėžiama, kad saugoti reikia visų laikotarpių ženklus.

Taigi kai po Antrojo pasaulinio karo Europoje skleidėsi klasikinė paveldotvarka, Lietuvoje pradėti pirmieji rimti praktiniai ir teoriniai darbai (t. y. daugiau kaip šimtmečiu vėliau nei kitose Vakarų Europos valstybėse). Kokia linkme čia klostėsi teorinė mintis, panagrinėkime kitame skyriuje.

Ankstyvosios ir klasikinės paveldotvarkos teorijų sandrauga Lietuvoje

Jau aptartos istorinės politinės sąlygos lėmė, kad tik antrosios sovietinės okupacijos metais architektūros palikimas pradėtas tvarkyti kompleksiškai. Į rūpimą klausimą, ar buvo sugebėta perimti šimtametę Europos patirtį, galima atsakyti, kad tai padaryti pavyko tik iš dalies. Dėl sovietmečiui būdingos informacijos ribojimo Lietuvos paveldotvarka turėjo iš naujo spręsti daugelį Vakarų Europoje seniai išgvildentų problemų. Tenka konstatuoti, kad archi-

175 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation.* Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 114, 144.

tektūros paveldas buvo pradėtas tvarkyti gana stichiškai, neturint aiškių teorinių paveldotvarkos gairių. Tokia situacija tęsėsi du dešimtmečius – Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė, organizavusi architektūros paveldo objektų tvarkymo darbus, buvo įsteigta 1950 metais, o pirmieji moksliniai metodiniai apibendrinimai pasirodė aštunto dešimtmečio pradžioje.

Situacija buvo sudėtinga. Galimybės plačiau susipažinti su didelę šios srities patirtį turinčių šalių teorija nebuvo, todėl daug ką teko atrasti iš naujo, neišvengiant ir klaidų kartojimo. Nedaug galėjo padėti ir Sovietų Sąjungos hegemonės Rusijos, kurioje paveldotvarkos procesai vyko nuo XIX a., pavyzdys. Čia visoms sritims galiojo kardinalus teorijos ir praktikos neatitikimo fenomenas. Sovietinėje Rusijoje jau XX a. trečiame dešimtmetyje skleistos pažangios mintys, skatinusios saugoti autentiškus visų laikotarpių ženklus[176], tačiau praktiškai architektūros paveldo objektai buvo naikinami, dažnai netgi visiškai sulyginami su žeme. Svariu atspirties tašku Lietuvos paveldotvarkos raidai tapo Venecijos chartija[177], kuri buvo publikuota sovietmečiu, tačiau glaustas tarptautinis dokumentas negalėjo užpildyti žiojėjančios teorinių žinių spragos, o chartijos nuostatos tuo metu buvo traktuojamos per daug laisvai. Aštunto dešimtmečio pradžioje situaciją pagerino vienintelis architektūros paveldotvarkai skirtas mokslinis veikalas – J. Glemžos 1974 m. Maskvoje apginta disertacija „Lietuvos TSR mūrinės architektūros restauravimo darbų metodinės kryptys“[178] ir jos pagrindu parašytas mokslinis straipsnis „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“[179]. Kitą svarbią teorinę priemonę, skirtą architektūros paveldui vertinti, devintame dešimtmetyje parengė V. Jurkštas[180]. Kyla klausimas, kiek Lietuvos teorinė mintis atitiko to meto tendencijas. Iš karto reikėtų paminėti, kad šie teoriniai darbai buvo sutelkti į praktinių architektūros paveldo darbų, kalbininko B. Savukyno siūlymu pavadintų *paminklotvarka*, apibūdinimą[181] ir konkrečių architektūros vertinimo kriterijų apibrėžimą. Filosofinių veikalų,

176 *Реставрация памятников архитектуры* / Ред. С. С. Подъяпольский. Москва: Стройиздат, 1988, с. 40.

177 Riaubienė, Edita. „Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos“. In: *Urbanistika ir architektūra*. T. 24, Nr. 1. 2000, p. 6.

178 Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской СССР*. Автореферат. Москва, 1974.

179 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 3–11.

180 Jurkštas Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994.

181 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 5.

motyvuojančių šiuos veiksmus, Lietuvoje, kaip ir daugumoje pasaulio šalių, nebuvo. Prieš pradedant paveldotvarkos teorijos analizę, reikia paminėti, kad J. Glemža nuo 1969 m. yra ICOMOS narys, o 1981–1990 m. buvo šios organizacijos viceprezidentas Rytų ir Vidurio Europai[182]. Taigi svarbiausios tarptautinės paveldotvarkos tendencijos šiam architektūros palikimo specialistui buvo žinomos.

Paveldotvarkos darbų teorija. Į aktualų klausimą, ar sovietmečiu suformuluota paveldotvarkos darbų metodika atliepė XX a. antros pusės pasaulines tendencijas, negalima atsakyti vienareikšmiškai. Iš dalies šią metodiką galima priskirti estetinei paveldotvarkai, tačiau kai kurios jos formuluotės alsuoja XIX a. romantinio restauravimo dvasia.

Susitelkęs į praktinės veiklos teorinio pagrindo kūrimą, J. Glemža savo darbuose susistemino ir apibrėžė architektūros paveldo objektų tvarkymo būdus, suskirstydamas juos tokia seka:

– Tyrimai:
  1) matavimai, fotografavimas;
  2) istoriniai;
  3) natūros.
– Projektavimas:
  1) remontas;
  2) konservavimas;
  3) restauravimas;
  4) rekonstravimas-atstatymas;
  5) pritaikymas.
– Projektų realizavimas.

Taigi neatsilikdamas nuo to meto pasaulinės paveldotvarkos tendencijų (ir estetinės, ir mokslinės krypties), autorius pabrėžė ypatingą kompleksinių mokslinių tyrimų svarbą ir teigė, kad neatlikus tyrimų negalima vykdyti jokių darbų, išskyrus remontą[183]. Tačiau tenka konstatuoti, kad remonto darbų sąvoka apibrėžta ne visai aiškiai – nurodant, kad tai yra „bendrojo statybi-

182 Prof. dr. Jonas Glemža. *Curriculum Vitae*. Prieiga per internetą: http://www.architektura.vda.lt/index.php/pageid/609/articlepage/0/articleid/209 [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 5 d.].

183 Ibid., p. 6.

nio pobūdžio“[184] darbai. Toks nekonkretumas galėjo sudaryti palankią terpę prisidengus remontu atlikti ne tik į išsaugojimą, bet ir į naikinimą orientuotus veiksmus. Svarbu pabrėžti teigiamą šios metodikos bruožą, kad vienu iš efektyviausių paminklų (kultūros paveldo objektų) apsaugos būdų J. Glemža laikė konservavimą – nurodė, kad ši priemonė taikoma vertingiems mūrinių pastatų griuvėsiams išsaugoti ir yra sudėtinė restauravimo darbų dalis, užtikrinanti autentiškų fragmentų išlikimą[185]. Metodinėse gairėse siūlyta plačiau naudoti pažangesnius ir efektyvesnius cheminius medžiagų sutvirtinimo būdus, nes fizinės priemonės yra skurdžios ir ne visuomet veiksmingos[186]. Toks siūlymas šiandien vertintinas nevienareikšmiškai. Prieš pradedant naudoti naujas chemines medžiagas senajam mūrui ar medienai sutvirtinti būtini išsamūs ilgalaikiai tyrimai, atskleidžiantys, kokie bus teigiami ir neigiami šio proceso padariniai. Žinant, kad sovietmečiu visus techninius ir gamybinius procesus reguliavo į kiekybę, o ne į kokybę orientuota planinė ekonomika, akivaizdu, kad daug laiko tokiems tyrimams nebuvo. Ir kaip parodė pasaulinė patirtis, dažnai naujos medžiagos padarydavo daugiau žalos nei naudos[187].

Toliau J. Glemža, apibrėždamas restauravimo metodiką, išskyrė pagrindinius šio proceso tikslus: paminklo kaip autentiško istorinio dokumento išsaugojimą ir istorinės, visuomeninės, meninės jo vertės išryškinimą. Norint geriau išsaugoti paminklą, autorius ragino konservuoti jo autentiškas dalis, o trūkstamus elementus atstatyti remiantis mokslinių tyrimų duomenimis[188]. Toks restauravimo apibrėžimas beveik atitinka Venecijos chartijoje suformuluotas nuostatas, o chartijos formuluotėje esančios *istorinė* ir *meninė* vertės netgi papildytos *visuomenine*. Iš pirmo žvilgsnio naujos kompleksinės vertės įtraukimas į

184 Ibid., p. 4.

185 Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской СССР*. Автореферат. Москва, 1974, с. 20.

186 Ibid., p. 21.

187 Apie senų medžiagų patikimumą ir pirmenybę prieš naujas rašoma šiuose tyrinėtojų darbuose: Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 101, 108; Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 68, 72–73. B. M. Feildeno knygoje *Conservatio of historic buildings* naujas chemines medžiagas siūloma naudoti gelbstint senuosius architektūros sluoksnius nuo mūrą ir medieną naikinančių bakterijų, bet ne kaip audinį surišančias bei sutvirtinančias priemones. Feilden, Bernard M. *Conservation of historic buildings,* Oxford: Elsevier. Architectural Press, 2003, p. 133–155.

188 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 5, 8. Autorius nurodo, kad šis apibrėžimas paimtas iš leidinio *Методика и реставрация памятников архитектуры*. Москва, 1961, с. 23–25.

paveldotvarkos lauką atrodo labai pažangus. Koncepte *visuomeninis* glūdi daug prasmių, juo galima įvardyti socialinę, ekonominę, simbolinę ir daugelį kitų visuomenei aktualių vertės aspektų. Šios vertės išskyrimas suponuoja prielaidą, kad visuomenė gali aktyviai dalyvauti paveldotvarkoje, ir tai jau yra net ne klasikinės, o šiuolaikinės paveldotvarkos teorijos, pradėjusios skleistis XX a. devintame–dešimtame dešimtyje, kertinis akmuo. Tačiau sovietmečiu Lietuvoje vartota sąvoka *visuomeninė vertė* buvo formali, realybėje visiškai nerealizuota, o visuomenė neturėjo jokių galimybių dalyvauti paveldotvarkos procesuose. Tikrovėje ši vertė buvo tapati konceptui *ideologiškai teisingas*. Taigi progresyviai atrodanti idėja iš tiesų atliepė sovietinės ideologijos kanonus.

Grįžtant prie J. Glemžos naudojamos restauravimo formulės (tiksliau – prie siūlymo konservuoti autentiškas dalis, o trūkstamus fragmentus atstatyti), reikėtų paminėti, kad joje išryškėja klasikinei teorijai būdingas neadekvatus termino *autentiškumas* vartojimas. Žinant to meto situaciją, galima teigti, kad *autentiškais* vadinami ne visi, o tik seniausi objekto būvio laikotarpiai ir tik tokiu atveju loginę prasmę įgyja trūkstamų dalių atkūrimo procesas.

Taigi šioje teorijoje yra nemažai to meto europines tendencijas atliepiančių teiginių. Tačiau sovietmečio lietuviškoje paveldotvarkos teorijoje ir praktikoje pastebimas ir klasikinės paveldotvarkos normų neatitinkantis reliktas, kuris aptinkamas ir J. Glemžos darbuose. Analizuodamas tuo metu Lietuvoje paplitusį rėmimąsi analogijomis ar stilistine interpretacija, autorius nurodo, kad toks elgesys yra neleistinas, išskyrus tuos atvejus, kai pakartojamos tame pačiame mieste esančių pastatų autentiškos architektūrinės detalės[189]. Tačiau šis teiginys neatitinka Venecijos chartijos, kurioje vienareikšmiškai nurodoma, kad restauravimas negali remtis prielaidomis[190]. Praktikoje naudojamas trūkstamų architektūros detalių pakartojimas, pagrįstas kitų pastatų pavyzdžiu, perša tikriausiai klaidingą išvadą, kad prieš kelis šimtus metų buvo tiražuoti ištisi kompozicijų fragmentai. Autoriaus pateisinamas rėmimasis analogijomis buvo dažnas XIX a. restauravimo teorijoje randamas teiginys ir praktikoje egzistuojantis reiškinys, tačiau XX a. klasikinė paveldotvarka nepritarė tokiai veiklai dėl akivaizdaus jos nemoksliškumo. Reikia paminėti, kad ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Sovietų Sąjungoje ši

189 Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской ССCР*. Автореферат. Москва, 1974, с. 9, 13, 16.

190 Venecijos chartija. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

priemonė (analogų pakartojimas) buvo toleruojama tais atvejais, „kai apibendrinto tūrio atkūrimo dėl meninių ar kitų priežasčių nepakako“[191]. Taigi analogijų įteisinimas akivaizdžiai rodo siekį bet kokiomis priemonėmis atkurti / sukurti trūkstamas dalis ir meninį kompozicijos baigtumą. Toks paveldotvarkos metodas iš dalies būdingas estetinei teorijai, tačiau, kaip jau minėta, ši plačiai stilistinio restauravimo „epochoje“ naudota priemonė buvo atgyvenusi.

Toliau plėtodamas restauravimo temą ir analizuodamas atliktus paveldotvarkos darbus, J. Glemža kritikuoja nepakankamą atstatytų detalių atskyrimą nuo originalo ir problemai išspręsti siūlo pasitelkti kontrasto principą[192]. Tačiau reikia paminėti, kad Venecijos chartijoje rekomenduojama remtis pusiausvyros principu – pakaitalai turi būti darniai susieti su visuma ir kartu skirtis nuo originalo[193]. Taigi atstatytos detalės akcentavimas kontrasto principu nėra pats tinkamiausias problemos sprendimas. Atkuriant sunaikintus elementus, svarbiausias uždavinys turėtų būti pusiausvyros tarp seno audinio ir naujo intarpo radimas[194]. Tokioje kompozicinėje priemonėje kaip kontrastas slypi pavojus, kad bus perorganizuota visa pastato kompozicinė struktūra ir sudėti nauji, iki tol objektui buvę nebūdingi akcentai. Kad būtų išvengta tokių nesusipratimų, anglų paveldotvarkininkas J. Earlas siūlo atkurtas dalis derinti taip, kad „specialistui būtų aišku iš karto, o nespecialistas suprastų atidžiau patyrinėjęs pastatą“[195]. Nėra abejonės, kad šis būdas sunkesnis už pagrįstą kontrasto principu. Todėl jungiant senas ir naujas dalis geriausia rinktis tas pačias medžiagas, tą patį atlikimo būdą, taip laiko patinos nebuvimas vizualiai išskirs naujadarus, tačiau kartu bus užtikrintas medžiagų tarpusavio „sugyvenimas“, grįžtamumo principo įgyvendinimas.

Kita J. Glemžos nagrinėta paveldotvarkos darbų rūšis – atstatymas – buvo papildomai suskirstyta į atkūrimą ir rekonstrukciją[196]. *Atkūrimas* apibrėžtas kaip

191 *Реставрация памятников архитектуры* / Ред. С. С. Подъяпольский. Москва: Стройиздат, 1988, с. 136.

192 Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской СССР*. Автореферат. Москва, 1974, с. 10, 16.

193 „Venecijos chartija“. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

194 Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 84.

195 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 110.

196 Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской СССР*. Автореферат. Москва, 1974, с. 4, 23.

moksliniais tyrimais pagrįsta prarastų architektūros paveldo objekto dalių atkūrimo operacija, o *rekonstrukcija* vadinamas šiuolaikinių architektūros formų ir priemonių panaudojimas trūkstamų detalių sukūrimui[197]. Vertinant tokias atstatymo darbų nuostatas, galima teigti, jog moksliniais tyrimais pagrįsto prarastų fragmentų atkūrimo ir visiškai naujų detalių sukūrimo priskyrimas tai pačiai metodikai nėra teisingas, nes darbai yra priešingi ir remiasi skirtingomis nuostatomis. Priešingybių suniveliavimas gali nesąmoningai įpiršti klaidingą išvadą, kad trūkstant duomenų nežinomus fragmentus leidžiama sukurti. Toks naujadarų atsiradimo istoriniame objekte įteisinimas prieštarauja pagrindiniam klasikinės paveldotvarkos tikslui – *tieso*s *siekimui*.

Plačiau reikia paanalizuoti ir šiuolaikinių architektūros formų ir priemonių naudojimo paveldotvarkos procesuose reglamentavimą. Šį būdą siūloma naudoti architektūros objekto visumos sugrąžinimui, kai nėra mokslinių duomenų prarastoms pastato dalims atkurti. Tačiau ne kartą cituotoje Venecijos chartijoje jokia veikla, peržengianti už mokslinių žinių ribos, yra netoleruojama[198]. Taigi Lietuvoje architektūrinės kompozicijos išbaigtumo labui teoriškai įteisinamas nežinomų detalių atkūrimas, paremtas kūryba. Tokia nuostata prieštarauja mokslinei paveldotvarkos teorijai, tačiau per daug nedisonuoja su estetinės teorijos principais, kur meninės formos vieningumas yra gana svarbus. Kita vertus, siekimas visiškai atkurti prarastą kompoziciją yra XIX a. stilistinio restauravimo atbalsis.

Toliau apibrėždamas paveldotvarkos procesus, J. Glemža aprėpia ir pritaikymo problemą. Šio pobūdžio darbų tikslą formuluodamas kaip architektūros paveldo panaudojimą visuomenės poreikiams, autorius pabrėžia, kad procesas yra siejamas ir su paminklo išsaugojimu, ir su jo parodymu visuomenei. Naujoji pastato funkcija turi atitikti istorinį planą, o pritaikymo darbai negali pažeisti interjero kompozicijos visumos. Anot J. Glemžos, tinkamiausia panauda yra tuomet, kai naujoji funkcija artima senajai[199]. Šis kertines tarptautinės paveldotvarkos nuostatas atliepiantis teorinis teiginys, užtikrinantis geriausią pas-

197 Ibid., p. 23.

198 „Venecijos chartija“. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

199 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 10.

tato išsaugojimą ir įtvirtinantis funkcijos autentiškumo tęstinumą, dėl Sovietų Sąjungoje susiklosčiusio specifinio ypač neigiamo požiūrio į sakralinių, rezidencinių ir kai kurių kitų architektūros paveldo objektų išsaugojimą bei dėl ekonominių sumetimų dažnai buvo ignoruojamas praktikoje. Taip didžioji dalis sakralinių objektų buvo paversta sandėliais, tik keletas jų pritaikyta koncertinėms salėms, gyvenamieji namai tapo viešojo maitinimo įstaigomis, administracinėmis patalpomis, dvarų sodybų rūmai pritaikyti kolūkio kontoroms, mokykloms, ligoninėms.

Apibendrinant J. Glemžos suformuluotą paveldotvarkos teoriją, galima teigti, kad iš esmės ji neprieštarauja svarbiausiam restauravimo darbus reglamentuojančiam tarptautiniam dokumentui – Venecijos chartijai, yra gimininga tuo metu Italijoje paplitusiai estetinei teorijai, turi nemažai klasikinei (bendrų mokslinei ir estetinei) paveldosaugai būdingų bruožų. Aštriausiai su tarptautinėmis normomis konfliktuoja sovietmečio Lietuvoje įteisintas XIX a. požiūrio reliktas – rėmimasis analogijomis ir siekis atkurti kuo išsamesnę architektūrinę kompoziciją. Taip pat reikia pasakyti, kad ne visos J. Glemžos teigiamos nuostatos buvo įgyvendintos praktikoje, o įvardytos neigiamos tendencijos neretai kerojosi toliau.

Kitas svarbus teorinis darbas, turėjęs lemiamą įtaką konkrečių paveldotvarkos metodų taikymui praktikoje, tai senamiesčių atstatymo projektams skirta istorinių pastatų vertinimo metodika, parengta V. Jurkšto XX a. septintą–devintą dešimtmečiais. Kartu ši metodika atskleidžia to meto požiūrį į architektūros palikimo objektus.

Architektūros paveldo vertinimo metodika. Iš karto galima matyti, kad paveldo vertinimo metodikoje aiškiai išskiriamos dvi svarbiausios gairės – tai pastato meniškumas[200] ir stilistinis vieningumas. Šios dvi linijos nenutrūkstamai driekiasi per V. Jurkšto išskleistas architektūros paveldo verčių ir architektūros kokybės nustatymo temas.

200 **Ypatingą dėmesį pastato meniškumui ir stiliaus „grynumui“ gerai iliustruoja V. Jurkšto teiginiai:** „Nesigilindami į įvairius architektūros aiškinimus, laikysimės nuomonės, kad svarbiausioji istorinių branduolių architektūros pusė yra jos meniškumas...“ (p. 13); „Architektūros kokybė priklauso nuo kompozicijos tobulumo...“ (p. 13); „<...> Kompozicijos tobulumas ir išraiškingumas senuose namuose pirmiausia susijęs su stiliumi: kuo ryškesni stiliaus bruožai, tuo pastato architektūra geresnė. <...> stiliaus bruožai liudija pastato istorinę ir meninę vertę“ (p. 31). Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema.* Vilnius: Technika, 1994.

Architektūros paveldo vertės

K. Šešelgio šeštame dešimtmetyje pradėtos formuluoti ir V. Jurkšto gerokai išplėtotos[201] istorinių pastatų vertinimo metodikos pagrindas, anot autoriaus (V. Jurkšto), yra kompleksinė verčių sistema, kurią sudaro:

1) istorinė kultūrinė vertė;

2) istorinė architektūrinė vertė;

3) architektūrinė-kompozicinė vertė[202].

Istorinė-kultūrinė vertė, anot V. Jurkšto, atskleidžia, kaip artimai pastatas (jo architektūra konstrukcijos, paskirtis) yra susijęs su miesto ir visuomenės istorijos bei kultūros raida. Išskiriami tokie svarbiausi šios vertės nustatymo kriterijai:

1) pastatas yra susijęs su keliais istorijos, kultūros, visuomenės ar miesto raidos etapais;

2) pastatas yra susijęs su vienu kultūros, visuomenės ar miesto raidos etapu;

3) pastatas yra senas, pastatytas prieš 1840 metus;

4) pastatas yra susijęs su svarbiais istorijos ar kultūros įvykiais,

5) pastatas yra susijęs su žymaus žmogaus gyvenimu[203].

Tačiau toks istorinės-kultūrinės vertės išskleidimas yra gana ribotas. Čia absoliučiai dominuoja istorinis aspektas, o kultūrinis sandas naudojamas siaurąja prasme kaip istorinio-politinio proceso sudedamoji dalis.

Kita V. Jurkšto detalizuota istorinė architektūrinė vertė parodo, ar pastato viduje ir išorėje yra matomi Lietuvos architektūros raidos pėdsakai. Vertinant senamiesčio pastatus šiuo aspektu, reikia nustatyti:

1) ar pastato viduje yra kelių epochų architektūros liekanų;

2) ar pastato viduje yra vienos epochos liekanų;

3) ar pastato interjero ir eksterjero architektūros formos turi aiškių stiliaus bruožų;

4) ar pastato architektūros formos turi individualių bruožų.

Toliau autorius teigia, kad architektūrinę kompozicinę vertę sudaro du komponentai. Pirmasis parodo pastato vaidmenį senamiesčio tūrinėje-erdvinėje kompozicijoje. Šiuo atveju išskiriami du galimi variantai, t. y. svarbiau-

201 Ibid., p. 30.

202 Ibid., p. 36.

203 Ibid., p. 36.

sias arba pasyvusis aplinkos kompozicijos elementas. Antrasis komponentas orientuotas į pastato fasadų architektūros kokybę. Taigi taip suformuota architektūrinė vertė turi aiškių sąsajų su estetine paveldotvarkos teorija ir kartu akcentuoja stilistiškai „grynos“ architektūros pastatų išskyrimą.

Lyginant V. Jurkšto sudarytą verčių grupę, vadintą kompleksine, su panašiu metu (XX a. devintame–dešimtame dešimtmečiais) ICCROM ekspertų suformuluota šiuolaikine verčių sistema, galima teigti, kad pastaroji aprėpia gerokai daugiau ir rekomenduoja atkreipti dėmesį ne tik į kultūrines, bet ir į daugybę socialinių-ekonominių, švietimo verčių grupių, kurių kiekviena dar skiriama į atskiras dalis[204]. Lietuvoje įteisintą verčių grupę galima sudėti į vienos – santykinės meninės / techninės vertės – rėmus. Remiantis V. Jurkšto sistema, vertybės statusą įgyja tik architektūriniu ir / ar istoriniu požiūriu išskirtiniai pastatai, o pagrindinį senamiesčių užstatymą sudarantys gana kuklios architektūrinės išraiškos, tačiau savo laikotarpį atspindintys pastatai, turintys filotopinių, ekonominių, švietimo ir kitų verčių, į paveldo lauką neįtraukiami.

Architektūros kokybės vertinimas

Taigi sovietmečiu suformuluota verčių sistema buvo nukreipta į architektūros estetinę ir stilistinę raišką. Tais pačiais principais paremta ir kokybės vertinimo metodika. V. Jurkštas, sąmoningai atsisako architektūros paveldo objektų išsaugojimo motyvavimui gana svarbių paskirties, konstrukcijų, ekonominių vertinimo kriterijų[205] ir svarbiausia senamiesčių pastatų verte vadina meniškumą ir architektūros kokybės apibrėžimui priskiria kompozicijos tobulumą, t. y. sumanų kompozicijos priemonių panaudojimą[206].

204 Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 20.

205 V. Jurkštas taip grindžia kriterijų pasirinkimą: „Labiausiai vertinti sunku dėl to, kad architektūros kokybė susideda iš įvairių charakteristikų (paskirties, konstrukcijų, ekonomikos, estetikos), kurios sunkiai sugretinamos. Kiekvienai charakteristikos kategorijai, išskyrus estetikos, yra savi nusistovėję rodikliai, todėl paprastos charakteristikų visumos įvertinimas bus netikras. Bet istorinės architektūros vertinimas, kai norima nustatyti lyginamąją jos vertę ir regeneracijos priemones, leidžia atsisakyti kai kurių kriterijų (paskirties, konstrukcijų, ekonomijos ir kt.), nes šiuo atveju svarbiausia yra nustatyti senosios architektūros istorinę ir meninę vertę. Pastato konstrukcijos ir ekonomijos charakteristikos praranda prasmę, nes pastato likimas nepriklauso nuo tų savybių“ (Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994, p. 30–31). Tačiau B. M. Feildenas ir J. Jokilehtas ekonominę, techninę ir panaudos vertes išskiria kaip vienas svarbiausių architektūros paveldo verčių, padedančių užtikrinti objekto išsaugojimą (Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 20–21).

206 Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994, p. 13.

Apriorinę meniškumo vertę autorius apibrėžė išskirdamas penkis vertinimo kriterijus:

1) kompozicijos idėją ir kompozicijos vienovę;

2) stiliaus bruožus;

3) mastelį ir proporcijas;

4) spalvas;

5) pastato techninę būklę.

Apibrėždamas kompozicijos idėją ir kompozicijos vienovę, autorius nurodo, kad šių kriterijų buvimo faktas pats savaime yra vertybė, ir išskiria dar vieną – kompozicijos išraiškingumo – kriterijų. Toliau plėtodamas vertinimo priemonių temą, stiliaus bruožus jis vadina pastato istorinės ir meninės vertės liudytojais. Autorius teigia, kad jų (stiliaus bruožų) ryškumas lemia architektūros kokybę: kuo ryškesni bruožai – tuo geresnė architektūra. Mastelis ir proporcijos apibrėžiamos kaip vienos svarbiausių kompozicijos sukūrimo priemonių, o spalva – kaip vienas svarbiausių pastatų architektūros kompozicijos elementų[207]. Remiantis šiais kriterijais, architektūros kokybę siūloma vertinti skaitmeninės sistemos balais nuo 0 iki 4 ir žodine kokybine charakteristika. Pagal architektūros vertę senuosius pastatus siūloma suskirstyti į keturias kategorijas:

I kategorija – puiki architektūra, pastatai visiškai išsaugomi;

II kategorija – gera architektūra, pastatai saugomi;

III kategorija – vidutinė architektūra, saugomi atskiri elementai;

IV kategorija – prasta architektūra, nesaugoma[208].

Akivaizdu, kad ši sovietmečiu suformuluota vertinimo sistema, sutelkta tik į meniškų objektų išsaugojimą ir ypatingą dėmesį skirianti stiliaus bruožų ir kompozicijos išskirtinumui, atkartoja Italijoje paplitusios estetinės teorijos principus ir chronologiškai šiek tiek nuo jos atsilieka. Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, negalima nepastebėti keleto trūkumų. Pirmiausia abejonių kelia kai kurie V. Jurkšto apibrėžti vertės nustatymo kriterijai. Visai nepagrįstai senumo kriterijaus riba nubrėžiama ties 1840 m., nurodant, kad tai klasicizmo pabaiga, tačiau, remiantis fundamentaliais Lietuvos architektūros

207 Ibid., p. 31.

208 Ibid., p. 32.

istorijos tyrimais, galima teigti, kad klasicizmas Lietuvoje iš tikrųjų gyvavo iki 1860 m.[209] Žinant, kad didesnė dalis XIX a. antroje pusėje statytų pastatų neturi aiškių stilistinių bruožų, išskirtinių meninių kompozicijų ir remiantis šia metodika jiems netaikomas senumo kriterijus, tampa aišku, kad šios nuostatos pasmerkia sunaikinti didesnę dalį senamiesčio namų. Pats autorius nurodo, kad mažai vertingų ir nevertingų yra 61,2 % Vilniaus, 69,2 % Kauno ir 61,8 % Klaipėdos senamiesčių pastatų[210], ir teigia, kad tikslinga juos perstatyti ar nugriauti[211]. Reikėtų paminėti, kad daugelyje pasaulio šalių XIX–XX a. pradžios statiniai ilgą laiką taip pat nebuvo vertinami. Prie šio laikotarpio architektūros išsaugojimo prisidėjo XX a. septinto dešimtmečio pabaigoje kilusi energetikos krizė, privertusi suvokti, kad griaunant senus pastatus ir jų vietoje statant naujus švaistoma daug fizinių, materialinių ir energetinių išteklių. Pastebėta, kad dauguma po Antrojo pasaulinio karo pastatytų pastatų, nors jie ir jauni, jau buvo nusidėvėję ir ekonomiškai nenaudingi, o atitarnavusiųjų šimtmetį ir daugiau konstrukcijos bei statybinės medžiagos išliko patvarios ir ilgaamžės, galinčios dar ilgai tarnauti. Tad būtinybė taupyti energiją privertė architektūros paveldą suvokti kaip ekonominį išteklių, kurį reikia tausoti[212]. Šiek tiek vėliau prie šio laikotarpio statinių išsaugojimo prisidėjo ir kompleksinės filotopinės (meilės savo vietai) vertės suformavimas, akcentavęs gyventojams brangios tradicinės gyvenamosios aplinkos išsaugojimo būtinybę. Vis dėlto Sovietų Sąjungoje valstybės reguliuojama ekonomikos politika, intensyvus trumparegiškas gamtos išteklių naudojimas padėjo išvengti per pasaulį nusiritusios energetikos krizės padarinių, ir architektūros paveldo ekonominė vertė netapo aktuali. Tai patvirtina ir V. Jurkšto teiginys, kad ekonominis veiksnys nėra pastato išsaugojimo kriterijus[213].

Grįžtant prie lietuviškos vertinimo metodikos, reikėtų paminėti, kad ne visi V. Jurkšto išvardyti architektūros kokybės nustatymo įrankiai yra aiškūs ir tikslingi. Nepakankamas formuluotės *kompozicijos išraiškingumas* apibrėžtu-

209 Levandauskas, Vytautas. „Klasicizmas“. In: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio.* T. 2. Vilnius: Mokslas, 1994, p. 269.

210 Jurkštas Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994, p. 49.

211 Ibid., p. 17.

212 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 34.

213 Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994, p. 31. Platesnė informacija pateikta 205 išnašoje.

mas palieka daug vietos laisvoms vertintojo interpretacijoms ir suponuoja absoliučiai subjektyvų vertinimo rezultatą. Kyla klausimas, ar dviejų stiliaus bruožų turintis pastatas ne toks vertingas kaip tas, kuris turi tik vieno stiliaus bruožų. Čia reikia priminti, kad tarptautinėse architektūros paveldotvarkos nuostatose ir teorijose tokia vertė kaip stiliaus grynumas neegzistuoja. V. Jurkšto apibrėžta grynuolių paieška rodo aiškią paminklų išskyrimo ir saugojimo kryptį, kuri nepripažįsta pastatų kaitos procesų kaip objektyvių, natūralių architektūros savybių. Nepagrįstas atrodo ir spalvos kriterijaus būtinumas. Šis svarbus naujų pastatų kompozicijos elementas praranda prasmę analizuojant senus pastatus, nes dabartinė senamiesčio fasadų spalva dažniausiai neatspindi pirminio sumanymo, o tik parodo paskutinio remonto iniciatorių skonį. Reikia paminėti, kad į vertinimo kriterijų sąrašą galima buvo įtraukti pastato konstrukcijų vertę, kuria turėtų būti apibrėžiama ne techninė konstrukcijų būklė, bet jų savitumas.

Abejonių kelia penkiabalė pastatų vertinimo sistema. Kyla klausimas, ar tokia gradacija gali atspindėti visus niuansus, ar pakanka trumpų sausų formuluočių architektūros paveldui apibrėžti.

Akivaizdu, kad ši vertinimo sistema buvo nukreipta į elitinių architektūros paveldo objektų, turinčių aiškių stilistinių bruožų ir išskirtinę meninę fasadų kompoziciją, išsaugojimą. O pastatai, stokojantys minėtų stilistinių ir meninių savybių ir, kaip rodo patirtis, dažniausiai atstovaujantys XIX–XX a. pradžiai, buvo pasmerkti žūčiai. Kitas V. Jurkšto teorinio darbo akcentas – ypatingas stilistinio grynumo sureikšminimas – brėžia paralelę su XIX a. gyvavusia stilistine paveldotvarkos teorija. Taip pat reikia pasakyti, kad nebuvo deramai įvertinti ekonominis, panaudos ir techninis kriterijai, svarbūs architektūros paveldo apsaugą grindžiantys instrumentai ir taip sąmoningai didžioji dalis architektūros paveldo objektų buvo išstumti iš paveldosaugos lauko.

Taigi sovietmečiu Lietuvoje suformuluotą architektūros paveldotvarkos darbų ir vertinimo metodiką galima priskirti estetinei teorijai. Tačiau J. Glemžos teorinėse nuostatose matoma ir mokslinės teorijos tendencijų, o V. Jurkšto vertinimo metodikoje vienareikšmiškai dominuoja estetinis pradas. Reikėtų priminti, kad estetinė teorija dėl savo ribotumo buvo taikoma retai. XX a. antroje pusėje daugelyje pasaulio valstybių dominavo mokslinė paveldotvarka, o nuo devinto dešimtmečio nemažai įtakos turėjo šiuolaikinė

antropologijos teorija. Tačiau Lietuvoje alternatyvos nebuvo, ir beveik visi praktikos darbai buvo paremti estetinės teorijos pamatinėmis nuostatomis. Kita vertus, kaip parodė istorinių pastatų tvarkymo tyrimas, Lietuvos paveldotvarkoje susiklostė tendencijos, kai teorija seka praktiką, pateikdama jau įgyvendintų darbų analizę, o istorinės architektūros vertinimo sistema atliepia ir įtvirtina šioje (paveldotvarkos) sferoje nuo XX a. šešto dešimtmečio vyraujančias nuostatas. Vis dėlto Lietuvos paveldotvarkos teorija sovietmečiu, nepaisant informacijos ribotumo ir specialistų izoliacijos nuo pasaulinės bendruomenės, iš esmės atitiko tuo metu demokratiškame pasaulyje susiformavusios klasikinės paveldotvarkos nuostatas. Tačiau tiek teorijoje, tiek ir praktikoje gyvavęs didelis estetinės vertės sureikšminimas pasmerkė pražūčiai nemažą architektūrinio paveldo dalį.

Toliau pereikime prie svarbiausios monografijos dalies ir išsiaiškinkime, kokia padėtis susiklostė sovietmečiu paveldotvarkos praktikoje.

2.
PAVELDOTVARKOS DARBAI LIETUVOJE SOVIETMEČIU. TARP MOKSLO IR KŪRYBOS

Akivaizdu, kad Lietuvos architektūros paveldotvarka, lyginant su Vakarų Europos, yra labai jauna. Nors XX a. pirmoje pusėje Vilniaus krašte lenkų specialistai, vadovaudamiesi savo šalyje susiklosčiusiomis nuostatomis, restauravo tam tikrus architektūros paveldo objektus, šie darbai tiesioginio poveikio XX a. antroje pusėje (sovietmečiu) prasidėjusiam Lietuvos architektūros paveldotvarkos procesui neturėjo. Lenkų specialistų sukaupta paveldo objektų saugojimo ir tvarkymo patirtis dėl įvairių politinių priežasčių nebuvo perimta. Nors tęstinumo nebuvo, visą Lietuvos architektūros paveldo objektų tvarkymo raidą, atsižvelgiant į darbų paplitimą ir intensyvumą, galima skirti į tris laikotarpius[214]:

1. Ankstyvoji paveldotvarkos sklaida Vilniaus krašte – XX a. pirmas–ketvirtas dešimtmečiai. Šiuo laikotarpiu buvo restauruojami pavieniai objektai.

2. Paveldotvarkos formavimas ir intensyvi sklaida – XX a. šeštas dešimtmetis–dešimto dešimtmečio pradžia[215]. Atliekami Vilniaus, Kauno, Kėdainių ir Klaipėdos senamiesčių bei Trakų salos pilies didelės apimties restauravimo ir atstatymo darbai, tvarkomi atskiri architektūros paveldo objektai.

3. Paveldotvarkos tendencijų, susiklosčiusių sovietmečiu, tąsa – XX a. dešimto dešimtmečio pabaiga–XXI a. pirmas dešimtmetis. Vyksta atskirų Lietuvos architektūros paveldo objektų atstatymo ir restauravimo darbai.

Vertinant paveldotvarkos darbus tęstinumo aspektu, atsiskleidžia pirmųjų dviejų etapų savarankiškumas, tačiau žvelgiant pro architektūros paveldo sampratos traktavimo prizmę tarp pirmojo ir antrojo etapų išryškėja akivaizdus ryšys. Trečiasis etapas, nepaisant pasikeitusių politinių sąlygų, natūralios raidos ryšiais jungiasi su antruoju – ir paveldo sampratos, ir paveldo tvarkymo požiūriu.

214 Pateiktoje klasifikacijoje visas XX a. penktas dešimtmetis praleistas neatsitiktinai – okupacijos pradžioje nevyko jokie praktiniai architektūros objektų tvarkymo darbai, išskyrus Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios, sugriautos per Antrąjį pasaulinį karą, atstatymą.

215 Klasifikacija nėra griežtai siejama su Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimu 1990 m., nes keletą metų dar buvo įgyvendinami sovietmečiu parengti paveldotvarkos darbų projektai.

Pirmoje monografijos dalyje atskleidus ankstyvojo Lietuvos paveldotvarkos etapo esminius bruožus toliau visas tyrimas koncentruojamas į mūrinės architektūros paveldo tvarkymo tendencijas sovietmečiu (XX a. šeštame dešimtmetyje–dešimto dešimtmečio pradžioje).

Paveldotvarkos metodų įgyvendinimo lemti atradimai ir praradimai

XX a. antroje pusėje, kai buvo pradėti pirmieji architektūros objektų tvarkymo darbai, dauguma Vilniaus, Kauno, Kėdainių, Klaipėdos senamiesčių ir kitų Lietuvos vietovių senųjų pastatų reprezentavo XVIII a. pabaigos–XX a. pradžios architektūrą. Tik kai kuriuose iš jų buvo likusi viena kita senesnių stilių žymė, tačiau daugumos pastatų ankstesni architektūros klodai pradėdavo ryškėti pastatus tyrinėjant ar remontuojant, pašalinus kelių šimtmečių senumo apnašas. Be abejonės, ne kartą po gaisrų, karų, sugriovimų ar dėl pasikeitusių madų perstatytuose pastatuose išliko skirtingas kiekis įvairių laikotarpių informacijos. Tvarkant senuosius pastatus, daugiausia dėmesio buvo skiriama pirminiams gotikos ar renesanso sluoksniams. Net negausūs autentiški šių dviejų stilių architektūros fragmentai dažnai tapdavo stimulu pradėti restauravimą. Kaip rodo archyviniai duomenys, sprendimas, kokį paveldotvarkos metodą pasirinkti, dažnai būdavo priimamas atlikus tik žvalgybinius architektūros tyrimus. Informacijos trūkumas sunkino teisingą metodikos parinkimą, dažnai kartu su restauravimo, rekonstravimo darbais vykdavo ne papildomi, bet pagrindiniai architektūros tyrimai, o jų rezultatai lemdavo dažną projektų koregavimą. Kai kuriais atvejais pakeitimai būdavo atliekami net be projektų[216]. Konstatuojant faktą, kad tvarkymo metodas dažnai

216 Tokias neigiamas tendencijas gerai iliustruoja Trakų salos pilies atstatymo problemos sprendimo būdai. Vienas jų – pietrytinio bokšto atvejis: projektas rengtas paskubomis, neatlikus tikslių matavimų, remiantis pietvakarinio bokšto rekonstrukcija, tačiau jokių duomenų apie jų panašumą neturėta (VAA. F. 5, b. 3851. *Ataskaita už tyrimo, projektavimo darbus Trakų salos pilyje 1987 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1987–1988, p. 13). Panašiai elgtasi atstatant trikampius kazematus – architektūros tyrimai buvo atlikti tik paviršutiniškai (KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 27–30). Dar viena panaši situacija susiklostė atkuriant vakarinių kazematų fasadų kompoziciją. Šiuo atveju nepagrįstai trumpi darbų atlikimo terminai nepaliko laiko nuodugniems objekto tyrimams, todėl nelikus kitos išeities projektas buvo paremtas improvizacijomis (KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis; Vilnius, 1975–1976, p. 10). Reikia pasakyti, kad minėti atvejai sovietmečiu nebuvo reti.

būdavo pasirenkamas skubotai, reikia pabrėžti, kad jo parinkimą daugiau ar mažiau lėmė ir mokslinės priemonės – istoriniai, archeologiniai, architektūros tyrimai.

Nagrinėjant 1950–1990 m. atliktus pastatų paveldotvarkos darbus, matomas akivaizdus *restauravimo* vyravimas, po jo eina *atstatymas* ir mažiausiai naudotas *konservavimas*. Reikia priminti, kad jau 1931 m. Atėnų chartijoje restauravimą siūlyta naudoti išskirtiniais atvejais[217], o 1964 m. Venecijos chartijoje tie išskirtiniai atvejai aiškiai apibrėžti ir nurodyta, kad ši procedūra gali būti grindžiama tik mokslinių tyrimų informacija[218]. Architektūros objektų atstatymui Venecijos chartija visai nepritarė[219].

Intensyvus šių metodų naudojimas Lietuvoje sovietmečiu vertintinas kaip tam tikras paveldotvarkos „vaikystės" požymis. Žinant nuolatinį istorinių pastatų kitimą, šiandien neišvengiamai kyla klausimai: ar atstatymui ir restauravimui pagrįsti visada užteko mokslinių tyrimų duomenų; ar atkurta gotikos ir renesanso architektūra atkartoja pirminį vaizdą; kiek restauruotuose objektuose yra autentiškos informacijos ir substancijos?

Prieš atsakant į šiuos klausimus, pravartu išsiaiškinti, kokie paveldotvarkos metodų tipai (pagal konkrečiuose objektuose atliktų darbų apimtis) buvo naudoti Lietuvoje. Tai parodys atliktų darbų mastą ir padės dar aiškiau suvokti keliamų klausimų aktualumą.

Archyvinių ir natūrinių tyrimų medžiaga rodo, kad pagal architektūros objektuose atliktų darbų apimtis paveldotvarkos darbus galima skirti į tokius tipus:

1) atstatymas (rekonstravimas);

2) restauravimas:

    a) visiškas pastato restauravimas;

---

217 *Athens Charter*. Prieiga per internetą: http://www.icomos.org.athens_charter.html [žiūrėta 2005 m. rugpjūčio 30 d.].

218 „Kai statinį sudaro keli vienas ant kito sugulę skirtingų laikotarpių kūriniai, apatinių sluoksnių atidengimą įmanoma pateisinti tik išimtinėmis aplinkybėmis ir jeigu šalinami elementai yra mažareikšmiai, o atidengiamoji medžiaga turi didžiulę istorinę, archeologinę ar estetinę vertę ir yra pakankamai geros fizinės būklės, kas leistų pateisinti šiuos veiksmus" (11 str.); „<...> restauravimą grindžia pagarba originaliai medžiagai ir autentiškiems dokumentams. Jis turi sustoti toje vietoje, kur prasideda prielaidos <...>" (9 str.). „Venecijos chartija". In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 115–117.

219 Visus atstatymo darbus būtina *a priori* atmesti. Galima leisti tik anastiliozę, kitaip tariant, išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą (15 str.). „Venecijos chartija". Ibid., p. 115–117.

b) dalinis pastato restauravimas: atkuriamas dažniausiai vieno, rečiau – kelių (bet ne visų) pastato fasadų vaizdas;

c) fragmentinis restauravimas: viename ar keliuose fasaduose atidengiamos, restauruojamos ir eksponuojamos ankstyvųjų architektūros elementų kompozicijos.

3) konservavimas.

Toliau šie tipai aptariami išsamiau.

Atstatymas

Akivaizdu, kad atstatymas buvo ir yra pats sudėtingiausias paveldotvarkos procesas, reikalaujantis išskirtinės gausos objektyvios informacijos apie prarasto pastato buvusią tūrinę-erdvinę sandarą, architektūrinę fasadų kompoziciją, vidaus planą, interjero detales. Neatsitiktinai Venecijos chartijoje nepritariama atstatymui. Tokio požiūrio teisinio įtvirtinimo priežastis labai paprasta: surinkti tiek informacijos, kad būtų galima išsamiai moksliškai pagrįsti pastato atstatymą, įmanoma tik tada, jeigu prieš sugriūvant jis buvo išmatuotas, nufotografuotas ir yra išlikę daug autentiškos substancijos (statybinių medžiagų, dekoro fragmentų ir pan.), kurią būtų galima panaudoti. Nekyla abejonių, kad tiek duomenų galima surinkti tik apie išsamiai inventorizuotus ir (dažniausiai) XX a. sugriuvusius ar sugriautus objektus. Tačiau Lietuvoje XX a. antroje pusėje nuosekliai inventorizuotų architektūros objektų nebuvo, tačiau buvo išlikę kelių lietuviams svarbių pilių griuvėsiai ir, nors trūko duomenų, kai kurie jų buvo atstatyti. Pačios didžiausios apimties tokio pobūdžio darbai vyko Trakų salos pilyje ir Biržų pilies rezidenciniuose rūmuose. Kaip žinoma, šie pastatai buvo sugriauti prieš kelis šimtus metų, duomenų apie buvusią jų išvaizdą turėta labai nedaug, tačiau nepaisant informacijos stokos vis tiek taikytas atstatymo metodas (tokio elgesio priežastys plačiau nagrinėjamos kitame skyriuje.) Norint atsakyti į svarbų klausimą, kuo remiantis iš griuvėsių buvo prikeltos šios pilys, pirmiausia reikia išnagrinėti Trakų salos pilies ir Biržų pilies rezidencinių rūmų išlikimo laipsnį ir atstatymų apimtis.

Trakų salos pilis

Lietuvos didiesiems kunigaikščiams priklausiusi Trakų salos pilis yra vienas iš seniausių, garbingą istorinę praeitį turinčių Lietuvos mūrinės architektūros objektų, laikui bėgant nukentėjusi nuo karo, vandališkų vietinių gyventojų griovimų ir pirmoji sulaukusi paveldotvarkos entuziastų dėmesio.

XIV–XV a. keliais etapais statytą pastatų kompleksą sudarė atramine-gynybine siena apjuosti rezidenciniai rūmai su vidaus kiemu ir donžonu bei gynybai skirtas netaisyklingos trapecijos formos priešpilis, kuriame stovėjo vakariniai, rytiniai ir trikampiai kazematai, apsupti sienos su trimis gynybiniais ir vienu vartų bokštu (žr. 5 il.)[220]. Gotikos architektūros bruožų turinti akmenų ir plytų mūro pilis, po Žalgirio mūšio praradusi gynybinę funkciją, XV a. pabaigoje pamažu neteko didžiojo kunigaikščio rezidencijos vaidmens. XVII a. viduryje per karą apgriauti pastatai ilgą laiką stovėjo be priežiūros (žr. 2, 3 il.). Salos pilį nuo intensyvaus sąmoningo griovimo išgelbėjo tai, kad išardytas medžiagas buvo sudėtinga gabenti į miestą, tačiau žiemą plytos ir akmenys buvo vežami užšalusiu ežeru.

Prisimenant Trakų salos pilies praeitį, pravartu dar kartą paminėti, kad po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte, skirtingai nei laisvoje Lietuvos Respublikoje, buvo rūpinamasi architektūros paveldo objektų išsaugojimu. Taigi nemažai dėmesio sulaukė ir Trakų salos pilis. 1929 m., vadovaujant architektui Janui Borovskiui, buvo pradėti pilies mūro konservavimo darbai, turėję sustabdyti irimo procesą, o nuo 1935 m. pradėtas taikyti pilies architektūros fragmentų rekonstravimas buvo laikomas vieninteliu architektūros detalių likučių išsaugojimo ateities kartoms būdu. Per penkerius metus buvo atkurti centrinių rūmų reprezentacinės salės langai, pastatyti išorinės sienos kontraforsai, pradėti rekonstruoti skliautai, iš dalies atstatytas pietryčių bokštas, fragmentiškai restauruota papilio pietinė siena. Didžioji dauguma rezidencinių rūmų langų, durų angų ir jas juosusių profiliuotų plytų apvadų buvo atstatyti iš mažų autentiškų likučių, trūkstamas dalis nustatant matematiškai, o kur autentiškos informacijos būta labai mažai ir skaičiavimams trūko duomenų, pasitelkta improvizacija išlikusių fragmentų tema. Jeigu apie konkretų elementą nebuvo likę jokių duomenų, kaip kad dalyje rytinės kairiojo sparno sienos, tuomet lango anga įkomponuota pagal simetrijos taisyklę, o jos forma parinkta analogiška netoliese rekonstruotam langui[221]. Atstatant funkciniu ir kompoziciniu požiūriu svarbų elementą – an-

220 Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algirdas. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 29, 57.

221 Borovskis, Janas. „Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacijos darbų šviesoje“. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis* / Red. P. Karazija. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidykla, 1941, p. 217–231.

trojo ir iš dalies trečiojo aukšto galerijas, buvo žinomas tik sijų išdėstymas, konstrukciją rėmusių konsolių ir atitvarinės tvorelės elementų forma nebuvo žinoma, todėl pasiremta Prancūzijos pilių analogais[222]. 1939 m. rudenį Vilniaus kraštą sugrąžinus Lietuvai, Trakų salos pilies likimu pradėjo rūpintis Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. 1940 m. nuspręsta, kad Lenkijos okupacijos metu pradėti darbai neturi nutrūkti, ir parengtas 1940–1949 m. veiklos planas. Konservavimo-restauravimo darbams vadovauti vėl pakviestas J. Borovskis[223]. Antrasis pasaulinis karas sustabdė pradėtus atkūrimo darbus. Po jo buvusios antrosios sovietinės okupacijos pradžioje pilies būklė tik pablogėjo. Kaip jau minėta, 1945–1949 m. nesaugomą objektą siaubė vagys ir vandalai. Dažnai vagystės ne tik reiškė materialinį nuostolį, bet ir tiesiogiai lėmė architektūros paveldo vertybės būklės bloginimą ir autentiškos informacijos naikinimą. Ko gero, galima teigti, kad nemažą neigiamą poveikį turėjusias vagystes darė vietiniai gyventojai, nes, kaip žinome, po karo ir statybinės medžiagos, ir šildymui naudota mediena turėjo didelę paklausą. Tokie veiksmai nebuvo tiesiogiai nukreipti prieš pilį kaip reikšmingą praeities objektą, jie buvo susiję su asmeniniais interesais. Vis dėlto faktas, kad pilies menė buvo paversta neoficialia šaudykla ir dėl to buvo sužalotos autentiškos architektūros detalės, sugadintos tarpukariu įstatytos durys, rodo nepagarbą objektui[224]. Šiuos nusižengimus darė ne vietiniai gyventojai, bet ginkluotos valdžios struktūros, kurioms buvo leidžiama tam tikra į griežtus rėmus įsprausta savivalė.

Būtina priminti, kad dėl blogos pilies padėties jau 1946 m. rūpinosi Architektūros reikalų valdyba, tačiau atgaivinti objekto paveldotvarkos darbų nepavyko dar keletą metų. Ledai buvo pralaužti 1950 m. – Trakų salos pilyje vėl pradėti atstatymo darbai. Šis vienas sudėtingiausių Lietuvos paveldotvarkos praktikos procesų truko iki XX a. dešimto dešimtmečio pirmos pusės (atstatymo darbų autoriai: iki 1960 m. Bronius Krūminis, nuo 1961 m. Stanislovas Mikulionis). Taigi nagrinėjant Trakų salos pilies atstatymo darbus, vykusius visą sovietmetį, gerai atsiskleidžia to laikotarpio paveldotvarkos tendencijos.

222 Ibid., p. 28–30.

223 Ibid., p. 211–215.

224 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo-restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* T. 1. S. Mikulionis. 1989, p. 8.

1. Trakų miesto ir pilių vaizdas apie 1600 m. T. Makovskio graviūra

2. Trakų salos pilies rezidencinių rūmų griuvėsiai XX a. pr.

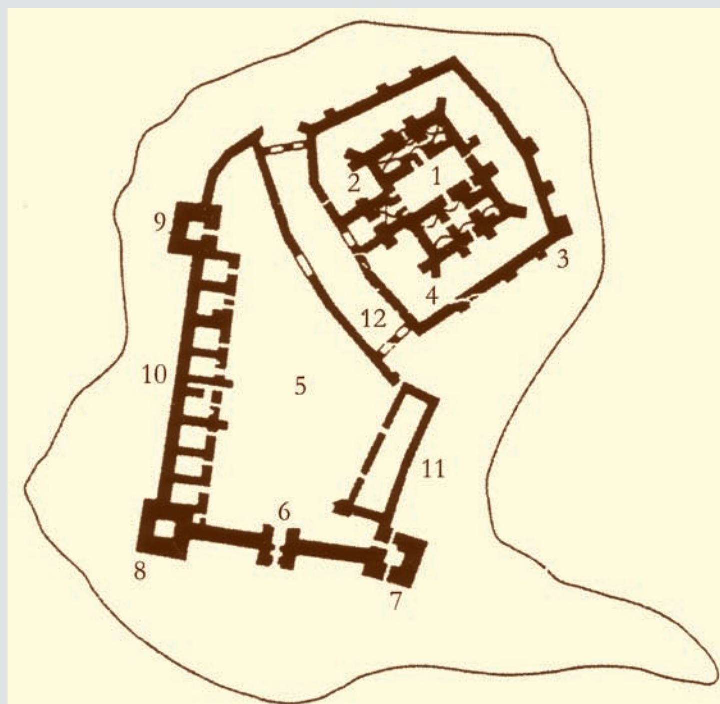

3. Trakų salos pilies priešpilio pietvakarių bokšto, vakarinių ir pietinių kazematų griuvėsiai XX a. pr.

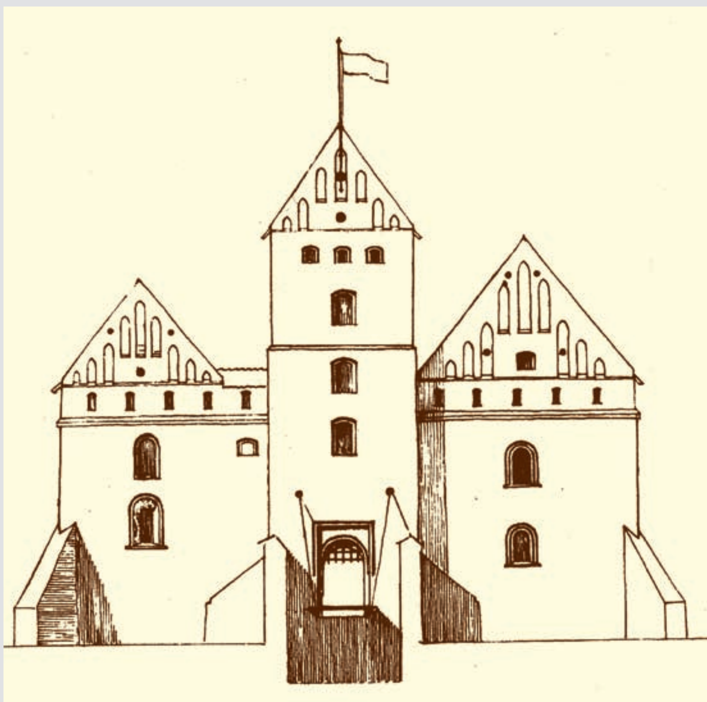
4. Trakų salos pilies priešpilio pietvakarių bokštas, vakariniai ir pietiniai kazematai po tarpukariu vykusių konservavimo darbų. XX a. šeštas dešimtmetis

5. Trakų salos pilies planas:
1 – rezidenciniai rūmai;
2 – donžonas;
3 – gynybinė atraminė siena;
4 – terasa;
5 – priešpilio kiemas;
6 – vartų bokštas;
7, 8, 9 – pietryčių, pietvakarių ir šiaurės vakarų bokštai;
10, 11 – kazematai;
12 – perkasa

6. Atstatytos Trakų salos pilies vaizdas iš pietų

7. Rezidencinių rūmų pagrindinio fasado atkūrimo pirmas variantas. Autorius B. Krūminis

8. Rezidencinių rūmų pagrindinio fasado antras variantas. Autorius B. Krūminis

9. Atstatytų Trakų salos pilies rezidencinių rūmų pietrytinio korpuso ir donžono vaizdas iš pietų

10. Atstatytų Trakų salos pilies rezidencinių rūmų ir donžono pietrytiniai fasadai

11. Atstatytas Trakų salos pilies rezidencinių rūmų šiaurės vakarų korpusas ir galinis (šiaurės rytų) fasadas

12. Atstatytas Trakų salos pilies rezidencinių rūmų galinis (šiaurės rytų) fasadas

13. Atstatytas Trakų salos pilies donžono pagrindinis fasadas

14. Atstatytas Trakų salos pilies donžono kiemo fasadas

15. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio pietvakarių pusė

16. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio šiaurės rytų pusė

17. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio pietryčių fasadas

18. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio šiaurės vakarų fasadas

19. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Vakarinių kazematų, pietvakarių bokšto ir pietinių kazematų fragmentai

20. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Vakarinių kazematų fragmentas ir šiaurės vakarų bokštas

21. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Vakarinių kazematų centrinė dalis

22. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Trikampiai kazematai

23. Atstatytos Trakų salos pilies trikampių kazematų bokštelis

24. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Pietinių kazematų, pietryčių bokšto ir užkonservuotų rytinių kazematų fragmentai

25. Atstatytos Trakų salos pilies įvažiavimo bokšto pietinis fasadas

26. Atstatytos Trakų salos pilies pietvakarinis bokštas ir pietinės sienos fragmentas

27. Atstatytos Trakų salos pilies vakarinių kazematų vakarų fasado fragmentas. Centre įkomponuoti danskeriai

28. Atstatytos Trakų salos pilies šiaurės vakarų bokštas ir vakarinių kazematų vakarų fasado fragmentas

29. Atstatytos Trakų salos pilies gynybinės sienos rytinė dalis

30. Atstatytos Trakų salos pilies pietryčių bokštas ir pietinės sienos fragmentas

31. Biržų pilies rezidencinių rūmų likučiai. Vaizdas iš pietvakarių. 1926 m.

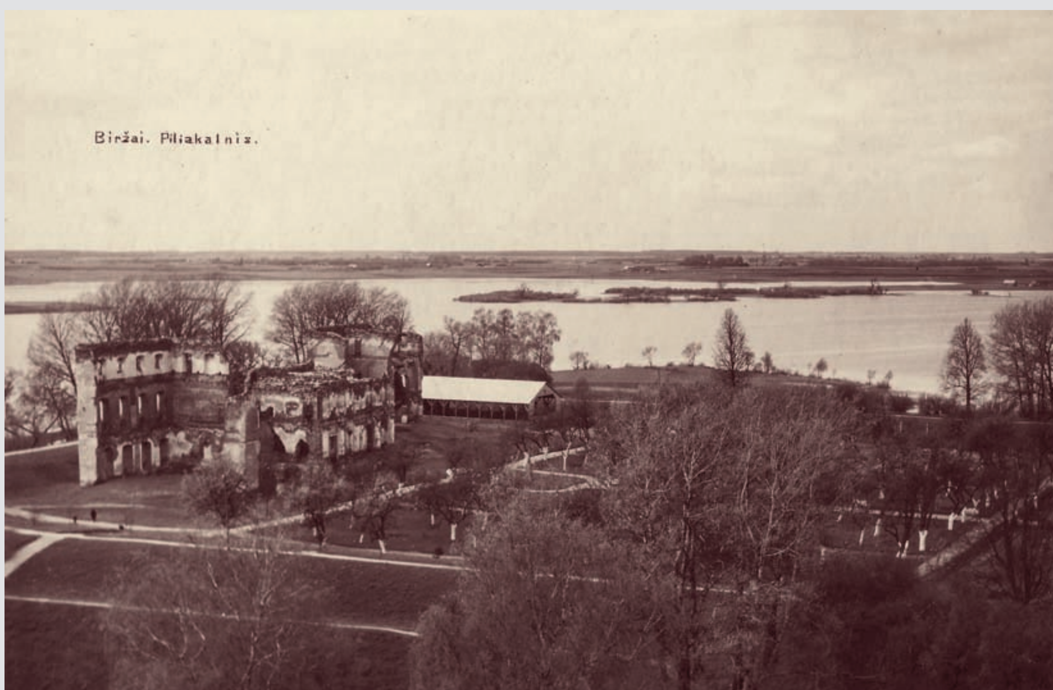
32. Biržų pilies rezidencinių rūmų vakarinis fasadas. XX a. pr.

33. Biržų pilies rezidencinių rūmų likučiai. Vaizdas iš pietryčių. 1926 m.

34. Biržų pilies rezidencinių rūmų likučiai. Vaizdas iš pietryčių. XX a. pr.

35. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Pagrindinis (rytinis) fasadas

36. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Pietinis fasadas

37. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Vakarinis fasadas

38. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Šiaurinis ir vakarinis fasadai

39. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Atstatyto pietinio korpuso pietų fasadas ir restauruoto laiptinės priestato pietų fasadas

40. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Atstatyto pietinio ir restauruoto šiaurinio korpuso vakarų fasadai

41. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Restauruotų šiaurinio korpuso rytų fasadas ir laiptinės priestato šiaurės fasadas

42. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Restauruotų šiaurinio korpuso rytų fasado ir laiptinės priestato fragmentai

43. Perkūno namas Kaune. Rytinis fasadas XX a. pr.

44. Restauruotas Perkūno namas Kaune. Rytinis ir pietinis fasadai

45. Restauruotas Perkūno namas Kaune. Vakarinis fasadas

46. Restauruotas Perkūno namas. Šiaurinio fasado fragmentas

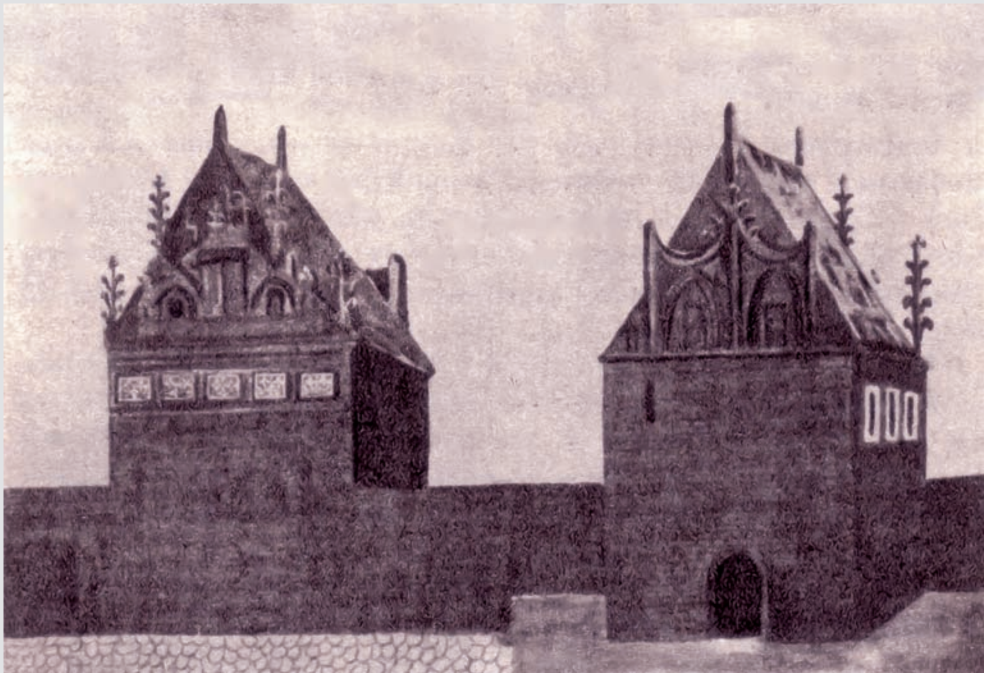

47. Perkūno namo rytinis frontonas 1902 m.

48. Restauruotas Perkūno namo rytinis frontonas

49. Seniausias Perkūno namo rytinio ir vakarinio fasadų piešinys. XIX a. pirma pusė

50. Restauruotas Perkūno namo vakarinis frontonas

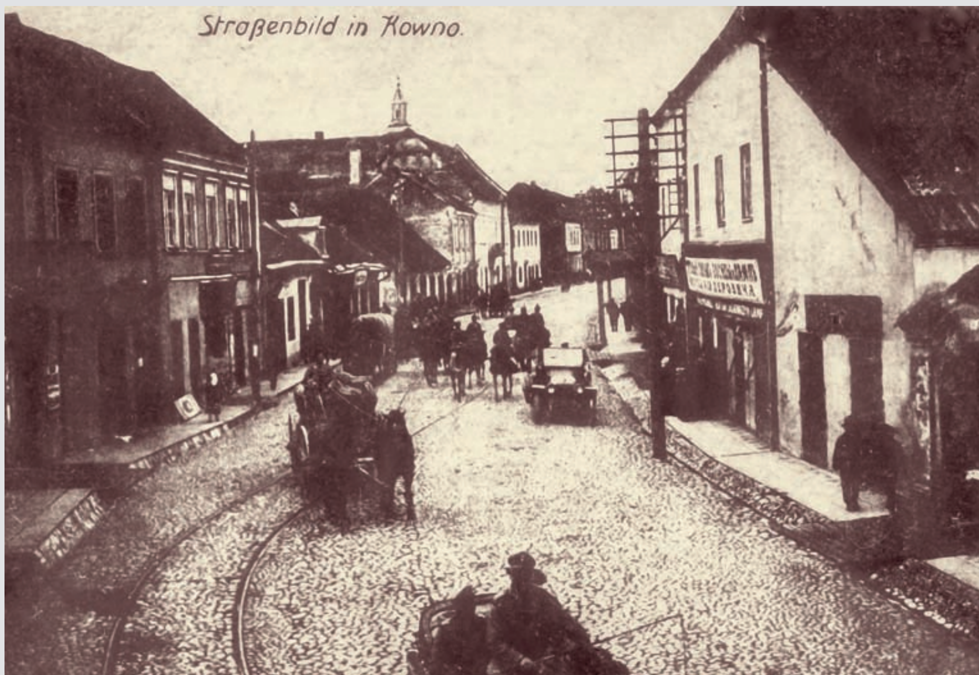

51. Restauruoto Perkūno namo pietų fasadas

52. Restauruoto Perkūno namo pietų fasado fragmentas su atstatytais laiptais

53. Vilniaus gatvė Kaune 1915 m. Dešinėje – senosios klebonijos pietų fasado fragmentas

54. Namai Vilniaus g. nr. 7 (senoji klebonija) ir nr. 11 Kaune. K Šimonio piešinys 1918 m.

55. Restauruota senoji klebonija, pietų korpuso pietų (pagrindinis) fasadas (Kaunas)

56. Restauruota senoji klebonija, pietų ir vakarų korpusų kiemo fasadai

57. Restauruota senoji klebonija, vakarų korpuso rytinis ir šiaurinis fasadai

58. Restauruota senoji klebonija, vakarų fasadas

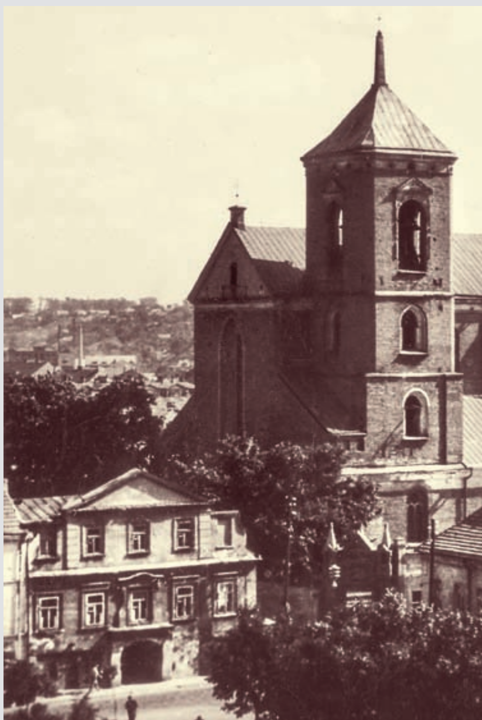
59. Senosios klebonijos restauruotas rytinis frontonas

60. Senosios klebonijos restauruotas vakarinis atikas

61. Senosios klebonijos restauruotas šiaurinis frontonas

62. Namo Kaune Rotušės a. nr. 29 pietų fasado vaizdas XX a. pr.

63. Namas Rotušės a. nr. 29 Kaune. Restauruotų gotikinio ir renesansinio korpusų pietinis fasadas

64. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto renesansinio korpuso rytinis fasadas

65. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto gotikinio korpuso (dešinėje) ir renesansinio korpuso (kairėje) kiemo fasadai

66. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto gotikinio korpuso kiemo frontonas

67. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto renesansinio korpuso kiemo priestatai

68. Namo Rotušės a. nr. 29 sgrafito technika atkurta frizo juosta.

69. Namų Kaune Rotušės a. nr. 28 (kairėje) ir nr. 29 vaizdas XX a. pr.

70. Namas Rotušės a. nr. 28 Kaune. Restauruotas pietinis fasadas

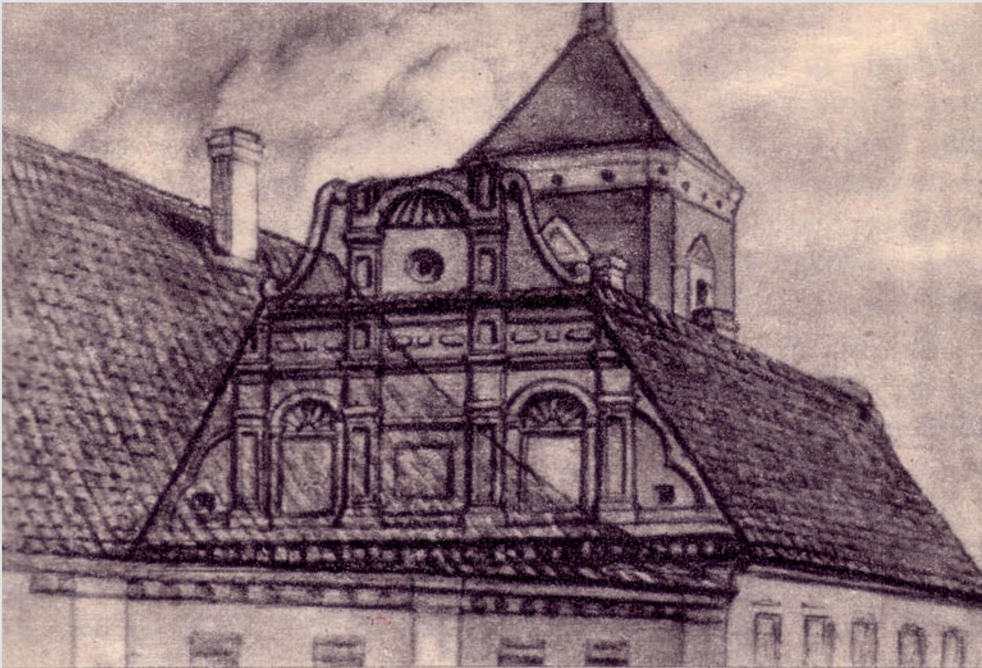
71. Namo Rotušės a. nr. 28 restauruoti kiemo fasadai. Atstatyta šiaurinio fasado laiptinė, XVI a. gotikinis mūras ir langelis, rytinio fasado galerijos fragmentas

72. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinio korpuso rytinio fasado šiaurinės dalies restauruotas XVI a. gotikinės kompozicijos fragmentas

73. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas. M. Barvickio piešinys 1909 m.

74. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas. K. Šimonio akvarelė 1920 m.

75. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas. A. Preso piešinys. 1923 m.

76. Restauruotas namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas

77. Restauruotas namo Rotušės a. nr. 28 rytinis frontonas

78. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruotas pagrindinis (pietvakarių) fasadas

79. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto pagrindinio fasado fragmentas

80. Namo Aušros Vartų g. nr. 6 restauruotas pagrindinio fasado frontonas

81. Namo Aušros Vartų g. nr. 6 restauruoto pagrindinio fasado frontono sgrafito fragmentas

82. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto gatvės korpuso pietryčių (kiemo) fasado fragmentas

83. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto gatvės korpuso pietryčių fasado fragmentas

84. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto kiemo korpuso pietryčių fasado fragmentas

85. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto kiemo korpuso pietryčių fasado fragmentas

86. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas. Restauruotas šiaurės fasadas

87. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas. Restauruotas rytų fasadas

88. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas. Restauruoti pietų ir vakarų fasadai

89. Vilniaus universiteto pastato S. Daukanto kiemo pietinio korpuso atikas

90. Namas Pilies g. nr. 12 Vilniuje. XX a. šeštas dešimtmetis

91. Namas Pilies g. nr. 12 Vilniuje. Restauruotas pagrindinis fasadas. Pirmas frontono variantas

92. Namas Pilies g. nr. 12 Vilniuje. Restauruotas pagrindinis fasadas. Antras frontono variantas

93. Namo Pilies g. nr. 12, restauruotas frontonas

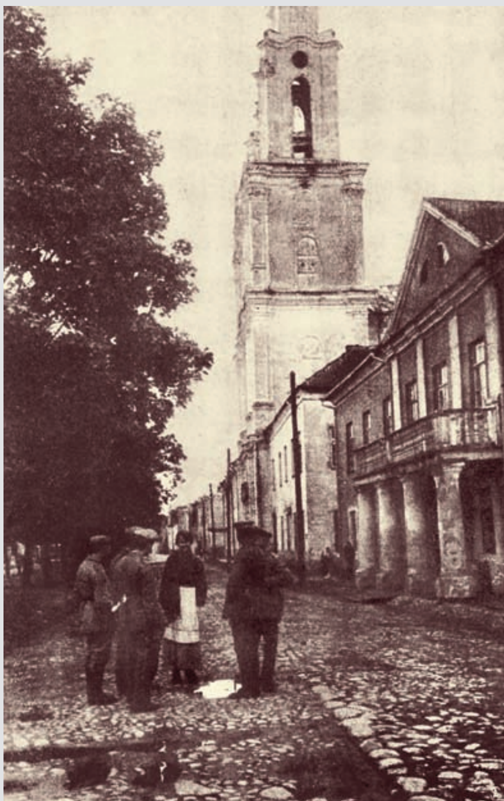
94. Kauno senamiesčio vaizdas 1915 m. Pirmame plane namai Rotušės a. nr. 1, nr. 2, nr. 3, nr. 4, nr. 5, nr. 6. Antrame plane kairėje pusėje matyti senosios klebonijos atikas

95. Namai Rotušės a. nr. 1, nr. 2 ir nr. 3 Kaune. XX a. pr.

96. Namas Rotušės a. nr. 2 Kaune. Restauruotas vakarinis (pagrindinis) fasadas

97. Zabielų rūmai Kaune (Rotušės a. nr. 10). 1917 m.

98. Zabielų rūmai Kaune. 1942 m.

99. Zabielų rūmai Kaune. Restauruotas pagrindinis (šiaurės) fasadas

100. Namas Vilniaus g. nr. 7 (senoji klebonija) ir nr. 11 Kaune. 1942 m

101. Namas Vilniaus g. nr. 11 Kaune. Restauruoti pietinis ir rytinis fasadai

102. Namas Vilniaus g. nr. 11. Restauruoto rytinio fasado fragmentas

103. Napoleono namo frontonas. Kaunas, 1916 m.

104. Restauruotas namo Vilniaus g. nr. 11 frontonas

105. Restauruotas namo Vilniaus g. nr. 21 Kaune pagrindinis fasadas

106. Restauruotas namo Vilniaus g. nr. 21 pagrindinio fasado frontonas

107. Namas Pilies g. nr. 13 Vilniuje. Restauruotas gatvės fasadas

108. Namas Karmelitų g. nr. 3 Vilniuje. Gatvės fasadas

109. Namas Karmelitų g. nr. 3 gatvės fasadas. Buvusio gotikinio namo fasado atodanga

110. Namas Karmelitų g. nr. 3 kiemo fasadas. Buvusio gotikinio namo fasado atodanga

111. Namo Rotušės a. nr. 26 Kaune restauruoto rytinio fasado pietinė pusė

112. Namo Rotušės a. nr. 26 restauruoto rytinio fasado šiaurinė pusė

113. Kauno bernardinių vienuolyno tvoros atodanga

114. Namo Universiteto g. nr. 3 Vilniuje vakarinio korpuso gatvės fasadas. Restauruota buvusio gotikinio namo fasado atodanga

115. Namo Universiteto g. nr. 3 restauruotos gotikinio namo šiaurinės dalies fragmentas

116. Namo Universiteto g. nr. 3 restauruotos gotikinio namo centrinės dalies fragmentas

117. Kauno rotušė

118. Kauno rotušės bokšto pirmas aukštas. Centre restauruotas XVI a. pabaigos portalas ir arkinės nišos

119. Kauno rotušės pietinis fasadas. Restauruotas XVI–XVII a. portalo fragmentas

120. Kauno rotušės pietinis fasadas. Restauruota XVI a. vidurio „asilo nugaros“ kontūro sąrama

121. Kauno rotušės šiaurinis fasadas. Liuftklozeto langelio atodanga

122. Kauno rotušė. Šiaurinis fasadas. Rytinės dalies atodangos

123. Napoleono namas Kaune. 1916 m.

124. Napoleono namas Kaune. Restauruotas pagrindinis fasadas

125. Napoleono namo restauruotas frontonas

126. Kėdainių centrinė aikštė 1908 m. Centre matyti Didžiosios g. namai nr. 6 ir nr. 4

127. Restauruoti namai Didžiojoje g. nr. 6 ir nr. 4 Kėdainiuose

128. Raudonės pilies pietinio fasado ir bokšto fragmentai. 1941–1943 m.

129. Raudonės pilis. 1944 m. susprogdinto pietinio fasado ir bokšto vaizdas

130. Raudonės pilis. Atstatyto pietinio fasado ir bokšto fragmentai

131. Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia. XX a. pr.

132. Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia. XX a. penktas dešimtmetis. Atstatant pastatą buvo uždengtas laikinas stogas

133. Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia

134. Restauruotų Kauno bernardinių vienuolyno centrinių rūmų pagrindinis fasadas

135. Kauno Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčia. XX a. pr.

136. Kauno panorama. T. Makovskio graviūra 1601–1609 m.

137. Kauno Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčia su įrengta aukšta bokšto smaile

138. Namas Rotušės a. nr. 3 Kaune. Restauruotas pagrindinis fasadas

139. Atstatytų Valdovų rūmų pietinis fasadas

140. Restauruota Šv. Gertrūdos bažnyčia Kaune. Pietinis fasadas, vakarinio fasado pietinė dalis ir bokštas

141. Restauruota Šv. Gertrūdos bažnyčia Kaune. Šiaurinis fasadas

142. Restauruota Šv. Gertrūdos bažnyčia iš apsidės pusės

143. Restauruotos Šv. Gertrūdos bažnyčios vakarinio frontono ir bokšto trečiojo tarpsnio arkatūros pietų pusė

144. Siesikų rūmų šiaurinis fasadas. XX a. pr.

145. Restauruojamas Siesikų rūmų šiaurinis fasadas

146. Siesikų rūmų pietinis fasadas. XX a. pr.

147. Restauruojamas Siesikų rūmų pietinis fasadas

148. Siesikų rūmų rytinis bokštas. XX a. pr.

149. Restauruojamas Siesikų rūmų rytinis fasadas

150. Siesikų rūmų vakarinis bokštas. 1940 m.

151. Restauruojamas Siesikų rūmų vakarinis fasadas

152. Hausmano namo Laisvės al. nr. 80 / Maironio g. nr. 26 Kaune, vaizdas 2005 m.

153. Hausmano namo Laisvės al. nr. 80 / Maironio g. nr. 26 Kaune, vaizdas po XXI a. perstatymo darbų

XX a. antroje pusėje iš Trakų salos pilies pastatų buvo likę tik negausūs fragmentai. Ikonografinė medžiaga aiškiai rodo, kad trūko duomenų visiškai atkurti visą kompleksą (žr. 2–4 il.). Suirusių sienų likučiai bylojo tik buvusį statinių plotį. Tai vienintelis parametras, kurio atkūrimas nebuvo labai sudėtingas. Gerokai sudėtingesnė padėtis susiklostė sprendžiant statinių aukščio ir stogų formų, architektūros detalių ir dekoro elementų, vidaus plano ir interjero detalių atkūrimo problemas, nes duomenų apie išvardytas pastatų sudedamąsias dalis buvo labai mažai arba net jų fragmentų nebuvo išlikę. Iš bendro konteksto šiek tiek išsiskyrė rezidenciniai rūmai, kuriuose, lyginant su kitais pilies statiniais, autentiškos informacijos buvo likę daugiau[225]. Atstatant objektą, labai mažai laiko buvo skirta jo tyrimams. Tyrimo ir paveldotvarkos darbus labai apsunkino LTSR Kultūros ministerijos ir įvairių kitų su kultūros paminklų paveldo apsauga ir tvarkymu susijusių instancijų diktuojami Trakų salos pilies atstatymo terminai, kuriuos sudarant visai neatsižvelgta į realias galimybes[226]. Stokojant laiko, pietrytinis bokštas buvo atstatytas net neatlikus tikslių matavimų[227], trikampių ir vakarinių kazematų tyrimai buvo atlikti paviršutiniškai[228], todėl atstatant pilies pastatus neretai būta klaidų, kurias tekdavo taisyti natūroje, bet tai ne visada pavykdavo. Vis dėlto, nors informacijos akivaizdžiai trūko, per keturis sovietmečio dešimtmečius buvo visiškai rekonstruoti visi Trakų salos pilies pastatai, tik rytiniai kazematai konservuoti (žr. 5, 24 il.). Atstatyti rezidenciniai rūmai su donžonu (žr. 9–18 il.), konservuota-restauruota juos supanti gynybinė siena, rekonstruoti papilio vakariniai, pietiniai ir trikampiai kazematai (žr. 19–25 il.), trys gynybiniai ir vienas vartų bokštai (žr. 19, 26, 20, 28, 24, 25, 30 il.), užkonservuota ir fragmentiškai restauruota gynybinė siena (žr. 10–12, 26–30 il.), pastatyti nauji tiltai priešais donžoną ir tiltas per fosą, fragmentiškai restauruotas barbakanas. Kyla klausimas, kaip buvo spręsta informacijos spragų problema. Kol kas, nesileidžiant į konkrečių atvejų analizę, reikėtų paminėti, kad didesnė Trakų

225 Plačiau konkrečių pilies pastatų autentiški duomenys nagrinėjami kitame poskyryje.

226 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 27.

227 VAA. F. 5, b. 3851. *Ataskaita už tyrimo, projektavimo darbus Trakų salos pilyje 1987 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1987–1988, p. 13.

228 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 27–30; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 10.

salos pilies atstatymo darbų dalis prasilenkė su XX a. paveldotvarkos nuostatomis ir pakartojo XIX a. Vakarų Europos klaidas: remtasi romantinėmis interpretacijomis ir kitų objektų analogijomis. Nors tokiam elgesiui nepritarė ilgametis objekto restauratorius S. Mikulionis, jo nuomonės, kaip rodo pilies paveldotvarkos darbų ataskaitos, dažniausiai buvo nepaisoma. Taigi Trakų salos pilies atstatymo, vieno iš sudėtingiausių Lietuvos paveldotvarkos praktikos darbų, negalima vertinti vienareikšmiškai. Pirmiausia architektų J. Borovskio, B. Krūminio ir ypač S. Mikulionio didžiulėmis pastangomis Trakų salos pilis įgijo panašų vaizdą, kokį turėjo XV a. Tačiau svarbu nepamiršti, kad atstatytas objektas ne tik teikia pirminę informaciją, bet ir atskleidžia XX a. kūrybą viduramžių tema.

Biržų pilies rezidenciniai rūmai

Šiek tiek kitaip susiklostė įtakingiems Lietuvos didikams Radviloms priklausiusios Biržų pilies likimas. Gynybinis-rezidencinis objektas buvo pradėtas statyti XVI a. antroje pusėje, kai Trakų salos pilis jau buvo praradusi savo reikšmę. Keturkampės žvaigždės plano bastioninio tipo įtvirtinimų apsuptoje teritorijoje iškilo triaukštis rezidencinių rūmų pastatas, evangelikų-reformatų bažnyčia ir kazematai. XVII a. pirmoje pusėje pilį du kartus užpuolė ir stipriai apgriovė švedų kariuomenė. 1662–1669 m., atgaivinant suniokotą kompleksą, buvo atstatyta ar naujai pastatyta nemažai įvairios paskirties mūrinių ir medinių statinių, iš jų renesanso architektūra išsiskyrė stačiakampio plano rūmai. 1704 m. švedų kariuomenė trečią kartą sugriovė Biržų pilį[229], o po šio antpuolio išlikusius fortifikacijos ir rūmų fragmentus negailestingai ardė laikas ir žmonės. Nykstančią pilį XIX a. užfiksavo dailininkas N. Orda, o XX a. pirmoje pusėje griuvėsiai patraukdavo fotografų akį (žr. 31–34 il.). Tačiau nei XIX a., nei XX a. pirmoje pusėje pilies likučiai nebuvo konservuoti – tik sovietmečio pradžioje, 1953 m., architektas S. Ramunis parengė konservavimo projektą, kuriuo vadovaujantis 1955–1956 m. buvo sutvirtintos ir čerpių stogeliais uždengtos sienos. 1976 m. pagal Evaldo Purlio projektą pradėti Biržų pilies rezidencinių rūmų rekonstrukcijos darbai buvo baigti 1986 m. Atskirai lyginant kiekvieno Trakų salos pilies statinio ir Biržų pilies rezidencinių rūmų griuvėsių liekanas, akivaizdu, kad

229 Minkevičius, Jonas; Čerbulėnas, Klemensas. „Biržų pilis“. In: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* / Ats. Red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 219–221.

informacijos apie šį pastatą būta gerokai daugiau (žr. 2, 3 ir 31–34 il.). Pagrindiniai šio pastato atstatymo atspirties taškai buvo beveik visiškai išlikusi vakarinio fasado siena, trečdalis triaukštės šiaurinio fasado sienos ir pietinio fasado fragmentas, kitų sienų buvo likusios tik žymės (žr. 31–34 il.). Taigi geriau išlikę Biržų rezidencinių rūmų likučiai ir rašytiniuose šaltiniuose rasta svarbi informacija apie pastato stogo formą ir aukštį sudarė palankesnes sąlygas moksliškai pagrįstesniam atstatymo projektui parengti ir įgyvendinti. Konkrečių architektūros detalių atkūrimo problemos išsamiai analizuojamos tolesniame skyriuje, tačiau norėtųsi konstatuoti, kad atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai, nepaisant kai kurių interpretacijos būdu atkurtų fragmentų, atkartojo esminius buvusių renesanso rūmų architektūros bruožus (žr. 35–38 il.).

Restauravimas

Visiškas restauravimas – kita Lietuvos miestų senamiesčiuose taikyta procedūra, artima atstatymui. Pavadinimas rodo, kad taikant šį restauravimo tipą po skirtingų laikotarpių antsluoksniais glūdėjusi architektūros kompozicija atstatoma *in toto*. Tokios procedūros taikymą visam pastatui lemdavo mokslinių tyrimų rezultatai. Visiško restauravimo pagrindu tapdavo pastato fasaduose ir bent dalyje patalpų rasti autentiški fragmentai, kuriais remiantis buvo atkuriama ankstesnė plano konfigūracija, tūrinė-erdvinė struktūra, visų fasadų architektūra ir, kiek leido pritaikymo galimybės, vidaus plano schema. Dažniausiai stengtasi sugrąžinti pastatui ankstyvąjį – gotikos ar renesanso – pavidalą. Be abejo, tai pati sudėtingiausia restauravimo rūšis, kurios metu ardomi visi skirtingų laikmečių architektūros sluoksniai, antstatai ir priestatai, nesusiję su pasirinktuoju atstatyti laikotarpiu, ir atkuriamos sunaikintos dalys. Kartais būna labai sunku nubrėžti griežtą takoskyrą tarp atstatymo ir restauravimo, nes abi šios operacijos nukreiptos į buvusios architektūros grąžinimą. Vienas iš tokių pavyzdžių yra namas, esantis Vilniuje, Stiklių g. nr. 4: restauruojant gotikos laikus siekiantį šiaurinį jo korpusą, buvo atstatytas Antrojo pasaulinio karo metais sugriautas pietinis korpusas[230] (projekto autorė – Aldona Švabauskienė). Iš sugriautos namo dalies buvo likę rūsiai ir vienos kapitalinės sienos fra-

230 VAA. F. 2, b. 58–505. *Gotikinio korpuso Vilniuje Antakolskio g. Nr. 4 darbo brėžiniai.* T. 1 *Architektūrinė dalis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1971, p. 1.

gmentai su pirmojo aukšto skliauto pėdos liekanomis[231]. Negausūs duomenys rodė pietinio korpuso ilgį ir plotį, o aukštis buvo pasirinktas pagal tebestovinčio šiaurinio gotikinio korpuso duomenis (žr. 39, 40 il.). Šiaurinis korpusas buvo visiškai restauruotas atkuriant gotikos kompoziciją (žr. 41, 42 il.). Reikia konstatuoti faktą, kad atstatyto pietinio korpuso fasadams buvo naujai parinktos minimalistinės, griežtų linijų schematinės kompozicijos, disonuojančios ne tik su gotikos korpusu, bet ir su aplinkiniais Vilniaus senamiesčio pastatais. Šiuo atveju rekonstrukcijos metodo panaudojimą Vilniaus senamiesčio tūrinei-erdvinei spragai užpildyti galima vertinti teigiamai. Rekonstruojant buvo atkurta per kelis šimtus metų susiklosčiusi savita posesijos užstatymo struktūra, tačiau atstatytas korpusas iš aplinkinio konteksto išsiskiria primityvia architektūros kompozicija.

Restauravimas dažnai susijęs ne tik su statymu, bet ir su griovimu. Retas išimtis, kai griovimai buvo minimalūs, be minėto namo, esančio Vilniuje, Stiklių g., iliustruoja Kaune esančių Perkūno namo ir senosios klebonijos (Vilniaus g. nr. 7)[232] atvejai, kurių pirminė plano konfigūracija ir tūrinė-erdvinė kompozicija per kelis šimtmečius nedaug pakito, todėl ir visiško restauravimo taikymas neimplikavo didelių griovimų, o po restauravimo buvo atkurtos gotikinės šių pastatų eksterjerų ir interjerų kompozicijos (abiejų namų restauravimo projektų autorė – D. Zareckienė) (žr. 43–45, 53–58 il.). Sudėtingesnis buvo namų, esančių Kaune, Rotušės a. nr. 29 ir nr. 28, restauravimas. Namas, esantis Rotušės a. nr. 29, sudarytas iš trijų skirtingų laikotarpių korpusų, kurie XIX a. viduryje buvo perstatyti gotikinės ir renesansinės dalies aikštės fasadus sujungiant į vieną eklektišką visumą, o XX a. pirmoje pusėje – dar ir paaukštintas iš abiejų gatvės frontono pusių pristačius antstatus[233] (žr. 62, 69 il.). Panašiai klostėsi ir namo, esančio Rotušės a. nr. 28, architektūros raida. XIX–XX a. pertvarkymų metu iki tol buvęs dviaukštis namas įgijo trijų aukštų tūrį ir neišraiškingą

231 VAA. F. 2, b. 58–522. *Gotikinio korpuso Vilniuje Antakolskio g. Nr. 4 priestatas. Techninis projektas. Architektūrinė statybinė dalis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1972, p. 3.

232 XX a. pirmoje pusėje pristačius senosios klebonijos ir kaimyninio namo priestatus, suformuotas dviaukštis pastatas, užpildęs tarp minėtų namų buvusią tuščią erdvę. Šis vėlyvas intarpas, uždengęs iki tol buvusią akliną klebonijos sieną, netrukdė visiškam pastato atkūrimui ir nebuvo nugriautas. Jankevičienė, Algė; Zareckienė, Dalija. „Karališkoji karčema". In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. 4. Vilnius, 1974, p. 418–431. VAA. F. 5, b. 1545. VAA. F. 5, b. 1545. *Gyvenamas namas Kaune Vilniaus g. Nr. 20 (vad. Karališkoji karčema) istoriniai tyrimai*. J. Oksas. Kaunas, 1977, p. 29.

233 Zareckienė, Dalija. „Architektūrinis kompleksas Kaune, Rotušės a. Nr. 29". In: *Architektūros paminklai*. T. 6. Vilnius, 1980, p. 6.

fasadų architektūros kompoziciją[234] (žr. 69 il.). Kaip rodo restauravimo dokumentai, dėl šių palyginti vėlyvų architektūros kompozicijų sunaikinimo nebuvo abejojama. Name nr. 29, atkuriant eksterjero ir interjero kompozicijas, visiškai restauruoti gotikos ir renesanso korpusai (projekto autorė D. Zareckienė) (žr. 63–68 il.), o namui nr. 28 suteikta gotikos ir renesanso išvaizda bei iš dalies atkurta plano schema (projekto autorė Liuda Perevičienė) (žr. 70–72 il.). Prie visiškai restauruotų pastatų galima priskirti ir namą, esantį Vilniuje, Aušros vartų g. nr. 6. XIX a. pasitelkus intarpą ir vientisą pagrindinio fasado kompoziciją sujungtas su kaimyniniu namu[235], restauruojant šis pastatas vėl tapo atskiru objektu. Šiuo atveju XVIII a. viduryje ant kiemo korpuso pristatytas trečiasis aukštas buvo išsaugotas, fasaduose atkurtos gotikos ir renesanso kompozicijos (projekto autorius – E. Purlys) (žr. 78–85 il.). Sovietmečiu visiško restauravimo metodas buvo taikytas ir Vilniaus Žemutinės pilies rūmų komplekso Senojo arsenalo rytų korpusui (vadinamajam Ceikhauzui). Nuo XVI a. pabaigos garsėjęs kaip vienas didžiausių Lietuvos ir Lenkijos valstybės arsenalų, šis iš pradžių gotikos architektūrą reprezentavęs pastatas buvo netaisyklingo stačiakampio plano, dviaukščio tūrio, dengtas dvišlaičiu stogu ir puoštas frontonais. XVII a. pradžios arsenalas buvo atnaujintas, jam suteikta renesanso bruožų. Netrukus, XVII a. viduryje, per karą pastatas buvo stipriai apgriautas. Po šio karo dar kelis kartus tvarkytas pastatas XX a. vidurio sulaukė turėdamas XVIII a. pabaigoje atliktų keitimų metu suformuotą vaizdą. Tada buvo nugriautas renesanso atikas, didžioji dalis antrojo aukšto, pastatas paliktas vieno aukšto ir uždengtas dvišlaičiu stogu[236]. XX a. devintame dešimtmetyje senasis arsenalas buvo restauruotas atkuriant renesanso kompoziciją (žr. 86–88 il.) (projekto autorius E. Purlys). Akivaizdu, kad ne kartą apgriautame ir perstatyme pastate nebuvo daug autentiškos informacijos. Jį tyrinėjęs architektas-restauratorius S. Lasavickas konstatavo, kad „iš didingų žemutinės pilies senojo Ceikhauzo rūmų belikę tik skurdžios

234 VAA. F. 5, b. 4797. *Kauno senamiesčio 43 kvartalo XVI–XVII a. architektūros paminklo Rotušės a. Nr. 28 restauracija ir pritaikymas Farmacijos-medicinos muziejui. Architektūrinių tyrimų ir restauravimo darbų mokslinė ataskaita. Aiškinamasis raštas.* T. 1. L. Perevičienė. Kaunas, 1988, p. 25–26.

235 Jankevičienė, Algė. „Namas M. Gorkio g. 84“. In: *Vilniaus architektūra* / Red. A. Jankevičienė. Vilnius: Mintis, 1985, p. 180.

236 Kitkauskas, Napoleonas; Levandauskas, Vytautas; Juchnevičiūtė, Dainora. „Žemutinės ir aukštutinės pilių kompleksas Gedimino a.“ In: *Vilniaus architektūra* / Red. A. Jankevičienė. Vilnius: Mintis, 1985, p. 103.

liekanos“[237]. Iš dviejų aukštų pastato buvo likę tik pirmojo aukšto sienos ir galinių fasadų antrojo aukšto likučiai[238]. Senajame arsenale, priešingai nei daugumoje gyvenamųjų namų, nebuvo storo kelių vertingų architektūrinių kompozicijų sluoksnio, todėl nereikėjo spręsti skirtingų laikotarpių architektūros išsaugojimo problemos, tačiau susidurta su atkurti būtinos informacijos stoka.

Reikia pabrėžti, kad visais visiško restauravimo taikymo atvejais buvo susidurta su didesniu ar mažesniu autentiškos medžiagos trūkumu. Tačiau ši svarbi aplinkybė netapo didele kliūtimi pasirinkti visišką restauravimą. Siekiant atkuriamos kompozicijos integralumo, trūkstami elementai buvo komponuojami pasitelkus įvairias priemones, kurioms nepritaria tarptautinės paveldosaugos dokumentai. (Kaip jau minėta, šios vienos iš svarbiausių paveldotvarkos problemų sprendimo būdai bus analizuojami kitoje monografijos dalyje.)

Dalinis restauravimas – dažniausiai Lietuvos architektūros paveldotvarkos praktikoje taikytas paveldotvarkos darbų tipas. Šis metodas, kai atkuriami keli (bet ne visi) ar tik vienas gatvės fasadas (šis atvejis dažnesnis), naudotas Vilniaus, Kauno, Kėdainių senamiesčių mūriniams pastatams tvarkyti. Dalinio restauravimo pasirinkimą lemdavo autentiškos informacijos kiekis. Čia reikia pabrėžti, kad dažniausiai, kaip ir visiško restauravimo atvejais, buvo grąžinamos gotikos ir renesanso kompozicijos. Nagrinėjant dalinio restauravimo taikymą, išsiskiria atvejis, kai pastatas buvo prikeltas iš griuvėsių, tačiau ankstyvąjį gotikos vaizdą po atstatymo įgijo tik vienas (gatvės) fasadas, o kitų fasadų architektūros kompozicijos buvo sukurtos XX a. šeštame dešimtmetyje. Tai namas, esantis Vilniuje, Pilies g. nr. 12. Restauruojant šį objektą, atkurta gotikinė gatvės fasado kompozicija (žr. 90–92 il.), tačiau reikia paminėti, kad duomenų restauravimui turėta labai mažai, tad neapsieita be kūrybinės interpretacijos[239] (projekto autorius – Algimantas Umbrasas). Kitais atvejais dalinis restauravimo metodas taikytas pastatams, kurie nebuvo sugriauti per Antrąjį pasaulinį karą, tačiau gotikos ar renesanso kompozicijos buvo paslėptos po vėlyvesnių amžių architektūros antsluoksniais. Vienas iš įdomesnių, tačiau nevienareikšmiškai vertintinų pavyzdžių yra pastatas

237 VAA. F. 5, b. 1111. *Vilniaus Žemutinės pilies Cekihauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai. Tyrimų aprašymas.* S. Lasavickas. Vilnius, 1975, p. 12.

238 Ibid., p. 13.

239 VAA. F. 2, b. 89–1. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio 12–14. Atstatymo-restauracijos projekto užduotis.* A. Umbrasas. Vilnius, 1958, p. 5–9.

Kaune, Rotušės a. nr. 2. Šio namo istorija prasidėjo XVI a. antroje pusėje, kai panaudojant iš anksto paliktas jungtis prie anksčiau pastatyto mūrinio namo (dabar – nr. 3) ties aikšte buvo pristatytas naujas gyvenamasis korpusas. 1602 m. pastato nr. 2 vakarinis fasadas buvo neatpažįstamai perstatytas, pakeistas jo planas. Svarbu paminėti, kad tuo metu pirmame aukšte buvo įrengtos dvi patalpos, perdengtos krištoliniais skliautais. XVII a. viduryje ir XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje namas buvo kapitališkai pertvarkytas. Nuo tol iki XX a. septinto dešimtmečio didesnių pakeitimų nebuvo atlikta[240] (žr. 94–95 il.). 1969–1976 m. namas buvo restauruotas pagal architekto Žibarto Simonaičio (Simanavičiaus) projektą. Atlikti restauravimo darbai nebuvo aprašyti ataskaitoje, architektūros tyrimų, projektavimo medžiaga neišlikusi[241]. Galima daryti prielaidą, kad ne kartą perstatytuose pastatuose pirminės informacijos būta nedaug. Atliktas tyrimas parodė, kad pagrindiniame fasade buvo atkurta vertinga, autentiškų žymių turinti 1602 m. datuojama architektūros kompozicija (žr. 96 il.), atstatytas XVII a. pirmo ir antro aukštų planas, suremontuoti pirmo aukšto pietinę patalpą dengiantys krištoliniai skliautai. Tačiau tenka konstatuoti, kad nemažai detalių atkurta neturint tam mokslinio pagrindo. Panašiai vertintini ir namo Kaune, Rotušės a. nr. 10 (Zabielų rūmai), paveldotvarkos darbai. Šis iš trijų korpusų (vakarinio, šiaurinio ir rytinio) susidedantis pastatas buvo statytas ir perstatytas skirtingais laikotarpiais – gotikos, renesanso ir klasicizmo. XX a. antroje pusėje buvo gerai išlikusi savita Kauno miesto klasicizmą reprezentuojanti XVIII a. pabaigoje sukurta architektūros kompozicija, kurios pagrindiniame fasade dominavo kolonomis paremtas balkonas[242] (žr. 97, 98 il.). Pagal architektės D. Zareckienės projektą visuose fasaduose, išskyrus didžiąją dalį pagrindinio, nuspręsta palikti klasicizmo architektūros formas. Pagrindiniam fasadui restauruoti buvo parengti keturi skirtingi variantai. Pirmajame variante buvo numatyta visiškai atkurti renesanso kompoziciją paliekant nepa-

240 Levandauskas, Vytautas; Levandauskienė, Regina; Simanavičius, Žibartas. *Kauno Rotušės aikštė.* Vilnius: Mintis, 1981, p. 54–58.

241 Informacija apie pastatų restauravimą surinkta per pokalbį su projekto autoriumi Ž. Simonaičiu. Interviu su architektu Žibartu Simonaičiu. Kaunas, 2002 m. gegužės 10 d. Užrašė Jolita Butkevičienė.

242 Restauravimo darbai sunaikino autentišką XVIII a. pabaigos architektūros kompoziciją, susiklosčiusią iš Kauno rotušės pietinio fasado, Zabielų rūmų šiaurinio fasado ir Siručių rūmų (Maironio namų) rytinio fasadų modifikuotų portikų – kolonų su balkonais. Reikia pasakyti, kad tai buvo svarbi pietvakarinės aikštės pusės architektūrinės jungties dalis.

keistą rytinę klasicizmo laikotarpiu pristatytą dalį, kituose siūloma išsaugoti klasicizmo architektūros formas ir atidengti skirtingus renesansinio fasado fragmentus. Buvo patvirtintas ir įgyvendintas pirmasis variantas (žr. 99 il.). Taigi renesanso formų grąžinimo pagrindiniam fasadui projektas paremtas architektūros tyrimų medžiaga ir analogais. Kadangi šiaurinį ir vakarinį korpusus vienijusio pagrindinio fasado renesansinė rytinė pusė neišliko, ji buvo projektuojama naujai, remiantis išlikusios pusės architektūros kompozicijos ir elementų analogijomis[243]. Klasicistinėje rytinio korpuso dalyje, atsuktoje į Rotušės a., buvo paliktos autentiškos formos. Priešinga situacija susiklostė namo, esančio Kaune, Vilniaus g. nr. 11, fasade. Prieš tai pateiktas pavyzdys rodo, kad kartais siekis restauruoti nustelbdavo autentiškos informacijos trūkumą ir senesnė kompozicija būdavo atkuriama beatodairiškai sunaikinant savitas vėlesnių laikotarpių detales, o namo Vilniaus g. nr. 11 restauravimas galėjo būti ir didesnės apimties, tačiau darbus apribojo ekonominiai veiksniai. XX a. septinto dešimtmečio pradžioje sukaupta tyrimų medžiaga pateikė daug informacijos apie pirminę – gotikos ir renesanso – pastato architektūrą. Stačiakampė namo plano forma ir dviaukštis XVI–XVII a. sandūroje suformuotas tūris laikui bėgant išliko nepakitę. Palyginus su kitais objektais, rasta nemažai autentiškos informacijos apie namo gatvės ir kiemų fasadų kompozicijas bei patalpų suplanavimą (žr. 54, 100 il.). Restauruojant pastatą, buvo atkurtas visas pietinis fasadas ir rytinio fasado pirmasis aukštas (žr. 101, 102 il.), atidengtas vertingas gotikos ir renesanso mūras, atskleisti puošybos elementai, išryškėjo išlikusios frontono dalies meninė kompozicija, grakštumas ir grožis (projekto autorė – D. Zareckienė). Kita vertus, architektūros tyrimų medžiaga rodo, kad turimų duomenų pakako visiško restauravimo projektui parengti, tačiau šiuo atveju utilitarinis požiūris sutrukdė atskleisti istorinių formų pilnatvę. Dar prieš pradedant namo restauravimo darbus buvo numatyta jame įrengti septynis nedidelius butus. Tokia paskirtis neleido atstatyti pirminio pastato plano, nors architektūros tyrimų duomenų tam visiškai užteko. Didelis patalpų skaičius lėmė ir eksterjero restauravimo koncepciją[244]. Į M. Daukšos gatvę atgręžto fasado antrajame aukšte buvo atkurtas tik mažas

243 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 425. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamo namo Kaune Rotušės a. 10 ataskaita*. D. Zareckienė. Kaunas, 1973, p. 25–27.

244 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 424. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamas namas Vilniaus g. Nr. 20*. D. Zareckienė. Kaunas, 1970, p. 30.

renesanso kompozicijos fragmentas, nes patalpoms apšviesti reikėjo daugiau langų nei jų buvo XVII a. Dėl tos pačios priežasties nebuvo atstatytos ir kiemų fasadų pirminės architektūros formos.

Sudėtinga atkuriamo laikotarpio pasirinkimo problema, atrodytų, turėjo būti sprendžiama ir svarstant skirtingais laikotarpiais suformuoto pastato, esančio Vilniuje, Pilies g. nr. 13, dalies, vadinamos Rektorių namu, restauravimą: šio pastato pradžia, manoma, siekia net XV a., o atlikti architektūros tyrimai atidengė po eklektine kompozicija glūdinčius klasicizmo, baroko, renesanso ir gotikos fragmentus. Tačiau archyvinės medžiagos tyrinėjimai[245] suponuoja prielaidą, kad ilgų svarstymų, kokį stilių atkurti, nebūta. Šiuo atveju nemažai gotikos fragmentų buvo išlikę pagrindiniame fasade, o kiemo fasaduose informacijos apie ankstyviausio laikotarpio architektūrą rasta nedaug[246]. Atsižvelgiant į autentiškų duomenų kiekį, buvo nuspręsta atidengti ir restauruoti gotikos kompoziciją tik pagrindiniame fasade (žr. 107 il.), o kituose padaryti nedideles ankstyvojo laikotarpio architektūros atodangas (restauravimo darbų autorė – Elena Urbonienė). Tačiau ir šiuo atveju neapsieita be interpretacijų, kurios panaudotos atkuriant ankstyvąją gotikos kompoziciją.

Taigi nors dalinio restauravimo procedūra yra mažesnės apimties nei visiškas restauravimas, nagrinėjant taip restauruotus pastatus, pastebėtas tas pats siekis atkurti kuo išsamesnę kompoziciją neatsižvelgiant į tai, ar užtenka autentiškos informacijos.

Atrodytų, kad fragmentinio restauravimo metu neturėjo būti susidurta su panašiomis problemomis, nes ši procedūra reikalauja išimtinai autentiškos medžiagos atidengimo. Tačiau vėl kyla klausimas, ar taip būta visais atvejais.

Fragmentinis restauravimas. Prieš pradedant fragmentiškai restauruotų pastatų tyrimą, pravartu dar kartą priminti, kad tai paveldotvarkos būdas, kurio metu atidengiami, restauruojami ir eksponuojami fasaduose išlikę autentiški ankstyvesnių architektūros kompozicijų fragmentai. Lietuvoje susiklostė platus fragmentinio restauravimo pavyzdžių spektras: nuo visos gotikinės kompozicijos atidengimo XIX a. istorizmo maniera suformuotuose fasaduose iki smulkių autentiškų architektūros detalių (frizų, angų sąramų ir

245 VAA. F. 5, b. 2829[1]. *Vilnius, Gorkio g. 11, 13. VVU korpusų rekonstrukcijos, restauracijos darbų autorinės priežiūros ataskaita. 1968–1979 m.* T. 1. E. Urbonienė. Vilnius, 1981, p. 25–42.

246 Ibid., p. 25–42.

kt.) demonstravimo. Vienas savičiausių atvejų išsiskiria ir darbų apimtimi, ir atidengto ploto dydžiu – tai namas Vilniuje, Karmelitų g. nr. 3. Manoma, kad pirmasis pastatas šioje posesijoje buvo pastatytas XV a. viduryje, XVI a. pristatytas dar vienas korpusas, o XVII a. pradžioje gretimoje posesijoje iškilo renesanso stiliaus namas. XIX a. pradžioje visi trys namai sujungti į vieną[247]. Iki XX a. aštuntame dešimtmetyje vykusių kapitalinio remonto darbų namas išliko nepakitęs. Pradėjus darbus rasti senojo mūro plotai inspiravo architektūros tyrimus, jų metu surinkta medžiaga parodė seną namo istoriją ir atvėrė autentiškos medžiagos klodus. Geriausiai išlikęs buvusio vidurinio namo gatvės fasadas ir ankstyviausio šiaurės rytų namo kiemo fasadas buvo beveik visiškai atidengti. Taip XIX a. suformuotuose sienose buvo įkomponuoti du autentišką gotikos informaciją atskleidžiantys fasadai (žr. 108–110 il.). Įdomiai buvo išspręstas skirtingų laikotarpių gatvės fasadų sluoksnių derinimas. Visiškas gotikinio frontono kompozicijos atkūrimas būtų suardęs antro aukšto langų angas, reikalingas tiek dėl funkcinės, tiek ir dėl kompozicinės paskirties, todėl šis elementas (frontonas) atkurtas iš dalies, viršutinės dalies kontūrus nubrėžiant sienos tinke (projekto autorius – S. Dagilis). Taip pat teigiamai vertinti galima kitą fragmentinį restauravimą, atliktą Kaune, – tai Rotušės a. nr. 26 esantis namas. Šio pastato istorija prasideda XVI a. Po įvairių pakeitimų XX a. antroje pusėje jo architektūros kompozicija reprezentavo istorizmo epochą. Devintame dešimtmetyje, atliekant pastato paveldotvarkos darbus, pirmo aukšto rytiniame fasade ir vakarinio fasado šiaurinėje dalyje buvo atidengtas ir restauruotas per architektūros tyrimus rastas XVI a. gotikinis mūras, atkurti architektūriniai to laikotarpio elementai (žr. 111, 112 il.). Svarbu pabrėžti, kad rytiniame fasade atstatant buvusias angas vadovautasi natūros tyrimų duomenimis, išskyrus šiaurinę šio fasado dalį, kur durys ir langelis sukurti remiantis Kauno senamiesčio pastatų (restauravimo projekto autorius Alfredas Jakučiūnas nenurodo konkrečių pavyzdžių) analogijomis[248] (žr. 112 il.). Taigi šiuo atveju fragmentinis restauravimas atvėrė autentiškos gotikinės kompozicijos likučius. Pirminė autentiška informacija buvo atskleista ir tvarkant bernardinių vienuolyno ansamblį Kaune: iš aikštės pusės buvo

247 Jankevičienė, Algė. „Namas Biržų g. 3“. In: *Vilniaus architektūra* / Red. A. Jankevičienė. Vilnius: Mintis, 1985, p. 61.

248 VAA. F. 2, b. 432–97. *XVI–XIV a. architektūros paminklas gyv. namas Rotušės a. Nr. 26 kapitalinis remontas, restauracija ir pritaikymas Dailininkų sąjungos Kauno sk.* T. 1 A. Jakučiūnas. Kaunas, 1983, p. 2.

atidengti vienuolyno tvoroje esantys gotikinių namų fragmentai. Sunykę pirminiai elementai buvo atstatyti vadovaujantis natūros tyrimų duomenimis, o išlikę – konservuoti[249] (projekto autorė – Birutė Kugevičienė) (žr. 113 il.).

Gero fragmentinio restauravimo pavyzdys yra Vilniaus universiteto pastato Universiteto g. nr. 3 vakarinis korpusas, kurį sudaro XV a. pastatytas ir XVI a. pradžioje nauja mūrine dalimi praplėstas gotikinis namas. 1569 m. iš karaliaus dvariškio M. Jasinskio namą nupirkęs vyskupas pardavė jį steigiamai kolegijai. Netrukus pastatas buvo praplėstas, ant gotikinių korpusų užstatytas trečiasis aukštas, nutinkuoti fasadai, perdirbtos angos, pristatyti nauji tūriai[250]. XX a. aštuntame dešimtmetyje pasitinkant Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejų, nusprendus parodyti seną pastato kilmę, buvo atidengta ir restauruota vakarinio korpuso gatvės fasado gotikinė kompozicija. Pabaigus darbus šioje vienoje didžiausių architektūrinių atodangų Lietuvoje, išvengus tuo metu populiarių prikūrimo, pagražinimo procedūrų, atstatyta daugiausia autentiška informacija grįsta XVI a. kompozicija (projekto autorius – Jonas Kriukelis). Šiuo atveju svarbiau buvo parodyti senąją architektūrą, o ne sukurti vieningą vaizdą (žr. 114–116 il.).

Į restauravimą žvelgiant pro mokslinės paveldotvarkos prizmę viršutinio autentiškos informacijos kiekio naikinimas pateisinamas tik tada, kai atskleidžiami vertingi giliau glūdintys architektūros sluoksniai. Savaime suprantami atrodo siekiai, kad atidengtos senųjų klodų ištraukos liktų gilesniame nei visas fasadas sluoksnyje, o demonstruojama informacija turėtų būti maksimaliai autentiška. Kaip šios teorinės tiesos buvo įgyvendinamos sovietmečiu Lietuvoje? Anksčiau nagrinėti pavydžiai atskleidžia šios nuostatos realizavimo korektiškumą, tačiau kitų objektų tyrimas rodo, kad praktikoje ne visada buvo elgtasi pagal minėtus teorinius principus. Vienas tokių pavyzdžių – Kauno rotušės fasadų restauravimas, kai buvo padarytos net devynios skirtingo dydžio atodangos, eksponuojančios senesnių architektūros sluoksnių fragmentus. Reikėtų priminti, kad XVI a. viduryje pastatyto pastato pirminė kompozicija buvo gotikinė, vėliau, atlikus pertvarkymą, ji

249 VAA. F. 2, b. 941–7. *Architektūros paminklo XVI–XVII a. gyv. namų komplekso fragmentai. Rotušės a. 22. Restauravimas, konservavimas. Eskizinis projektas.* B. Kugevičienė. Kaunas, 1977, p. 2. 2008 m. dalis mūro fragmentų nutinkuota ir nudažyta.

250 VAA. F. 5, b. 2830. *Vilnius universiteto g. 3, 5 ir B. Sruogos 10. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita 1976–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1981, p. 63.

įgijo renesanso bruožų. 1771–1780 m. pagal Jono Matekerio projektą atnaujintai Kauno rotušei buvo suformuota subtili vėlyvojo baroko ir ankstyvojo klasicizmo formas sujungusi kompozicija. Nuo XVIII a. pabaigos iki XX a. antros pusės svarbiausio miesto savivaldą reprezentuojančio pastato fasadai išliko nepakitę, išskyrus šiaurinį, kuris buvo pertvarkytas XIX a. 1965 m. šis keturių šimtų metų senumo pastatas buvo pradėtas restauruoti (restauravimo projekto autorius – architektas Ž. Simanavičius). Visus pastato fasadus nuspręsta remontuoti, konservuoti ir juose eksponuoti vertingus senesnių statybos sluoksnių fragmentus[251] (žr. 117 il.) Kauno rotušės sienose darant atodangas, buvo siekiama pateikti kuo daugiau informacijos, tačiau neatsižvelgta į eksponuojamų fragmentų išlikimo laipsnį ir teikiamos informacijos svarbą – tokie veiksmai prasilenkia su tarptautiniuose paveldotvarkos dokumentuose esančiais nurodymais[252]. Šio objekto paveldotvarkos darbų ataskaitoje yra netikslumų – restauruotos architektūros detalės sutapatinamos su autentiškomis. Taip į XVIII a. pabaigos kompozicijos audinį įterptas bokšto įėjimo portalas, datuojamas XVI a. pabaiga, pietinis pirminis portalas, datuojamas XVI a. viduriu[253], tačiau jie yra ne autentiški, bet atkurti restauruojant (žr. 118, 119 il.). Pietiniame fasade taip pat demonstruojama ne originali, o beveik visa atkurta „asilo nugaros“ sąrama. Čia matomas tik nedidelis sąramos viršaus autentiškas fragmentas, kuriuo vadovaujantis buvo atkurtos trūkstamos sąramos dalys (žr. 120 il.). Vakarinio fasado įėjimo į rūsį angokraščio fragmente taip pat matomas tik atstatytas, bet ne originalus vaizdas. Taigi, eksponuojant minėtus elementus, neatkreipta pakankamai dėmesio į medžiagos autentiškumo svarbą, neatsižvelgta į faktą, kad autentiškas XVIII a. architektūros audinys bus suardytas XX a. antros pusės restauravimą reprezentuojančių architektūros fragmentų. Kitokia padėtis yra restauruotame šiauriniame fasade, čia atodangos demonstruoja autentiškas medžiagas ir formą. Vertingiausi autentiški eksponatai – XVI a. pabaigos

251 Reikia paminėti, kad interjere taikytas dalinis restauravimo metodas: pastato vidaus erdvių didesnėje dalyje buvo atkurtas XVI a. pabaigos planas paliekant vertingus vėlesnių perplanavimų fragmentus. VAA. F. 5, b. 2254. *Kauno Rotušės konservavimo-restauravimo ir pritaikymo darbų aprašymas ir pagrindimas*. Ž. Simanavičius. Kaunas, 1980, p. 17.

252 „Venecijos chartijos“ 11 straipsnyje teigiama, kad atidengiama medžiaga turi būti gerai išlikusi. Venecijos chartija. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

253 VAA. F. 5, b. 2254. *Kauno Rotušės konservavimo-restauravimo ir pritaikymo darbų aprašymas ir pagrindimas*. Ž. Simanavičius. Kaunas, 1980, p. 35.

vertikalaus plafonėlio fragmentas su jame įkomponuotu liuftklozeto langeliu ir dalis XVI a. sąramos – gerai įsiliejo į bendrą fasado kompoziciją (žr. 121, 122 il.). Tačiau atodangos, demonstruojančios XVI a. gotikinio mūro aukštį, nukapotus tarpaukštinio frizo mūro fragmentus, pateikia sunkiai perskaitomą informaciją (žr. 122 il.). Taigi viename architektūros paveldo objekte randama ir gerai restauruotų, informatyvių, svarbių ir per daug rekonstruotų atodangų.

Kaip rodo atliktas tyrimas, Lietuvos mūro paveldotvarkos lauke absoliučias dominuojančias pozicijas užėmė restauravimas, o konservavimo metodika taikyta palyginti retai.

Konservavimas

Nuo XIX a. antros pusės Europoje pradėti naudoti konservavimo darbai skirti išlikusiems autentiškiems pastato sluoksniams sutvirtinti. Tačiau sovietmečiu Lietuvoje ši operacija kaip pagrindinė paveldotvarkos priemonė buvo naudota rečiausiai. Dažniausiai ji tapdavo sudėtine restauravimo darbų dalimi. Jei būdavo taikomas vien konservavimo metodas, ant išlikusio mūro būdavo dedamos cemento pagrindu paruošto tinko karūnėlės, turėjusios apsaugoti pastatus nuo irimo, tačiau iš tiesų cementas traukia drėgmę ir nėra paveldotvarkos darbams tinkama medžiaga. Konservavimo metodas buvo panaudotas gynybinių sienų liekanoms sutvirtinti Kauno ir Vilniaus Aukštutinėje pilyse, Medininkų pilyje. Kaip jau minėta, naudojant šį paveldotvarkos būdą, pastato išorė pasikeičia šiek tiek, taigi tokių sudėtingų fragmentų ar detalių atkūrimo uždavinių, kurie būdavo sprendžiami rekonstruojant ar restauruojant pastatus, neiškildavo. Tačiau konservuojant architektūros objektus susidurta su sudėtingomis medžiagų suderinamumo problemomis, kurių sprendimo būdus turėtų įvertinti gamtos mokslų specialistai. Atsižvelgiant į tai, kad sudėtingiausi klausimai susiję ne su menotyros, o su gamtos mokslais, toliau šiame darbe konservavimo operacijos nebus analizuojamos.

Reikia pasakyti, kad Vakarų Europoje po Antrojo pasaulinio karo architektūros paveldo vertinimas tendencingai susitelkiant į ankstyvuosius stilius tapo visai nepopuliarus. Ankstyvesnių architektūros sluoksnių atidengimo nebuvo atsisakyta, tačiau pastatai dažniausiai restauruoti ne ištisai, o atveriami vertingiausi gerai išlikę fragmentus – taip dažnai elgtasi Belgijoje. Vokietijoje, net restauruojant nuo karo nukentėjusius pastatus, nebandyta sugrąžinti

prarastų dalių arba specifinių meno kūrinių. Rekonstruojant Magdeburgo, Naumburgo katedras, atstatytos sienos, stogai, stambūs architektūros elementai, tačiau skulptūros, smulkūs puošybos elementai, net žinant, kaip jie atrodė, nebuvo atkurti[254]. Taip stengtasi neklastoti architektūros paveldo, naujų detalių nepateikti kaip originalių, laikytasi autentiškumo principų.

Atsakant į rūpimą klausimą, kokias svarbiausias problemas sovietmečiu sprendė restauravimo darbų specialistai, tenka konstatuoti, kad dažniausiai svarstytos ne atkūrimo galimybes ribojančios autentiškos informacijos kiekio trūkumo problemos, ne kelių skirtingų laikotarpių architektūros kompozicijų atkūrimo siekis, ne maksimalios vėlesnių architektūros kompozicijų išsaugojimo užduotys. Besąlygiškai stengtasi atkurti kuo išsamesnę ir menine prasme išbaigtesnę ankstyviausių pastato laikų architektūros kompoziciją. Tačiau, kaip jau ne kartą minėta, tokiam atkūrimui dažniausiai trūkdavo duomenų, ir tokiais atvejais būdavo pasirenkamos priemonės, kurioms nepritaria mokslinė paveldotvarkos teorija. Taigi situacija Lietuvoje ir Vakarų Europoje buvo skirtinga.

Architektūros paveldotvarkos būdai. Atkurta ar sukurta?

Atliktas tyrimas parodė, kad, Lietuvoje sovietmečiu rekonstruojant ir restauruojant architektūros paveldo objektus, kompoziciškai svarbių architektūros dalių ir detalių atkūrimo problemos, atsižvelgiant į autentiškų duomenų kiekį, ikonografinę medžiagą ir viso pastato tvarkymo metodiką, buvo sprendžiamos keliais būdais.

Paveldotvarkos darbų pagrindimas buvo atliekamas remiantis: a) mokslinių tyrimų informacija; b) mokslinių tyrimų inspiruotomis loginėmis interpretacijomis; c) mokslinių tyrimų ir kūrybinio interpretavimo deriniu; d) kūrybine interpretacija.

M o k s l i n i ų t y r i m ų i n f o r m a c i j a pagrįstas trūkstamų dalių atkūrimas, – pats tiksliausias: architektūros tyrimai ar objektyvi vaizdinė

254 Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural conservation Theories*. D. Phil. Thesis. University of York, 1986, p. 410, 412. Prieiga per internetą: http://www.iccrom.org/ENG/e-docs/ICCROM_05HistoryofConservation.pdf [žiūrėta 2005 m. rugsėjo 20 d.].

medžiaga atskleidžia gana tikslų buvusį atkuriamo fragmento vaizdą. Tokiu principu atkurtos trūkstamos dalys padeda atkartoti sunaikintą kompoziciją.

M o k s l i n i ų t y r i m ų i n s p i r u o t o s l o g i n ė s i n t e r p r e t a c i j o s atveju visiškam fragmento atkūrimui mokslinės informacijos neužtenka, trūkstami duomenys gaunami matematinių (geometrinių) skaičiavimų būdu. Kai paveldotvarkos darbuose panaudojama tokia atkūrimo priemonė, negalima tiksliai nustatyti, kiek atkurtoji informacija atitinka buvusį vaizdą.

M o k s l i n i ų t y r i m ų i r k ū r y b i n i o i n t e r p r e t a v i m o d e r i n i o atveju išlikusių autentiškų fragmentų neužtenka visiškai atkurti objektą, todėl, siekiant kompozicinės vienovės, trūkstamos fragmentų dalys sukuriamos.

K ū r y b i n ė s i n t e r p r e t a c i j o s atveju autentiška informacija tik parodo, kad konkrečios detalės būta, tačiau duomenų apie jos išvaizdą nėra, – tada toji prarasta detalė sukuriama.

Tikrų praeities ženklų atradimai

Vienas iš priimtiniausių, tarptautines paveldotvarkos normas atitinkančių kultūros paveldo suirusių dalių atkūrimo būdų – vadovavimasis mokslinių tyrimų duomenimis. Šiuo atveju pačiame objekte išlikusi informacija ir / arba fotofiksacija, ir / arba objekto matavimų brėžiniai tampa pagrindiniu objektyviu atkūrimo šaltiniu. Taip atkurta architektūros kompozicija pakartoja buvusį vaizdą. Tenka konstatuoti, kad autentiškos informacijos gausa nepasižymėjo nė vienas paveldotvarkos darbus patyręs objektas, todėl šis būdas dažniausiai buvo pritaikytas tik atskirų pastatų pavienėms detalėms atkurti. Iš bendro rekonstruotų objektų konteksto išsiskiria Biržų pilies rezidenciniai rūmai Pagrindiniais šio pastato atstatymo atspirties taškais tapo beveik visiškai išlikusi vakarinio fasado siena, trečdalis triaukštės šiaurinio fasado sienos ir pietinio fasado fragmentas (žr. 31–34 il.), kitų sienų buvo likę tik žymės, tačiau šių duomenų pakako stačiakampio plano pastato ilgiui ir pločiui nustatyti (71,1 × 24,9 m). Apie buvusį rūmų aukštingumą bylojo minėti vakarinio ir pietinio fasadų likučiai: nors vidurinės dviaukštės dalies

sienų viršus buvo labai suiręs, tikslus aukštis nustatytas pagal žymes, likusias ant šoninių triaukščių sparnų, o tikslus pastarųjų aukštis nebuvo žinomas[255]. Centrinės dalies dvišlaitės, o šoninių keturšlaitės stogų formos buvo užfiksuotos 1704 m. švedų puolimo planuose[256]: stogo konstrukcijos aprašymas ir pasiūlymas stogą daryti 18 uolekčių aukščio aptiktas išlikusiuose 1666 m. Boguslavui Radvilai rašytuose laiškuose[257]. Šie archyviniai dokumentai užtikrino patikimą, moksliškai pagrįstą stogo atkūrimo problemos sprendimą. Nemažai autentiškos informacijos būta ir vakariniame pastato fasade. Stūksančią sieną vis dar skaidė visos, nors ir apirusios, tačiau autentiškos langų angos, o jų tiksliam dydžiui nustatyti pakako natūros duomenų. Negausios fasadą puošusios architektūrinės detalės: tarpaukštinės juostos, vainikuojantieji karnizai, langų apvadai, sandrikai, rustai buvo smarkiai nukentėję, tačiau dar bylojo apie buvusį vaizdą[258]. Siekiant išsaugoti išlikusius autentiškus architektūrinių detalių fragmentus, dar XX a. šeštame dešimtmetyje imtasi konservuoti pilies likučius, kartu restauruojant vakarinio fasado kompoziciją. Svarbu pabrėžti, kad turimų duomenų užteko moksliškai pagrįstai šio fasado kompozicijai atkurti, o taip rekonstruoti Biržų pilies rezidencinių rūmų pastato tūris ir vakarinis fasadas beveik tiksliai atkartoja XVII a. antroje pusėje buvusį vaizdą. Tačiau kitų išorės sienų kompozicijoms ir vidaus planui rekonstruoti stokota mokslinės informacijos (žr. 35–38 il.).

Taigi dažniausia mokslinių duomenų pakakdavo tik atskirų fragmentų ar pavienių architektūrinių detalių buvusiam vaizdui atskleisti.

Pastate Vilniuje Universiteto g. nr. 3 vakarinio korpuso gatvės fasade po kelių laikotarpių antsluoksniais glūdėjo skirtingo informatyvumo gotikiniai fragmentai, leidę visiškai atkurti kai kurias detales (žr. 114 il.). Daugiausia gotikinės informacijos buvo išlikę pietinėje pusėje. XVI a. suformuoti keturi antro aukšto langai, klasicizmo laikotarpiu buvo tik susiaurinti ir į apačią padidinti per tris plytas, todėl atstatymas didelių keblumų nesudarė. Tiriant

255 VAA. F. 2, b. 52–1. *Architektūrinio paminklo buv. Radvilų pilies Biržuose konservavimo projektas.* S. Ramunis. Vilnius, 1953, p. 4–8.

256 KPCA. F. 3. Ap. 3, b. 61. *Architektūros paminklo Radvilų pilies Biržuose moksliniai tyrimo darbai natūroje.* A. Umbrasas. Vilnius, 1955, p. 12.

257 KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 21. *Dokumentų byla apie Biržų Radvilų pilį. Pinkaus Stasio Romualdo ataskaita darbo Vilniaus archyvuose 1957 m. 12 mėn. LTSR Architektūros paminklų apsaugos vyr. inspekcijai.* S. Pinkus. Vilnius, 1958, p. 316.

258 VAA. F. 2, b. 52–1. *Architektūrinio paminklo buv. Radvilų pilies Biržuose konservavimo projektas.* S. Ramunis. Vilnius, 1953, p. 7–8.

buvo rasti ir šių angų langų tinkuoto aprėminimo likučiai, kuriais remiantis atkurti apvadai[259]. Šiaurinėje (ankstyviausioje) namo dalyje buvo atidengta labai gerai išlikusi iš stačiakampių įdubų suformuota tarpaukštinė frizinė juosta. Ją rėminusio karnizėlio vieta nustatyta pagal sienoje likusią nukapotų plytų juostą ir dantukų likučius, o profilis atkurtas pagal barokinio korpuso sienoje glūdėjusį autentišką gotikinį fragmentą. Taip restauruoti šie svarbūs dekoratyviniai elementai atskleidžia buvusį gotikinį vaizdą (žr. 115 il.). O antro aukšto centre po restauravimo susiklostė daugiaprasmio interpretavimo galimybė. Sienose rastos ir demonstruojamos medinių sijų lizdų vietos nedrąsiai suponuoja mintį, kad čia būta tūrinio elemento. Prielaidą patvirtina archyvinėje medžiagoje pateikiama tvirta specialistų nuomonė, kad siena buvo praplėsta erkeriu ar bokšteliu[260]. Šiuo atveju reikia tik pasidžiaugti, kad nebuvo sumanyta sukurti gotiką imituojantį tūrinį elementą. Po buvusiais sijų lizdais atidengta arkinė vaga, restauratorių nuomone, praeityje turėjusi pasitarnauti dar vieno tūrinio elemento prijungimui, taip ir neatliko tikrosios savo paskirties[261]. Tačiau šiandien ši labai įdomi ir savita detalė atrodo kaip lango, kurio kilmė greičiausiai yra vėlyvesnio periodo, puošybinis apvadas[262] (žr. 116 il.). Taigi atidengus tokius netipiškus autentiškus fragmentus suprasti jų tikrąją paskirtį turėtų padėti lengvai prieinama viešai publikuojama atliktų darbų informacija. Kita vertus, atsižvelgiant į sovietmečio kontekstą vien jau tai, kad problema aprašyta ataskaitoje, yra didelis laimėjimas. Vizualiai sunku nustatyti ir šio pastato šiaurinės pusės pirmo aukšto langų laikotarpį. Architektūriniai tyrimai parodė, kad duomenų apie atidengiamo gotikos laikotarpio angas šioje namo dalyje visai neišliko, todėl buvo priimtas teisingas sprendimas neimituoti pirminių sieną skaidžiusių elementų, o palikti esančius[263]. Tačiau natūroje neįmanoma nustatyti, kokiam laikotarpiui atstovauja šiaurinės pusės pirmo aukšto langai, o aplink juos naujai sumūrytas gotiką imituojantis mūro plotas perša mintį apie ankstyvą jų kilmę (žr. 115 il.). In-

259 VAA. F. 5, b. 2830. *Vilnius universiteto g. 3, 5 ir B. Sruogos 10. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita 1976–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1981, p. 69, 72.

260 Ibid., p. 69–70.

261 Ibid., p. 70.

262 Archyvinėje medžiagoje tikslaus detalės įrengimo laikotarpio surasti nepavyko.

263 VAA. F. 5, b. 2830. *Vilnius universiteto g. 3, 5 ir B. Sruogos 10. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita 1976–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1981, p. 64, 66.

formacijos perskaitomumą būtų palengvinusi palikta langus juosianti tinko juosta kaip nuoroda į vėlyvų pertvarkymų fragmentą. Minėtas mūro restauravimas dar labiau praranda savo prasmę, nes sienoje ir taip buvo išlikę nemažai autentiško gotikinio mūro. Taigi tenka konstatuoti, kad vien autentiškos informacijos ne visada pakanka geram rezultatui užtikrinti, labai svarbus yra aiškus jos pateikimas.

Savitą grupę sudaro vadovaujantis moksliniais tyrimais restauruoti frontonų ir atikų pavyzdžiai. Šiuo metu gana retai aptinkama architektūrinė detalė vienu ar kitu istorinių pastatų gyvavimo laikotarpiu puošdavo jų pastoges ir dažnai būdavo meniškiausi ir išraiškingiausi visos architektūros kompozicijos elementai (Kaune Perkūno namas ir Napoleono namas, Vilniuje, Pilies g. nr. 4, esantis namas, Kėdainiuose, Didžiojoje g. nr. 6, esantis namas ir kt.). Tačiau pertvarkant namus – atstatant juos po gaisrų, pristatant papildomus aukštus, vadovaujantis naujomis architektūros tendencijomis performuojant eksterjerų kompozicijas – frontonai ir atikai neretai būdavo iš dalies arba visiškai sunaikinami (Vilniuje namo Aušros g. nr. 6 frontonas ir senojo arsenalo atikas, Kaune, Rotušės a. nr. 29, esančio namo gatvės (pietų) fasado frontonas ir namo Rotušės a. nr. 28 šoninio (rytų) fasado frontonas). Taigi labai reti tokie atvejai, kai šios architektūrinės detalės yra išlikusios gana gerai, kad būtų galima atstatyti jas remiantis vien moksliniais tyrimais. Du tokie pavyzdžiai, išskirti Kauno mieste, toliau aptariami išsamiau. Pirminis renesansinis vaizdas buvo atkurtas šiek tiek transformuotam Napoleono namo (Kaune, Muitinės g. nr. 14) frontonui. Šios trijų tarpsnių detalės kompoziciją, suformuotą iš pusapskričių arkų, atremtų į mentes, iš dalies suardė apatiniame tarpsnyje įkomponuoti du nedideli langai bei praplečiant pastatą į aukštį pristatyti vakarinę dalį rėminę pirmojo tarpsnio sparnas ir antrojo tarpsnio voliuta (žr. 103, 123 il.). Kaip jau minėta, autentiškų duomenų visiškai užteko atkurti pirminę frontono kompoziciją: remiantis vakarinėje pusėje iš dalies ir rytinėje pusėje visiškai išlikusiais sparnu ir voliuta, buvo atkurti trūkstami vakarinės pusės fragmentai, o pagal autentišką rytinę pusapskritiminę arką ir ją remiančią mentę buvo atstatyti vakarinėje pusėje iš dalies išlikę analogiški elementai (žr. 125 il.). Didelių problemų nekilo ir restauruojant nedaug nukentėjusį Perkūno namo (Kaune, Aleksoto g. nr. 6) gatvės (rytinio) fasado įstabios meninės išraiškos gotikinį frontoną. Apirusius stulpelius visiškai at-

kurti padėjo sveiko stulpelio teikiama informacija, apnykusiai edikulai atstatyti taip pat užteko išlikusių pėdsakų teikiamų duomenų[264] (žr. 47, 48 il.). Šių abiejų frontonų didžioji dalis architektūrinės kompozicijos ir substancijos yra pirminės, tad dideliu autentiškų duomenų kiekiu pagrįsti atkurti fragmentai gali turėti tik nedidelių nukrypimų nuo suirusių originalių detalių.

Palankiai reikia vertinti ir fotofiksacija pagrįstą elementų atstatymą, tačiau toks būdas taikytas retai, nes tik nedaugelis Lietuvos architektūros objektų buvo užfiksuoti fotografų darbuose. Reikia paminėti, kad fotografuota medžiaga pateikia objektyvią informaciją. Fotografijose, kitaip nei dailės darbuose, kur architektūros elementai perteikti kūrybiškai, dažnai nutolstant nuo originalo, yra užfiksuotos tikros architektūros elementų kompozicijos. Vertinant tokiu būdu pagrįstų elementų atstatymą, reikia nepamiršti, kad egzistuoja tam tikra atkuriamų elementų gabaritų paklaida, tačiau žinant, kad fotografijoje užfiksuota kompozicija yra visiškai autentiška, galima teigti, kad pagal šią metodiką atstatytas frontonas savo forma yra labai artimas originalui. Vienas tokių pavyzdžių – namo Kėdainiuose, Didžiojoje g. nr. 6, frontonas, atstatytas pagal 1908 m. fotografijas. Keturiuose fotografijos dokumentuose buvo įamžintas puikiai išlikęs vėlyvojo renesanso (manierizmo) formų pagrindinį fasadą vainikuojantis architektūros elementas (žr. 126 il.), kuris, kaip rodo vėlesnės fotofiksacijos, sudegė Pirmojo pasaulinio karo metais[265]. Restauruojant pastatą, į pagalbą pasitelkus autentišką vaizdą demonstruojančią ikonografinę medžiagą, buvo atstatytas grakštus trijų tarpsnių frontonas. Pirmajame ir antrajame tarpsniuose išrikiuotos biforinėmis arkomis sujungtos mentės, o šonai padabinti liaunomis voliutomis (žr. 127 il.). Po restauravimo darbų virš pagrindinio fasado iškilęs frontonas beveik tiksliai atkartoja pirminę formą ir meninę kompoziciją, todėl galima teigti, kad šis elementas atitinka formos autentiškumo kriterijų (restauravimo projekto autorius – Liudvikas Aksamitauskas). Tačiau toks pakankamai pagrįstas sunaikinto frontono atstatymo pavyzdys yra retas Lietuvos paveldotvarkoje.

Fotofiksacinės medžiagos išliko ir apie svarbius miestovaizdžio / kraštovaizdžio formantus – architektūros objektų bokštus. Dėl savo išskirtinio

264 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 428. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Perkūno namai Kaune. Ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1970, p. 60.

265 VAA, F. 5, b. 1235. *XVII a. kultūros paminklas gyv. Namas Kėdainiuose Taikos g. 6. Architektūriniai tyrimai.* N. Bikinienė. Kaunas, 1975, p. 6.

aukščio šios pastatų dalys per karą tapdavo gerais orientyrais priešų artilerijai, todėl dažnai beatodairiškai naikintos. Viena tokių kraštovaizdžio dominančių, nukentėjusių per Antrąjį pasaulinį karą, buvo renesansinės Raudonės pilies pietinis bokštas. Iš susprogdinto kompoziciškai svarbaus elemento buvo likę tik pirmojo ir antrojo aukštų sienų fragmentai, padėję nustatyti buvusią bokšto konfigūraciją ir pirmojo aukšto aukštį (žr. 129 il.). Tarpukariu darytos nuotraukos, atskleidusios XIX a. suformuotą bokšto kompoziciją, tapo pagrindiniu rekonstrukcijos atspirties tašku[266] (žr. 128 il.). Jomis vadovaujantis, XX a. septintame dešimtmetyje buvo visiškai atstatytas šešiaaukštis cilindrinis tūris, įkomponuoti sienas skaidantys langai ir šaudymo angos, viršus apjuostas masyviu konsoliniu karnizu, virš jo iškelta dekoratyvių dantytų kuorų karūna (žr. 130 il.). Tai yra vienas iš retų Lietuvos paveldotvarkos praktikos atvejų, kai nepaisant kai kurių specialistų siūlymų[267] nesistengta atkurti kuo ankstyvesnį laikotarpį reprezentuojančios architektūros, o atkartotos vėlyvesnės formos (atstatymo projekto autoriai – Stefanija Čerškutė ir V. Jurkštas). Pagal fotografijas atstatytas bokštas savo išvaizda ir parametrais yra artimas autentiškam, todėl galima teigti, kad iš artimiausių ir tolimiausių (10–15 km nutolusių) apylinkių[268] matoma dominantė daro tokį pat poveikį kraštovaizdžiui kaip ir XIX a. vidurio–XX a. penkto dešimtmečio laikotarpiu. Panašiai išspręsta ir Antrojo pasaulinio karo metais smarkiai sužalotos Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios bokšto viršūnės atstatymo problema (projekto autorius – Vytautas Krikščiūnas). Net neatlikus išsamių architektūros tyrimų, nuspręsta sugrąžinti po 1880 m. gaisro naujai įrengtą smailėjantį aštuoniakampį bokšto stogą[269]. Rekonstruojant viršūnę, jos aukštis ir forma atkurta gana tiksliai, tam padėjo XX a. pirmoje pusėje darytos fotografijos[270] (žr. 131 il.). Iki XIX a. gaisro buvusį renesansinį varpo formos bokšto stogą

266 VAA. F. 2, b. 114–2. *Raudonės vidurinės mokyklos rekonstrukcijos I var. Aiškinamasis raštas*. S. Čerškutė, V. Jurkštas. Vilnius, 1959, p. 8.

267 Ž. Simanaitis (Simanavičius), rengęs antrąjį Raudonės pilies tvarkymo projekto variantą, siūlė XIX a. detalių neatstatyti. VAA, F. 2, b. 114–3. *Vidurinės m-los Raudonės pilyje projektinės užduoties II variantas*. Ž. Simanavičius. Vilnius, 1960, p. 7–8.

268 Baršauskas, Juozas; Stefanija Čerškutė. „Raudonės pilis“. In: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* / Ats. red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 237.

269 Budreika, Eduardas. „Pirmasis pokarinis architektūros paminklo restauravimas“. In: *Statyba ir architektūra*. 1969, Nr. 11, p. 24.

270 KPCA, F. 5. Ap. 2, b. 1239. *Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokšto atstatymo projektas*. V. Krikščiūnas. Vilnius, 1952.

buvo užfiksavęs A. Riomeris. Po 1956 m., kai bokštas jau buvo atstatytas, rasti ir N. Ordos Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios piešiniai, atskleidę primirštą iki XIX a. pabaigos buvusį vaizdą. Dailininkai šią pastato dalį nupiešė šiek tiek skirtingai. A. Riomeris pavaizdavo viršutinį bokšto tarpsnį puošiantį laikrodį ir liekną profiliuotą šalmą. N. Ordos piešinyje matomas paprastesnių ir kresnesnių formų šalmas, o laikrodžio visai nėra[271]. Šiuo atveju renesansinę formą iliustruojanti ikonografinė medžiaga nepateikia visiškai tikslios informacijos, todėl nuo XIX a. pabaigos Šiaulių miestovaizdyje dominavusios bokšto stogo formos atkūrimas vertintinas teigiamai. Kyla klausimas, kodėl po Antrojo pasaulinio karo, atstatant svarbią architektūrinę dominantę, nepabandyta sugrąžinti jai renesansinio vaizdo. Galima daryti prielaidą, kad toks sprendimas buvo priimtas siekiant kuo greičiau sutvarkyti bažnyčią (žr. 132 il.). Dar 1951 m. rugpjūčio 21 d. Religinių kultų reikalų tarybos įgaliotinis Bronius Pušinis pareikalavo atšaukti statybos leidimą ir rugsėjį darbai buvo sustabdyti. Tačiau bažnyčios atstatymo iniciatoriai užtarimo kreipėsi į Maskvą ir iš SSRS Religinių kultų reikalų tarybos įgaliotinio gavo palankų raštą, kurio pagrindu statybos leidimas buvo atnaujintas[272]. Todėl gali būti, kad projekto autorius V. Krikščiūnas, nenorėdamas vėl sulaukti neigiamos Lietuvos sovietinių funkcionierių reakcijos į bažnyčioje vykdomus darbus, pasirinko fotografija paremtą aiškiausią ir greičiausią bokšto atstatymo būdą. Renesansinės kompozicijos atkūrimas galėjo būti laikomas praeities garbinimu ir funkcionierių įvertintas neigiamai. Tačiau galima daryti dar vieną prielaidą, kad atstatymo projekto autorius XIX a. bokšto formą pasirinko kaip geriausiai pagrįstą atkūrimo variantą (žr. 133 il.).

Sovietmečio kontekste išskirtinis paveldotvarkos pavyzdys yra Kauno bernardinių vienuolyno centrinių rūmų restauravimo ir pritaikymo Tarpdiecezinei kunigų seminarijai darbai. Pirmiausia tai vienas labai retų atvejų sovietmečiu, kai Katalikų bažnyčiai priklausantis objektas buvo restauruojamas, antra, šiame pastate iki XX a. pabaigos buvo gana gerai išsilaikiusi vėlyvojo renesanso architektūrinė kompozicija. Pastato pirmame aukšte išliko autentiškos vidaus ir išorės sienos. Atkuriant 1701 m. išplanavimą buvo

271 Levandauskas, Vytautas; Vaičekonytė-Kepežinskienė, Renata. *Napoleonas Orda*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 175–176.

272 KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 216. *Architektūros paminklo – Šiaulių bažnyčios dokumentai* (išrašas darytas Vytauto Levandausko, 1986 m.).

nugriauta vėlyva išilginė refektoriumo pertvara[273]. Išlaikyta net pirminė refektoriumo paskirtis – čia įrengta klierikų valgykla. Senojoje virtuvėje pagal tuometes technologines normas buvo įrengtos virtuvės bloko patalpos ir nauji laiptai, vedantys į maisto padavimo patalpą antrame aukšte. Svarbu akcentuoti, kad atliekant darbus buvo išsaugotos visos kapitalinės sienos ir remiantis tyrimais atkurtos ankstyvosios vidinės angos. Rūsyje ir pirmame aukšte išsaugotos autentiškos skliautinės perdangos. Senosiose patalpose restauruotas originalus šiurkščios faktūros tinkas. Pastato interjere buvo išlikę įvairių nišų ir sieninių spintų, kurios sutvarkytos[274].

Atliekant centrinių vienuolyno rūmų architektūrinius tyrimus daugelyje fasadų vietų buvo numuštas tinkas. Restauruojant šie plotai padengti cemento skiediniu, atkuriant šiurkštų paviršių. Fasadai nudažyti remiantis polichrominių tyrimų duomenimis[275]. Pastate taip pat buvo paliktos gerai išlikusios XIX a. durys, langų rėmai ir staktos, o vadovaujantis šiais pavyzdžiais naujai pagaminti susidėvėję elementai[276]. Taigi nuo vėlyvojo renesanso nedaug pakitusi centrinių rūmų pirmo aukšto plano struktūra[277] ir fasadų kompozicijos lėmė, kad paveldotvarkos procesui pagrįsti užteko autentiškų patikimų duomenų (žr. 134 il.). Tačiau tiek nemažai autentiškos informacijos buvo reta išimtis Lietuvos paveldotvarkoje.

Pereinant prie Trakų salos pilies pastatų tūrių ir architektūrinės kompozicijos atstatymo pagrįstumo analizės, tenka konstatuoti, kad vadovavimasis moksline informacija buvo gana reta išimtis. Akivaizdu, kad tokią situaciją lėmė mažas išlikimo laipsnis, todėl reikėtų kiek plačiau aptarti tiriant nustatytus atkūrimo, pagrįsto autentiškais duomenimis, atvejus. Vienas iš nedaugelio elementų, pakartojančių pirminį vaizdą, yra rezidencinių rūmų ir

273 VAA. F. 5, b. 3309. *XVII a. architektūros paminklo (buvusių Bernardinių vienuolyno centrinių rūmų) vadinamo Masalskio rūmais tyrimų-restauracijos-autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* T. 1. B. Kugevičienė. Kaunas, 1983, p. 9, 14.

274 Ibid., p. 15, 17, 21, 23.

275 Ibid., p. 17.

276 VAA. F. 2, b. 329–3. *Kauno Tarpdiecezinė kunigų seminarija centriniai rūmai. Eskizinis projektas Architektūrinė statybinė dalis,* p. 22.

277 Antrame aukšte neradus renesansinio išplanavimo pėdsakų, planas pakoreguotas atsižvelgiant į kunigų seminarijos reikmes: čia įrengtas dėstytojų kambarys, rektoriaus kabinetas, valgomasis. Pastogėje įrengtos patalpos: auditorija, apšviečiama pro autentišką frontono langą ir ūkinės paskirties kambariai. Į šias patalpas patenkama naujai suprojektuotais laiptais, kurie yra senųjų, pagrindinių laiptų tąsa. VAA. F. 5, b. 3309, p. 16–23.

donžono sienose po šaudymo pastoge įkomponuotas karnizas, atstatytas pagal rūmų dešiniajame sparne išlikusius autentiškus fragmentus (žr. 9, 10 il.). Tačiau ir šiuo atveju abejonių nekelia tik rūmus juosiančio karnizo atkūrimo pagrįstumas, tačiau yra tikimybė, kad donžono karnizas nebūtinai turėjo būti identiškas rastajam[278]. Moksline informacija pagrįstas ir vienos vakarinių kazematų perdangos atkūrimas, kai prie šiaurės vakarų bokšto esančioje paskutinėje patalpoje, vadovaujantis rasto įgriuvusio autentiško skliauto duomenis, atstatytas žvaigždinio piešinio skliautas[279]. Tokie minimalūs pagal mokslinę informaciją atstatyti Trakų salos pilies fragmentai perša išvadą apie absoliutų mokslinių duomenų trūkumą, todėl derėtų priminti, kad tarpukariu atliekant paveldotvarkos darbus buvo konservuoti ir restauruoti autentiški pilies likučiai, o sovietmečiu pereita į reliatyvesnių darbų etapą, kai autentiškos informacijos aruodai jau beveik išsemti ir mokslinių tyrimų būdą galėta pasitelkti tik išskirtiniais atvejais.

Taigi moksliniais tyrimais paremti atstatymai padeda atskleisti prarastą autentišką vaizdą pakartojančią architektūros kompoziciją, o galimi nukrypimai nuo buvusio originalo yra nedideli. Taip sugrąžintos pastatų struktūros, formos, detalės ir medžiagos neabejotinai yra vertingos ir turi mokslinę, estetinę, pažintinę vertę. Jos papildė Lietuvos architektūros paveldo lobyną, leidžiantį pamatyti, pajausti ir suvokti senosios architektūros esmę, o tai ir yra vienas svarbiausių paveldotvarkos uždavinių. Šiuo būdu restauruoti fragmentai atitinka tarptautinės paveldotvarkos nuostatas ir vertinami teigiamai.

Tačiau pastatų buvimas įvykių sūkuriuose, lydimas nuolatinės kaitos – niokojimų, perstatymų, dažnai lemdavo negrąžinamą eksterjero ir interjero sunaikinimą. Atrodytų, kad toks objektyvių duomenų stygius turėjo implikuoti rekonstravimo ir restauravimo darbų apimties mažinimą, tačiau turint tikslą atkurti kuo senesnius architektūros sluoksnius buvo ieškoma įvairiausių išeičių iš atkūrimo požiūriu nepalankių situacijų. Viena tokių išeičių buvo loginės interpretacijos taikymas.

278 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje*. S. Mikulionis. Vilnius, 1986, p. 54–64.

279 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas*. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 42. KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 20.

Moksliniais tyrimais pagrįstoms loginėms interpretacijoms priklauso paveldotvarkos būdai, kai vadovaujantis išlikusia autentiška informacija ir pagal ją atliktais geometriniais skaičiavimais, ir / arba loginio mąstymo būdu atkuriamas visas elementas. Šis atkūrimo būdas, atsižvelgiant į autentiškos informacijos kiekį, gali padėti atkartoti pirminio elemento tūrį ar formą, tačiau jei informacijos nėra pakankamai, išlieka tikimybė, kad logiškas duomenų vertinimas gali prasilenkti su pirminiu elemento vaizdu.

Atliktas architektūros paveldotvarkos darbų tyrimas parodė, kad mokslinių tyrimų inspiruota loginė interpretacija buvo palyginti dažnai naudojama kaip atkūrimo priemonė. Pasitelkus šį būdą, spręstos sunaikinto tūrio ar apirusių architektūros detalių trūkstamų kompozicinės struktūros elementų problemos. Vienas iš sudėtingesnių (ir darbų apimties, ir jų vertinimo požiūriu) yra namo Vilniuje, Stiklių g. nr. 4, gotikinio pietinio korpuso atstatymas. Kaip jau minėta, per Antrąjį pasaulinį karą sugriautos namo dalies[280] likučiai (rūsiai ir vienos kapitalinės sienos su pirmo aukšto skliauto pėdos liekanomis fragmentai[281]) rodė šio korpuso ilgį ir plotį, o aukštis buvo pasirinktas pagal tebestovinčio šiaurinio gotikinio korpuso duomenis. Galima daryti prielaidą, kad pagal griuvėsių gabaritus ir gretimo korpuso aukštį suformuotas tūris yra artimas pirminiam (žr. 39–41 il.). Net jeigu ši prielaida yra klaidinga, toks pasirinktas problemos sprendimo būdas leido suformuoti prie autentiškos dalies savo apimtimis derančią atstatytą dalį. Taigi šiuo atveju mokslinių tyrimų inspiruotą loginės interpretacijos panaudojimą galima vertinti teigiamai. Šis būdas padėjo atkurti per kelis šimtus metų susiklosčiusią savitą posesijos užstatymo struktūrą[282], tačiau atstatytas korpusas iš aplinkinio konteksto išsiskiria primityvia architektūros kompozicija.

280 VAA. F. 2, b. 58–505. *Gotikinio korpuso Vilniuje Antakolskio g. Nr. 4 darbo brėžiniai*. T. 1. *Architektūrinė dalis*. A. Švabauskienė. Vilnius, 1971, p. 1.

281 VAA. F. 2, b. 58–522. *Gotikinio korpuso Vilniuje Antakolskio g. Nr. 4 priestatas. Techninis projektas. Architektūrinė statybinė dalis*. A. Švabauskienė. Vilnius, 1972, p. 3.

282 Kaip jau minėta, negalima teigiamai vertinti fasadų kompozicijos. Šiuo atveju nebuvo ieškota įdomesnių meninių raiškos priemonių. Statiška, schematiškai sukomponuota, neišraiškinga fasado kompozicija disonuoja Vilniaus senamiesčio pastatų kontekste.

Kaip jau minėta, su dideliu informacijos trūkumu buvo susidurta atstatant Trakų salos pilį. Visos pastatų sienos buvo smarkiai apgriuvusios, autentiškų žymių, rodančių jų buvusį aukštį, juo labiau stogo formą, nebuvo. Iš bendro konteksto šiek tiek išsiskyrė rezidenciniai rūmai, kuriuose, lyginant su kitais pilies statiniais, autentiškos informacijos buvo likę šiek tiek daugiau (žr. 2 il.). Nors šio pastato viršutinės sienų dalys buvo smarkiai aptrupėjusios, jų aukštį nustatyti padėjo ant donžono išlikusios žymės[283]. Taigi šiuo atveju išlikusi informacija ir geometriniai skaičiavimai padėjo atskleisti buvusį pastato aukštį (žr. 9–12 il.). Apie buvusį stogų aukštį ir formą neliko net menkiausių užuominų, todėl čia buvo pasitelkta kūryba (šių svarbių detalių atkūrimas nagrinėjamas kitame poskyryje). Atstatomo donžono angas atkurti padėjo vakarinės ir rytinės sienos griuvėsiuose dar egzistavę nedideli langų vienos pusės angokraščių fragmentai, leidę apskaičiuoti tik apytikrį jų dydį, tačiau gana tiksliai atkurti profiliuotus apvadus[284] (žr. 9, 14 il.). Pasitelkus archeologinių tyrinėjimų duomenis lengviau buvo galima išspręsti rūmų kiemo fasadų angas juosiančių įdubų atkūrimo problemą. Šiuose elementuose, vienur išlikusiuose geriau, kitur beveik visai neišlikusiuose, akivaizdžiai trūko detalių. Spragos buvo užpildytos įkomponavus per tyrinėjimus rastas autentiškas, pagal matmenis tinkančias profilines plytas ir pagal jų pavyzdžius pagamintas naujas[285] (žr. 15–18 il.).

Logine negausių autentiškų duomenų interpretacija buvo pagrįstas ir Trakų salos pilies pietinių kazematų aukščio ir stogo atkūrimas. Vadovaujantis išlikusiais duomenimis, nuspręsta, kad pastatas buvo vienaukštis, dengtas vienšlaičiu stogu, tačiau tikslūs objekto matmenys nebuvo žinomi. Aukštis buvo apskaičiuotas pagal buvusias pirmo aukšto perdangos žymes ir virš pastato turėjusį būti pietinės gynybinės sienos numanomą kovos tako lygį, o stogo nuolydžio kampas (30°) pasirinktas kaip labiausiai atitinkantis esamas sąlygas[286] (žr. 19, 24 il.).

283 KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 46. *Trakų salos pilies centrinių rūmų atstatymo projekto pagrindinės problemos.* B. Krūminis. Vilnius, 1958, p. 4.

284 Architektas-restauratorius B. Krūminis teigė, kad „atstatant [donžono] langų angas galima suklysti pasirenkant angų plotį“. KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 46. *Trakų salos pilies centrinių rūmų atstatymo projekto pagrindinės problemos.* B. Krūminis. Vilnius, 1958, p. 14.

285 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* S. Mikulionis. Vilnius, 1986, p. 58.

286 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 910. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1976 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1977, p. 11–12.

Tuo pačiu mokslinių duomenų loginės interpretacijos būdu vadovautasi ir atstatant vakarinių kazematų pirmą aukštą. Šioje pastato dalyje dar buvo matomi beveik visų rytinę (kiemo) sieną skaidžiusių, tarp jų ir dviejų patrankoms šaudyti skirtų angų, didesni ar mažesni fragmentai, todėl visų pirmo aukšto angų restauravimas nekėlė rimtų problemų[287], jos atkurtos matematiškai interpretuojant autentiškus duomenis, nors ikonografinė medžiaga rodo, kad informacijos turėta nedaug (žr. 3, 19–21 il.). Tuo pačiu būdu pagrįstas pirmo aukšto vidinių sienų ir perdangų bei antro aukšto perdangų atstatymas[288], tačiau reikia pasakyti, kad informacijos kiekis buvo nevienodas. Pirmame aukšte duomenų buvo išlikę daugiau ir čia galima daryti prielaidą, kad loginės interpretacijos rezultatas gali būti artimas autentiškam, tačiau antro aukšto likučiai buvo kur kas menkesni. Architektūriniai ir archeologiniai duomenys: prie pietvakarių bokšto esančioje patalpoje išlikusi trijų nerviūrų pluošto pradžia ir kitose patalpose rasti sugriuvusių skliautų fragmentėliai bylojo, kad pastarajame vakarinių kazematų aukšte buvo skliautinės perdangos. Susumavus šiuos negausius duomenis ir pasitelkus skaičiavimus nuspręsta, kad visas, išskyrus paskutinę patalpą, dengė paprasto piešinio žvaigždiniai skliautai. O prie šiaurės vakarų bokšto esančioje paskutinėje patalpoje, vadovaujantis tuo pačiu būdu, atkurtas sudėtingesnio piešinio skliautas[289].

Autentiškos informacijos stygius apsunkino ir gynybinės sienos bokštų atstatymą. Iš buvusių keturaukščių su gynybine pastoge statinių geriausiu atveju išliko nepilni du aukštai ir trečio aukšto žymės. Tarpukariu pradėtame restauruoti pietvakarių bokšte reikėjo atstatyti trečią ir ketvirtą aukštus, pastoginį gynybai skirtą aukštą ir stogą. Ir šiuo atveju buvo sprendžiama aukščio problema. Nustatant trečio aukšto aukštį, pasiremta minimalių autentiškų žymių logine interpretacija, o ketvirto aukšto atkūrimas buvo sudėtingesnis. Iš negausių archeologinių radinių paaiškėjo, kad ketvirtą aukš-

287 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas*. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 42; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 10.

288 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis, Vilnius, 1975–1976, p. 15.

289 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas*. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 42.

tą dengė skliautai. Tikslus šio perdengimo ir viso aukšto aukštis nebuvo žinomas, todėl į pagalbą pasitelktas loginis mąstymas. Skliauto arkos pėda buvo atstatyta šaudymo angos apačios riboje, taip skliautas nesusikerta su šaudymo anga viršuje. Tačiau pastarojo elemento dydis taip pat paremtas skaičiavimais, todėl sunku įvertinti, kiek atkurtojo fragmento vaizdas artimas autentiškam. Pastogės aukštis (2,30 m iki mūrloto) pasirinktas toks pat kaip ir vakariniuose kazematuose, tačiau abiem atvejais šis matmuo niekuo nepagrįstas ir, projekto autoriaus S. Mikulionio nuomone, yra per didelis[290]. Įsigalėjusią nepagrįstą pastatų aukštinimo tendenciją pratęsė ir darbininkai, savavališkai sumūriję per aukštą pastogės sieną[291] (žr. 19, 26 il.). Labiausiai sunykusio šiaurės vakarų bokšto aukštis nustatytas pagal jo paties ir pietvakarinio bokšto skersmens santykį. Kadangi šiaurės vakarų bokšto skersmuo buvo mažesnis, nuspręsta, kad ir visas bokštas turėjo būti žemesnis[292] (žr. 20, 28 il.).

Gausesnė informacija lėmė, kad Perkūno namo Kaune pagrindinio fasado erkerio sugrąžinimo darbai, taip pat atlikti mokslinių tyrimų ir loginės interpretacijos metodu, yra artimesni originalui nei ką tik nagrinėti Trakų salos pilies fragmentai. Nuo Perkūno namo nuėmus XIX a. mūrą, fasado plokštumoje lyg vertikaliame pjūvyje atsivėrė elemento vidaus forma ir konstrukcija[293], jo tūris ir aukštis buvo apskaičiuoti pagal autentiškus pėdsakus. Trišlaičio stogelio trikampis kontūras buvo išlikęs sienoje, o žymė ant viršutinės frizinės juostos rodė visų šlaitų susikirtimo vietą, sutapusią su erkerio centro linija. Ši linija leido nustatyti stogelio kampą ir paties erkerio tūrį[294]. Remiančiosios konsolės skerspjūvio forma buvo išaiškinta pagal natūros duomenis, tačiau nebuvo įmanoma nustatyti, kiek ji atsikišusi į priekį. Todėl restauruojant šią

290 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 13–15.

291 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 910. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1976 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1977–1979, p. 20. Čia reikia paminėti, kad atstatant Trakų salos pilį savavaliavimas buvo dažnas. Klaidos ne visada taisytos, nes objekto atstatymas buvo terminuotas. Kita vertus, remiantis archyvine medžiaga, galima daryti prielaidą, kad darbininkai ir jų vadovai sekimo rekonstravimo projektu nelaikė būtinu.

292 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 22.

293 KPCA. F. 5, ap. 1, b. 428; *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Perkūno namai Kaune. Ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1970, p. 57.

294 Ibid., p. 58.

detalę jos erdviniai parametrai parinkti atsižvelgiant į kompozicinę visumą, atstatymui panaudotos profiliuotos suapvalinta briauna plytos[295] (žr. 44 il.). Architektūrinės informacijos ir jos loginės interpretacijos pagrindu atstatyto erkerio forma ir tūris nekelia abejonių dėl pakankamo pagrįstumo, tačiau to negalima pasakyti apie jo plokštumas skaidančius elementus. Šoninių erkerio sienų nišos ir jose įkomponuotos angelės atkurtos vadovaujantis nedidelių išlikusių fragmentų interpretacija, o centrinėje erkerio dalyje, apie kurios buvusį vaizdą nerasta jokios informacijos, buvo suformuota šoninėms dalims analogiška kompozicija. Atstatant erkerio angokraščius ir karnizą, panaudotos kitose namo vietose aptiktos dviejų skirtingų profilių plytos. Remiantis pateikta informacija, galima teigti, kad atstatytas erkeris atkartoja pirminį tūrį, tačiau didelė dalis architektūrinės kompozicijos yra hipotetinė. Natūros tyrimų duomenys ir loginė jų interpretacija padėjo atstatyti ir namo Kaune, Rotušės a. nr. 29, gotikinio korpuso rytinį trijų laiptinių rizalitą (žr. 65 il.). Nevienalytę jo formą lėmė pietinėje pusėje išlikę sraigtinių laiptų fragmentai, byloję, kad šioje vietoje būta puscilindrio tūrio, prie kurio, kaip rodė pamato likučiai, glaudėsi ilgesnė stačiakampio plano dalis. Atsižvelgus į tai, kad laiptai į pastogę nevedė, nuspręsta, kad rizalito būta ne aukštesnio už fasadą, o nedidelis šio pastato dalies plotis (rizalitas buvo atsikišęs tik 0,9 m nuo sienos) suponavo prielaidą, kad jo tūrį dengė pratęstas pagrindinio korpuso stogas[296]. Plačiojoje sienoje buvo įkomponuotos dvejos išorinės laiptinių durys, kurių vieta ir apačia nustatytos iš autentiškų laiptų fragmentų, jų forma atkurta pagal išlikusių pirmojo aukšto durų pavyzdį. Atsižvelgus į tai, kad sraigtinių laiptų narvelis priskiriamas vidinių laiptų tipui, įėjimas iš lauko nedarytas[297]. Pateikti duomenys byloja, kad po restauravimo darbų vėl iškilęs rizalitas atkartoja pirminę plano formą. Tačiau, skirtingai nei Perkūno namo erkerio atveju, negalima to paties vienareikšmiškai teigti apie šios pastato dalies aukštį ir stogo uždengimo būdą. Gali būti, kad loginis autentiškos informacijos vertinimas padėjo atrasti pirminį sprendimo variantą, juolab kad viso gotikinio korpuso fasa-

295 Ibid., p. 57–60.

296 Zareckienė, Dalija. „Architektūrinis kompleksas Kaune, Rotušės a. Nr. 29“. In: *Architektūros paminklai*. T. 6. Vilnius, 1980, p. 15.

297 Ibid., p. 15.

dai pasižymi santūria, racionalia, funkcinių poreikių nulemta išraiška, tad ir rizalitas galėjo būti komponuojamas vadovaujantis tais pačiais racionalumo, logiškumo principais. Tačiau, kaip jau minėta, logine interpretacija pagrįstas atstatymas visada palieka galimybę abejoti, visuomet egzistuoja tikimybė, kad neišlikęs fragmentas buvo individualus, neatitinkantis viso namo architektūros koncepcijos. Tame pačiame name (Kaunas, Rotušės a. nr. 29) esama ir daugiau architektūros detalių, atkurtų pasitelkus mokslinius tyrimus ir loginės interpretacijos sintezę. Tai gotikinio korpuso šiaurinio (kiemo) fasado frontono restauravimas (žr. 66 il.). Ši architektūros detalė stokojo viršutinio trečiojo tarpsnio, o du apatiniai buvo apirę. Jos aukštį nurodė išlikę dviejų tarpsnių fragmentai ir kaimyninio namo, esančio Rotušės a. nr. 28, sienoje aptikti viršutinio tarpsnio pėdsakai. Buvusi vienšlaitė gotikinio namo forma suponavo prielaidą, kad frontonas turėjo būti asimetriškas, o atsižvelgus į horizontalų jo suskaidymą nuspręsta, kad forma galėjo būti laiptuota. Frontono restauravimą palengvino išlikę pirmąjį tarpsnį skaidžiusių nišų ir antrojo tarpsnio piliastrų fragmentai bei tarpsnius skiriančio karnizo dalys[298], tapusios pagrindu atkuriant neišlikusį tarpsnį.

Biržų pilies rezidenciniuose rūmuose autentiškų duomenų loginės interpretacijos būdu vadovautasi palyginti nedaug. Tokiu principu atstatyta šiaurinio fasado kompozicija, kai pagal apgriuvusios sienos vakariniame kampe išlikusių langų bei įvairių architektūrinių detalių likučius nustatyti neišlikę fragmentai (žr. 31, 38 il.) bei pastato rūsyje ir daugumoje pirmojo aukšto patalpų, remiantis sienose buvusiomis žymėmis, apskaičiuoti neišlikę skliautai.

Atidengiant Vilniaus universiteto pastatų Pilies g. nr. 13 ir Universiteto g. nr. 3 gatvės fasadų gotikines kompozicijas buvo pasitelkti keli restauravimo būdai, vienas jų – mokslinių duomenų loginė interpretacija. Pilies gatvėje stovinčio pastato antro aukšto patalpose buvo išlikę ankstyvųjų langų sąramų fragmentų. Autentiška informacija grįsti skaičiavimai padėjo nustatyti buvusį aukštį ir jau restauruojant rastas dar vienas fragmentas patvirtino jų teisingumą. Angas juosiantys apvadai taip pat atkurti tuo pačiu

298 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 443. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Architektūrinis paminklas Rotušės a. 29. Ataskaita*. D. Zareckienė. Kaunas, 1973, p. 38.

būdu[299]. Pirmame aukšte iš gotikinių rūsio durų išlikęs angokraštis ir pusė sąramos leido nustatyti buvusią angos formą[300], restauruojant vietoj durų įrengta niša (žr. 107 il.). Neaišku, koks konkretus restauravimo būdas pritaikytas įvažai atstatyti. Projekto autorė teigia, kad „tiksliai atsekta buvusio įvažiavimo anga su arkine sąrama, tinkuota niša virš vartų angos ir tinkuotu aprėminimu“[301]. Toliau tekste aptariant įvažos kiemo dalies atkūrimo pagrįstumą nurodoma, jog po grindimis rastos angokračių liekanos bei medinės sijos lizdas viršuje, ir įvardijama, kad ši įvažos pusė „taip pat yra tiksliai atkurta“[302]. Turint tiek autentiškos informacijos tikrai negalima išsiversti be matematinių skaičiavimų, tad kiemo pusės atveju galima daryti prielaidą, kad įvaža atkurta logiškai traktuojant neypač gausius radinius. Kalbant apie pagrindinį fasadą ataskaitoje visiškai nedetalizuojami autentiški duomenys, inspiravę įvažos atkūrimą, o šios pastato dalies mūro kartograma taip pat nėra labai informatyvi. Tad gana keblu nustatyti būdą, kuriuo grįstas įvažiavimo angos restauravimas. Autorės vartojami teiginiai „tiksliai atsekta“ ir „tiksliai atkurta“ suponuoja prielaidą, kad detalei atkurti pakako vien mokslinės informacijos, tačiau, kaip rodo archyvinė medžiaga, atstatant įvažą, matyt, teko naudotis ir matematiniais skaičiavimais. Be abejo, šiuo būdu taip pat galima gauti gana tikslius rezultatus, tačiau aprašant atliktus darbus labai svarbu aiškiai charakterizuoti darbų pagrįstumą. Žinant sovietmečio paveldotvarkos kontekstą frazė „tiksliai atkurta“ dar negarantuoja, kad toks fragmentas pakartos savo pirmtaką. O pirmo aukšto langams atkurti trūko informacijos, todėl teko pasitelkti esminiams paveldotvarkos principams prieštaraujantį būdą. Tad šių detalių atkūrimas nagrinėjamas kitame skyriuje.

Toliau tęsiant restauravimo darbų, grįstų mokslinių tyrimų ir loginės informacijos deriniu, analizę reikia priminti, kad pastate Universiteto g. nr. 3 buvo išlikę nemažai autentiškos informacijos. Seniausioje (šiaurinėje) dalyje rasti atskiri antrojo aukšto langų fragmentai, iš kurių, pasitelkus matematinius skaičia-

299 VAA. F. 5, b. 2829[1]. *Vilnius, Gorkio g. 11, 13. VVU korpusų rekonstrukcijos, restauracijos darbų autorinės priežiūros ataskaita. 1968–1979 m.* T. 1. E. Urbonienė. Vilnius, 1981, p. 64.

300 Ibid., p. 25

301 Ibid., p. 34.

302 Ibid., p. 34.

vimus, nustatyti angų dydžiai (žr. 115 il.). Tiriant aptikti ir pirminių langų aprėminimo lizdai, tačiau neturint duomenų apie jų buvusį vaizdą atstatyti lygaus profilio angokraščiai. Taip pat nežinota, iš kokios medžiagos buvo padarytos šios detalės. Natūros duomenys bylojo, kad tai būta ne medžio, tad, vadovaujantis Senajame arsenale išlikusiais analogiškų detalių fragmentais, nuspręsta, kad ir čia galėjo būti panaudotas minerosas. Restauruojant nueita lengviausiu keliu ir apvadai padaryti iš cemento[303]. Taigi šis atvejis aiškiai iliustruoja, kad net atstatant nedidelės apimties to paties tipo detales (šiuo atveju langus) nepakanka vieno paveldotvarkos būdo ir mokslinės informacijos loginė interpretacija papildoma analogijomis. Savitas mokslinių tyrimų ir loginės interpretacijos panaudojimo pavyzdys išskirtas gatvės fasado centre. Nuvalius tinką pirmo aukšto viduryje atsivėrė įprasto pertvarkymo metu nukapoto klasicistinio portalo siluetas. Likusios žymės rodė, kad duris rėmino piliastrai, remiantys sandriką, tačiau tiksli jų forma nebuvo žinoma[304]. Trūkstant duomenų portalas nebuvo kuriamas. Jis pažymėtas nutinkuojant ir nudažant baltai buvusios detalės silueto rėminamą plotą (žr. 116 il.). Kitokio pobūdžio problemos kyla stebint namo šiauriniame krašte atstatytas dvi segmentines nišas. Po XIX a. mūru glūdėjo antrojo gotikinio laikotarpio angų fragmentai[305]. Pasitelkus skaičiavimus buvo atkurtos daugiau ar mažiau į pirmines panašios angų formos. Kadangi savo pirminės funkcijos jos atlikti negalėjo, tai jas pakeitė pusės plytos gylio nišos, kurių vidus nutinkuotas ir nudažytas baltai (žr. 114, 115 il.). Čia iškyla jau minėta informacijos perskaitomumo problema. Specialistas gali daryti prielaidą, kad taip pažymėtos buvusios angos, tačiau dauguma stebėtojų šias detales gali interpretuoti kaip dekoratyvines gotikines nišas.

Ištyrinėti pavydžiai rodo, kad vadovaujantis mokslinių tyrimų ir loginės interpretacijos sinteze atstatytų architektūrinių fragmentų negalima vertinti vienareikšmiškai, tačiau akivaizdu, kad kuo daugiau būta autentiškos informacijos, tuo restauruotas fragmentas artimesnis sunykusiajam. Vis dėlto daugeliu atvejų informacijos neužtekdavo net matematiniams skaičiavimams atlikti, tad naudotas interpretavimo būdas.

---

303 VAA. F. 5, b. 2830. *Vilnius, Universiteto g. 3, 5 ir B. Sruogos 10. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita 1976–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1981, p. 68, 72.

304 Ibid., p. 67.

305 Ibid., p. 71.

Siekiant visiškai atkurti pastatus, į pagalbą buvo pasitelkiami ir tarptautinėms paveldotvarkos nuostatoms prieštaraujantys būdai. Restauruojant kai kurias detales, pristigus autentiškos informacijos, būdavo griebiamasi meninės interpretacijos arba analogijų – toks būdas sovietmečiu taikytas palyginti labai dažnai.

Mokslinės informacijos ir kūrybinio interpretavimo grupei priskiriami ir dailės darbais pagrįsti atstatymai. Viena vertus, tai ikonografinė medžiaga, kuri turėtų priklausyti mokslinių tyrimų sričiai, kita vertus, dailininkai architektūros elementus (dažnai ir visus pastatus) perteikdavo netiksliai, nutoldami nuo originalo, vertindami aplinką pro romantizmo prizmę, todėl dailės darbuose matoma informacija dažnai gali būti subjektyvi. Šį teiginį iliustruoja Kauno pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčios bokšto viršūnės perstatymas. Reikia pasakyti, kad pagarba XIX a. pagrįstas Raudonės pilies bokšto atkūrimo atvejis netapo sektinu pavyzdžiu sprendžiant kitų pastatų bokštų restauravimo problemas. XX a. devinto dešimtmečio pradžioje buvo perstatoma XIX a. suformuota Kauno pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčios bokšto viršūnė. XV a. pradžioje pastatyta bažnyčia (bokštas primūrytas to paties amžiaus viduryje) ne kartą buvo atstatyta po karų, gaisrų ir potvynių. Kaip rodo 1675 m. vizitacijos dokumentai, per XVII a. vidurio karą nukentėjęs pastatas jau buvo suremontuotas, tačiau bokštas vis dar neuždengtas. XVIII a. pradžioje, po švedų karo, šventovė vėl buvo remontuota, o kiti svarbūs pertvarkymai atlikti 1859 m., atnaujinant bažnyčią po Napoleono kariuomenės sukelto gaisro[306]. Ne kartą degusio bokšto stogo forma per dažnus atstatymus galėjo būti keičiama, tačiau paskutinę – XX a. devinto dešimtmečio – korekciją lėmė ne būtinybė užtikrinti bokšto išlikimą, bet noras atkurti kuo senesnę architektūros kompoziciją (restauravimo projekto autorė S. Čerškutė). Vietoj XIX a. viduryje suformuoto neaukšto aštuonšlaičio stogo (žr. 135 il.), vadovaujantis XVII a. pradžios Tomo Makovskio graviūra (žr. 136 il.), buvo įrengta aukšta smailė (žr. 137 il.). Tačiau šiame vieninteliame atstatymą pagrindusiame grafiniame šaltinyje pavaizduota Kauno panorama,

306 Jankevičienė, Algė. „Kauno gotikinės bažnyčios“. In: *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė* / Vilniaus dailės akademijos darbai, T. 26, Vilnius, 2000, p. 104.

kurioje matomos visos to meto miesto bažnyčios, yra netiksli: iki šių dienų gerai išlikusi gotikinė parapinė Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia pavaizduota daug grakštesnių, į aukštį ištęstų proporcijų. Graviūroje Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios bokštas visuose aukštuose turi vienodą kvadratinį planą, o natūroje tik apatinio aukšto planas kvadratinis, kitų penkių – aštuonkampis. Atsižvelgiant į šiuos netikslumus, galima daryti prielaidą, kad išlaki bokšto smailė, kaip ir parapinė bažnyčia, pavaizduota per daug ištęsta į viršų. Taigi XX a. devintame dešimtmetyje abejotino tikslumo ikonografine medžiaga remiantis suformuota pirminio aukščio ir formos tikriausiai neatkartojanti bokšto viršūnė yra tik gotikos imitacija. Autentišką XIX a. tūrinį elementą, buvusį įprastą Kauno senamiesčio panoramos fragmentą, pakeitė naujadaras, tapęs gerokai aktyvesne miestovaizdžio dominante. Tikslaus atsakymo į klausimą, ar dėl šio pakeitimo senamiestis atgavo kadaise prarastą vaizdą, nėra. Tačiau akivaizdu, kad XX a. antroje pusėje XIX a. architektūros palikimas, atsižvelgiant į aplinkybes, buvo vertinamas nevienareikšmiškai. Atstatant sugriautą Raudonės pilies bokštą, grąžintos XIX a. vidurio architektūros formos, o Kauno bažnyčios atveju to paties XIX a. kompozicija sugriauta ir pakeista senesnių laikotarpių imitacija. Ir nors šiais kartais buvo vadovautasi ikonografija, gauti rezultatai akivaizdžiai skirtingi.

To paties dailininko T. Makovskio graviūra buvo pagrįstas ir Trakų salos pilies donžono ir įvažiavimo vartų bokšto atstatymas (žr. 1 il.). Nagrinėjant XX a. pirmos pusės fotografijas (žr. 2 il.) ir architektūros tyrimų medžiagą, peršasi išvada, kad tikslus smarkiai apirusio donžono aukštis nebuvo žinomas, taigi galima daryti prielaidą, kad atstatant buvo remiamasi numanymais. Problema ir jos sprendimo būdai išlikusiuose Trakų salos pilies atstatymo dokumentuose neaptariami, juose tik nurodoma, kad bokštas, sekant T. Makovskio graviūra, uždengiamas dvišlaičiu stogu[307], tačiau, kaip jau minėta, dailininkas pastatus vaizdavo netiksliai, todėl atstatytas donžonas taip pat gali būti nutolęs nuo pirminio vaizdo (žr. 9, 13 il.). Dar keblesnis buvo įvažiavimo vartų bokšto atstatymas. Apie šį pietinių kazematų centre buvusį netaisyklingo stačiakampio plano įvažiavimo statinį bylojo tik pamatų likučiai ir minėta T. Makovskio graviūra, kurios informatyvumas yra minimalus. Nors

307 KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 46. *Trakų salos pilies centrinių rūmų atstatymo projekto pagrindinės problemos*. B. Krūminis. Vilnius, 1958, p. 14.

ir turėta itin mažai duomenų, bokšto atstatymas motyvuotas noru sukurti viduramžiams artimą pilies siluetą[308] (žr. 6, 25 il.). Šiems bokštams atstatyti būtinos informacijos stokos problemos buvo sprendžiamos pasitelkus analogijas ir bendruosius kompozicijos principus, kuriuos aptarsime kituose poskyriuose. Reikia pasakyti, kad visų priešpilio bokštų piramidinės formos stogeliai taip pat atstatyti vadovaujantis ta pačia graviūra, tačiau neturint mokslinės informacijos nuolydžio kampas parinktas pagal bendruosius kompozicinius principus (žr. 26, 28, 30 il.). Taigi Trakų salos pilies atveju ikonografinė medžiaga bylojo tik apie pastatų buvimą, o žinias apie jų buvusią išvaizdą perteikė labai ribotai. Todėl stokojant aiškių duomenų T. Makovskio graviūra pasitarnavo kaip atstatymo inspiracija, o paveldotvarkos darbai buvo grindžiami analogijomis ir kūryba.

Dailės ikonografija pagrįstas ir namo Kaune, Rotušės a. nr. 28, pagrindinio korpuso neišlikusio vakarinio frontono atstatymas. Tą patį manierizmo formų elementą dailininkai M. Barvickis (1909) (žr. 73 il.) ir Kazimieras Šimonis (1920) (žr. 74 il.) pavaizdavo šiek tiek skirtingai. Ankstyviausiame variante frontono pirmojo tarpsnio šonuose nupieštos plokštumoje įkomponuotos apskritos nišelės ir kraštus puošiančios voliutos, o antrajame – vietoje voliutų pavaizduota dviejų dalių bangelė, apskritos nišelės pakeistos stačiakampėmis. Skiriasi ir apatinio tarpsnio vidurinės dalies detalės – M. Barvickis nupiešė pusapskritę, o K. Šimonis – kvadratinę nišą. Dailininkai šiek tiek skirtingai pavaizdavo ir tarpsnius skiriantį karnizėlį – K. Šimonis čia įkomponavo stačiakampes ir kvadratines nišeles. Jo užfiksuota frontono kompozicija plokštesnė, tarpsnius skaidantys piliastrai ir atskiriantis karnizėlis tik šiek tiek iškilę iš plokštumos, o M. Barvickio piešinyje matoma raiški šių elementų apimtis. Šio autoriaus piešinyje užfiksuotas viršutinį tarpsnį vainikuojantis karnizėlis, kurio nėra K. Šimonio akvarelėje, taigi galima daryti prielaidą, kad ši detalė iki 1920 m. sunyko. Nėra žinoma, kuris variantas tikslesnis, tačiau panagrinėjus 1923 m. dailininko M. Preso to paties frontono pietinės dalies piešinį (žr. 75 il.) matyti, kad jo pavaizduotas fragmentas yra artimesnis K. Šimonio variantui, tik kraštų nepuošia nei voliutos, nei dekoratyvinės bangelės. Neaišku, kodėl dailininkai tą patį elementą pavaizdavo nevienodai, tačiau

308 KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 456. *Trakų salos pilis. Dalinės restauracijos-konservacijos pasiūlymai.* S. Mikulionis. Vilnius, 1971, p. 20.

galima daryti prielaidą, kad vienas, o gal net ir visi autoriai piešdami šiek tiek pakeitė fiksacijos metu buvusį frontono vaizdą. Atsižvelgiant į tai, kad K. Šimonio ir M. Preso užfiksuotas frontonas turi daugiau bendrų bruožų, galima daryti prielaidą, kad šie piešiniai gali būti artimesni originalui. Tačiau atstatant frontoną buvo vadovautasi M. Barvickio piešiniu[309] (žr. 73, 76 il.). Netiksliai pavaizduotos detalės – tai ne vienintelė problema, su kuria susidurta atstatymą grindžiant ikonografine medžiaga. Iš piešinio sunku nustatyti autentišką frontono ir atskirų jo tarpsnių aukštį, detalių proporcijas. Tačiau, nepaisant paklaidų, galima teigti, kad namo, esančio Rotušės a. nr. 28, atstatytas frontonas yra labai artimas sunaikintam originalui, tik sunku nustatyti, kas yra tikra, o kas – ne.

Visiškam sunaikintos dalies atstatymui ne visuomet užtekdavo vien ikonografinės informacijos – kompozicijos spragoms užpildyti būdavo pasitelkiama ir interpretacija ar analogijos. Tokie skirtingi būdai panaudoti rekonstruojant Vilniuje esančio Senojo arsenalo (Ceikhauzo) atiką. Visą pastatą juosęs architektūros elementas buvo užfiksuotas P. Smuglevičiaus akvarelėse. Tačiau, kaip jau minėta, vadovaujantis piešiniu, sunku nustatyti atiko aukštį, proporcijas. Šiuo atveju atsakymų, kurių negalėjo suteikti ikonografinė medžiaga, ieškota Vilniaus miesto renesanso pastatuose. Pagrindiniu atspirties tašku pasirinktas į P. Smuglevičiaus nupieštą Senojo arsenalo atiką panašiausias vieno iš Vilniaus universiteto pastatų, S. Daukanto kiemo pietinio korpuso vakarinės dalies, atikas[310] (žr. 89 il.). Taip, vadovaujantis ikonografija ir analogijų studijomis, buvo atkurtas aukštas, pastatą vainikuojantis elementas, skaidomas pusapskričių dvilypių nišų ir jose įkomponuotų langų (žr. 86–88 il.).

Vien vaizdinės medžiagos neužteko restauruojant senosios klebonijos Kaune, Vilniaus g. nr. 7, atiką ir rytinį frontoną bei Perkūno namo vakarinį frontoną. Amžiams bėgant nemažai nukentėję senosios klebonijos vakarinis atikas ir rytinis frontonas 1923 m. buvo beveik visai sunaikinti, tik dailininko K. Šimonio, 1918 m. įamžinusio iš dalies išlikusį vakarinį atiką piešinyje ir

309 VAA. F. 5, b. 4797. *Kauno senamiesčio 43 kvartalo XVI–XVII a. architektūros paminklo Rotušės a. Nr. 28 restauracija ir pritaikymas Farmacijos-medicinos muziejui. Architektūrinių tyrimų ir restauravimo darbų mokslinė ataskaita. Aiškinamasis raštas*. T. 1. L. Perevičienė. Kaunas, 1988, p. 28–30.

310 VAA. F. 5, b. 1111. „Pastato Vilniuje Kosciuškos g. (Vilniaus Žemosios pilies arsenalo) tyrimo projektavimo darbų ekspertizė“. In: *Vilniaus Žemutinės pilies Ceihauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai. Tyrimų aprašymas*. S. Lasavickas. Vilnius, 1975 (bendra puslapių numeracija nenurodyta).

nuotraukoje, o apardytą rytinį frontoną – piešinyje (žr. 54), dėka galima sužinoti, kaip šie elementai atrodė. Anksčiau aptartas namo, esančio Rotušės a. nr. 28, atvejis rodo, kad ikonografinė medžiaga ne visada būna tiksli, tačiau palyginus klebonijos atiko nuotrauką su piešiniu matyti, kad architektūros detalės piešinyje pakartotos tiksliai, todėl galima daryti prielaidą, kad ir pieštas rytinio frontono atvaizdas suteikia gana tikslią informaciją. Vis dėlto ir šiuo atveju ikonografinė medžiaga negalėjo atsakyti į visus klausimus. Neliko jokių duomenų, kaip atrodė užfiksavimo metu jau sugriuvę viršutiniai šių architektūrinių elementų tarpsniai, neaišku, kokios formos buvo jų šonai. 1980 m. projekte buvo pateikti du hipotetiniai variantai[311]: viename siūlyta suteikti frontonui trikampio pavidalą, o atiko pietinėje pusėje suformuoti nuožulnią kraštinę, kitame frontoną ir atiko pietinę kraštinę siūlyta daryti laiptuoto silueto. Abiejuose variantuose atiką šiaurinėje dalyje pratęsia rekonstruojamas vakarinio rizalito frontonas, todėl šioje vietoje atiką užbaigia tiesi šoninė kraštinė, nors ikonografinė medžiaga rodo, kad abi atiko šoninės kraštinės XX a. pradžioje buvo nuožulnios (žr. 54 il.). Restauruojant rytinį frontoną ir vakarinį atiką, buvo pasirinktas, projektą rengusios architektės D. Zareckienės nuomone, pastato mastelį atitinkantis laiptuotas siluetas[312]. Šių elementų aukštis ir plotis nustatytas atsižvelgiant į pastato proporcijas ir mastelį. Rytinį frontoną skaidančių elementų atkūrimas buvo pagrįstas K. Šimonio piešiniu: plokštumoje atkartotos arkinių nišų eilės, o trūkstamos detalės sukurtos pratęsiant tą patį motyvą – antrojo tarpsnio šonuose, trečiajame ir ketvirtajame tarpsniuose išdėstant šiek tiek smailėjančias nišas (žr. 59 il.). Vakarinio atiko atstatymo projektas buvo parengtas pagal minėtą K. Šimonio nuotrauką, o trūkstamos detalės sukurtos vadovaujantis turimų duomenų interpretacija. Atstatyto elemento plokštumą vertikaliai į dvi dalis skiria platus kaminas, o horizontaliai į tris tarpsnius dalija frizo juosta, kurią dešinėje pusėje tarp pirmojo ir antrojo tarpsnio pakeičia horizontali trauka. Dešinėje atiko pusėje rikiuojasi skirtingo aukščio ir dydžio smailiaarkės tinkuotos nišos, kurias pirmajame ir antrajame tarpsnyje jungia vertikalios traukos. Kairėje atiko pusėje apatiniame ir viduriniame tarpsnyje dominuoja

311 VAA. F. 2, b. 749–2. *Gyv. namas Vilniaus g. Nr. 22 Kaune su 2,5 aukšto intarpu restauracija ir pritaikymas kavinei su šokių sale. Eskizinis projektas*. D. Zareckienė. Kaunas, 1980, p. 14–15.

312 Ibid., p. 15.

tinkuotos dvilypės segmentinės arkos formos nišos, o viršutinį tarpsnį skaido viengubos tos pačios formos nišos (žr. 60 il.). Nepaisant visų netikslumų ir interpretacijų, galima teigti, kad restauruotas senosios klebonijos atikas atkartoja didžiąją dalį autentiškos formos.

Atstatant Perkūno namo vakarinį fasadą puošiantį frontoną, gauti visai kitokie rezultatai. 1850 m. nugriautas elementas yra užfiksuotas tik viename XVIII a. piešinyje, kuriame pavaizduoti abu galiniai fasadai (žr. 49 il.). Palyginusi šame piešinyje užfiksuotą rytinį fasadą su natūros duomenimis, restauravimo projekto autorė D. Zareckienė padarė išvadą, kad dailininkas nesistengė tiksliai pavaizduoti architektūros elementų, todėl vakarinio frontono restauravimo projektas buvo pagrįstas ikonografinės medžiagos ir rytinio frontono kompozicijos interpretacija[313]. Stulpeliai buvo atkurti vadovaujantis minėtu piešiniu, susikertančių kreivių, langelių formos ir proporcijos, figūrinių plytų profiliai pasiskolinti iš rytinio fasado. Schematiškai sudėliota kompozicija neturi autentiškam pavidalui būdingo linijų minkštumo, formų lengvumo ir plastikos, taigi šis restauruotas architektūros elementas neatskleidžia pirminės formos (žr. 50 il.).

Vadovaujantis negausia autentiška informacija ir improvizacija, buvo spręsta namo, esančio Vilniuje, Aušros Vartų g. nr. 6, gatvės fasado frontono atstatymo problema. Trečio aukšto sienoje buvo išlikę dekoruotų frontono nišų fragmentai, kuriuos interpretuojant sukurta viršutinė sunaikinta dalis – laiptuotas trijų pakopų skydas, vertikaliai suskaidytas penkių į ritminę eilę sugrupuotų nišų. Apatines iš dalies autentiškas keturių nišų dalis puošia atkurtas sgrafitas, o atstatytame plote šių elementų įdubos padengtos baltu tinku. Sunkių proporcijų, schematiškos kompozicijos frontonas tapo dominuojančiu pagrindinio fasado elementu (žr. 80 il.). Projekto autorius E. Purlys šios architektūros detalės atkūrimą laikė nesėkme. Jo nuomone, ypač nepavyko atskirti senos ir naujos dalių[314]. Tačiau reikia pasakyti, kad didesnė problema yra neautentiška informacija ir prielaidomis paremtas frontono atstatymas. Vadovaujantis tarptautinėmis restauravimo nuostatomis, toks hipotetinis sunaikintų elementų atkūrimas vertintinas neigiamai.

313 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 428. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Perkūno namai Kaune. Ataskaita*. D. Zareckienė. Kaunas, 1973, p. 61–63.

314 VAA. F. 5, b. 1997[a]. *Namas Vilniuje Gorkio g. 84. Restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita*. T. 1. E. Purlys. Vilnius, 1979, p. 38.

Kaip pavyzdį galima pateikti namo, esančio Kaune, Rotušės a. nr. 28, pagrindinio korpuso rytinio manierizmo formų frontono atkūrimą. Pirmasis šios architektūros detalės tarpsnis buvo beveik išlikęs, antrasis – sunaikintas. Apatiniame tarpsnyje pažeisti frizinės juostos, karnizo ir nuolajos fragmentai suteikė pakankamai duomenų atkūrimui. Neišlikusio tarpsnio atstatymui informacijos beveik neturėta: buvusį plotį nurodė apatinio tarpsnio viduryje esantis sienelės pastorinimas, o aukštis ir architektūros elementų išdėstymas buvo atkurtas kūrybiškai interpretuojant autentišką pirmojo tarpsnio informaciją[315] (žr. 77 il.).

Nemažai kūrybinės mokslinių duomenų interpretacijos pavyzdžių yra ir Trakų salos pilies pastatuose. Savitai interpretuotas vakarinių kazematų aukščio atkūrimas (žr. 19–21 il.). Atliekant architektūros tyrimus nustatyta, kad pastatas buvo priglaustas prie gynybinės sienos[316], iš pietvakarių ir šiaurės vakarų bokštų į nagrinėjamo objekto gynybinę pastogę vedusių angų likučiai padėjo tik apytiksliai nustatyti vakarinių kazematų sienų aukštį[317]. O apie tūrinei pastato kompozicijai svarbų elementą – stogą neturėta jokios informacijos. Trikampių kazematų tūris taip pat atstatytas vadovaujantis labai mažu autentiškos informacijos kiekiu ir dažnomis improvizacijomis. Prie šiaurės vakarų bokšto prisišliejusioje patalpoje išlikusi atbraila, skirta sijų galams padėti, bylojo apie buvusį perdengimo aukštį. Likusių dviejų patalpų aukštis nustatytas matematiškai pagal labai menkus buvusių arkų pėdsakus, tačiau informacijos turėta tiek mažai, kad skaičiuojant buvo galima pasirinkti kelis duomenų interpretavimo variantus ir gauti skirtingus rezultatus[318]. Architekto S. Mikulionio nuomone, patvirtinant šių vidaus erdvių atstatymą buvo pasirinktas per didelis jų aukštis. Dėl šios priežasties kovos tako lygis pakilo 20 cm ir nebesutapo su visu fosos sienos ir atraminės gynybinės sienos kovos tako lygiu. Nepritarė autorius ir murlotų apa-

---

315 VAA. F. 5, b. 4797. *Kauno senamiesčio 43 kvartalo XVI–XVII a. architektūros paminklo Rotušės a. Nr. 28 restauracija ir pritaikymas Farmacijos-medicinos muziejui. Architektūrinių tyrimų ir restauravimo darbų mokslinė ataskaita. Aiškinamasis raštas.* T. 1. L. Perevičienė. Kaunas, 1988, p. 29–30.

316 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* S. Mikulionis. Vilnius, 1986, p. 48.

317 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas.* Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 40.

318 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 27–30.

tinių atraminių taškų įrengimui sienoje virš perdangų, nes tai lėmė didelį kiemo sienos aukštį. Nors projektuojant buvo nuspręsta pastato parapeto aukštį daryti tokį pat kaip ir pietvakarių bokšto (2,30 m), tačiau vėliau dėl neaiškių priežasčių parapetas buvo paaukštintas iki 2,60 m[319]. Visi išvardyti veiksniai lėmė nepagrįstai didelį trikampių kazematų aukštį. Autentiškų duomenų apie stogą taip pat nebuvo likę. Jo formą padiktavo netaisyklingas statinio tūris, kraigo vieta buvo nustatyta skaičiavimais, o šlaito nuolydis pasirinktas panašus kaip ir rezidenciniuose rūmuose[320] (žr. 22 il.).

Akivaizdu, kad naudojant tą patį paveldotvarkos būdą buvo gaunami skirtingi rezultatai. Tam lemiamos įtakos turėjo autentiškų detalių išlikimo laipsnis ir jų svarba pastato struktūrai. Kaip pavyzdį galima pateikti priešpilio gynybinių bokštų vidaus patalpų perdangų tipų ir laiptų vietų atkūrimą. Čia informacijos trūkumo problema spręsta susumavus visuose bokštuose surinktą autentišką informaciją, kuria vadovaujantis nuspręsta, kad pirmuosius tris aukštus dengė medinės sijinės perdangos, o viršutinį ketvirtąjį – skliautai. Tikslūs atstumai tarp medinės perdangos sijų nebuvo žinomi, todėl jie parinkti improvizuojant[321]. Taigi šiuo atveju bokštuose atkurtos perdangos pakartoja medžiagos autentiškumą ir net žinant, kad lubų piešinys ir ritmas yra hipotetiniai, vis tiek galima teigti, kad jos yra gana artimos originalui. Labai svarbus yra atkartotos horizontalios formos ir medžiagiškumo veiksnys, ypač atkreipiant dėmesį į tai, kad sovietmečiu atkuriant horizontalias perdangas mediena dažniausiai būdavo keičiama gelžbetoniu. Tačiau tuo pačiu būdu atkuriant kai kuriuos šiaurės vakarų bokšto fasadų elementus, artimumas pirminiam vaizdui yra mažesnis nei ką tik nagrinėtu atveju. Šio smarkiai sunykusio priešpilio pastato antrojo aukšto kiemo sienoje buvo surastos durų angos fragmentai ir balkono konsolių skylės, pagal kurias improvizuojant atkurta durų anga, balkonas ir laiptai[322]. Taigi šiuo atveju žinota tik balkono parametrai, tačiau jo forma

319 Ibid., p. 30–31.

320 Ibid., p. 31.

321 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 12–13; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 22–24.

322 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* S. Mikulionis. Vilnius, 1986, p. 22.

ir laiptai, svarbūs visai fasado kompozicijai, buvo sukurti. Netolygus pirminės architektūrinės informacijos atkartojimas yra ir atstatytuose bokštų laiptinėse, kai buvo vadovautasi visų bokštų tyrimų medžiaga. Pietrytiniame bokšte dar tarpukariu pagal autentiškus duomenimis buvo atstatyta dalis laiptų[323]. Sovietmečiu šiaurės vakarų bokšte per architektūrinius tyrimus buvo rasta pirmojo aukšto durų anga su dviem nišomis angokraščiuose, sraigtinių laiptų laiptinės ir iš jos į antrąjį aukštą vedusios durų angos fragmentai[324]. O pietvakariniame bokšte aptikti tik labai menki laiptų narvelio likučiai[325]. Taip skirtinguose bokštuose surinktos informacijos pagrindu visiems šiems pastatams buvo sukurti bendri trūkstami elementai ir taip buvo visiškai atstatytos visus pastato aukštus jungusios laiptinės, įrengtos vidinės durys. Nedidelis autentiškos informacijos kiekis ir vienodų detalių pritaikymas visuose bokštuose kelia abejonių dėl atkurtų fragmentų artimumo sunykusiems viduramžių architektūros fragmentais.

Toliau autentiškos informacijos papildymo kūrybine interpretacija problemą gerai atskleidžia Perkūno namo pietinio fasado laiptų atstatymas. Natūros duomenys šiuo atveju buvo labai menki. Iš autentiškų, XVII a. nugriautų laiptų liko tik dviejų atramų ir apatinės aikštelės pamatų pėdsakai bei antro aukšto durų, prie kurių jie vedė, vieta. Remiantis šiais duomenimis, buvo nustatytas jų plotis, ilgis ir kilimo kampas[326], tačiau neturint jokios informacijos apie architektūrines formas jos buvo sukurtos vadovaujantis apibendrinta analogų analize ir derinantis prie bendros fasado kompozicijos. Tokiu principu atkurtų laiptų sienelei puošti panaudotas rytinio fasado frizinės juostos modifikuotas motyvas[327]. Gautas rezultatas, vertinant formos vientisumo aspektu, nėra geras. Masyvūs, griežtų geometrinių formų laiptai grakščioje namo kompozicijoje išsiskiria kaip disonuojantis elementas (žr. 51–52 il.). Kaip jau ne kartą minėta, tokį trūkstamų elemen-

323 Borovskis, Janas. „Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacijos darbų šviesoje". In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis* / Red. P. Karazija. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidykla, 1941, p. 213.

324 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo-restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje*. T. 1. S. Mikulionis. 1989, p. 22.

325 Ibid., p. 78.

326 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 428. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Perkūno namai Kaune. Ataskaita*. D. Zareckienė. 1973, p. 34.

327 Ibid., p. 49.

tų kūrybinį interpretavimą tarptautinės paveldotvarkos nuostatos vertina neigiamai. Kitas tūrinis elementas, kuriam atkurti taip pat pasitelktas nerekomenduojamas kūrybinės interpretacijos būdas, senosios klebonijos šiaurinės sienos ir vakarinio rizalito sandūroje iškilęs pastogės laiptinės erkeris (žr. 56, 57 il.). Pirminėje ir papildytoje architektūros tyrimų medžiagoje nėra jokios informacijos apie šio svarbaus architektūros elemento fragmentus[328]. Jo buvimą liudijo tik išlikę sraigtinių laiptų pėdsakai[329]. Lyginant 1966 m. restauravimo projekte matomą fragmentą su natūroje esančiu rekonstruotu erkeriu, galima teigti, kad apytikrį jo plotį padiktavo rasti laiptų likučiai, tačiau šio tūrinio elemento forma, aukštis, langų skaičius, stogelio forma, nesant duomenų, yra sukurti naujai. Šiuo atveju sienų sandūroje iškilęs hipotetinis laiptinės erkeriukas darniai įsilieja į bendrą kompozicinę visumą – dermę lemia nedidelis tūrinio elemento aukštis, santūri forma ir fasado kompoziciją atitinkanti taupi architektūros išraiška. Vadovaujantis tyrimų duomenų kūrybine interpretacija, buvo atstatytas ir namo, esančio Rotušės a. nr. 28, gatvės (pietinio) korpuso kiemo (šiaurinio) fasado laiptinės priestatėlis (žr. 71 il.). Jo buvimą liudijo pirmo ir antro aukštų sienose rasti durų angokraščių ir sąramų fragmentai bei laiptų pakopų žymės[330]. Minimalaus autentiškos informacijos kiekio neužteko, todėl laiptuota forma, stogelių uždengimas parapetais ir langelių išdėstymas interpretuoti kūrybiškai. Naujai iškilęs laiptinės priestatėlis neatkartoja pirminio vaizdo, tačiau darniai papildo restauruotą renesanso kompoziciją.

Duomenų stoka ir noras atkurti išsamų gotikinį fasadą lėmė, kad pastato Vilniuje Pilies g. nr. 13 pirmojo aukšto langų angos atkurtos improvizuojant menkų likučių tema (žr. 107 il.). Išlikusios viršutinės sąramos ir virš jos įkomponuotos nišelės dalelės buvo vieninteliai atspirties taškai kūrybai. Pati projekto autorė E. Urbonienė aiškiai įvardija, kad tai yra improvizacija, ir kartu iškelia problemą, kad „kol kas dar niekas nesiėmė tiksliai įvertinti kiek

328 VAA. F. 5, b. 921. *Karališkoji karčema Kaune. Architektūriniai tyrimai.* Kaunas, 1966–1973; VAA. F. 5, b. 1340. *Kaunas Vilniaus g. Nr. 20 Karališkoji karčema. Architektūriniai tyrimai*, Kaunas, 1976; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 2707. *XVI a. respublikinės reikšmės istorinis paminklas gyv. namas Kaune, Vilniaus g. Nr. 22. Vidaus architektūriniai tyrimai.* Kaunas, 1975.

329 VAA. F. 5, b. 1340. *Kaunas Vilniaus g. Nr. 20 Karališkoji karčema. Architektūriniai tyrimai.* Kaunas, 1976, p. 13.

330 VAA. F. 5, b. 4797. *Kauno senamiesčio 43 kvartalo XVI–XVII a. architektūros paminklo Rotušės a. Nr. 28 restauracija ir pritaikymas Farmacijos-medicinos muziejui. Architektūrinių tyrimų ir restauravimo darbų mokslinė ataskaita. Aiškinamasis raštas.* T. 1. L. Perevičienė. Kaunas, 1988, p. 23.

ta improvizacija yra teisinga“[331]. Vadovaujantis tarptautinėmis paveldotvarkos nuostatomis, akivaizdu, kad toks mažas pirminės angų formos kiekis turėjo užkirsti kelią atstatymo galimybėms, siekiant išvengti falsifikatų. Taigi čia ir slypi esminė kūrybinių sprendimų problema – objektyviai įvertinti, kiek teisinga, o tiksliau, artima autentiškai, yra improvizacija, **neįmanoma.** Situacija galėtų pasikeisti tik radus patikimų archyvinių duomenų ar ikonografinės medžiagos. O kol kas net ir praėjus keturiasdešimt metų, be naujos objektyvios informacijos atsakymo į šį klausimą nėra. Tik viena aišku, kad tokie kūrybiniai trūkstamos informacijos sprendimai, visuomenės perskaitomi kaip autentiškos kompozicijos atkūrimas, ir formuoja supratimą apie gotikos, renesanso architektūrą. Tačiau miestuose regimi XV–XVII a. architektūrą reprezentuojantys pastatai gana dažnai neatveria autentiškų klodų, o nemaža dalimi perteikia XX a. antros pusės požiūrį į to laikotarpio architektūrą.

Atliktas tyrimas parodė, kad atstatant Biržų pilies rezidencinius rūmų, rytinio (pagrindinio) fasado galeriją turint labai mažai mokslinės informacijos taip pat pasikliauta kūrybiniu duomenų spragų užpildymu (žr. 31, 34 il.). Tai buvo, ko gero, vienas iš sudėtingiausių uždavinių, kilusių šio objekto paveldotvarkoje. Duomenų apie buvusią arkadą nerasta nei istoriniuose šaltiniuose, nei ikonografinėje medžiagoje. Kad jos būta, nuspręsta iš vidinėje pastato sienoje išlikusių langų liekanų bei mūre aptiktų arkos kreivių bei imposto fragmentų[332]. Tačiau reikia pažymėti, kad autentiška informacija turėjo būti labai menka, nes siena buvo stipriai sunykusi. Šiuos autentiškus architektūrinių tyrimų duomenis papildė per archeologinius tyrinėjimus rastas arkos mūro luitas, baliasinų ir baliustrados pjedestalo fragmentai, piliastrų bazių ir kapitelių dalelės[333]. Taip buvusių rūmų detalių likučiai inspiravo per du aukštus kylančios atviros galerijos atkūrimo-sukūrimo projektą (žr. 35 il.). Į klausimą, ar menku mokslinės informacijos kiekiu ir daugiausia kūryba pagrįsta arkada iš tikrųjų primena galimai buvusią renesansinę šio tipo architektūrinę detalę, vienareikšmiško atsakymo nėra. Tačiau ateityje nagrinėjant Lietuvos renesansinės architektūros bruožus

331 VAA. F. 5, b. 2829[1]. *Vilnius, Gorkio g. 11, 13. VVU korpusų rekonstrukcijos, restauracijos darbų autorinės priežiūros ataskaita. 1968–1979 m.* T. 1. E. Urbonienė. Vilnius, 1981, p. 33.

332 VAA. F. 2, b. 52–18. *Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buvusi Biržų pilis). Eskizinis restauracijos projekta*s. E. Purlys. Vilnius, 1975, p. 10.

333 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 11. *Architektūros paminklo buvusių Radvilų pilies Biržuose rūmų atkasimo-tyrimo darbai natūroj*e. *Ataskaita*. E. Skardžius. Vilnius, 1961, p. 105.

Biržų pilies rezidencinių rūmų arkados pavyzdį derėtų išskirti ne kaip autentišką XVI–XVII a. elementą, o kaip galbūt atkartojantį buvusį vaizdą.

Prie mokslinių tyrimų ir kūrybinio interpretavimo paveldotvarkos darbuose santykinai reikėtų skirti ir rėmimąsi analogijomis, kai informacija „pasiskolinama“ iš to paties ar kitų objektų. Tokiu būdu buvo atstatytas namo Kaune, Vilniaus g. nr. 11, pietinį fasadą vainikuojantis puošnus renesansinis frontonas. Iki XX a. vidurio beveik nepakitęs išliko tik pirmasis frontono tarpsnis, kiti du buvo sunaikinti (žr. 100 il.). Rengiant restauravimo projektą, nepavyko rasti jokių duomenų, galinčių padėti visiškai atkurti pirminį prarastų dalių vaizdą. Tuomet buvo nuspręsta nukopijuoti autentišką netoliese esančio Napoleono namo frontoną, kurio pirmasis tarpsnis, kaip teigia projekto autorė D. Zareckienė, identiškas išlikusiajam Vilniaus g. nr. 11[334] (žr. 100, 103 il.). Vis dėlto, išanalizavus abu frontonus, paaiškėjo, kad toks teiginys nėra iki galo pagrįstas. Namo, esančio Vilniaus g., išlikusio tarpsnio plokštumą skaido kompozicijos kraštuose sutrejintų, o centre sudvejintų piliastrų eilė, į kurią įsiterpia du arkiniai langai. Virš langų įkomponuoti archivoltų lankai „išauga“ iš piliastrų viršūnių. Frontono plokštumą suvirpina siaura vingiuota horizontali juosta. Visi puošybos elementai sumūryti iš profiliuotų plytų. Napoleono namo stambesnių proporcijų frontono pirmojo tarpsnio kompozicija beveik tokia pati, skirtumas tik toks, kad plokštumą skaido iš šono sudvejintos, o centre – sutrejintos mentės. Kyla klausimas, ar remiantis dideliu fragmentų panašumu galima daryti išvadą, kad šių architektūros elementų kompozicijos buvo tapačios. XV–XVII a. architektūros tyrimų duomenys rodo, kad statant gyvenamuosius namus naudotos panašios raiškos priemonės, tačiau vyrauja nuomonė, kad identiškos kompozicijos nebuvo kuriamos[335]. Taigi namą, esantį Vilniaus g. nr. 11, vainikuojantis frontonas tikriausiai tiksliai neatkartoja tikrosios pirminės formos (žr. 104 il.). Restauruojant šį architektūros elementą, pirmojo tarpsnio šonuose, kaip ir Napoleono name, buvo primūryti dekoratyvūs ketvirtadalio apskritimo sparnai. Antrąjį tarpsnį iš šono papuošė kuklios voliutos, o centrinėje dalyje iš profiliuotų plytų sumūryti piliastrai įrėmino arkinę angą,

334 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 424. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamas namas Vilniaus g. Nr. 20.* D. Zareckienė. Kaunas, 1970, p. 27–29.

335 Jankevičienė, Algė. „Gotika. Gyvenamieji namai“. In: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* / Ats. red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 108; Baršauskas, Juozas; Čerbulėnas Klemensas. „Renesansas. Gyvenamieji namai“. In: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* / Ats. red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 243.

kurioje buvo įstatytas langas (Napoleono name šioje frontono dalyje yra ne langas, bet arkinė niša). Skiriamoji juosta ir pusapskritė arkinė niša užbaigė atstatyto frontono viršų. XVI a. paplitusias architektūrinių elementų tiražavimo tendencijas galutinai įtvirtino namo Kaune Vilniaus g. nr. 21 restauravimas (žr. 105 il.). Neturint jokių duomenų apie šį pastatą vainikuojančio frontono kompoziciją buvo pasitelktas tarptautinių paveldotvarkos nuostatų nepriimamas analogų kopijavimo metodas ir suformuota dar viena Napoleono namo frontono kopija (žr. 103, 104, 106, 125 il.). Šie rėmimosi analogijomis atvejai sukūrė moksliškai nepagrįstą architektūrinių detalių kartojimo XVI a. įvaizdį.

Toliau analizuojant vadovavimosi analogijomis pavyzdžius pravartu aptarti senosios klebonijos ir namo Rotušės a. nr. 29 atvejus. Restauruojant senąją kleboniją, neišlikęs vakarinio rizalito galinės (šiaurinės) sienos frontonas buvo atstatytas pagal išlikusios atiko fiksacijos analogiją. Tenka konstatuoti faktą, kad elementas įrengtas net neturint duomenų, ar iš tikrųjų šioje pastato dalyje būta frontono[336]. Tačiau siekiant sukurti vientisą stilistinę architektūrą, pratęsiant vakarinio atiko kompozicinį motyvą, buvo sukurtas asimetriškas, rytinėje dalyje laiptuotas trijų tarpsnių frontonas, kurio plokštumoje pakartoti pagrindiniai vakarinio atiko šiaurinės dalies kompoziciniai elementai – tinkuotos dvilypės ir viengubos segmentinės arkos formos nišos (žr. 60, 61 il.). Apie namo Rotušės a. nr. 29 gotikinio korpuso gatvės frontoną taip pat neliko jokių duomenų. Pagal funkcionalią, kuklios išraiškos pagrindinio fasado kompoziciją buvo nuspręsta, kad ir trūkstamas vainikuojantis elementas turėjo būti nelabai puošnus, todėl nutarta jį atkurti remiantis ne visiškai išlikusio kiemo fasado frontonu[337] (žr. 63, 66 il.). Taip gatvės fasadą vainikuojantis frontonas įgijo vienšlaitę laiptuotą formą, o karnizėlių į tris tarpsnius sudalytą jo plokštumą skaido vertikaliai išrikiuotos mentės. Pirmajame ir trečiajame tarpsnyje kompoziciją pagyvina pastogę apšviečiantys pusapskritimės arkos formos langai. Siekiant parodyti, kad šis elementas neatkartoja pirminio vaizdo, jo paviršius buvo padengtas tinku. Atstatant namo, esančio Kėdainiuose, Didžiojoje g. nr. 4, gatvės frontoną, iš dalies remtasi gretimo namo (Didžiojo-

336 Jankevičienė, Algė; Zareckienė, Dalija. „Karališkoji karčema“. In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. 4. Vilnius, 1974, p. 428.

337 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 443. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Architektūrinis paminklas Rotušės a. 29. Ataskaita*. D. Zareckienė. Kaunas, 1973, p. 40.

je g. nr. 6, jau nagrinėto šiame skyriuje) analogija. Kaip rodo XX a. pradžioje darytos fotografijos, namas nr. 4 tuo metu frontono jau neturėjo (žr. 126 il.). Jokių duomenų apie buvusią jo išvaizdą nerasta, todėl ketinta elementą atkurti pasitelkus modernias formas[338], tačiau projekto medžiaga ir realizuotas objektas rodo, kad frontono aukštis ir vingiuotas kukliomis voliutomis įrėmintas siluetas „pasiskolintas" iš namo nr. 6 ikonografinės medžiagos (žr. 126, 127 il.). Modernią interpretaciją galima įžvelgti tik frontono plokštumoje, kuri palikta lygi, neskaidoma jokių elementų. Šią naujai sukomponuotą kompoziciją galima pavadinti kuklia istorinės temos parafraze.

Kaip vieną iš ryškiausių rėmimosi analogijomis atvejį Trakų salos pilyje reikėtų išskirti donžono kiemo ir išorės frontų kompozicijų atkūrimą. Kaip rodo projektinė medžiaga, buvo parengti keli šio kompoziciškai svarbaus elemento atkūrimo variantai. Įgyvendintas projektas pagrįstas Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios frontono kompozicija[339]. Žinome, kad rėmimasis analogijomis vertintinas kaip neigiamas paveldotvarkos veiksmas, tačiau reikia pastebėti, kad šiuo atveju architektas-restauratorius B. Krūminis nenuėjo lengviausiu keliu schematiškai nukopijuodamas kompoziciškai svarbų architektūrinį elementą, o kūrybiškai sukomponavo iš Vilniaus bažnyčios frontono „pasiskolintas" arkines nišas (žr. 13, 14 il.).

Vertinant tik meninės formos aspektu, atsiribojus nuo paveldotvarkos nuostatų, galima teigti, kad analogijomis pagrįsti frontonai, atkartojantys senąsias plastiškas formas ar jų fragmentus, įsilieja į bendrą fasado kompoziciją organiškiau nei naujai suprojektuotieji. Tačiau toks elgesys turi daug jau minėtų neigiamų padarinių.

Toliau tęsiant rėmimosi analogijomis temą galima išskirti ir namo, esančio Kaune, Rotušės a. nr. 29, renesansinio korpuso šiaurinio priestato atstatymą, kai menki autentiški pėdsakai buvo papildyti išlikusio pietinio priestato duomenimis. Restauruojant namą, ant atstatyto ir autentiško priestatų (pastarajam nugriovus vėlyvesnį mūrinį antstatą) pirmųjų aukštų po pratęstu namo stogo šlaitu buvo įrengtos nedidelės medinės galerijos. Jų stogo formą atskleidė architektūros tyrimų duomenys, tačiau net menkiausių

338 VAA. F. 2, b. 313–3. *XVI a. kultūros paminklas. Gyv. namai Kėdainiuose, Taikos g. 4–6. eskizinis pritaikymo projektas*. L. Aksamitauskas. Vilnius, 1975 (bylos puslapiai nesunumeruoti).

339 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje*. S. Mikulionis. Vilnius, 1986, p. 53.

pėdsakų nepalikusios stogą remiančios kolonos ir atitvarinės tvorelės buvo suprojektuotos pagal liaudies architektūroje paplitusių medinių prieangių formų pavyzdžius[340] (žr. 65, 67 il.). Toks renesanso architektūros sandaros imitavimas negali būti vertinamas vienareikšmiškai. Viena vertus, galima daryti prielaidą, kad atstatytas šiaurinio priestato tūris yra artimas pirminiam, nes tuo pačiu metu statytos funkcines reikmes tenkinančios pastato dalys tikriausiai turėjo vienodas arba labai panašias tūrines formas. Tačiau trūkstamų dalių sukūrimas pagal XIX a. kaimo pastatams būdingas formas yra klaidinantis, todėl vertintinas neigiamai.

Neišvengta vadovavimosi analogijomis ir restauruojant Kaune esančius Zabielų rūmus (Rotušės a. nr. 10). Pagal natūros tyrimų duomenimis atkurtos tik vakarinės fasado pusės angos, o rytinės pusės angų išdėstymas atkartoja vakarinę pusę. Svarbūs meninės kompozicijos akcentai – frizo apatinės dalies karnizėlis, vainikuojantis karnizas – buvo sukurti remiantis Tytuvėnų vienuolyno ir Kauno Švč. Trejybės bažnyčios analogiška medžiaga. Tokiu pat principu buvo suprojektuotos durų varčios, langų staktos, rėmai[341]. Galima teigti, kad restauruotuose Zabielų rūmuose yra nedaug autentiškos informacijos (žr. 99 il.).

Toliau tęsiant analogijomis grįstų atvejų tyrinėjimus be jau minėto donžono frontų atkūrimo Trakų salos pilyje randama ir kitų pavyzdžių. Rezidencinių rūmų perdangų atstatymas dažnai būdavo grindžiamas šiuo principu. Taip prie donžono prisišliejusioje patalpoje, apie kurios buvusią perdangą neišliko jokių duomenų, pakartotas tarpukariu J. Borovskio pirmajai patalpai suprojektuotas skliautas[342]. Atkuriant abiejų korpusų trečiojo aukšto skliautus remtasi minimaliais autentiškais likučiais ir antrojo aukšto tų pačių elementų analogija. Rytinio korpuso trečiojo aukšto vidurinės patalpos skliautinės perdangos nerviūrų pradžia buvo 60 cm pakilusi virš grindų lygio, o kitose dviejose patalpose šis elementas prasidėjo prie pat grindų. Tačiau rekonstruojant vidurinę patalpą neatsižvelgta į natūros duomenis ir

340 Zareckienė, Dalija. „Architektūrinis kompleksas Kaune, Rotušės a. Nr. 29“. In: *Architektūros paminklai*. T. 6. Vilnius, 1980, p. 16.

341 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 425. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Architektūrinis paminklas Rotušės a. 10. Ataskaita*. D. Zareckienė. Kaunas, 1973, p. 28–29, 33.

342 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje*. S. Mikulionis. Vilnius, 1986, p. 28.

(tokio pat piešinio kaip ir reprezentacinėje menėje) skliautas padarytas toks pat kaip galinėse patalpose, kylantis nuo grindų[343]. Kodėl taip pasielgta, atsakymo nėra, galima tik daryti prielaidą, kad taip elgiantis nereikėjo atlikti naujų skaičiavimų ir buvo galima pasinaudoti tais pačiais klojiniais. Toliau rekonstruojant pilies pastatus rūmų skliautai tapo analogija priešpilio bokštų viršutinių aukštų perdangoms atkurti[344].

Atliktas tyrimas parodė, kad Trakų salos pilies donžono atstatymas daugiausia buvo pagrįstas mokslinės informacijos ir kūrybinės interpretacijos deriniu (žr. 2 il.). Tačiau išanalizavus ikonografinę medžiagą tampa akivaizdu, kad donžono pietinės dalies fasadų kompozicijos atkūrimas turėjo būti įvardytas kaip sudėtinga problema, tačiau atstatymo dokumentuose jos sprendimui pagrįsti beveik visai neskirta dėmesio. Kaip jau minėta, iš dalies išlikusiose vakarinėje ir rytinėje sienose dar egzistavo nedideli langų vienos pusės angokraščių fragmentai[345], pasitarnavę atkūrimui, o apie pietinio fasado kompoziciją nebuvo likę jokių žinių, kaip ir dabar nėra jokios informacijos apie sovietmečiu atliktą jos atstatymą. Išnagrinėjus jau rekonstruotą šią statinio dalį, peršasi išvada, kad pirmąjį aukštą kertanti įvažiavimo anga atstatyta pagal šiaurinėje sienoje išlikusius duomenis, o atkuriant kitų aukštų kompozicijas remtasi simetrijos taisykle bei šoninių fasadų angų informacija, todėl atstatytą pietinę donžono sieną (kaip ir šonines) nuo antro aukšto skaido parapeto link kylantys, centre įkomponuoti arkiniai langai (žr. 9, 13 il.). Analogijomis remtasi ir atstatant donžono bei rezidencinių rūmų pastogės šaudymo angas. Donžone, virš karnizo, pastogės zonoje rastą nedidelę angelę palyginus su kaimyninių šalių pilyse išlikusiomis šaudymo angomis, nuspręsta, kad atrastoji visiškai tinka šaudymui[346]. Buvo nuspręsta pagal rastosios analogiją atkurti visas tiek donžono, tiek ir rezidencinių rūmų šaudymo angas[347]. Tačiau

343 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* S. Mikulionis. Vilnius, 1986, puslapis nenurodytas.

344 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 12–13; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 22–24.

345 KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 46. *Trakų salos pilies centrinių rūmų atstatymo projekto pagrindinės problemos.* B. Krūminis. Vilnius, 1958, p. 14.

346 Ibid., p. 7.

347 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* S. Mikulionis. Vilnius, 1986, p. 54.

daugiau jokių žinių apie šių elementų skaičių ir jų išdėstymo intervalus netu-rėta, todėl problema išspręsta radus labiausiai prie fasadų kompozicijos derantį angų išdėstymo variantą (žr. 10 il.).

Tenka konstatuoti, kad atstatant vakarinius Trakų salos pilies kazematus rėmimasis analogijomis taip pat buvo vienas pagrindinių trūkstamų detalių atkūrimo būdų. Pastato antrasis aukštas buvo sunykęs ir žinių apie jo fasado architektūrinius elementus nebuvo išlikę (žr. 3 il.). Todėl rengiant atstatymo projektą buvo lyginami atstatyto pirmo ir minimalūs antro aukšto vidinio išplanavimo duomenys bei pastebėta, kad šios patalpos buvo panašios, to-dėl nuspręsta, kad ir fasado kompoziciją reikia atkurti remiantis pirmo aukš-to, kur kiekviena patalpa turi atskirą įėjimą ir švieslangį, informacija. Antro aukšto fasade komponuojant duris ir langus, stengtasi šiuos elementus išdės-tyti pirmo aukšto analogiškų angų ašyse, tačiau kartu atsižvelgta į konkre-čios patalpos situaciją, skliautų apačios vietą, gretimų statinių diktuojamas sąlygas, todėl ne visos angos buvo sutapdintos[348] (žr. 19–21 il.). Skirtingą šių elementų išdėstymo aukštį nulėmė nevienodas grindų lygis. Antro aukšto langų ir durų forma bei matmenys parinkti pagal rezidencinių rūmų analo-gijas, o vakarinėje sienoje antroje nuo pietvakarinio bokšto ir dviejose prie šiaurės vakarų bokšto esančios patalpose remiantis labai minimalia informa-cija atkurti švieslangiai[349]. Atskirai reikia aptarti ir vakarinių kazematų išori-nėje (vakarinėje) sienoje sumūrytus du keturkampio erkerio pavidalo dans-kerius[350]. Pagrindinis atspirties taškas, inspiravęs jų projektavimą, buvo per archeologinius tyrimus prie išorinės sienos rastas smiltainio blokas. Neturint informacijos, kur ši detale buvo naudota, remiantis kitų LDK pilių pavyz-džiais, nuspręsta, kad rastasis blokas galėjo būti danskerį rėmusios konsolės fragmentas. Remiantis tokia šykščia informacija buvo priimtas sprendimas atkurti / sukurti vakarinėje sienoje du danskerius (žr. 27 il.). Kadangi daugiau jokių duomenų nepavyko surasti, tai atkuriamų tūrinių elementų architektū-

348 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas*. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 40; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 16.

349 Ibid., p. 20.

350 Danskeris – viduramžių pilies bokšto arba erkerio pavidalo architektūrinis elementas. <...> Erkerio pavidalo danskeris vartotas atliekoms išmesti ir kaip išvietė. *Dailės žodynas*. Ats. redaktorė J. Mulevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 96.

rinės formos buvo paremtos autentiško Naugarduko pilies danskerio analogija. Toliau tęsiant vakarinių kazematų atstatymui naudotų analogijų analizę reikėtų daryti prielaidą, kad statant rytinio fasado antro aukšto galeriją (žr. 19–21 il.) pakartotas tarpukariu lenkų restauratoriaus J. Borovskio suprojektuotos, analogijomis paremtos rezidencinių rūmų galerijos konsolių ir atitvarinės tvorelės formos[351]. Tenka pasakyti, kad apie šių elementų atstatymo pagrįstumą nėra jokios informacijos, o tokią išvadą lemia natūros duomenų palyginimas. Taigi vakarinius kazematus juosianti galerija atskleidžia dvigubo rėmimosi analogijomis atvejį. Panaši situacija susiklostė ir atstatant trikampius kazematus, kai pastato frontonas sukurtas improvizuojant donžono to paties elemento tema (žr. 13, 22 il.). Viena vertus, taip atkartojant elementus sukuriamas kompozicinis pilies pastatų ryšys. Tačiau analogai, kuriais remtasi, yra ne autentiški, o sukurti pagal kitų pastatų prototipus. Tarpukariu atstatytos centrinių rūmų ir sovietmečiu ją nukopijavusios vakarinių kazematų galerijos atveju svarbu akcentuoti, kad tai yra sekimas Prancūzijos pilių pavyzdžiais[352]. Žinant, kad didžioji dauguma Prancūzijos pilių restauruotos XIX a. ir suvokiant labai mažą tikimybę, jog per šimtmečius galėjo išlikti autentiškos medinės galerijos, galima daryti prielaidą, kad Trakų salos pilies galerijos atkartoja XIX a. *stilistinės* restauracijos metu sukurtą vaizdą. O trikampių kazematų frontonai yra Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios frontono variacijos variacija. Taigi šie pavyzdžiai rodo, kad Trakų salos pilies pastatų visiško atkūrimo buvo siekiama bet kuria kaina.

Analogijomis vadovautasi ir atkuriant visų priešpilio pastatų – kazematų, gynybinių sienų ir bokštų – šaudymo angas. Šios angos suprojektuotos pagal šiaurės vakarų bokšte rastos šaudymo angos likučius parenkant tokią formą, kad būtų patogu naudotis XIV–XV a. turėtais šaulių ginklais[353], o jų išdėstymas atliepia viduramžių gynybinę paskirtį: pagal angos dydį nustatytas apšaudymo laukas, parodantis, kokią teritorijos dalį galima apginti, ir remiantis šiais duomenimis angos išdėliotos stengiantis suformuoti kuo didesnį

351 Borovskis, Janas. „Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacijos darbų šviesoje“. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis* / Red. P. Karazija. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidykla, 1941, p. 217–231.

352 Ibid., p. 230.

353 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 15.

bendrą pilies gynybinį plotą[354] (žr. 6, 25–28, 30 il.). Taigi šiuo atveju analogija inspiruoja tolimesnes interpretacijas ir taip užpildomos autentiškų duomenų spragos. Tas pats būdas trūkstant informacijos naudojamas ir projektuojant gynybinių bokštų poparapetinius karnizus. Šie elementai atkuriami pagal rezidencinių rūmų analogiją (žr. 11, 26, 28, 30 il.). Svarbiu duomenų šaltiniu atstatant gynybinius bokštus tapo pietrytinis šio tipo statinys. Atsižvelgiant į tai, kad bokštai statyti tuo pačiu metu, nuspręsta, jog jie, išskyrus vieną kitą detalę, buvo vienodi. Toliau vadovaujantis autentiškais fragmentais ir gynybinės architektūros istorijos žiniomis, buvo padaryta išvada, jog bokštų sienas skaidė trijų pagrindinių tipų angos: pirmuose dviejuose aukštuose siauri šviesiangiai, trečiame ir ketvirtame – artilerijai, o pastogėje šaulių ginklams pritaikytos ambrazūros[355] (žr. 26, 28, 30 il.). XIX a. pabaigos ikonografinė medžiaga, bylojanti apie palyginti neblogai išlikusį pietrytinį bokštą, leidžia daryti prielaidą, kad XX a. pirmame ir ketvirtame dešimtmečiais konservuotame-restauruotame pastate turėjo išlikti nemažai autentiškos informacijos. Originalių detalių fragmentų buvo likę ir kituose dviejuose (nemažai pietvakariniame ir negausiai šiaurės vakarų) gynybiniuose statiniuose, todėl atstatant pirmo–ketvirto aukšto angas nekilo didelių problemų. Trūkstant informacijos remtasi pietrytinio arba pietvakarinio bokštų pavyzdžiais[356]. Taigi šių statinių atkūrimo atspirties tašku tapo tarpukariu bokštuose restauruotų detalių analogijos. Kiek paveldotvarka vadovavosi autentiškais jų duomenimis, o kiek numanymais, dėl informacijos stokos tiksliai nustatyti negalima[357].

Kitame rekonstruotame objekte Biržų pilies rezidenciniuose rūmuose stokojant autentiškų duomenų taip pat naudotos analogijos. Atstatant visai sunykusį pietinį rūmų fasadą langų išdėstymo ritmas nustatytas pagal

354 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 24; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 15.

355 Mikulionis, Stanislovas. „Trakų salos pilis“. In: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* / Ats. red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 104–105.

356 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 21–26; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 910. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1976 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1977, p. 14–23.

357 Tenka konstantuoti, kad 1941 m. publikuotame J. Borovskio straipsnyje beveik neaptariamas XX a. ketvirtame dešimtmetyje vykusių Trakų salos pilies pietryčių bokšto restauravimo darbų pagrįstumas. Borovskis, Janas. „Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacijos darbų šviesoje“. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis* / Red. P. Karazija. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidykla, 1941, p. 192–242.

išlikusias rūsio angas ir nišas, o langų dydis ir visos architektūrinės detalės (tarpaukštinės juostos, vainikuojantieji karnizai, langų apvadai, sandrikai, rustai) sukomponuoti pagal vakarinio fasado pavyzdį[358] (žr. 33, 34, 36, 38 il.), tačiau reikia priminti, kad pastarasis taip pat atstatytas vadovaujantis mokslinės informacijos loginės interpretacijos būdu. Pasitelkus tą patį kopijavimo principą iš naujo sumūryti trijų pirmo aukšto patalpų skliautai, apie kuriuos neturėta jokių duomenų. Žinant renesanso kompozicinius principus, galima daryti prielaidą, kad pietinis fasadas galėjo būti identiškas šiauriniam, tačiau patalpų perdangos ne visada būdavusios vienodos.

Kai architektūros detalės „skolinamos" iš to paties objekto, toks sprendimas gali padėti sukurti sunykusiam vaizdui artimiausią variantą, nors iš tiesų negalima teigti, kad tai visuomet yra tiesa. Dar didesnė atitikties sunykusiam originalui problema kyla, jeigu detalės kopijuojamos nuo kitų tame pačiame arba net kitame mieste esančių objektų. Rėmimasis analogijomis yra ne kas kita kaip architektūros elementų tiražavimas. Formų papildymas, pagrįstas šiuo būdu, slepia rimtą problemą: stebint pastatą, neįmanoma atskirti, kurios detalės atkurtos pagal tyrimų medžiagą ir kurios atkartoja kituose pastatuose esančias formas, taigi stebėtojas gali suvokti visą informaciją kaip autentišką arba kaip tyrimais pagrįstą rekonstruotą praeities fragmentą, nors iš tiesų taip nėra. Vadinasi, rėmimasis analogijomis falsifikuoja istorinę tiesą.

Tyrimas parodė, kad kartais net gana nesudėtingoms fasadų kompozicijoms atkurti pasitelkti keli skirtingi būdai. Taip Vilniaus Žemutinės pilies Senojo arsenalo renesansinės kompozicijos atkūrimui naudotas sudėtinis mokslinių tyrimų, kūrybinio interpretavimo ir matematinio skaičiavimo derinys, tačiau vadovavimasis analogijomis buvo svarbiausias fasadų kompozicijos atkūrimo laiduotojas. Pagrindiniu atspirties tašku tapo negausi autentiška ir nevisiškai patikima ikonografinė informacija. Šio pastato architektūrinių tyrinėjimų medžiaga rodo, kad galinėje šiaurinėje sienoje buvo išlikusių renesansinių pirmo aukšto trijų langų fragmentų[359], tačiau galima daryti prielaidą, kad informacijos išsamiam jų atkūrimui neužteko, nes išori-

358 VAA. F. 2, b. 52–18. *Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buvusi Biržų pilis). Eskizinis restauracijos projekta*s. E. Purlys. Vilnius, 1975, p. 10.

359 VAA. F. 5, b. 1111. *Vilniaus Žemutinės pilies Cekihauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai. Tyrimų aprašymas.* S. Lasavickas. Vilnius, 1975, p. 27.

nė angų dalis XIX a. buvo labai sužalota įrengiant šaudymo ambrazūras[360]. Antrame aukšte rasta po pusę XVII a. pradžioje suformuotų dviejų antrojo aukšto langų. Tiksliai jų išvaizdai nustatyti taip pat nepakako duomenų[361]. Pietinio fasado pirmame aukšte greta vėlyvųjų periodo angų buvo išlikęs vienos ankstyvesnės angos, kurios įrengimo laikotarpio dėl per mažo išlikimo laipsnio nustatyti nepavyko, fragmentas[362]. Antrame aukšte buvo rasti maži dviejų pirminių langų likučiai. Vakariniame pastato fasade po XVIII a. ir vėlesnių perstatymų išliko tik menki ankstyvojo mūro fragmentai, o žinių apie buvusias angas nelikę. Taigi apie pastato galinių (šiaurinio ir pietinio) fasadų išvaizdą būta šiek tiek duomenų, tačiau šoninių (rytinio ir vakarinio) fasadų antrojo aukšto angų apytikrį vaizdą atskleidė tik P. Smuglevičiaus piešinys. Toks negausus autentiškos informacijos kiekis ir restauruotas Senojo arsenalo vaizdas byloja apie kruopštaus darbo rezultatus (žr. 86–88 il.). Iš menkų likučių atkurtos šiaurinio fasado angos tapo analogais, panaudotais kituose fasaduose, toliau pasitelkus renesansinius komponavimo principus ir XVIII a. pabaigos ikonografinę medžiagą apskaičiuotos angų vietos, o tokiu būdu atkurtas galimai buvęs XVII a. pradžios fasadų vaizdas. Tačiau klausimas, kiek ši architektūrinė kompozicija artima buvusiam originalui, lieka neatsakytas.

Panaši padėtis yra ir restauruotame name, esančiame Kaune, Rotušės a. nr. 3. Architektūros tyrimais paremtas tik pirmo aukšto struktūros atkūrimas, o antras aukštas sukurtas pagal analogus[363]. Restauruotame šio namo fasade išlikę labai mažai autentiško mūro fragmentų, todėl galima teigti, kad vertinga yra pirmo aukšto kompozicijos forma, tačiau šis pastatas neatskleidžia tikrosios gotikos dvasios, kurią perteikia autentiška medžiaga (žr. 138 il.).

Dar vienas rėmimosi analogijomis pavyzdys yra namo Kaune, Rotušės a. nr. 28, pagrindinio fasado restauravimas: į Rotušės aikštę atgręžto fasado antrame aukšte buvo atkurta natūros tyrimais paremta XVII a. kompozicija, o pirmame aukšte, pritrūkus duomenų, sukurta XVI a. gotikinės architektūros imitacija. Apatiniame pastato tarpsnyje iš XVI a. buvo išlikę

360 Ibid., p. 94.

361 Ibid., p. 38.

362 Ibid., p. 95.

363 Interviu su architektu-restauratoriumi Ž. Simonaičiu. Kaunas, 2002 m. gegužės 10 d. Užrašė Jolita Butkevičienė.

tik du rūsio langeliai, ventiliacijos angelė, rūsio laiptinės angokraščio fragmentas ir įvažos cilindrinio skliauto fragmentai[364]. Kitos pirmo aukšto angos buvo padarytos remiantis analogijomis[365]. Kadangi autentiško XVI a. mūro buvo išlikę mažai, mokslinė taryba nutarė sukurtą gotikos imitaciją padengti tinku[366], tačiau toks sprendimas dar labiau komplikavo situaciją, nes apžiūrint pastatą sunku suvokti, kokį laikotarpį reprezentuoja pirmo aukšto kompozicija (žr. 70 il.).

Namo Rotušės a. nr. 26 rytinio fasado šiaurinėje dalyje gotiką reprezentuojančios durų ir langelio angos taip pat sukurtos pagal kitų, pastato restauravimo dokumentuose konkrečiai neįvardytų, Kauno pastatų medžiagą[367] (žr. 112 il.).

Kartais kyla abejonių, ar po terminu *analogija*, nenurodant konkrečių sekinių, nebuvo slepiama laisva konkretaus stiliaus elementų parafrazė. Juk detalių kopijavimas sovietmečiu buvo oficialiai įteisintas, todėl visai natūralu, kad kūryba galėjo būti taip maskuojama. Namų Kauno Rotušės a. nr. 3, nr. 26 ir nr. 28 pavyzdžiai kaip tik ir kelia tokių abejonių. Greičiausiai čia buvo vadovaujamasi bendromis gotikinių angų formų žiniomis, jas gana laisvai komponuojant fasade.

Tyrinėjant paveldotvarkos darbus pasitaiko atvejų, kai labai sunku tiksliai išskirti, kokiu būdu atkurta viena ar kita pastato detalė. Tokią komplikuotą padėtį dažniausiai lemia neišsami atliktų architektūrinių tyrimų ir restauravimo, rekonstravimo darbų dokumentavimo medžiaga. Viena tokių mįslių yra namo Vilniuje Stiklių g. nr. 4 išlikusio gotikinio korpuso fasadų atkūrimas. Kaip teigiama paveldotvarkos darbų projektinėje medžiagoje, tiriant pagrindinį fasadą rastos pirmo aukšto vieno gotikinio lango ir gotikinių durų liekanos, antrame aukšte lango fragmentai, o galinio fasado pirmame aukšte autentiškas langelis ir antro aukšto lango žymės (projektinėje medžiagoje nenurodyta tiksliai,

364 VAA. F. 2, b. 432–96. *Kauno senamiesčio 43 kvartalas Rotušės a. 28 rekonstrukcija ir pritaikymas farmacijos-medicinos muziejui. Išorės architektūriniai tyrimai.* L. Perevičienė. Kaunas, 1983, p. 6.

365 Ibid., p. 6.

366 Interviu su architekte-restauratore L. Perevičiene, Kaunas, 2000 m. balandžio 12 d. Užrašė Jolita Butkevičienė.

367 VAA. F. 2, b. 432–97. *XVI–XIX a. architektūros paminklas gyv. namas Rotušės a. Nr. 26 kapitalinis remontas, restauracija ir pritaikymas Dailininkų sąjungos Kauno sk*. T. 1. A. Jakučiūnas. Kaunas, 1983, p. 2.

kurioje fasado pusėje rasta ši svarbi informacija)[368]. Nagrinėjant restauruotą pastatą natūroje matyti, kad pagrindinio fasado pirmą aukštą skaido po vieną durų ir langų angą, kurių sąramose yra išlikę autentiškų fragmentėlių, tačiau į aktualų klausimą, ar trūkstamos dalys buvo atkurtos matematinių skaičiavimų, ar kūrybinės interpretacijos būdu, atsakyti negalima, nes archyvinėje medžiagoje nėra konkrečių duomenų, atskleidžiančių šių detalių išlikimo laipsnį (žr. 41 il.). Dar komplikuotesnė antro aukšto situacija. Čia atkurtos dvi nišos ir du langai. Vieno lango fragmento išlikimą, kaip minėta, patvirtina mokslinių tyrimų medžiaga ir natūroje matoma autentiška substancija, o gotikinių nišų atkūrimo pagrįstumą liudija originalūs likučiai. Tačiau nežinant tikslaus šių fragmentų išlikimo laipsnio, taip pat ar buvo kokių nors duomenų rasta pastato viduje, ar demonstruojamieji fragmentai yra išsamūs, ar restauruojant buvo permūryti iš naujo, negalima tiksliai nustatyti šių fasado antrą aukštą skaidančių elementų atkūrimo būdo. Dar daugiau neatsakytų klausimų lieka stebint antrojo aukšto langus, apie vieno iš jų atstatymo pagrįstumą nėra jokios informacijos (žr. 42 il.). Analogiška situacija susiklostė ir galiniame fasade. Kaip teigiama restauravimo projektinėje medžiagoje, pirmo aukšto langas buvo išlikęs gana gerai, o viršutiniame aukšte surasti vieno lango fragmentai[369]. Tačiau restauruotą antrą aukštą skaido du langai ir neaišku, kuris atstatytas pagal autentiškus likučius, kokiu būdu atkurtas kitas langas (žr. 40 il.). Galima daryti prielaidą, kad šiuo atveju vadovautasi keliais skirtingais būdais, neatmetant galimybės, kad nesant informacijos po vieną pagrindinio ir galinio fasado antro aukšto angą buvo sukurta vadovaujantis greta restauruoto elemento analogija.

Tenka konstatuoti, kad visi nagrinėti atvejai – vadovaujantis natūros duomenų kūrybine interpretacija atkurti architektūros elementai – neturi jokių jų formos naujumą liudijančių ženklų ir pateikiami kaip (formos požiūriu) autentiška informacija, todėl stebėtojui sunku suvokti šių elementų skleidžiamą tikrą autentiškos informacijos kiekį.

Su tokia pat atpažinimo problema susiduriama ir stebint pastatus, kuriuose trūkstamos detalės, nebuvus duomenų apie jų vaizdą, yra sukurtos.

---

368 VAA. F. 2, b. 58–369. *Gotikinis korpusas Vilniuje Antakolskio g. nr. 4. Projektinė užduotis*. A. Švabauskienė. Vilnius, 1969, p. 4–5.

369 Ibid., p. 5.

Kaip žinome, nemažai architektūros kompozicijų ar atskirų detalių laikui bėgant nuskendo užmarštyje, liko tik vos apčiuopiami jų egzistavimo pėdsakai. Sovietmečiu atliekant paveldotvarkos darbus, beveik ar visai sunaikinti pastato fragmentai neretai būdavo sukuriami improvizuojant išlikusiųjų tema arba derinantis prie bendrųjų pastato ar atkuriamojo laikotarpio kompozicinių principų.

Be improvizacijos būdo neapsieita atkuriant anksčiau aptarto namo Vilniuje Stiklių g. nr. 4 gotikinę kompoziciją. Tai liudija archyvinė medžiaga, kur teigiama, kad stogas įrengiamas „gotikinio charakterio, su tam laikotarpiui charakteringa stogo konstrukcija“[370]. Taigi šiuo atveju nepasikliaujant laisva kūryba gotikinį imituojantis stogas sukurtas turimų bendrųjų žinių pagrindu. Tuo pačiu principu vadovautasi ir atkuriant šio namo frontonus, apie kuriuos neturėta jokių duomenų. Stengiantis atskirti detalės naujumą, buvo pasirinkta griežto, neišraiškingo geometrinio piešinio kompozicija, tinkuotą plokštumą suraižant aštriakampėmis nišomis (žr. 40, 42 il.). Šiuo atveju bet koks frontono atkūrimo sprendimas peržengia tarptautinės paveldotvarkos pripažįstamas ribas, tačiau nutarus atkurti prarastus elementus derėjo paieškoti išraiškingesnio, kūrybiškesnio sprendimo.

Kaip jau minėta, apie Trakų salos pilies pastatus turėta nedaug informacijos. Tačiau norint rekonstruoti šį kultūros paveldo objektą ne kartą buvo pasitelkta kūrybinė interpretacija. Apie rezidencinių rūmų buvusį stogų aukštį ir formą nebuvo likę net menkiausių užuominų. Nebuvo žinoma, ar rūmus juosę parapetai buvo uždari, įkomponuoti po bendru pastato stogu, ar atviri, – abu variantai atrodė galimi[371]. Architektas-restauratorius B. Krūminis, remdamasis estetiniais[372] ir praktiniais kriterijais, pasiūlė statyti uždarus parapetus ir paruošė du skirtingus stogo formų atstatymo būdus: dvišlaitį ir keturšlaitį (žr. 7, 8 il.). Jo pasiūlymas buvo priimtas, tuomet, geriau ištyrinėjus donžono sienas ir neradus dvišlaičių stogų atveju turėjusių išlikti frontono žymių, nu-

370 VAA. F. 2, b. 58–369. *Gotikinis korpusas Vilniuje Antakolskio g. nr. 4. Projektinė užduotis*. A. Švabauskienė. Vilnius, 1969, p. 6.

371 KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 46. *Trakų salos pilies centrinių rūmų atstatymo projekto pagrindinės problemos*. B. Krūminis. Vilnius, 1958, p. 4.

372 B. Krūminio nuomone, rezidenciniai rūmai su atvirais parapetais būtų *negražūs*. Ibid., p. 12.

spręsta centrinių rūmų korpusus uždengti keturšlaičiu stogu[373] (žr. 9–12 il.). Šis sprendimas buvo visiškai hipotetinis, nepagrįstas jokiais mokslinių tyrimų duomenimis, o tik estetinėmis XX a. antros pusės nuostatomis. Tačiau tai nesutrukdė naujam rūmų stogui tapti analogijų šaltiniu. Reikia priminti, kad iš vakarinių rūmų kazematų buvo likę tik pirmo aukšto griuvėsiai, todėl neišliko jokios informacijos apie stogų aukštį ir formą, taip pat nežinota, ar gynybinis parapetas supo visą pastatą, ar buvo atsuktas tik į pilies išorę. Architektas-restauratorius S. Mikulionis siūlė pastatą uždengti vienšlaičiu stogu, gynybinį parapetą įrengti išorinėje pusėje, tačiau Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos posėdyje buvo nutarta stogą daryti keturšlaitį, o šaudymo angas gynybiniame parapete nukreipti į visas keturias puses. Vienas svarbiausių veiksnių, lėmusių tokį pasirinkimą, buvo per archeologinius tyrimus rasti architektūros detalių fragmentai, rodę, kad šio pastato būta puošnaus, taigi nuspręsta, kad ir stogo forma turėjusi būti tokia pat kaip rezidencinių rūmų[374] (žr. 19–21 il.). Tokiems argumentams, kaip ir kazematų parapetui ir stogui atstatyti, akivaizdžiai trūksta mokslinio pagrįstumo, čia remiamasi rezidenciniuose rūmuose sukurtų analogiškų architektūrinių elementų sekimu.

Grįžtant prie rezidencinių rūmų analizės tenka konstatuoti, kad neaiškus lieka rūmų laiptų, vedančių iš kiemelio į galerijas, atstatymo pagrįstumas. Yra žinoma, kad tarpukariu neturėta autentiškų duomenų apie jų formą ir buvimo vietą, todėl nuspręsta palikti vienintelį patekimo į galeriją kelią – siaurus donžono laiptelius[375]. Sovietmečio dokumentuose nepavyko rasti jokios informacijos apie šio elemento atstatymo pagrįstumą, todėl galima daryti prielaidą, kad, statant iš kiemelio į galerijas kylančius laiptus, buvo rastas sprendimas, leidžiantis kuo geriau pasinaudoti tiesiogine jų paskirtimi ir kartu stengtasi harmoningai įsilieti į bendrą architektūrinę kompoziciją (žr. 15 il.).

Kūrybos naudojimą mokslinės informacijos spragoms užpildyti gerai atskleidžia ir vakarinių kazematų kiemo fasado kompozicijos atkūrimo pavyzdys. Žinant, kad duomenų apie šio pastato antrą aukštą beveik nebuvo išlikę,

---

373 Ibid., p. 2, 9, 11, 16.

374 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas*. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 43.

375 Borovskis, Janas. „Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacijos darbų šviesoje“. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis* / Red. P. Karazija. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidykla, 1941, p. 226.

galima daryti prielaidą[376], kad projektuojant galeriją dengiantį stogelį buvo ieškota optimalaus utilitarią šio elemento paskirtį atliepiančio sprendimo ir kartu stengtasi prisiderinti prie bendros fasadų kompozicijos. Tačiau gana lengvų formų galerija ir liekni stoginę remiantys stulpai šiek tiek nedera prie gana stambaus mastelio fasado. Toliau siekiant sukurti gyvesnę vakarinių kazematų kompoziciją, ilgosios kiemo sienos (71,40 m) centre buvo nuspręsta šaudymo pastogės laiptų narvelio išorinėje sienoje įrengti balkonėlį ir duris, o visą laiptinę uždengti į pastato stogą įspraustu dvišlaičiu stogeliu[377]. Pastato karnizų atstatymas – taip pat kūrybinio proceso rezultatas[378]. Taigi visi šie vakarinių kazematų fasadų elementai buvo sukomponuoti remiantis estetinėmis nuostatomis (žr. 19–21 il.). Vertinant menotyriniu aspektu, galima teigti, kad dėl laiptinės balkonėlio ir stogelio į dvi dalis padalyta kiemo fasado kompozicija tapo išraiškingesnė, įgavo tvarkingumo ir aiškumo, tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad toks naujadarų naudojimas prieštarauja paveldotvarkos principams. Nemažai kūrybos pavyzdžių yra ir vakarinių kazematų viduje. Pastato antro aukšto centrinėje siauroje patalpėlėje išlikusi nedidelė į donžono ar priešpilio bokštų laiptinių šviesiangį panaši anga inspiravo mintį, kad čia būta laiptinės, vedusios iš pirmojo aukšto į pastogę[379]. Kadangi jokių autentiškų duomenų, liudijančių laiptų formą, neišliko, jie suprojektuoti improvizuojant. Toliau vadovaujantis tuo pačiu kūrybiniu principu nuspręsta antro aukšto laiptinės patalpoje įrengti duris, vedančias į šalia esančius kambarius, nors reikia pasakyti, kad apie jų buvimą neturėta jokios informacijos. Kitose prie šiaurės vakarų bokšto atstatytose dviejose galinėse antro aukšto patalpose, vakarinėje sienoje buvo rasti ir rekonstruoti šviesiangiai, remiantis šiuo faktu nuspręsta, kad patalpos turėjo „kažkokią neeilinę paskirtį", todėl buvo nutarta sujungti jas sukurta durų anga[380]. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad pateiktus pavyzdžius reikėtų priskirti mokslinės informacijos

376 Reikia pastebėti, kad archyvinėje medžiagoje informacijos apie šio elemento atstatymo pagrįstumą nepavyko surasti.

377 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas*. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 43.

378 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 21.

379 *Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas*. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986, p. 36.

380 Ibid., p. 19.

inspiruotos kūrybinės interpretacijos grupei, tačiau atidžiau pažvelgus tampa aišku, kad šiais atvejais autentiška informacija buvusi antraeilė, o jos inspiruoti elementai sukurti be jokio patikimo mokslinio pagrindo.

XX a. antros pusės kūrybos pavyzdžių galima pamatyti ir pilies trikampiuose kazematuose. Pastatas buvo atstatomas net neatlikus išsamių architektūrinių tyrimų[381]. Kazematų išorinėje pusėje gynybinių sienų susikirtimo vietoje egzistavus bokštelį liudijo didesnis nei kitose vietose sienų storis. Šiam elementam projektuoti buvo skirta labai mažai laiko, todėl moksliniai tyrimai nebuvo atlikti ir remtasi tik kūrybine improvizacija. Parengti trys sprendimo variantai buvo labai skirtingi: pirmajame siūlyta bokštelį daryti cilindrinį, analogišką kampiniams priešpilio bokštams, antrajame – keturkampį su pirmame aukšte nusklembtais kampais, trečiajame – paprastą keturkampį. Pastarasis variantas ir buvo pasirinktas (žr. 23 il.). Bokštelio aukštis, stogelio forma ir nuolydžiai buvo priderinti prie aplinkinių statinių[382]. Kaip jau minėta, atstatant trikampius kazematus, darbininkai, pakeisdami pastogės aukštį, savavališkai paaukštino pastatą, kuris jau iki tol buvo suplanuotas nepagrįstai aukštas. Dėl šių klaidų kazematų stogas nepalindo po bokštelio stogeliu, o su juo susikirto. Minėta tyrimų stoka lėmė ir improvizacijomis grįstą fasadų kompozicijų atstatymą. Taip angos, vedančios į šiaurės vakarų bokštą ir į fosą, kurtos vadovaujantis funkcinėmis-gynybinėmis reikmėmis[383]. Prie pietinio fasado priglaustame bokštelyje esančių angų formos ir jų išdėstymas taip pat paremtas improvizacija[384]. Pastato vakarinėje sienoje įrengta pastogė su šaudymo angomis atkartojo pietvakarių bokšto tos pačios architektūrinės detalės kompoziciją[385], tačiau ši sukurta taip, kad atlieptų XV a. pilims

381 Restauratorius S. Mikulionis ataskaitose ne kartą konstatuoja, kad rengiant trikampių kazematų atstatymo projektą „nebuvo atlikti dideli architektūriniai tyrimai, tik ištirtos arkų patalpose pėdos <...>. Projektavimo tempas buvo labai didelis“. S. Mikulionis taip pat pabrėžia: „Nebuvo daryta techninių projektų ir tūrio visumos ar atskirų detalių pagrindimas niekur neatsispindi.“ KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 27. Ši problema taip pat iškeliama ir kitoje autoriaus parengtoje ataskaitoje: KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 32.

382 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 621. *Trakų salos pilis. Trikampių kazematų pietinio fasado su frontonu bei bokštelio fosos ir vakarinės gynybinės sienos sandūroje eskizai.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974, p. 3.

383 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 27–30.

384 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 621. *Trakų salos pilis. Trikampių kazematų pietinio fasado su frontonu bei bokštelio fosos ir vakarinės gynybinės sienos sandūroje eskizai.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974, p. 3.

385 Ibid., p. 31.

būdingas gynybines funkcijas[386] (žr. 19, 23 il.). Reikia pasakyti, kad mūrijant trikampių kazematų parapetas buvo paaukštintas net 0,30 m[387]. Pats rekonstravimo projektų autorius S. Mikulionis, vertindamas šio pastato atstatymo pagrįstumą, teigė: „Kodėl trikampiai kazematai suprojektuoti būtent tokie, greitai taps mįsle.“[388]

Nemažai diskusijų sulaukė pietrytinio bokšto paveldotvarkos darbų parinkimas. Architekto S. Mikulionio nuomone, šį pagal B. Malevskio projektą 1905 m. V. Šuškevičiaus iniciatyva restauruotą ir 1938 m. beveik visiškai atstatytą (trūko šaudymo pastogės ir stogo) statinį reikėjo tik konservuoti ir taip išsaugoti jau kultūros vertybe tapusius pirmųjų Lietuvoje paveldotvarkos darbų rezultatus. Visiškai atstatant šį objektą, anot autoriaus, smarkiai nukentėtų XX a. pradžios restauracinis mūras[389]. Tačiau nors argumentai ir buvo svarūs, nuspręsta rekonstruoti trūkstamas dalis (žr. 6, 24, 30 il.). Projektas rengtas paskubomis, neatlikus tikslių matavimų[390], remiantis pietvakarinio bokšto rekonstrukcija. Tačiau, kaip jau minėta, pietvakariniame bokšte atstatant šias gynybinės paskirties architektūrines detales, šaudymo angų forma, jų išdėstymas, pastogės aukštis pagrįstas gynybinę funkcija atliepiančia kūryba[391]. Tokiu pačiu būdu atkurtos pietvakarių ir šiaurės vakarų bokštų trečio aukšto išėjimo ant gynybinės sienos angos[392]. Vadovaujantis bendrais kompoziciniais principais buvo uždengti ir visų priešpilio bokštų kūginiai stogai (žr. 26, 28, 30 il.).

Kiek kitokia situacija susiklostė atstatant priešpilio vartų bokštą. Kaip jau minėta, šio pastato atstatymą inspiravo T. Makovskio graviūra (žr. 1 il.),

386 Ibid., p. 15.

387 S. Mikulionis, nurodydamas tokį aukščio skirtumą, nepateikia neteisingai atliktų darbų priežasčių ir teigia, kad „sunku pasakyti“, kodėl taip atsitiko. Ibid., p. 31.

388 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 27.

389 VAA. F. 5, b. 4487. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1986 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1986–1988, p. 16–17.

390 VAA. F. 5, b. 3851. *Ataskaita už tyrimo, projektavimo darbus Trakų salos pilyje 1987 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1987–1988, p. 13.

391 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 15.

392 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 15; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 24.

tačiau fasado kompozicija buvo sukurta neturint jokių autentiškų duomenų apie buvusį vaizdą. Pirmame bokšto aukšte įrengta įvažiavimo anga, išorinės sienos (pietinės) trečiame aukšte išmūryta patrankų šaudymo anga, viršuje padaryta šaudymo pastogė. Taigi fasade buvo naujai sukomponuoti tik patys reikalingiausi architektūriniai elementai, atliepiantys įvažiavimo ir gynybinę funkcijas (žr. 25 il.). Reikia pasakyti, kad vien tik iš plytų atstatytas įvažiavimo vartų bokšto išorinis (pietinis) fasadas šiek tiek išsiskiria iš bendro konteksto. Trakų salos pilies statinių mūras buvo mišrus: apatinės dalys mūrytos iš įvairaus dydžio akmenų (šio tipo mūras buvo pagrindinis), o viršutinės iš plytų. Derinant šias skirtingas medžiagas (grublėtų akmenų mūrą ir lygaus paviršiaus plytas) gana statiškos daugumos pilies pastatų sienų kompozicijos įgyja gyvumo. Tas pats mūrijimo principas buvo taikomas ir rekonstruojamoms sienoms. Galima daryti prielaidą, kad įvažiavimo vartų bokšto išorinio fasado atveju sienoms naudojant vien plytas buvo siekiama parodyti, kad statinyje nėra išlikę autentiškos informacijos, t. y. jis ne atstatytas, o pastatytas. Toks elgesys atliepia Venecijos chartijos 12 straipsnį, kur teigiama, kad trūkstamų dalių pakaitalai turi skirtis nuo originalo, tačiau čia kartu pabrėžiama, kad juos reikia susieti su visuma[393]. Kalbant apie įvažiavimo bokštą, šis sudėtingas uždavinys išspręstas gana gerai, nors disonansas galėtų būti ir švelnesnis, tačiau žiūrovas suprantamai informuojamas apie tikrąją statinio padėtį.

Pasitelkus vien kūrybines priemones, buvo spręsta namo Vilniuje, Pilies g. nr. 12, pietinio korpuso pagrindinio fasado frontono atkūrimo problema. Per Antrąjį pasaulinį karą nukentėjęs namas pokariu buvo toliau ardomas. Manoma, kad apie 1953 m. nugriautas apiręs pietinio korpuso trečias aukštas, kuriame galėjo būti likusių frontono fragmentų[394]. 1957–1960 m. name pradėti tvarkymo darbai. Tuo metu pagrindiniame fasade restauruojant gotikinę kompoziciją, nepaisant penkių restauratoriaus A. Umbraso paruoštų variantų[395], frontonas nebuvo atstatytas. Aukštą trikampę pastogę laikinai paslėpė vertikaliai sudėtų medinių lentelių apkala (žr. 91 il.). Fotografijo-

393 „Venecijos chartija". In: Feilden, Bernard M., Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

394 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 848. *Gyv. namo Vilniuje Gorkio 12 istoriniai ir meniniai tyrimai.* V. Drėma, R. Sabaliauskienė. Vilnius, 1977, p. 21.

395 KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 115. *Gorkio g. Nr. 12 Frontono eskizai. Vilnius.* A. Umbrasas. Vilnius, 1960.

se užfiksuotas mūrinio išraiškingo fasado ir visiškai paprastos, netgi prastos, medinės frontoninės dalies derinys atrodė pernelyg kontrastingai. Prie frontono projekto paieškų sugrįžta 1982 m. Tuo metu konkurso būdu buvo atrinktas S. Misevičiaus sukurtas variantas. Nagrinėjant projektą, akcentuota, kad sunaikintasis elementas turi būti atkurtas naujomis priemonėmis[396], tačiau pagrindiniu rekonstrukcijos atspirties tašku tapo antrame aukšte pagal natūros duomenis šeštame dešimtmetyje restauruoti trikampių stulpelių galai, galbūt galėję puošti ir neišlikusį frontoną[397]. Naujasis pastatą vainikuojantis elementas buvo atskirtas nuo fasado lygia frizine juosta. Nuo antro aukšto viršaus per frizą frontono link aukštyn kyla pratęsti trikampiai stulpeliai. Šoniniai nutrūksta vainikuojančio elemento apačioje, atsirėmę į nuožulnią kraštinę, centrinis išauga iki pat viršaus. Abipus aukščiausio stulpelio įkomponuoti stačiakampio skerspjūvio viršuje laiptuoti neaukšti pilonėliai. Tarp lieknų tūrinių elementų išdėliotos siauros stačiakampės tinkuotos nišos. Sukurtosios dalys sumūrytos iš restauracinių plytų ir taip nubrėžta aiški takoskyra tarp restauruotų fasadų, kur panaudotos senos plytos, ir naujų dalių (žr. 92, 93 il.). Šiame atstatytame frontone, kaip ir prieš tai nagrinėtuose Perkūno namo kiemo ir namų Aušros Vartų g. nr. 6 bei Stiklių g. nr. 4 frontonuose, buvo sukurta stilizuota gotikinė kompozicija. Tačiau namo Vilniuje, Didžiojoje g. nr. 12, frontonas, priešingai nei kiti minėti pavyzdžiai, yra grakštus, lengvų proporcijų, senosios ir naujosios fasado dalys atskirtos išvengiant didelio kontrasto. Vertinant šį elementą puošnaus restauruoto gotikinio fasado kontekste, akivaizdu, kad originalus frontonas galėjo būti gerokai įmantresnis, tačiau atstatant stengtasi ne sukurti gotikinį frontoną, o stilizuotomis priemonėmis priminti apie jo buvimą, taigi galima teigti, kad šio namo frontono problema išspręsta gerai. Šiuo atveju pavyko įgyvendinti ir Venecijos chartijos nuostatą, raginančią atkurtus elementus darniai sieti su visuma ir kartu atskirti juos nuo originalo[398]. Vis dėlto, nepaisant visų

396 VAA, F. 2, b. 107–7. *Frontonas namui Vilniuje Gorkio 12.* S. Misevičius. Vilnius, 1982, p. 2.

397 Jankevičienė, Algė. „Namas M. Gorkio g. 12". In: *Vilniaus architektūra*. Ats. red. A. Jankevičienė. Vilnius: Mokslas. 1985, p. 129.

398 „Venecijos chartija". 12 str. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 117.

teigiamų aspektų, toks vien kūryba paremtas elementų atstatymas neatitinka tarptautinių paveldotvarkos nuostatų.

Restauruojant namą Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje tik pasitelkus kūrybinę interpretaciją buvo galima įgyvendinti pasirinktą visišką gatvės fasado gotikinės kompozicijos atkūrimo koncepciją. Kaip teigia restauravimo projekto autorius E. Purlys, sudėtingiausia buvo šio fasado pirmo aukšto atkūrimo problema. XIX a. pabaigoje čia iškertant dideles vitrinas nepaliekant net menkiausių pėdsakų buvo sunaikinta ankstesnė fasado kompozicija. Rengiant restauravimo projektą iškilo dilema, ar reikia pirmame aukšte įrengti langus. Iš pradžių projekto autorius nusprendė juos daryti, o Paminklų restauravimo projektavimo instituto specialistai[399], apsvarstę šią problemą, siūlė tokios idėjos atsisakyti, tačiau galutinį sprendimą priėmė architektas-restauratorius E. Purlys, įgyvendinęs pirminį savo sumanymą[400]. Taip pirmame aukšte įgilintose pusapskritiminės arkos formos nišose buvo išmūryti nedideli tokios pačios formos langeliai (žr. 79 il.). Taigi šiuo atveju neturint jokių duomenų, kaip atrodė pirmo aukšto gotikinė kompozicija, bet koks sprendimas būtų grynai hipotetinis.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, rekonstruojant ir restauruojant mūrinius pastatus, trūkstamoms dalims atkurti buvo pasitelkta nemažai skirtingų būdų, tačiau tenka konstatuoti, kad dauguma jų neatitinka tarptautinių paveldotvarkos rekomendacijų. Bene didžiausia problema yra tai, kad analizuojant pastatus natūroje retai kada galima nustatyti, ar atkurtas vaizdas pagrįstas autentiškais duomenimis, ar kuria nors iš minėtų improvizacijų. Problema būtų mažesnė, jei būtų publikuotos restauravimo darbų apžvalgos, deja, net nagrinėjant negausią archyvinę medžiagą, ne visuomet pavyksta aptikti, kokiu būdu buvo atkurta konkretaus pastato viena ar kita architektūros detalė. Informacinė sumaištis, kylanti stebint restauruotus ir rekonstruotus objektus, yra viena iš didžiausių sovietmečio paveldotvarkos darbų problemų. Kita vertus, reikia prisiminti dar liūdnesnį faktą, kad griovimo darbai buvo to meto paveldotvarkos proceso, ypač ištisinės senamiesčių regeneracijos, nuolatiniai palydovai.

399 Kaip rodo archyvinė medžiaga, namo Vilniuje, Aušros Vartų g. nr. 6, pirmojo pagrindinio fasado pirmo aukšto angų atkūrimo problemos svarstyme dalyvavo: S. Mikulionis, G. Laucius, E. Urbonienė, A. Kunigėlis, R. Jaloveckas. VAA. F. 5, b. 1997[a]. *Namas Vilniuje Gorkio g. 84. Restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita*. T. 1. E. Purlys. Vilnius, 1979, p. 27.

400 Ibid., p. 27.

Paveldotvarkos darbų ir autentiškų architektūrinių struktūrų naikinimo sankirta

Tyrinėjant sovietmečiu atliktus atstatymo darbus, atsiskleidžia giliai įsišaknijusi autentiškų architektūros detalių ir mūro naikinimo praktika, iš esmės prieštaraujanti atstatymo ir restauravimo koncepcijoms. Norint geriau suvokti tokių veiksmų pobūdį ir apimtį, vertėtų panagrinėti Trakų salos pilies atstatymo ataskaitose pateiktus duomenis. Deja, faktai rodo, kad, nepaisant išlikimo laipsnio, autentiški elementai buvo naikinami visuose pilies statiniuose. Rezidenciniuose rūmuose labiausiai nukentėjo jau iki tol negausūs išlikusio autentiško mūro plotai. Įrengiant duris[401], iškalant elektros instaliacijos griovelius, montuojant apsauginę signalizaciją rūmų vakarinėje (išorinėje) sienoje[402], be jokių skrupulų buvo ardoma senoji autentiška substancija (mūras). Taip pat daryta ir donžone: tvirtinant vartų vyrius, suardytas nemažas pirminio mūro kiekis, o nesunaikinti autentiški likučiai paslėpti po tinku[403]. Nemažai panašaus pobūdžio ardymų padaryta ir atstatant priešpilio statinius. Pietryčių bokšte buvo išardytas, o ne restauruotas sudūlėjęs mūras[404]. Trikampiuose kazematuose sugriauti išlikę arkos likučiai ir apatinė židinio dalis, vidinės apdailos sienutės pamato duobė iškasta sunaikinant dar netyrinėtą kultūrinį sluoksnį[405]. Vakariniuose kazematuose išardytos mūro gilumoje išlikusios pirminės konsolių angos, dažais ištepliotas originalaus mūro plotas, sunaikinta autentiška pirmo aukšto durų anga, o pastato viduje išardyti skliauto apatinės dalies likučiai[406]. Įrengiant šio pastato

401 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 862. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1973 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1973–1976, p. 16, 33.

402 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 5; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1711. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai, priešpilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1980 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1981, p. 6.

403 Ibid., p. 43–44.

404 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo-restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* T. 1. S. Mikulionis. 1989, p. 11.

405 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 53; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1 305. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai, priešpilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1978 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1979, p. 4, 5.

406 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1402. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai, priešpilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1979 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1979, p. 11–12; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3851. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai, priešpilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1987 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1981, p. 6–7; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1711. *Ataskaita už restauravimo darbus Trakų salos pilyje 1980 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1981, p. 7.

stogo konstrukciją, gegnių galai vietomis įkirsti į originalų pietvakarių bokšto mūrą[407]. Savų neigiamų korekcijų pareikalavo ir pastatų pritaikymas muziejui: lankytojų patogumui visos vakarinių kazematų patalpos sujungtos skersinėse sienose iškertant durų angas. Toks sprendimas suardė autentiška informacija pagrįstą pirminę pastato plano struktūrą, nes tyrimų duomenys rodė, kad pirmo aukšto patalpos tarpusavyje nesijungė, į jas buvo patenkama tik iš lauko[408].

Dar vienas Trakų salos pilies paveldotvarkos neigiamas aspektas – dėmesio archeologinių radinių ir sluoksnių tyrimams ir išsaugojimui stoka. Pasitaikė, kai rasti pastatų sienų, architektūros detalių fragmentai buvo ne tik netyrinėjami, bet dar ir sunaikinami[409]. Dažnai be archeologinės priežiūros vykdytų geologinių tyrimų ir įvairių su komunikacijų tiesimu susijusių žemės kasimo darbų metu negrąžinamai suardyti kultūriniai sluoksniai[410]. Visus minėtus naikinimo atvejus galima priskirti sąlyginei *statymo griaunant*[411] kategorijai. Iš šio konteksto išsiskiria situacija, kai autentiški XV a. dailės paveldo fragmentai, išlikę rezidencinių rūmų rytinio korpuso reprezentacinėje salėje, trečio aukšto patalpoje ir donžono penktame aukšte, neskiriant finansavimo jiems tvarkyti, ilgus metus nyko palikti likimo valiai. Šis pavyzdys priskirtinas kitai – *naikinimo nieko nedarant* – kategorijai[412]. Tačiau abiejų paveldo naikinimo / nykimo būdų rezultatas vienodas – autentiškos medžiagos praradimas.

Apmaudu, kad griovimo veikla vyko ne tik pirmaisiais rekonstrukcijos darbų metais, kai tokį elgesį dar būtų buvę galima pateisinti žinių, patirties stoka, o visus keturis sovietmečio dešimtmečius. Architektas-restauratorius S. Mikulionis ilgai kovojo su šiuo neigiamu reiškiniu, rašydavo raportus Paminklų konservavimo instituto vadovybei, išdėstydavo griežtą savo poziciją

407 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1854. *Ataskaita už restauravimo darbus Trakų salos pilyje 1981 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1982, p. 6.

408 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 19.

409 Buvo sunaikinti neištyrinėti vakarinių kazematų architektūrinių detalių autentiški fragmentai. – KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo-restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* T. 1. S. Mikulionis. 1989, p. 83.

410 Ibid., p. 80; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 862. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1973 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1973–1976, p. 16, 33, 80; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 33, 44.

411 Tai yra aktyvi paveldo naikinimo veikla, kai objekte atliekant paveldotvarkos darbus autentiška medžiaga specialiai ar neapdairiai ardoma, dažniausiai kaip paveldotvarkos procesą apsunkinantis veiksnys.

412 Tai yra pasyvi paveldo naikinimo veikla, kai dažniausiai specialiai neprižiūrimas objektas nyksta savaime.

įvairiuose posėdžiuose, informuodavo Muziejų ir kultūros paminklų valdybą[413], tačiau nepaisant visų pastangų situacija nesikeitė, nes nė viena minėta institucija nesiėmė jokių priemonių, kaip pagerinti padėtį. Tuometėje mokslinėje spaudoje buvo teigiama, kad „vertingiausia kiekviename architektūros paminkle yra istorinės autentiškos statybinės medžiagos, konstrukcijos ir formos. Todėl svarbiausias šiuolaikinės paminklų apsaugos principas – maksimalus autentiškumo išsaugojimas"[414]. Vis dėlto akivaizdu, kad Trakų salos pilies rekonstravimo praktikai šie svarbūs teiginiai neturėjo didelio poveikio. Sovietmečiu autentiškos medžiagos svarbos nesuvokė ne tik objektą tvarkę darbininkai, bet ir paveldosaugos institucijų valdininkai. Koncepto *autentiškumas* dvejopas interpretavimas rodo tipišką sovietmečiu paplitusį teorijos ir realybės neatitikimą. Tenka apgailestauti, kad autentiškos medžiagos nesaugojimas būdingas ne tik Trakų salos pilies, bet ir daugelio kitų Lietuvos objektų sovietmečio paveldotvarkai. Pavyzdžiui, Kauno rotušės didesnėje pirmo aukšto dalyje, atkuriant XVI a. išplanavimą, visiškai sunaikintos septynios iš dvylikos XVIII a. patalpų, išardytos to laikotarpio kapitalinės sienos, pašalinta pastato XVIII a. pabaigos substancija, o autentišką informaciją pakeitė XVI a. imitacija[415]. Per mažai dėmesio pirminės medžiagos konservavimui buvo skirta restauruojant namą Kaune, Rotušės a. nr. 29: išlikusius renesansinius tapytus frizo piešinių fragmentus uždengė nauji, kažkodėl sgrafito technika atlikti piešiniai[416] (žr. 68 il.). Ne tokie reikšmingi autentiškų detalių praradimai užfiksuoti ir name Vilniuje, Universiteto g. nr. 3. Gatvės fasado šiauriniame kampe sunaikinti barokiniai rūsio langeliai, kuriuos pakeitė iš fragmentų atkurti gotikiniai[417] (žr. 115 il.). Kompoziciškai nelabai svarbios,

413 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 862. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1973 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1973–1976, p. 33; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo, projektavimo ir gamybos darbus 1974 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976, p. 19; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo, restauravimo darbus 1975 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976, p. 51; KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3863. *Ataskaita už tyrimo, projektavimo restauravimo darbus Trakų salos pilyje 1989 m.* S. Mikulionis. Vilnius, 1989, p. 7.

414 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu". In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 6–7.

415 VAA. F. 5, b. 2254. *Kauno Rotušės konservavimo-restauravimo ir pritaikymo darbų aprašymas ir pagrindimas.* Ž. Simanavičius. 1980, p. 27.

416 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 443. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamas namas Rotušės a. 29. Ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1970, p. 45.

417 VAA. F. 5, b. 2830. *Vilnius, Universiteto g. 3, 5 ir B. Sruogos 10. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita 1976–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1981, p. 72.

tačiau autentiškos barokinės angos ardytos net nežinant, kad po jais slepiasi gotikos laikotarpio analogiškų detalių žymės.

Gana paplitusį originalių detalių ardymą lemdavo beveik visų paveldotvarkos grandžių atstovai. Dažnai autentišką medžiagą savavališkai naikindavo architektūros paveldo objektus tvarkantys darbininkai-restauratoriai. Taip namo Aušros Vartų g. nr. 6 kiemo korpuso laiptinėje darbams vadovaujančio brigadininko iniciatyva buvo išgriauti autentiški laiptinę dengę skliautai. Dėl tokio elgesio pasiteisinta tradiciškai – skliautai buvo „labai silpni, todėl juos geriau permūryti“[418]. To paties namo gatvės korpuso kiemo pietiniame fasade buvo nukapotas šioje pastato dalyje išlikęs sgrafito fragmentas. Kaip teigia architektas-restauratorius E. Purlys, darbų vadovas apie sgrafito buvimą žinojo, tačiau neinformavo darbininkų[419]. Lietuvos architektūros istorijai tai gana didelis praradimas, nes renesansą menančio originalaus sgrafito išlikę labai maži fragmentai.

Akivaizdu, kad toks elgesys su architektūros paveldu prieštarauja Venecijos chartijos 9 straipsniui, raginančiam gerbti originalią medžiagą[420], kita vertus, šie pavyzdžiai patvirtina prielaidą, kad autentiškos informacijos svarba, jos išsaugojimas ir demonstravimas visuomenei sovietmečiu nebuvo deramai suprastas.

Nemažai pakeitimų ir autentiškos medžiagos naikinimo lemdavo nauja pastato paskirtis. Nors ir buvo stengiamasi, kad vertingas architektūros palikimas būtų prieinamas visuomenei, keičiant patalpų paskirtį ne visada pavykdavo visiškai išsaugoti autentišką mūrą ir plano struktūrą. Name, esančiame Kaune, Rotušės a. nr. 24, įrengiant kavinę, pirmiausia buvo atsižvelgta į technologinius, funkcinius ir sanitarinius reikalavimus: rytinėje XVI a. rūsio patalpos sienoje buvo iškirsta anga į gretimo namo (Rotušės a. nr. 23) rūsio patalpą, galinėje sienoje iškirsta anga į po kiemu statomą vandens perpumpavimo stotelę, įrengta nauja laiptinė, vedanti iš pirmo aukšto į rūsius[421]. Namų, esančių Rotušės a. nr. 2 ir nr. 3, XVI a. rūsius siekiant pritaikyti aludei, buvo

418 VAA. F. 5, b. 1997[a]. *Namas Vilniuje Gorkio g. 84. Restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita*. T. 1. E. Purlys. Vilnius, 1979, p. 22.

419 Ibid., p. 39.

420 „Venecijos chartija“. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

421 VAA. F. 5, b. 4139. *Kaunas Rotušės a. Nr. 24–25 Kavinė „Ugnė“. Tyrimo, projektavimo, restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita*. K. Bubnaitis. Kaunas, 1984, p. 16, 19.

iškirsta nauja anga, sujungusi abu pastatus[422]. Zabielų rūmuose įrengiant kavinę, buvo iškirsti dideli autentiško mūro plotai, pertverta įvažiavimo į kiemą patalpa (projekto autorius – V. Parčiauskas)[423]. Name, esančiame Rotušės a. nr. 26, dar prieš restauravimo darbus sužaloti vertingi XVI a. rūsiai: įrengiant juose slėptuvę, pristatyta pertvarų, iškapotas autentiškas XVI a. mūras, išvedžioti vamzdžiai, įrengti keturi sanitariniai mazgai, vakarinėje sienoje iškirsta anga, iškastas tunelis į gretimą posesiją[424].

Lietuvoje vykusį restauravimą galima vadinti *fasadizmu*, nes pastatuose, atliekant paveldotvarkos darbus, buvo paliekami tiktai fasadai. Iš restauruojamų pastatų buvo šalinamos XVIII–XIX a. perdangos, pertvaros, grindys, durys, langai, krosnys ir kitos su pasirinktu restauruoti laikotarpiu nesusijusios detalės. Tačiau toks elgesys, anot anglų mokslininko J. Earlo, demonstruoja pastato kaip visumos nesuvokimą, visų elementų vienodos dokumentinės reikšmės nepaisymą. Kai restauruojant paliekamas tik fasadas, „pastatas virsta savo paties suvenyru"[425].

Vertinant sovietmečio paveldotvarkos darbus iš šiandienių pozicijų, galima teigti, kad restauruojant pastatus buvo pažeidžiami medžiagų suderinamumo principai, nenaudotos tradicinės technologijos[426], tačiau toks elgesys atitiko tuo metu Lietuvoje galiojusius reikalavimus. Visų pastatų plytų rišimo skiediniui ir renesanso namų fasadams tinkuoti buvo naudotas cementas. Ši drėgmę traukianti medžiaga visiškai netinkama seniesiems mūro sluoksniams dengti[427]. Cemento pagrindu pagamintas tinkas greitina kelių šimtų metų senumo plytų dūlėjimą, be to, ateityje bus beveik neįmanoma nuvalyti šio tinko nepažeidžiant autentiško mūro[428]. Reikia paminėti, kad tinkuojant

422 VAA. F. 2, b. 227–2. *Aludės, valgyklos ir kavinės Kaune, Rotušės a. 2–3. Projektinė užduotis. Architektūrinė statybinė dalis.* Ž. Simanavičius. Vilnius, p. 19–20.

423 KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 425. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamo namo Kaune rotušės a. 10 ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1973, p. 30, 37.

424 VAA. F. 2, b. 432–10. *Pastato Rotušės a. 26 restauracija ir pritaikymas. Architektūriniai tyrimai.* L. Perevičienė. Kaunas, 1983, p. 10.

425 Earl, John. *Conservation Philosophy.* Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 83.

426 Plačiau apie medžiagų suderinamumo principus ir tradicines technologijas žr. leidinyje: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 68, 76.

427 Earl, John. *Building Conservation Philosophy.* Shaftesbury: Donhead, 2003, p. 36–37.

428 Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 68.

pastatą, esantį Kaune, Rotušės a. nr. 28, nebuvo naudojama ir sena renesansui būdinga tinko drėbimo technologija, dėl kurios fasadas įgyja grublėtą faktūrą. Restauruotose pastatuose, išskyrus namą Rotušės a. nr. 29, sudėtos priešgaisrinės apsaugos normas atitinkančios gelžbetoninės perdangos pažeidžia konstrukcijų autentiškumo tąsos principus. Norint sušvelninti padėtį, gelžbetoninės sijos buvo aptaisomos medinėmis lentelėmis ir taip sukuriama butaforinė medinė sijinė konstrukcija. Name Rotušės a. nr. 2 iš betono atstatyti krištoliniai skliautai atkuria tik formą, bet nedemonstruoja sudėtingos šio tipo skliautų mūrijimo technikos[429].

Dažnai paveldotvarkos projekto autoriai būdavo bejėgiai prieš darbininkų, o kartais ir valdininkų sprendimus, lemiančius autentiškos medžiagos pražūtį. Tačiau tenka konstatuoti, kad neadekvatus originalios pastatų medžiagos traktavimas pasitaikydavo ir tarp architektų restauratorių. Savitas požiūris į šią problemą atsiskleidžia architekto-restauratoriaus K. Špiko parengtos namo Kaune, Rotušės a. nr. 1, paveldotvarkos darbų ataskaitos fragmente: „Restauruojant [rūsio] ketvirtojoje salėje sieną atsilaisvino riedulys ir iškrito. Tokį akmenį įstatyti į vietą nebuvo prasmės, nes būtų reikėję praardyti pamato dalį, įdėti betono skiedinio (**pakviesti senovės lietuvius,** kad padėtų įkelti akmenį)**[430]** ir paskandinti jame akmenį. Tai atimtų laiko. Be to, esmėje, tokiuose darbuose ne restauravimo darbų raidė vaidina vaidmenį, nes vis tiek prie restauravimo darbų naudojame šiuolaikines medžiagas, tik prisilaikome formos“.[431]

Šiuo konkrečiu aprašytu atveju priimtas sprendimas galbūt buvo teisingas, tačiau pačiame tekste autorius gana atvirai demonstruoja sarkastišką nuomonę dėl autentiškos medžiagos ir juo labiau atlikimo būdo ir kaip bene vienintelę paveldotvarkos siekiamybę išskiria buvusio pavidalo atkūrimą.

Paveldotvarkos veiklos pirmame dešimtmetyje pasitaikydavo atvejų, kai prieš pradedant darbus senamiesčio pastatuose nebuvo įvertintas jų potencialas. Taip 1959–1961 m. buvo remontuojami namai Kaune, Rotušės a. nr. 4, 5, 6 (žr. 94 il.), kurių gyvavimo pradžia datuojama XVI a. Prieš pradedant darbus nebuvo atlikti architektūriniai tyrimai, nenustatyta sena namų kilmė.

429 VAA. F. 5, b. 227–2. *Aludės, valgyklos ir kavinės Kaune, Rotušės a. 2–3. Projektinė užduotis. Architektūrinė statybinė dalis.* Ž. Simanavičius. Kaunas, p. 19–20.

430 Paryškinta darbo autorės.

431 VAA. F. 5, b. 3632. *Kauno senamiesčio 12 kvartalo gyvenamųjų namų komplekso Kaune, Rotušės a. nr. 1, konservavimo-restauravimo-pritaikymo darbų ataskaita pirmas etapas.* K. Špikas. Kaunas, 1982, p. 10.

Su objektais elgtasi kaip su įprastais pastatais, todėl buvo negrąžinamai sunaikinta daug vertingų elementų[432]. Kad pastatuose iki remonto darbų būta vertingos autentiškos medžiagos, patvirtinto ir 1975 metais pirmuose aukštuose, prieš pritaikant juos parduotuvėms, vykę apžvalginiai architektūriniai tyrimai. Jų metu buvo užfiksuoti atskiri sužalotų architektūrinių detalių likučiai ir apsaugoti nuo tolesnio sunaikinimo[433]. Atlikus architektūrinius tyrimus, XX a. aštuntame dešimtmetyje buvo atidengta ir restauruota dalis namo nr. 4 vakarinio fasado pirmo aukšto gotikinės kompozicijos. Namo nr. 5 vakariniame fasade atidengtas gotikinis angokraštis. Reikia pasakyti, kad tokią veiklą, kai senamiesčių pastatai remontuojami be architektūrinių tyrimų, jau XX a. septinto dešimtmečio pradžioje neigiamai savo straipsnyje „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“ įvertino J. Glemža[434].

Kaip savitą, daugiausia naikinimų patyrusią architektūros paveldo grupę reikia išskirti sakralinius pastatus. Šis sovietinės ideologijos nulemtas neigiamas reiškinys reikalauja atskiro išsamaus tyrimo, tačiau norint geriau atskleisti architektūros paveldo padėtį sovietmečiu pravartu nors trumpai apžvelgti tuometę situaciją. Pirmaisiais okupacijos dešimtmečiais daugelis bažnyčių buvo uždaryta, panaikinus sakralinę paskirtį, išardyta vidaus įranga, o pastatuose dažniausiai buvo įrengiami vaistų, knygų ar kitų prekių sandėliai. Bažnyčios nebuvo remontuojamos, per kiaurus stogus krituliai naikino freskas. Tokią būseną atskleidžia Kauno Švč. Trejybės bažnyčios pavyzdys. 1963 m. uždarius bažnyčią, per suirusią stogo dangą nuolatos besisunkiantys krituliai sužalojo jos įrangą ir suardė didelę dalį interjero puošybos. Tačiau šio sakralinio objekto likimas tuomečiame kontekste yra išskirtinis, nes 1978 m. bažnyčia ir Bernardinių vienuolyno centriniai rūmai buvo atiduoti Kauno kunigų seminarijai[435]. Tada čia buvo pradėti tvarkymo darbai. Dėl lėšų stokos skliautai liko netyrinėti. Jie nudažyti, o labiausiai sužalotose vietose panaudota tinko pertrynimas. Architektės B. Kugevičienės

432 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 5.

433 VAA. F. 2, b. 383–1, l. 5.

434 Glemža, Jonas. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 5.

435 Levandauskas, Vytautas. „Švenčiausios Trejybės bažnyčia ir bernardinių vienuolynas“. In: *Kauno architektūra*. Sud. A. Jankevičienė. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 270.

teigimu, tokiu būdu nebuvo pakenkta seniems sluoksniams[436]. Bažnyčios viduje buvo suremontuotas pažeistas sienų, skliautų, pilonų mūras bei tinkas, paklotas ąžuolo parketas[437]. Pakeista zakristijos stogo konstrukcija, nes ankstesnioji nebuvo pritaikyta prie išlikusio rytinio frontono.

Sovietmečiu buvo stipriai sužalota ir kita Kauno rotušės aikštėje įsikūrusi Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčia, vertingas vėlyvojo baroko architektūros kūrinys. 1949–1962 m. desakralizuotas pastatas buvo visai neprižiūrimas. Dėl to labai nukentėjo interjeras, sunyko daug detalių. 1962 m. bažnyčioje įrengta sporto salė. Šoninis altorius išvežtas į muziejų, o centrinis altorius atskirtas tinkline pertvara[438]. Centrinėje navoje įrengta krepšinio aikštelė, šoninėse navose pastatytas įvairus sportinis inventorius. Priebažnytyje įrengti persirengimo kambariai ir dušai[439]. Vargonų chore vykdavo dziudo treniruotės, o pastogėje – šaudymo pratybos. Bažnyčios pritaikymas sporto salei yra visiškai nesuderinamas su sakraline jos paskirtimi, taip ir toliau buvo demonstruojama visiška nepagarba ne tik sakraliniam objektui, bet ir kultūros paveldo vertybei. Kita vertus, toks panaudojimas pristabdė fizinį pastato nykimo procesą. Visiškai nenaudojama bažnyčia būtų buvusi pasmerkta irti[440].

Tačiau Kauno Šv. Gertrūdos, Šv. Jurgio, Vilniaus Šv. Stepono, Šv. Pilypo ir Jokūbo ir kai kurios kitos Lietuvos bažnyčios buvo paverstos sandėliais. Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje įrengtas LTSR ateizmo muziejus[441]. Tokių desakralizuotų bažnyčių sovietmečiu buvo daug. Skirtingas panaudos parinkimas lėmė nevienodą jų fizinės apsaugos būklę. Kad ir kaip paradoksaliai atrodo, tačiau sakraline prasme visiškai išniekinta Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia turėjo geresnę fizinę priežiūrą už tuos sakralinius pastatus, kurie buvo nenaudojami arba paversti sandėliais.

436 VAA. F. 5, b. 3418. *XVII a. architektūros paminklo Švč. Trejybės bažnyčios, ūkio pastatų ir teritorijos, priklausančios Kauno Tarpdiecezinei kunigų seminarijai, tyrimų-restauracijos autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* B. Kugevičienė. Kaunas, 1984, p. 15.

437 Ibid., p. 19.

438 VAA. F. 2, b 156–1. *Architektūros paminklo buvusios Jėzuitų bažnyčios pritaikymo spec. technikos mokyklos sporto salei darbo brėžiniai.* B. Kugevičienė. Kaunas, 1962, p. 3.

439 Ibid., p. 4.

440 1990 m. ansamblį grąžinus jėzuitams, bažnyčia buvo restauruota, o 1992 m. naujai pašventinta.

441 Rupeikienė, Marija. *M. Gorkio gatvė Vilniuj*e. Vilnius: Mintis, 1984, p. 89.

Sovietmečio kontekste išskirtinė yra Šv. Jonų bažnyčia, priklausanti Vilniaus universiteto architektūriniam ansambliui. Šis pastatas neišvengė desakralizacijos, tačiau jame buvo atlikti architektūriniai tyrimai ir tvarkymo darbai. Restauruota nemažai taikomosios dailės kūrinių, vietomis atidengtos freskos. Restauruoti vargonai, trūkstamas dalis pakeičiant butaforinėmis. Taip pat padarytos ankstyvojo gotikos laikotarpio detalių atodangos[442]. Reikia konstatuoti, kad, kiek leido to meto sąlygos, su bažnyčios sakraliniu paveldu, pritaikant pastatą Vilniaus universiteto koncertų salei ir mokslo muziejui, elgtasi pagarbiai. Šį sakralinį objektą nuo nykimo proceso išgelbėjo jo priklausymas universiteto ansambliui, kurio pastatai, rengiantis 400 metų jubiliejaus šventei, vykusiai 1979 m., XX a. septintaje–aštuntame dešimtmetyje buvo tvarkomi.

Taigi sovietinei ideologija aktyviai kovojant su bet kokios religinės minties sklaida, bažnyčios tapo tos kovos tiesioginėmis įkaitėmis. Sovietmečio literatūroje, skirtoje pastatų analizei, nebuvo nurodoma drastiškai pakeista sakralinių objektų paskirtis. Tokią situaciją greičiausiai lėmė sovietinių institucijų inspiruotas realios situacijos nutylėjimas, siekiant neviešinti bažnyčių niekinimo faktų. Kaip jau minėta, sudėtinga sakralinių objektų padėtis sovietmečiu reikalauja atskiro išsamaus tyrimo, kad būtų galima nustatyti padarytą žalą ir ją atskleisti ateities kartoms.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad sovietmečiu architektūros paveldotvarka patyrė daug sudėtingų metamorfozių. Atlikus tyrimą atsivėrė platus architektūros paveldotvarkos spektras – nuo besąlygiško noro atkurti kuo senesnį sluoksnį iki sąmoningo autentiškos medžiagos naikinimo, inspiruoto netinkamo, su tarptautinėmis nuostatomis prasilenkiančio specialistų elgesio arba nulemto ideologinės kovos. Per visus architektūros paveldo tvarkymo dešimtmečius Lietuvoje koncentruotasi į kuo senesnių sluoksnių atkūrimą, nebranginant kitų laikotarpių autentiškos medžiagos; trūkstant duomenų, vadovautasi įvairaus pobūdžio interpretacijomis; išskirtinai vertinti tik seniausiųjų gotikos ir renesanso laikotarpių sluoksniai. Į klausimą, kodėl taip elgtasi, mėginsime atsakyti kitame skyriuje.

442 VAA. F. 2, b. 118–34. *Buvusios Šv. Jono bažnyčios pritaikymas universiteto muziejui ir koncertų salei. Aiškinamasis raštas*. R. Jaloveckas. Vilnius.

3.
PAVELDOTVARKOS DARBŲ PADARINIAI. IŠMOKTOS IR NEIŠMOKTOS PAMOKOS

Reikia priminti, kad architektūros paveldotvarkos darbų vėlavimas daugiau nei šimtą metų Lietuvoje buvo nulemtas aktyvios carinės lietuvių nutautinimo politikos įgyvendinimo XIX a., subjektyvaus, į propagandinę naudą sutelkto tarpukario politikų elgesio ir ideologinės kovos, orientuotos į kultūros palikimo naikinimą, sklaidos ankstyvuoju sovietmečiu. Toks vėlyvas paveldotvarkos procesų taikymas praktikoje, kai Europa jau buvo atskleidusi ydingus „stilistinio“ restauravimo padarinius, galėjo turėti teigiamų pasekmių. Teoriškai buvo galima pasimokyti iš svetimų klaidų ir rekonstruojant bei restauruojant senuosius pastatus neperžengti už mokslinės informacijos tyrimų ribos esantį prielaidų lauką. Tačiau atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvoje lygia greta netgi tame pačiame objekte buvo taikomi ir romantizmo epochai būdingi anachronizmai, ir mokslinės bei estetinės restauravimo teorijų nuostatos. Pasitelkus rekonstrukcijos ir restauravimo metodus bei taikant įvairius jų įgyvendinimo būdus buvo gaunami skirtingi rezultatai.

Sovietmečiu Lietuva buvo izoliuota nuo pasaulio ir turėjo iš naujo ieškoti savų rekonstravimo ir restauravimo būdų. Susiklosčiusi padėtis buvo panaši į daugelyje Europos valstybių (Prancūzijoje, Vokietijoje, Anglijoje, Italijoje) XIX a. pirmoje pusėje buvusią padėtį. Ir nors 1964 m. priimta Venecijos chartija jau 1966 m. buvo išversta į rusų kalbą[443], šis mokslinės paveldotvarkos pamatinis dokumentas netapo pagrindiniu atspirties tašku Lietuvos paveldotvarkai nei teoriniu, nei praktiniu lygmeniu. Kaip minėta, Venecijos chartijoje palyginti griežtai apibrėžti galimi ir negalimi veiksmai, o pagrindiniu kriterijumi, leidžiančiu atlikti paveldotvarkos darbus, laikomas pakankamas informacijos kiekis. Tačiau atliktas tyrimas leidžia teigti, kad beveik visiems pastatams, kuriuose buvo atlikti restauravimo ar rekonstravimo darbai, būdingas didesnis ar mažesnis autentiškų duomenų stygius. Taigi čia buvo

443 *Architektūra SSSR*, 1964, Nr. 12, str. 60–61.

susidurta su dilema: ar reikia kuo daugiau restauruoti / rekonstruoti įvairiai interpretuojant trūkstamas detales (kaip buvo daryta XIX a. Europoje), ar palikti pastatus, jų atskiras detales nevisiškai restauruotus / rekonstruotus ir atkurti tiek, kiek leido moksliniai duomenys. Pastarasis būdas būtų atitikęs tarptautines paveldotvarkos nuostatas ir stebėtojas būtų galėjęs suvokti, kad matomos dalys atkartoja originalą. Tačiau dažniau būdavo pasirenkamas pirmasis *atkurti kuo daugiau* variantas. Kyla klausimas: kaip reikėtų vertinti šios išankstinės nuostatos (*atkurti kuo daugiau*) inspiruotą paveldotvarką.

Sovietmečio paveldotvarkos šiuolaikiniai teoriniai ir praktiniai diskursai

Rekonstrukcija. Teigiami ir neigiami aspektai

Vadovaujantis esminiais paveldotvarkos kriterijais, sovietmečiu dominavęs beatodairiškas siekimas atkurti kuo senesnį pastato laikotarpį, nesugrąžinamai griaunant kitų periodų ženklus, yra vertinamas vienareikšmiškai neigiamai. Tačiau ryškus Lietuvos atsilikimas nuo Vakarų Europos valstybių architektūros paveldotvarkos srityje lėmė paradoksalią situaciją. Per visą XIX a. Prancūzijoje, Italijoje, Vokietijoje, net ir Anglijoje, kurioje buvo gyvybinga konservavimo idėja, remiantis romantinėmis nuostatomis, buvo restauruota, perstatyta, pagražinta daugybė architektūros paveldo objektų. Tad, kaip jau minėta, XX a. antroje pusėje priimti tarptautiniai paveldotvarkos dokumentai ir mokslinė paveldotvarkos teorija buvo nukreipta į šalis, kurios nemažai savo istorinių pastatų buvo jau restauravusios. Tačiau šie dokumentai skyrė mažai dėmesio valstybėms, kuriose paveldotvarka XIX a. ir XX a. pradžioje dėl svetimšalių priespaudos, sunkios ekonominės situacijos ar kitų priežasčių neturėjo galimybių skleistis. Todėl galima daryti prielaidą, kad Lietuvos architektūros restauratoriai negalėjo visada remtis vien moksline paveldotvarkos teorija, skirta šalims, jau turinčioms nemažai rekonstruotų ir restauruotų objektų. Tačiau tokie nukrypimai nuo tuomečių tendencijų galėjo būti ne nuolatiniai, o išskirtiniai, pagrįstai motyvuoti reiškiniai. Kita vertus, Europoje XIX a. dėl romantizmo įtakos rekonstruoti ir restauruoti objektai iki

šių dienų tebėra pripažįstami vienais iš reikšmingiausių architektūros paminklų, romantizmo epochos priedus traktuojant kaip neatskiriamas visumos dalis[444]. Čia neatmestina prielaida, kad tokie gyvi restauravimo pavyzdžiai ir solidus jų statusas XX a. viduryje galėjo padaryti nemažą įtaką besiformuojančiai Lietuvos paveldotvarkai.

Toliau gilinantis į Lietuvos paveldotvarkos situaciją XX a. antros pusės kontekste, reikia pasakyti, kad mūsų atveju netiko Europoje nuo Antrojo pasaulinio karo nukentėjusių ir rekonstruojamų objektų pavyzdžiai. Dauguma valstybių architektūros paveldo objektus pradėjo inventorizuoti jau XIX a., tad nusprendus atstatyti sugriautus pastatus dažnai turėta vertingos mokslinės informacijos.

Atsižvelgiant į išvardytus veiksnius, galima daryti prielaidą, kad, net ir turėdami galimybę pasinaudoti kitų valstybių sukaupta patirtimi, Lietuvos restauratoriai tam tikrais atvejais būtų ieškoję nuo tarptautinių paveldotvarkos principų nukrypstančių sprendimų, nes tokie objektai kaip Trakų, Biržų pilys, žadinę tautinio identiteto ir romantinius jausmus, lėmė savitus sprendimus. Be to, Lietuvoje nėra tokio gausaus gyvenamosios mūrinės architektūros palikimo kaip kitose Vakarų Europos valstybėse, todėl ir šie pastatai, išskirtiniai Lietuvos architektūros istorijos objektai, vertinti per daug romantizuotai. Tačiau visos šios priežastys negali pateisinti Lietuvoje paplitusio stilistinio restauravimo.

Taigi komplikuota įvairialypė sovietmečio paveldotvarkos situacija reikalauja nevienareikšmiško vertinimo.

Pirmiausia reikia akcentuoti, kad pasitelkti mokslinės paveldotvarkos įrankiai padėjo nustatyti, kiek trūkstamų dalių atkūrimo būdai atliepia esmines paveldotvarkos nuostatas ir kiek atkurti elementai yra artimi buvusiam originalui. Radus atsakymus į svarbiausius klausimus, sovietmečio paveldotvarką reikėtų įvertinti šiuolaikinės teorijos[445] požiūriu, o tai padėtų atskleisti naujus dar neįvardytus rezultatus. Iš karto reikia pastebėti, kad ne visi šiandieniai

444 Paryžiaus Dievo Motinos katedra, Šventoji koplyčia Paryžiuje, Sen Deni prie Paryžiaus, Solsberio, Daramo katedros ir kiti architektūros paveldo objektai.

445 Spartūs demokratijos procesai, tarpdalykinių mokslų raida XX a. devintame–dešimtame dešimtmečiais paskatino kokybiškai naujos kultūros paveldo sampratos formavimąsi. Klasikinei paveldotvarkai būdingas uždarumas, nedidelės specialistų grupės nuomonės dominavimas nebeatitiko besikeičiančios visuomenės lūkesčių. Į paveldotvarką palengva įsitraukė vadybos, ekonomikos, turizmo sričių darbuotojai ir paveldo išsaugojimu suinteresuotų visuomenės grupių atstovai.

įrankiai gali būti pritaikomi praeities darbų analizei. Iš dalies galima vadovautis šiuolaikinės paveldotvarkos propaguojama aktyvia komunikacija tarp kultūros paveldo objekto ir subjektų, kuri telkiasi į objekte glūdinčių verčių ir reikšmių išskleidimą. Toks naujas antropologinis požiūris padeda atskleisti kur kas platesnę kultūros paveldo sampratą. Šiuolaikinei teorijai atitrūkus nuo klasikinio normatyvinio vertinimo, apimančio tik istorines ir menines objektų savybes, kultūros paveldas suvokiamas kaip įvairių funkcijų, vertės, reikšmės turėtojas, daugialypės, o ne vien elitinės kultūros atstovas[446]. Reikia priminti, kad konceptai *vertė* ir *reikšmė* paveldotvarkoje vartojami nuo XIX a. pabaigos, tik šie subjektyvūs veiksniai neturėjo didelės įtakos objektyvumu paremtam klasikiniam laikotarpiui.

Šiandien vertė ir reikšmė suvokiamos kaip tarpusavyje artimai susiję kriterijai, tarp kurių nėra ryškios takoskyros. Mokslininkai išskiria pagrindines verčių grupes, kurios gali padėti lengviau perskaityti objektuose slypinčią informaciją. Nors vertės ir reikšmės apibūdinimuose aptinkama įvairių variacijų, jau minėti paveldotvarkos specialistai B. M. Feildenas ir J. Jokilehtas, įvardydami kompleksines *kultūrines, ekonomines, socialines ir politines* verčių grupes[447], nurodė esmines kryptis. Tą patį galima pasakyti ir apie S. M. Viñas išskirtas *aukštosios kultūros, grupės indentifikacijos, ideologines ir sentimentalias* reikšmes[448], kurios iš esmės yra artimos minėtoms verčių grupėms. Vertė ir reikšmė nėra universalios kategorijos. Vienos žmonių grupės gali perskaityti įvairiausią objekte glūdinčią informaciją, o kitos neįžvelgs nieko. Todėl paveldotvarkos veikla turi būti vykdoma dėl tų, kuriems objektas yra svarbus ir reikšmingas.

Tačiau šiuolaikinė paveldotvarka yra nukreipta ne į praeities procesų analizę, kas yra mums šiuo atveju aktualu, o į ateities darbus. Vadovaudamasi suinteresuotos visuomenės dalies lūkesčiais ir prioritetais šiandien paveldotvarka sprendžia svarbiausius klausimus – kam ir kodėl reikalingas įsikišimas į kultūros paveldo objektą. Tik atsakius į šiuos klausimus, pradedama ieškoti

446 Mason, Randall. „Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices“. In: *Assessing the Values of Cultural Heritage.* Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2001, p. 7. Prieiga per internetą: http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf[žiūrėta 2006 m. balandžio 15 d.].

447 Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998, p. 20–23.

448 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation.* Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 51.

tinkamų techninių sprendimų[449]. Taigi praeities darbus vertinant pro šiuolaikinės teorijos prizmę, svarbiausiu dalyku tampa rekonstrukcijos ir restauravimo darbus patyrusių objektų glūdinčių verčių išskleidimas.

Toliau remiantis verčių ir reikšmių prioritetais, tampa akivaizdu, kad svarbiausias veiksnys, iš dalies pateisinantis Trakų salos pilies atstatymą, yra lietuvių tautos identiteto stiprinimas. Ši pilis buvo gyva Lietuvos valstybės klestėjimo liudininkė, joje rezidavo ar lankėsi daug Lietuvos istorijai nusipelnusių asmenybių. Praeityje vieno svarbiausių LDK pastatų komplekso griuvėsiuose slypėjo ypač didelė istorinė, meninė-techninė vertė. Dėl šių priežasčių sovietinės okupacijos priespaudą kenčiančiai lietuvių tautai Trakų salos pilies atkūrimas buvo labai svarbi savojo identiteto išsaugojimo prielaida. Todėl atsižvelgiant į šį svarbų aspektą galima teigti, kad pasirinkta rekonstrukcijos metodika buvo teisinga, kritikuotinas tik jos realizavimo procesas.

Vertinant Biržų pilies rezidencinių rūmų atstatymą, reikia pasakyti, kad jai atkurti turėta nemažai informacijos. Ir nors rekonstruojant šį objektą neišvengta rėmimosi numanymais, prieštaraujančiais tarptautinės paveldotvarkos nuostatams, vis dėlto, atsižvelgiant į to laikotarpio sąlygas, galima teigti, kad pasirinkta paveldotvarkos metodika taip pat buvo teisinga, padėjusi išgelbėti objektą nuo visiško suirimo.

Toliau ieškant pozityvių rekonstrukcijos aspektų, reikia išskirti kultūrines vertes, kurias įgijo rekonstruoti objektai. Teigiamu reikia laikyti faktą, kad atstatytuose Trakų salos pilyje ir Biržų rezidenciniuose rūmuose ryškesnės tapo buvusios jų vertės, taip pat išsiskleidė naujos, griuvėsių pavidalu neturėtos vertės. Pirmiausia reikia pabrėžti, kad atstačius Trakų salos pilį sustiprėjo jos identiteto (*tapatumo*) vertė[450], aprėpianti plataus spektro emocinius ryšius, siejančius visuomenę su kultūros paveldo objektais. Iš griuvėsių kylantys Trakų salos pastatai okupuotai lietuvių tautai įkvėpė pasididžiavimo praeitimi jausmą, sustiprino tikėjimą ateitimi, tapo vienu iš svarbiausių buvusios nepriklausomos valstybės simbolių. Biržų pilies rezidencinių rūmų atstatymas identiteto vertės aspektu pirmiausia reikšmingas šiaurės Lietuvos regiono

449 Ibid., p. 70–71.

450 Siekiant išsaugoti kultūros paveldo objektus, labai svarbi tampa identiteto vertė, kurios pagrindas glūdi emociniuose visuomenės ryšiuose su tam tikrais objektais. Ji apima tradiciją, memorialumą, objekto amžių (senumą), tęstinumą, legendiškumą, dvasinius ir religinius jausmus, susižavėjimą, sentimentus ir t. t. Plačiau apie identiteto vertę žr. Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 20.

gyventojams. Žinant, kad Trakų salos ir Biržų pilyse buvo priimami visai LDK, dažnai ir kitoms Europos valstybėms svarbūs politiniai sprendimai, galima teigti, kad rekonstravus šiuos architektūros objektus, iki tol dvasinėje plotmėje saugoti didingos praeities atsiminimai įgijo fizinę raišką ir taip prisidėjo prie istorinių žinių sklaidos. Taigi paveldotvarkos darbai sustiprino ir padarė lengviau perskaitomą šių architektūros paveldo objektų *istorinę vertę*. Šiuos pastatus taip pat galima traktuoti kaip architektūrinius-memorialinius paminklus, įprasminančius visų Lietuvai nusipelniusių tose pilyse gyvenusių kunigaikščių ir didikų atminimą.

Svarbu išskirti, kad visuomenei suprantamesnė tapo atstatytų architektūros paveldo objektų *meninė-techninė vertė*[451]. Tai ypač išryškėja kalbant apie Trakų salos pilį, kur iš griuvėsių prikėlus pastatus buvo atkurtas visas rezidencinis-gynybinis pastatų kompleksas, geriau nei griuvėsiai leidžiantis lankytojui pažinti viduramžiais gyvavusias gynybines ir estetines nuostatas. Rekonstruota Biržų rezidencinė pilis atskleidė Lietuvoje negausiai išlikusios renesanso architektūros savitumus. Šios vertės išryškinimas implikavo ir *švietimo vertės*[452] padidėjimą. Kaip jau minėta, Trakų ir Biržų pilyse žiūrovai randa daug įvairios kultūrinės informacijos. Šiems objektams tapus nuolatiniais visuomenės traukos centrais, atsiskleidė *socialinių ryšių vertė*[453], įgyjanti vis svarbesnį vaidmenį šiuolaikiniame komunikacijos priemonių, skatinančių neakivaizdinį bendravimą, pasaulyje. Svarbu paminėti, kad atstatyta Trakų salos pilis ir Biržų rūmai tapo vertingais nekilnojamojo turto ištekliais – įgijo *ekonominę vertę*[454]. Svarbu ir tai, kad Trakų salos pilies muziejaus veikla, įvairūs teritorijoje organizuojami renginiai pritraukia nemažai lėšų[455].

Ieškant XX a. antroje pusėje įgyvendintų atstatymo pavyzdžių, reikia paminėti, kad septinto dešimtmečio pradžioje Kanadoje Kvebeko mieste Plase

451 Plačiau apie meninę-techninę vertę žr. ibid., p. 21.

452 Plačiau apie švietimo vertę žr. ibid., p. 22.

453 Plačiau apie socialinių ryšių vertę žr. str. Mason, Randall. „Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices“. In: *Assessing the Values of Cultural Heritage.* Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2001, p. 13. Prieiga per internetą: http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf [žiūrėta 2006 m. balandžio 15 d.].

454 Plačiau apie ekonominę vertę žr. ibid., p. 14.

455 Trakų istorijos muziejus 2008 m. iš bilietų surinko 3,41 mln. Lt, t. y. beveik triskart daugiau, nei gavo biudžetinių lėšų. Neviera, Valentinas. „Muziejuose mažėja lankytojų“. In: *Veidas,* 2009, rugpjūčio 3, Nr. 31, p. 51.

Rojalio (Place Royale) rajone buvo atkurtas 40 namų kvartalas. Viena šio kvartalo atkūrimo priežasčių buvo siekis atgaivinti prancūziškos bendruomenės nacionalinį identitetą. Svarbu ir tai, kad šiandien šis projektas vertinamas nevienareikšmiškai: vienas iš labiausiai kritikuojamų aspektų yra tai, kad atstatant kvartalą buvo skirta nepakankamai dėmesio atkuriamų objektų kuo didesniam priartinimui prie buvusių originalų[456]. Vadinasi, Lietuvoje vykę atstatymai to meto pasauliniame kontekste nebuvo visiškai išskirtiniai.

Tačiau dar kartą reikia akcentuoti atlikto tyrimo rezultatus. Atstatytuose Trakų salos pilies pastatuose didesnė dalis tūrių, medžiagos substancijos, architektūros kompozicijos, vidaus erdvių plano, interjero detalių yra ne autentiškos, ne restauruotos pagal išlikusius fragmentus, o sukurtos rekonstruojant. Biržų pilies rūmų atstatymas, pagrįstas daugiausia moksline informacija, tačiau ir čia neišvengta analogijų ir improvizacijos. Šiais atvejais rekonstravimo metodo taikymas sprendžiant visiškai sunykusių dalių ir elementų atkūrimo problemą implikavo paveldotvarkos nuostatoms prieštaraujančius veiksmus. Kaip jau minėta, nesant aiškios ikonografinės medžiagos ar nors menkų autentiškų likučių, architektai-restauratoriai rinkosi detalių atkūrimo būdus, kurie tarptautiniuose paveldotvarkos dokumentuose įvardyti kaip netinkami[457]. Griežtai neigiamai reikia vertinti minėtus autentiškos medžiagos naikinimo atvejus, nepakankamus objekto natūros tyrimus, nepagrįstai didelius atstatymo tempus. Žinant, kad rekonstruojant Trakų salos pilį reikėjo siekti objekto integralumo ir sukurti trūkstamas dalis, apie kurias neturėta jokios informacijos, galima pateisinti kai kuriuos naudotus būdus, tačiau ne visi atvejai yra toleruotini. Kaip visiškai netinkamą reikėtų įvardyti rėmimąsi analogais iš kitų objektų, juo labiau esančių ne Lietuvoje. Trakų salos pilies atveju galima teigiamai vertinti rėmimąsi skaičiavimais, to paties objekto detalių pakartojimą, kūrybines autoriaus interpretacijas. Tačiau reikia pabrėžti, kad tokie sprendimai yra galimi tik išimtiniais atvejais. Kita didelė problema, kurią implikavo trūkstamų dalių ar detalių sukūrimas, yra tai,

456 Bumblauskas, Alfredas. „Nelengvas paveldas“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo problemiškumas“. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požiūrio likimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 14. Plačiau apie Plase Rojalio kvartalą žr. internete: http://whc.unesco.org/en/list/300.

457 „Venecijos chartijos“ 9 str. nurodoma, kad procesas „turi sustoti toje vietoje, kur prasideda prielaidos“. Venecijos chartija. In: Feilden, Bernard M.; Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, p. 116.

kad stebėtojas neturi galimybių suvokti, kas yra išlikę autentiška, kas – atstatyta vadovaujantis patikimais duomenimis, o kas – sukurta siekiant objekto integralumo. Tokia informacijos diferenciacijos stoka daro neigiamą poveikį ir architektūros istorijos mokslui: atstatyti objektai pateikiami kaip integrali visuma, nenurodant sudedamųjų dalių autentiškumo laipsnio[458]. Todėl labai svarbu, kad visuomenė būtų išsamiai informuojama apie atstatytų objektų pagrįstumą, aiškiai įvardijama, kurios pastato dalys yra autentiškos, kurios – atkurtos pagal autentiškus likučius, kurios – naujai sukurtos.

Taigi atsižvelgiant į visas atstatytuose Trakų salos pilyje ir Biržų rezidenciniuose rūmuose padarytas klaidas ir į naujai atsiskleidusias vertes, šių objektų rekonstravimą, nepamirštant visų paveldotvarkos nuostatų neatitinkančių veiksmų, išimties tvarka ir tik iš dalies galima vertinti teigiamai. Labai svarbu pabrėžti, kad tokios rekonstrukcijos negali būti laikomos sektinu pavydžiu.

Tačiau tenka konstatuoti, kad realybėje romantizmo idėjomis grįsta atstatymo samprata gyvybinga ir praėjus dvidešimt metų po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. Atrodytų, kad Atgimimo laikotarpiu sustiprėjęs dėmesys kultūros paveldo vertybėms, atsiradusi galimybė laisvai naudotis pasaulinės paveldotvarkos teorijos ir praktikos žiniomis turėjo pakeisti ir paveldosaugos bei paveldotvarkos specialistų požiūrį į kultūros vertybes. Tačiau, kaip rodo praktika, didelių pokyčių šioje srityje neįvyko.

Tipišką situaciją, susiklosčiusią po 1990 m., iliustruoja Valdovų rūmų Vilniuje atstatymas, kuris aiškiai atliepia sovietmečiu susiformavusią rekonstrukcijos sampratą. Kaip žinoma, iš šių rūmų *in situ* buvo išlikę tik rūsiai ir pamatai. Tačiau netrukus po to, kai 1987 m. pradėti archeologiniai tyrimai, prasidėjo siūlymai visiškai atstatyti Valdovų rūmus. Per archeologinius tyrimus rasti architektūros detalių likučiai dar labiau sustiprino atstatymo šalininkų pozicijas. 1989 m. menotyrininkas Vladas Drėma teigė, kad valdovų rūmų atstatymas „yra grynai utopistinė svajonė“, tačiau šį teiginį grindė ne informacijos, o specialistų stoka[459]. Kaip teisingai pastebėjo istorikė R. Čepaitienė, V. Drėma neatmetė galimybės atstatyti Valdovų rūmus, bet nurodė priemones

458 Mikulionis, Stanislovas. „Trakų salos pilis“; Minkevičius; Jonas; Čerbulėnas Klemensas. „Biržų pilis“. In: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* / Ats. red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 103–108, 222–224.

459 Drėma, Vladas. „Ad fontes, cives!“ In: *Krantai*, 1989, Nr. 4, p. 33.

būtinas šiam tikslui pasiekti[460]. XX a. paskutiniame dešimtmetyje susiformavo dvi priešingos nuomonės: vieni pasisakė už atstatymą, kiti – prieš[461]. Šiame procese labai aktyviai dalyvavo ir pritariančiųjų grupei atstovavo vienas iš Lietuvos politinių lyderių Algirdas Brazauskas[462]. Politikų parama atstatymo šalininkams buvo labai reikšminga: 2000 m. spalio 6 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė specialų Valdovų rūmų atkūrimo įstatymą[463]. Netrukus, tų pačių metų spalio 23–24 d., regioninėje konferencijoje Rygoje buvo priimta Rygos chartija „Dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu"[464]. Reikia prisiminti, kad šioje chartijoje, atsižvelgiant į posovietinėje erdvėje esančių valstybių specifinę kultūros paveldo padėtį, į didelius kultūros paveldo objektų nuostolius, buvo apibrėžti išskirtiniai atvejai, kai objektą galima rekonstruoti, tačiau nurodyta, kad tam turi būti pakankamai mokslinių duomenų[465]. Taigi Lietuvoje nutarimas atstatyti Valdovų rūmus buvo priimtas anksčiau už Rygos chartiją. Galima daryti prielaidą, kad Rygos chartijos dokumento tekstas buvo žinomas iš anksto, tačiau bent formaliai buvo galima sprendimą dėl Valdovų rūmų atkūrimo priimti po tarptautinio dokumento patvirtinimo. Vis dėlto pagrindinė problema glūdi ne Valdovų rūmų atstatymo patvirtinimo datoje, o pačiame sprendime. Atsakymą į sudėtingą klausimą „Atstatyti ar ne?" suteikia visi XX a. priimti paveldotvarkos dokumentai, tarp

460 Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 355.

461 Steponavičienė, Daiva. „Valdovų rūmai. Vizija"; Urbanavičius, Vytautas. „Valdovų rūmų ateitis: užkasti ar atstatyti". In: *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 1 (8), p. 35; p. 26–29; Žemaitytė, Agnė. „Dėl Valdovų rūmų atstatymo yra entuziastingų šalininkų ir griežtų kritikų". In: *Respublika,* 1999 vasario 6, p. 22; Jučas, Mečislovas. „Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atstatymo"; Kitkauskas, Napoleonas. „Žemutinės pilies Valdovų rūmai: tyrimas, atkūrimo vizija ir prasmė". In: *Dienovidis*, 2001, sausis, p. 5; p. 15–19; ir kt.

462 Zubrys, Antanas. „Didysis Lietuvos statytojas". In: *Lietuvos rytas*, 2006, spalio 6.

463 Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas. Vilnius, 2000–10–17, Nr. VIII–2073. In: *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 92–2889, p. 88–89.

464 http://www.vsaa.lt/rygos_chart.htm.

465 Rygos chartijoje suformuluoti tokie kultūros paveldo objektų atstatymą apibrėžiantys teiginiai:

5. kultūros paveldo kopijavimas yra apskritai klaidingas praeities liudijimo vaizdavimas ir kiekvienas architektūros kūrinys turėtų atspindėti jo paties sukūrimo laiką, taigi dažnai architektūrinei situacijai derantis naujas pastatas gali įsijungti į aplinkos kontekstą;
6. *esant išskirtinėms aplinkybėms*, kultūros paveldo, prarasto dėl stichinių gamtos ar žmonių veiklos sukeltų nelaimių, rekonstrukcija gali būti priimtina, *kai* su tuo susijęs paminklas turi išskirtinę meninę, simbolinę ar aplinkos (miesto ar kaimo) reikšmę regiono istorijai ar kultūroms; *su sąlyga*, kad yra atitinkama tyrimų ir istorinė dokumentacija (tarp jų ikonografinė, archyvinė ar natūros įrodymai); kad rekonstrukcija nefalsifikuoja viso miesto ar kraštovaizdžio konteksto; ir kad nebus pažeistas esantis reikšmingas istorinis audinys; ir *visada su sąlyga*, kad rekonstrukcijos poreikis buvo nustatytas per išsamias ir atviras konsultacijas tarp valstybės ir vietos valdžios bei su tuo susijusios visuomenės.

jų ir Rygos chartija[466]: bet kokie paveldotvarkos darbai turi turėti pakankamą mokslinės informacijos kiekį, laisvos interpretacijos yra negalimos. Taigi kyla pats svarbiausias klausimas: ar turėta pakankamai mokslinės medžiagos Valdovų rūmams atstatyti. Žinant, kad pagrindinė patikima informacija buvo surinkta tik iš archeologinių tyrimų, galima teigti, kad duomenų apie rūmų aukštį, stogų formą, angų skaičių, vidaus planą neturėta. Atstatymo šalininkai vienu iš informacijos šaltinių, pagrindžiančių rūmų atkūrimą, laikė P. Smuglevičiaus piešinius, tačiau, kaip jau minėta, dėl autoriaus romantinių interpretacijų dailės darbų patikimumas yra nedidelis. Istorikas Alfredas Bumblauskas, aktyviai dalyvavęs Valdovų rūmų likimo sprendimo procese, rašydamas apie autentiškos informacijos kiekį, teigia: „Iki šiol nerasti rūmų brėžiniai (planai), inventoriai. Nedisponuojama tiksliais rūmų fasadų piešiniais. Ikonografinių šaltinių sąrašas labai skurdus: yra kelios XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios dailininko P. Smuglevičiaus Valdovų rūmų egzistavimo metu pieštos sepijos[467], kuriose matome ne visą Valdovų rūmų vaizdą; disponuojama XIX a. pradžios piešiniais, perpieštais iš senesnių ar atminties, t. y. jau po rūmų nugriovimo (M. Pšibilskio, J. Ozemblovskio ir kt. litografijos). Nėra ikonografinės medžiagos, susijusios su rūmų interjerais. Rasta nedaug istorinių šaltinių, kuriuose būtų nurodytos Valdovų rūmų patalpų paskirtys bei jų tarpusavio ryšiai. Esant informacijos trūkumui iškyla kolizija ne tik su Venecijos, bet ir Rygos chartija, patvirtinusia atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos reikalavimą. Valdovų rūmų atkūrimo projektų konkursą laimėjęs autorių kolektyvas pripažino, kad esant tokiam informacijos kiekiui reikia kalbėti ne apie pastato atkūrimą, bet naujo pastato statybą."[468]

Vertinant Valdovų rūmų atstatymui turimos autentiškos informacijos kiekį pagal tarptautinės paveldotvarkos dokumentus, tenka pritarti istorikui A. Bumblauskui, kad atkūrimui pagrįsti turėta per mažai mokslinės informacijos. Lyginant atstatytą Trakų salos pilį ir Vilniuje baigiamus atstatyti Valdovų rūmus, akivaizdu, kad Trakų salos pilies atveju turėta gerokai daugiau autentiškų duomenų, pastatų sienose yra išlikę ne tik autentiško mūro, bet ir

466 Atėnų chartija (1931), Venecijos chartija (1964), Burros chartija (1999), Rygos chartija.

467 Čia reikia prisiminti, kad dailininkų piešiniuose dažnai būna netikslumų, autorių interpretacijos ir pan.

468 Bumblauskas, Alfredas. „Nelengvas paveldas": Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo problemiškumas". In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požiūrio likimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 19–20.

architektūros detalių likučių. Be to, Trakų salos pilis atstatyta nedaug pakitusioje salos aplinkoje, o Valdovų rūmai buvo įsprausti į jau XIX a. susiklosčiusį urbanistinį kontekstą. Rimtų abejonių kelia ir tokių objektų statymas siekiant tautinio identiteto. Juk autentiškumas yra labai svarbus veiksnys, sudarantis galimybę tautinio identiteto sklaidai, todėl kyla abejonių, ar XXI a. interpretacijos ir substancijos derinys skleis teisingą istorinę, simbolinę, meninę informaciją (žr. 139 il.). Svarbu paminėti, kad Valdovų rūmų atstatymo peripetijos paskatino Lietuvos paveldosaugos ir paveldotvarkos specialistus suformuluoti rekomendacijas, apibrėžiančias atstatomų objektų lygius ir tipus[469]. Autoriai siūlo pagal turimos informacijos kiekį objektus atstatyti tokiu principu:

objekto kopijos – maketo kūrimas taikomas turint išsamių mokslinių duomenų;

objekto istorinio įvaizdžio kūrimas taikomas turint dalinių mokslinių duomenų;

objekto sąlyginis tūrio ar jo vietos pažymėjimas taikomas neturint mokslinių duomenų. (Čia kyla klausimas, kaip galima pažymėti objekto tūrį, jei nėra jį apibrėžiančios mokslinės informacijos.)

Atkuriant *istorinį įvaizdį* ar *santykinai pažymint* objektą, informacijos trūkumą siūloma kompensuoti interpretacija, improvizacija ir sąlyginio (asociatyvaus) vaizdo atkūrimu remiantis konkrečiu istoriniu architektūros laikotarpiu[470]. Tokios autorių rekomendacijos, išskyrus objekto kopijos – maketo atvejį[471], prieštarauja tarptautinės paveldotvarkos nuostatoms, jose pastebimas kultūros paveldui svarbiausio autentiškumo kriterijaus ignoravimas ir romantinis paveldo interpretavimas.

Taigi Valdovų rūmų atstatymas rodo, kad nepriklausomybės metais nepasikeitė sovietmečiu susiformavusi kultūros paveldo samprata, liko nesuvokta objektų autentiškumo svarba, tęsiama ydinga istorijos koregavimo tradicija. Galima daryti prielaidą, kad anksčiau atliktas sovietmečiu rekonstruotų objektų tyrimas ir vertinimas, parodantis ne tik teigiamus, bet ir neigiamus padarinius ir neatitiktį esminėms paveldotvarkos nuostatoms, būtų galėjęs

469 Glemža, Jonas; Katilius, Audronis; Purlys Evaldas. „Kultūros vertybių atstatymo problemos ir metodai“. In: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga*. Vilnius: Savastis, 2000, p. 70–72.

470 Ibid., p. 70–72.

471 Šis atvejis neprieštarauja Rygos chartijai.

užkirsti kelią Valdovų rūmų atstatymui. Kita vertus, pro romantizmo prizmę į praeitį žvelgiančių specialistų inicijuotas projektas, netrukus suvokus jo statybų ir finansinių išteklių apimtis, rado daug pritariančiųjų verslo ir politikos srityse. Taigi lieka konstatuoti, kad XX a. antroje pusėje paveldotvarkos „vaikystėje“ padarytas klaidas iš dalies galima pateisinti, tačiau XXI a. pradžioje nebelieka jokių objektyvių romantinį atstatymą palaikančių argumentų.

Restauravimo laimėjimai. Sovietinių kanonų sekiniai

Vienareikšmiškai negalima vertinti ir sovietmečiu atlikto restauravimo pavyzdžių, tačiau akivaizdu, kad jei šie paveldotvarkos darbai nebūtų atlikti, Lietuvos architektūros istorijoje žiojėtų daug spragų. Todėl pirmiausia reikia prisiminti, kad atlikti architektūros tyrimai ne tik padėjo atstatyti prarastas stilistines kompozicijas, bet ir tapo svarbiu Lietuvos architektūros istorijos žinių šaltiniu. Be paveldotvarkos darbų Vilniuje, Kaune ir Kėdainiuose neturėtume gotikos ir renesanso stiliaus gyvenamųjų namų pavyzdžių. Restauruoti pastatai senamiesčiuose sukūrė erdvę skleistis identiteto, švietimo, meninei-techninei ir ekonominei vertėms. XX a. antroje pusėje didelei daliai tautos persikėlus iš kaimų į miestus, atnaujinti paveldo objektai rodo šimtmečius skaičiuojančią Lietuvos miestų tradiciją. Stebėtojas gali gyvai skaityti senųjų miestų istoriją, tačiau čia susiduriame ir su informacijos objektyvumo trūkumais. Autentiškų formų pakartojimų ir XX a. pabaigos interpretacijų pastatuose neįmanoma atskirti. Mokslininkas J. Earlas teigia, kad „pagrįstai galime jaustis apgauti ir apvogti, jei mūsų susižavėjimą, pagarbą keliantis mūras iš tiesų datuojamas 1950 m.“[472] Taip savo prasmę praranda viena iš svarbiausių – *pažintinė* – vertė. Taigi galima teigti, kad restauruojant dažniau reikėjo daryti atodangas, o ne atkurti / sukurti visą prarastą kompoziciją.

Svarbu akcentuoti, kad restauratoriai, koreguodami senuosius pastatus, sukūrė iki tol nebuvusius miestovaizdžius, naujus pastatų ryšius su aplinka, padarė juos senamiesčių dominantėmis. Kaip teigia J. Earlas, prie tokios situacijos prisidėjo patriotizmas, romantizmas, meninės ambicijos[473]. Šie žodžiai skirti

472 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 102.

473 Ibid., p. 54.

XIX a. Prancūzijos restauravimo tendencijoms apibūdinti, tačiau galima matyti artimų paralelių su sovietmečio Lietuva. Atliktas tyrimas parodė, kad tuo metu Lietuvoje gyvavo tik dvi tarpusavyje glaudžiai susijusios vertės – estetinė ir senumo, todėl gotikos, renesanso ir stilistiškai grynos baroko architektūros pastatai buvo laikomi vertais būti atkurti ir išsaugoti. Restauravimo procese aiškiai atsiskleidžia XIX a. Prancūzijos paveldotvarkai būdingų klaidų kartojimas – noras atkurti kuo senesnį architektūros sluoksnį, siekis kuo estetiškiau užbaigti architektūrinę kompoziciją. Sovietmečiu istorinio pastato būklė, jos tūris aukštingumas dažnai lemdavo restauravimo apimtis. Jeigu XV–XVI a. siekiantis namas vėlesniais laikais netapo masyvaus tūrio pastato dalele, tuomet dažniausiai buvo stengiamasi sukurti / atkurti pirminį objekto pavidalą. Tokius namus beveik privalomai padabindavo naujai sukurti frontonai, laiptai, karnizai ar kitos detalės. Tačiau smarkiai prasiplėtusiuose pastatuose vadovaujantis objektyvia informacija sienose buvo pažymimi pirminių pastatų sienų kontūrai, o jas skaidę elementai esant galimybėms atkurti arba pažymėti grafiškai, taigi elgtasi vadovaujantis tarptautinėmis paveldotvarkos nuostatomis.

Reikia akcentuoti, kad pastebimas skirtumas tarp Vilniaus, Kauno ir Kėdainių pastatų restauravimo metodikos taikymų. XVIII, o ypač XIX a. sparčiai augant Vilniaus miestui senieji pastatai buvo labai praplėsti, nedidelės pirminės struktūros buvo inkorporuotos į bendrą tūrinę erdvinę kompoziciją ir paslepiamos po naujos architektūrinės kompozicijos „šydu“. Kauno plėtra XVIII–XIX a. buvo nedidelė. XIX a. aštuntame dešimtmetyje miestą paskelbus pirmosios klasės karine tvirtove buvo uždrausta statyti namus, aukštesnius kaip du aukštai[474]. Dėl šios priežasties Kauno senamiesčio gyvenamųjų namų tūrinės erdvinės kompozicijos išliko artimesnės pirminėms. Kėdainius taip pat aplenkė greita plėtra, tačiau šio miesto senamiestis nemažai nukentėjo per Pirmąjį pasaulinį karą. Taigi tokie istoriniai urbanistiniai skirtumai lėmė, kad sovietmečiu Kaune gana gausiai buvo pritaikomas visiškas arba dalinis restauravimas visiškai atkuriant vieną pastato fasadą, o Vilniuje šalia šių variantų naudotas ir fragmentinis restauravimas, dažnai nesistengta atkurti pirminio tūrio, griaunant vėlesnių laikų užstatymą.

Taigi svarbu pastebėti, kad restauravimas „grąžino“ į Lietuvos senamiesčius pamirštą gotikos, renesanso architektūrą, atskleidė po antsluoksniais

474 *Kauno architektūra* / Sud. A. Jankevičienė. Vilnius: Mintis, 1991, p. 18.

glūdėjusias meninę-techninę, istorinę, švietimo vertes ir padidino ekonominę vertę. Tačiau reikia nepamiršti, kad sovietmečiu restauruojant objektus buvo peržengiamos mokslinių žinių ribos ir neužtikrinta informacijos apie atliktų darbų pagrįstumą sklaida.

Pirmuosius keturis Lietuvos mūro paveldotvarkos dešimtmečius galima įvardinti kaip vaikystės, paženklintos romantizmo žyme, periodą, pripažįstant laimėjimus ir iš dalies pateisinant nesėkmes. 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pirmiausia atsivėrė naujos galimybės pradėti tvarkyti sakralinius pastatus (sovietmečiu tokia veikla buvo beveik neįmanoma). Tai reiškė ne tik kiekybinį, bet ir kokybinį pokytį. Viena vertus, sakralinių pastatų restauravimas reikalavo naujų specifinių žinių, kita vertus, jų vidaus erdvė per šimtmečius, nepaisant įvairių perstatymų, išlaikė esminius kanoninius plano struktūros principus (toks pastovumas visai nebūdingas gyvenamiesiems ir visuomeniniams pastatams). Tačiau tenka konstatuoti, kad pasikeitusi politinė sankloda, pasiekiami informacijos klodai, nepadarė didelės įtakos restauravimo sampratos kaitai.

Norint geriau atskleisti situaciją, pravartu paanalizuoti du nepriklausomybės laikotarpiu paveldotvarkos darbus patyrusius objektus – 1992–1994 m. restauruotą Šv. Gertrūdos bažnyčią Kaune ir Siesikų dvaro rezidencinius rūmus, kuriuose darbai vyksta nuo 1996 m. ir dar nėra baigti. Šie pastatai pasirinkti neatsitiktinai: juos tvarkant, naudotas didelės apimties, sudėtingiausias *visiško pastato restauravimo metodas*, kurio taikymas reikalauja išsamių žinių atkuriamam laikotarpiui pagrįsti, o tyrinėtojui padeda atskleisti paveldotvarkos būdų taikymo tendencijas.

Nepriklausomybės pradžioje atlikti Šv. Gertrūdos bažnyčios restauravimo darbai teikė vilties, kad romantinio pobūdžio laikotarpis baigėsi. Iki 1992 m. buvo išlikusi XIX a. pradžios –XX a. pradžios laipsniškai suformuota Šv. Gertrūdos bažnyčios architektūros kompozicija, neturėjusi didelės meninės vertės. Nepaisant įvairių pertvarkymų, šiame sakraliniame objekte po vėlyvesniais antsluoksniais glūdėjo daug autentiškos gotikinės informacijos, kurios pakako didelei daliai restauravimo proceso pagrįsti. *Mokslinių tyrimų informacijos* būdo panaudojimą lėmė ne tik išlikęs autentiškos informacijos kiekis, bet ir projekto autorių Irenos Vaškelienės, Irmos Grigaitienės ir Nijolės Švėgždienės nuostata nekurti daugiau, nei leidžia patikimi duomenys (išskyrus bokšto smailės atstatymą, kuris vėliau bus aptartas šiek tiek plačiau). Taigi restauruojant bažnyčią, remiantis

natūros duomenimis, buvo atidengti ir konservuoti gotikiniai fasadai ir neblogai išlikusios architektūros detalės. Natūros tyrimų duomenų užteko bokšto visų keturių aukštų eksterjero kompozicijai atkurti, pirmame aukšte atidengiant atvirų arkų bokšto prieangį, kiti elementai konservuoti arba atstatyti tik minimaliai. Pasitelkus gausius architektūros duomenis, vakariniame ir šiauriniame fasaduose didžiojoje dalyje presbiterijos ir apsidėje taip pat buvo atkurta ankstyvoji bažnyčios architektūros kompozicija[475] (žr. 140–143 il.). Trūkstant architektūros tyrimų duomenų, naudotos ir *mokslinių tyrimų inspiruotos loginės interpretacijos*. Remiantis šiuo būdu, buvo atstatytos kai kurios bažnyčios architektūros detalės. Tai rytinis ir vakariniai frontonai, kurie kadaise keičiant stogo aukštį buvo pažeminti. Vakarinis frontonas restauruotas paaukštinant ir atkuriant sunaikintų pusapskritiminių nišų ir jose esančių apskritimo formos nišeles. Trūkstama informacija papildyta duomenimis, gautais sudėjus duomenis apie pietinėje ir šiaurinėje frontonų dalyse išlikusius elementus. Rytiniame frontone atstatytas pirminis aukštis ir remiantis išlikusių elementų duomenimis bei matematiniais skaičiavimais atstatytos plokštumą skaidančių stulpelių viršutinės dalys (žr. 140, 142 il.). Tuo pačiu principu remiantis atstatyta ir sudegusi zakristijos viršutinė dalis (žr. 141, 142 il.). Buvo išlikusi didelė dalis pietinio fasado navos langų ir presbiterijos durų angos bei sieną skaidančių nišų, todėl jas atkurti nebuvo sudėtinga[476] (žr. 140, 142 il.). Svarbu akcentuoti, kad tarptautinių paveldotvarkos nuostatų neatitinkantis *mokslinių tyrimų ir kūrybinio interpretavimo derinys* šiame sakraliniame objekte nebuvo naudotas. Šis faktas rodo teisingai pasirinktą restauravimo koncepciją. Tačiau čia galima išskirti vienintelį neigiamą sovietmečiu susiklosčiusį *kūrybinės interpretacijos* būdą, kuris panaudotas svarbiam kompoziciniam elementui atkurti. Kaip Vytauto bažnyčios atveju, neturint jokios informacijos apie buvusią autentišką formą ir aukštį, sukurtas Šv. Gertrūdos bažnyčios bokšto piramidinis stogelis[477] (žr. 140 il.).

Taigi atsižvelgiant į autentiškos informacijos kiekį Šv. Gertrūdos bažnyčios restauravimą, nepamirštant išskirto neigiamo atvejo, galima vertinti tei-

475 *Respublikinės reikšmės XV–XVI a. architektūros paminklas Šv. Gertrūdos bažnyčia; Kaunas Laisvės al. 101. Paruošiamieji darbai. Architektūriniai tyrimai – zondavai ir fotofiksacija*. T. VII, p. 10–14, 35, 51, 53, 81. Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčios archyvas.

476 Ibid., p. 19–21, 43–48, 51–53.

477 Susisteminta informacija apie Šv. Gertrūdos bažnyčios restauravimą išdėstyta: Gedzevičiūtė, Vaida. *Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia: istorinė-architektūrinė raida ir restauravimo vertinimas*. Vadovė J. Butkevičienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.

giamai. Pasirinktas gotikinės kompozicijos atkūrimas, kuriam turėta pakankamai medžiagos, išskyrus bokšto viršūnę, visiškai pasiteisino. Restauruotoje bažnyčioje reprezentuojama XV a. pabaigos–XVI a. pradžios sakralinė architektūrinė kompozicija, kurioje aiškiai matomos autentiškos ir atstatytos detalės. Keblumų kyla tik vizualiai nagrinėjant bokštą, kuris darniai atliepdamas bendrai kompozicijai, suponuoja prielaidą, kad atkurtas pagal autentiškus duomenis. Šiuo atveju neturint informacijos derėjo palikti jį tokį, koks buvo suformuotas XIX a.

Tačiau tenka konstatuoti, kad Šv. Gertrūdos bažnyčios pavyzdys, kuriame atsiskleidė sovietmečiu užsimezgusių teigiamų tendencijų taikymas, neparodo išsamios nepriklausomybės laikotarpio paveldotvarkos panoramos. Kito objekto – Siesikų rūmų renesanso stiliaus (projekto autorė – Gražina Kirdeikienė) – atkūrimas inspiruotas romantinės restauravimo sampratos. Čia mokslinių tyrimų duomenimis buvo pagrįstas tik pavienių elementų atkūrimas. Iš visų rūmų fasadus skaidančių trisdešimt aštuonių langų tik vienas šiaurinio fasado pirmo aukšto langas buvo išlikęs autentiškas, demonstruojantis renesanso vaizdą[478]. Tačiau didžioji dalis elementų atkurti pasitelkus *mokslinių tyrimų kūrybinę interpretaciją*. Pirmame aukšte langų angos atkurtos pagal minėtą šiauriniame fasade išlikusį langelį, ir tai yra rėmimasis analogija. Antro aukšto langai atkurti iš autentiškų likučių, tačiau jų aukštis, neturint informacijos, sukurtas naujai. Pagal išlikusius langų fragmentus pasitelkus *mokslinės informacijos loginę interpretaciją* buvo nustatytas jų ritmas ir taip sukomponuotos pirmo ir antro aukšto langų eilės[479]. Toliau *mokslinių tyrimų kūrybinės interpretacijos* būdu buvo restauruojama pietinio fasado pagrindinio įėjimo renesansinė durų anga, kurios didžioji dalis XIX a. pradžioje buvo sunaikinta. Kvadratinio ir apskrito plano bokštelius skaidančios angos taip pat atkurtos klasicistinių langų vietoje įkomponuojant renesansinius, kurių forma parinkta pagal analogus. Apskrito plano bokšto antrame aukšte, neturint jokios informacijos, tik remiantis pirmo aukšto pavyzdžiu, vietoj klasicistinių durų suformuota šaudymo anga[480]. O pagrindinio korpuso ke-

478 Susisteminta informacija apie Siesikų rūmų architektūros tyrimus išdėstyta: Baublienė, Lina. *Siesikų dvaro restauravimo koncepcijos ir rezultatų vertinimas*. Vadovė J. Butkevičienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 24–35. Atliekant analizę vadovautasi: Kirdeikienė, Gražina. *Siesikų dvaro centrinių rūmų restauravimo projektas*: mašinraštis. Vilnius: PRPI, 1994.

479 Ibid., p. 24–35.

480 Ibid., p. 34–35.

turšlaitis stogas ir abiejų bokštelių piramidiniai stogai suformuoti *kūrybinės interpretacijos* būdu (žr. 144–151 il.).

Taigi pagrindiniai architektūros elementai, lemiantys Siesikų rūmų kompozicinę struktūrą, atkurti vadovaujantis tarptautinės paveldotvarkos nuostatoms prieštaraujančiais principais. Taip atlikto restauravimo negalima vertinti teigiamai. Šiam architektūros paveldo objektui tvarkyti buvo parinkta iš principo netinkama visiško restauravimo koncepcija, nes, kaip parodė atliktas tyrimas, medžiagos renesanso kompozicijai atkurti turėta labai nedaug, o informacijos spragos, kaip jau minėta, užpildytos remiantis tarptautinėms paveldotvarkos nuostatoms prieštaraujančiais būdais. Reikia akcentuoti, kad restauruojant sunaikinta autentiška klasicizmo ir istorizmo laikotarpiais suformuota kompozicija ir tų laikų mūras. Taigi Siesikų rūmų restauravimas akivaizdžiai rodo, kad iki šių dienų išliko ydinga senesnių architektūros sluoksnių atkūrimo bet kuria kaina praktika ir klasicistinės bei istorizmo architektūros naikinimo tendencijos.

Reikėtų kiek plačiau aptarti ir savitą XIX a. stilistinio restauravimo parafrazę, atliktą Kaune Laisvės al. nr. 80 / Maironio g. nr. 26, vadinamajame Hausmano name. XIX a. antroje pusėje pastatytas dviejų aukštų pastatas 1914 m. atnaujintas, suteikiant fasadui moderno bruožų (žr. 152 il.). Kaip rodo archyvuose išlikusi projektinė medžiaga, kampinę pastato dalį ketinta paaukštinti papildomai užstatant trečiąjį aukštą, kampe įrengiant cilindrinį erkerį, uždengtą kupoliuku. Tačiau šio sumanymo buvo atsisakyta[481]. Namas paliktas dviejų aukštų, erkerį pakeitė balkonas ir virš jo įkomponuotas frontonas. XX a. padidintos pirmo aukšto vitrinų angos, o antras aukštas liko nepakitęs. 2005 m., vadovaujantis faktu, kad XX a. pradžioje buvo parengtas projektas dalies pastato paaukštinimui, nuspręsta ant viso namo užstatyti trečią aukštą, atkartojant 1914 m. antrame aukšte įgyvendintus moderno bruožų turinčius kompozicinius sprendimus. Naujai statomam ketvirtam aukštui pasirinktas šiandien įprastas konstruktyvinis-medžiaginis metalo stiklo sprendimas (žr. 153 il.) Taigi XXI a. pradžioje užstačius XX a. pradžios architektūrą imituojantį trečią aukštą, sukuriama regimybė, kad šis aukštas užstatytas 1914 m. Čia dar kartą reikia pakartoti Eugen'o Viollet-Le-Duco 1866 m. pateiktą stilistinio restauravimo apibrėžiamą: „Restauruoti didingus pastatus – tai nereiškia prižiūrėti, remontuoti ar atstatyti juos, tai reiškia sugrąžinti jų baigtą pavidalą, kurio iš tikrųjų galbūt niekada

481 Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje.* Kaunas: VDU leidykla, 2001, p. 80.

nėra buvę.‘[482] Taigi pagal tokias XIX a. nuostatas pirminis objekto būvis yra ne tas, kuris buvo įgyvendintas, bet tas, kuris buvo sumanytas. Pateiktas pavyzdys rodo, kad XIX a. vidurio požiūris Lietuvos paveldotvarkoje XXI a. pradžioje vis dar taikomas praktiškai. Šiuo atveju tokį elgesį paskatino Lietuvoje tradicine tapusi iškreipto autentiškumo suvokimo ir agresyvios plėtros koreliacija.

Trumpa nepriklausomybės laikotarpiu atliktų paveldotvarkos darbų analizė atskleidė teigiamų ir neigiamų sovietmečiu susiformavusių tradicijų tąsą. Tokia lėtai besikeičianti situacija yra ne tik rekonstravimo ir restauravimo sferoje, bet visose paveldo saugojimo ir sklaidos srityse. Viena didžiausių problemų šiandien yra neužtikrintas informacijos prieinamumas. Atlikus paveldotvarkos darbus, nerengiamos mokslinės ataskaitos, tyrimų ir projektavimo medžiaga dažnai tampa tik autoriaus ir užsakovo nuosavybe. Vadinasi, nepriklausomybės laikotarpiu situacija ne tik kad akivaizdžiai nepagerėjo, bet darbų fiksavimo srityje dar ir pablogėjo.

Atsakymų į per visą tyrimą lydėjusius klausimus, kodėl vertinamos kuo senesnės architektūrinės kompozicijos, o XVIII a. pabaigos–XIX a. palikimas naikinamas, kodėl nesaugoma autentiška substancija, kodėl svarbi tik išorinė pastato forma, kodėl pasikeitus politinėms ekonominėms, sociokultūrinėms sąlygoms ir toliau vadovaujamasi sovietmečiu susiklosčiusiomis neigiamomis paveldotvarkos tendencijomis, pabandysime paieškoti kitame poskyryje.

Veiksniai, lėmę Lietuvos architektūros paveldotvarkos savitumus. Praeities realijų ženklai

Kodėl Lietuvos paveldotvarka per šešis dešimtmečius niekaip negali išaugti iš „vaikystės“ periodo? Tiek sovietmečiu, tiek nepriklausomybės laikotarpiu paveldotvarkos darbų koncepcijas lėmė ir vis dar lemia siekis atstatyti kuo senesnius architektūros sluoksnius. Vis dar dominuoja neadekvatus autentiškos medžiagos vertinimas. Mažas gotikos ar renesanso stiliaus detalės fragmentas laikomas labai reikšmingu informacijos šaltiniu, kuriuo remiantis sukurti fragmentai pristatomi kaip tikri, o ištisi autentiški XVIII–XIX a. sluoksniai

482 Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation.* Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005, p. 4.

naikinami. Esant tokiai išankstinei atkūrimo nuostatai ir komplikuotam autentiškumo suvokimui, susiklostė didžioji dalis neigiamų Lietuvos paveldotvarkos darbų tendencijų. Norint geriau suprasti šios situacijos priežastis, reikia išsiaiškinti, kodėl toks svarbus lietuviams tapo senosios architektūros atkūrimas arba sukūrimas, o ne autentiškos informacijos išsaugojimas. Ieškant atsakymų pravartu į Lietuvos paveldotvarką pažvelgti iš skirtingų istorinės perspektyvos taškų.

Pirmiausia aptarkime, kaip Lietuvoje XX a. buvo suvokiamas paveldas ir kokia buvo šio reiškinio kaita. Tarpukariu susiklostė keista situacija: prezidento A. Smetonos režimas, aukštinęs LDK laikus, išlikusio materialaus tų laikų palikimo neįtraukė į propagandinę sklaidą. Kaip teigė istorikė R. Čepaitienė, režimas nepasinaudojo gotikos kultūriniu palikimu[483]. Iš pirmo žvilgsnio toks elgesys gali atrodyti keistas, autentiški buvusios didybės liudininkų likučiai paliekami nuošalyje, o 1930 m. per Lietuvą nusirita paminklų Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui statybos banga. Kodėl taip atsitiko, gali padėti atsakyti J. Markevičienė, teigianti, kad Lietuvos istorija, jos ilgaamžės okupacijos, specialiai skatinusios žodį, atskirtą nuo tikrovės palikimo, subrandino simbolinį praeities matymą. Šiam mąstymo būdui svarbus ne tiek konkretus išsaugotas praeities daiktas kiek prisiminimas apie jį[484], juk prisiminimų negalima atimti ir sunaikinti. Toliau plėtojant autorės mintį akivaizdu, kad carinės Rusijos imperijos priespauda, rašybos lietuviškais rašmenimis draudimas, žiaurūs sukilimų malšinimai privertė lietuvius ne branginti labilius materialius praeities objektus, o susitelkti į savo vidinį pasaulį. Išsivaduoti iš tokios būsenos yra labai sunku, tam reikalinga ne tik teigiama politinė sociokultūrinė kaita, bet ir nemažas laiko tarpas pokyčiams priimti. Todėl natūralu, kad po 1918 m. nepriklausomybės paskelbimo visa Lietuvos politinė ir kultūrinė praeitis liko simbolinio suvokimo srityje. Taigi, nepaisant nepriklausomos valstybės statuso, visą tarpukarį trunkanti nestabili politinė padėtis: kovos su bolševikais, lenkų okupuotas Vilniaus kraštas, nacistinės Vokietijos grėsmė, SSRS spaudimas sukūrė gana palankią terpę simbolinio matymo ir mąstymo tolimesniam skleidimuisi. Tokia situacija implikavo per-

483 Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 101.

484 Markevičienė, Jūratė. „Kultūros paveldo samprata Lietuvoje: Žvilgsnis į prabėgusį dešimtmetį“. In: *Archiforma*, 1998, Nr. 2, p. 38.

dėtą nacionalinių herojų, mitų, tautinių švenčių sureikšminimą, stūmusį gyvus žmones, autentišką istoriją ir jos materialius ženklus į šalį, juolab kad tokia situacija buvo palanki autoritariniam režimui stiprinti. Taip susiklostė abejingas valdžios ir didelės dalies tautos požiūris į materialų kultūros paveldą. Kita vertus, lietuviams miesto ir dvarų paveldas buvo svetimas. Iki nepriklausomybės atgavimo dauguma lietuvių tautybės atstovų gyveno kaimuose ir miesteliuose, o miestuose jie sudarė mažumą, tad miesto architektūra jiems tikrai nebuvo sava. Tą patį galima pasakyti ir apie dvarus. Anot Balio Sruogos, bajorija buvo tarsi nuo tautos atskilusi šaka, todėl jos palikimas taip pat nebuvo priimtas kaip savas[485]. Svarbiausiais paveldo objektais lietuviams tapo visa, kas susiję su gimtuoju žodžiu ir valstiečio pasaulėžiūra, taigi kultūros palikimas, neturėjęs minėtų ženklų, nepateko į puoselėjamų vertybių sąrašą. Per dvidešimt dvejus nepriklausomybės metus materialaus paveldo svarba nebuvo suvokta, jis nelaikytas autentišku garbingos praeities įrodymu, todėl ir nesulaukė deramo valdžios ir visuomenės dėmesio.

Vėlesniu sovietmečio laikotarpiu kultūros paveldo saugojimo ir tvarkymo padėtis buvo labai sudėtinga. Nors oficialioji paminklosauga sudarė apsaugos regimybę, vis dėlto suvokiant, kad kultūros paveldas yra tautos galimybė atsikurti, perteikti tradicijas ir išlikti savimi, jis (kultūros paveldas) buvo saugojamas paviršutiniškai, o dažnai, prisidengus ideologija ir tendencingai suformuotomis vertėmis, netgi naikinamas[486]. Ypač nepagarbiai elgtasi su sakraliniais pastatais, kurie dešimtmečius stovėjo neprižiūrimi, buvo plėšiami, dažnai pritaikomi kitai paskirčiai. Pasaulietiniams pastatams išsaugoti buvo skiriama nemažai dėmesio, tačiau, kaip jau ne kartą minėta, atstatymo / atkūrimo koncepcija ir jos įgyvendinimas dažnai implikuodavo autentiškos informacijos ignoravimą ir naikinimą. Tuo metu autentiškumas buvo tapatinamas su pirmapradžiu objekto pavidalu. Taigi kodėl taip elgtasi? Ieškant atsakymų, reikia prisiminti, kad sovietinės ideologijos gijos, apraizgiusios visas viešojo ir privataus gyvenimo sritis, nepajėgė persmelkti daugelio žmonių sąmonės ir pasąmonės. Tautai vėl akivaizdžiai susidūrus su grėsmingu išnykimo pavojumi simbolinė lietuvių pasaulėjauta ir toliau tapo išlikimą užtikrinančiu

485 Čepaitienė, Rasa, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje.* Vilnius Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 61.

486 Markevičienė, Jūratė. „Kultūros paveldas vabzdžio žvilgsniu“. In: *Literatūra ir menas*, 1992, sausio 18, p. 8.

veiksniu. Tarpukariu suformuotas ir viešai propaguotas romantinis požiūris, nepaprastai idealizuojantis seniausius Lietuvos istorinius laikus, buvo pašalintas iš oficialiojo diskurso, tačiau asmeninėje žmonių erdvėje įsitvirtino kaip išlikimo galimybę stiprinantis veiksnys. Taigi per paskutinius šimtmečius susiformavusi simbolinė lietuvių pasaulėjauta vėl turėjo palankią terpę tarpti ir skleistis. Vidinius pasaulėžiūros klodus sovietmečiu praplėsdavo griežtai draudžiami, tačiau pro cenzūros spragas kartkartėmis prasprūstantys tarpukariu rašyti veikalai, o ypač populiari buvo 1936 m. išleista Adolfo Šapokos sudaryta *Lietuvos istorija*[487]. LDK didybės ir galybės istoriniai periodai, iš oficialios ideologinės plotmės pasitraukę į pogrindį, ir toliau liko pagrindiniais atramos taškais, padedančiais neprarasti tautinės savimonės. Gana natūralu, kad tokiomis sąlygomis seniausias / pirminis pastato būvis, siekiantis Lietuvos klestėjimo laikus, buvo iškeltas aukščiau vėlesnių jo periodų ir lėmė neteisingą autentiškumo sampratos traktavimą. Objektyvių žinių stoka ir ideologinis spaudimas sovietmečiu sudarė galimybę LDK klestėjimo idealizavimui tapti savotiška pasyvios rezistencijos forma. Galima teigti, kad toks praeities suvokimas skatino kai kuriuos restauratorius demonstruoti kuo senesnius architektūros klodus, dažnai imtis spėjamų formų ir detalių sukūrimo. Akivaizdu, kad paveldotvarkos srityje taip pat buvo paplitusi simbolinė pasaulėjauta, kuriai svarbus buvo ne formos, juo labiau – substancijos autentiškumas, o siekiamo atkurti laikotarpio pavidalas. Todėl restauruojant pastatus nesistengta išsaugoti vėlesnių, istoriškai skausmingų laikų architektūrinių kompozicijų ir net senųjų autentiškų konstrukcijų bei medžiagos, o bet kokia kaina siekta atkurti / sukurti išbaigtas gotikines, renesansines kompozicijas, turėjusias liudyti garbingą Lietuvos praeitį. Simbolinės pasaulėjautos plotmėje istorinis pastatas turi transliuoti ne materialią, o dvasinę informaciją, kuriai nekeliamas reikalavimas tiksliai atitikti tikrovę. Tenka konstatuoti, kad ir XXI a. praėjus dvidešimt metų po nepriklausomybės atkūrimo šita savita lietuvių dvasinė būsena vis dar yra gyvybinga, todėl ir šiandien dažnai nesuvokiama, kad autentiškose istorinėse struktūrose, medžiagoje, fragmentuose

487 Nors šiandien ši knyga vertinama nevienareikšmiškai, šios knygos fenomeną tyrinėjantis Aurelijus Gieda sako: „Sovietmečiu *Knygai* teko atlikti *teisingos*, *objektyvios valstybinės istorijos* misiją. Iš jos sovietinių melų nepriimantieji ne tik semdavosi tikrų, kruopščiai surinktų faktų apie senovės Lietuvą, Nepriklausomybės kovas, prieškarį, tačiau, anot sovietmečio liudytojų, buvo perrašinėjamos šio fundamentalaus veikalo ištraukos, dalijamasi jomis tik patikimų bičiulių būreliuose.“ Gieda, Aurelijus. „Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“: populiarumo kontekstai“. In: *Naujasis židinys-Aidai,* 2007, Nr. 3, p. 119.

glūdi tikra savo laikotarpį reprezentuojanti informacija, kuriai negali prilygti jokie simboliniai naujadarai.

Reikia pasakyti, kad tarp XX a. antroje pusėje Lietuvoje ir XIX a. Prancūzijoje susiklosčiusių visuomenės būsenų ir gyvavusių paveldotvarkos sampratų matomos aiškios paralelės. Prancūzija XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmoje pusėje išgyveno dramatiškų pasikeitimų, visuotinių griovimų laikotarpį. Pavargusi nuo destrukcijų tauta, ypač inteligentija, degė noru susigrąžinti suirutėje nykstantį identitetą ir žvilgsnis natūraliai krypo į visiems socialiniams sluoksniams atvirą architektūros palikimą. J. Earlo nuomone, restauratoriai, koreguodami katedrų ir pilių architektūrą, kūrė naują, patobulintą miestovaizdį, naujas pastatų sąsajas su aplinka, naujas menines kompozicijas[488]. Toks praeities gražinimas, idealizuotų vaizdų kūrimas turėjo užpildyti revoliucijos išdegintą tuštumą, padėti tautai susigrąžinti savigarbą. Po šimto penkiasdešimties metų susiklosčiusi adekvati visuomenės jausminė situacija Lietuvoje skatino paveldotvarkos specialistus elgtis panašiai, kaip XIX a. elgėsi jų kolegos prancūzai.

Taigi architektūros vertybių perkūrimą veikė simbolinis-selektyvus praeities matymas, dėl to pastatai nebuvo suvokiami kaip integrali visų gyvavimo periodų visuma. Kaip tik šis veiksnys labiausiai lėmė plačiai paplitusią kuo senesnių stilių atkūrimo tendenciją. Todėl kadaise prarastos kompozicijos detalės buvo sukuriamos arba nukopijuojamos ir pateikiamos kaip autentiškos.

Svarbu ir tai, kad Lietuvoje sovietmečiu buvo žengiami pirmieji rimti rekonstravimo ir restauravimo darbų žingsniai. Neturint patirties nebuvo įmanoma pasimokyti iš savų klaidų. Mažai šiuo atveju galėjo padėti ir Europos paveldotvarkos rezultatų padariniai, nes kaip ne kartą minėta, informacijos šia tema turėta labai mažai. Todėl pradėjus pirmuosius darbus dažnai buvo remiamasi gana subjektyviomis pradedančiųjų specialistų nuomonėmis, dėl to klostėsi savitos architektūros objektų apsaugos ir tvarkymo sampratos.

Kitas veiksnys, lėmęs neadekvatų kultūros paveldo ir paveldotvarkos vertinimą, buvo architektų dominavimas priimant su paveldotvarka susijusius sprendimus. Vakarų Europoje architektų požiūris į paveldotvarką buvo svarbus iki XX a. pradžios. Priėmus Atėnų chartiją, padėtis pradėjo keistis, į šią sritį palengva įsitraukė gamtos ir humanitarinių mokslų atstovai. Tačiau

488 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 54, 57.

Lietuvoje sovietmečiu priimant architektūros paveldo apsaugos ir tvarkymo problemų sprendimus akivaizdi ypač didelė humanitarų stoka, o ir didžiausią įtaką, kaip jau minėta, turėjo architektai-restauratoriai. Tenka konstatuoti, kad šių specialistų kvalifikacija buvo nepakankama. Dažnai inžinerines architektūros studijas baigę paveldotvarkos srityje dirbantys architektai nebuvo susipažinę su esminėmis paveldotvarkos nuostatomis, neturėjo pakankamai architektūros istorijos žinių, be to, pastarasis mokslas buvo dar labai jaunas. Kalbant apie architektų-restauratorių kompetenciją, pravartu pasidomėti, kokia situacija buvo Vakarų Europoje. XIX a. restauravimo darbų ėmęsi architektai, veikiami tuo metu klestėjusios istorizmo krypties, buvo gerai susipažinę su istorinių stilių savitumais ir savo žinias pritaikydavo tvarkomuose objektuose. Toliau XX a. Vakarų Europos valstybėse jau buvo sukaupta nemaža paveldotvarkos darbų patirtis ir šios srities atstovai turėjo sąlygas ja pasinaudoti, taip pat buvo galimybė stažuotis architektų-restauratorių / konservatorių biuruose. Tačiau specialios architektų-konservatorių rengimo studijos pradėtos tik XX a. antroje pusėje. Pirmiausia paveldotvarkos bakalaurai pradėti rengti Leveno (Belgija), Delfto (Olandija), Kopenhagos ir Orhuso (Danija) bei Stoholmo (Švedija) aukštosiose mokyklose. Kitose valstybėse XX a. septintame–aštuntame dešimtmečiais pradėtos steigti magistrantūros studijos[489]. Matyti, kad specialiu paveldotvarkos srities architektų rengimu Vakarų Europoje susirūpinta vėlai, tačiau reikia nepamiršti, kad sukaupta ir literatūroje apibendrinta patirtis padėjo užtikrinti specialistų kompetentingumą, o restauratorių biuruose buvo gyvai perteikiamos šiai savitai profesijai reikalingos žinios. Svarbu akcentuoti, kad Lietuvoje išskirtinė situacija architektūros paveldotvarkos srityje susiklostė ne tik dėl to, kad stigo patirties ir nebuvo specialių studijų, bet ir dėl specifinės absolventų įdarbinimo sistemos. Demokratinėse valstybėse architekto-konservatoriaus specialybė, reikalaujanti išskirtinio domėjimosi praeities architektūra, senovinėmis technologijomis, istoriniu-kultūriniu kontekstu, buvo pasirenkama savanoriškai, o sovietinėje Lietuvoje restauratoriais ne visi tapdavo savo noru, nes baigusių studijas architektų likimą dažnai spręsdavo aukštosios mokyklos komisija, skirsčiusi darbo vietas. Todėl natūralu, kad daugumos į paveldotvarkos sritį

489 Feilden, Bernard; Linstrum, Derek. „Training for conservation. A European View". In: *Architectural conservation in Europe*. Sud. S. Cantacuzino. London: The Architectural Press, 1975, p. 127–128.

patekusių architektų noras kurti stelbė pagarbą autentiškai medžiagai, trukdė konservavimą vertinti labiau už atkūrimą[490]. Taigi nemažai restauratoriais tapusių žmonių savo prigimtimi buvo kūrėjai, o kūryba ir paveldotvarka iš principo yra visiškai priešingos sferos. Architekto siekiamybė yra palikti savo žymę kultūrinėje aplinkoje, o restauratorius turi likti nematomu buvusio pavidalo grąžintoju. Savo ruožtu ir architektūros paveldo simbolinis traktavimas sudarė palankią terpę kūrybiškumui skleistis.

Atsižvelgiant į visus išvardytus veiksnius, galima teigti, kad vienus restauratorius architektūros paveldo vertybes perkurti skatino simbolinis mąstymas, savitas pasipriešinimo sovietų valdžiai būdas, kitus – aktyvus kūrybinis pradas, neleidęs gerai suvokti paveldo objekte glūdinčių verčių.

Paraleliai tenka konstatuoti paradoksalų faktą, kad sovietmečiu susidarė palankios sąlygos tarpukariu paplitusį simbolinį matymą perkelti į kultūros paveldo plotmę. Senoji architektūra pradėta laikyti tam tikru simboliu. Čia susidūrė A. Smetonos režimo ir sovietmečiu kurti naratyvai. Nors šiais istorijos laikotarpiais konstruoti naratyvai buvo skirtingi, principas išliko tas pats – sukurti praeitį[491]. Paveldotvarkos srityje sovietmečiu toliau tęsiamas tarpukariu pradėtas darbas, tik pakeičiamos raiškos priemonės. A. Smetonos režimas gotikai kaip stiliui neskyrė daug dėmesio, o sovietmečiu restauratoriai atsigręžė kaip tik į vieną iš ankstyviausių Lietuvos mūrinės architektūros laikotarpių.

Toliau ieškant paveldotvarkos nesėkmių priežasčių, pravartu dar kartą prisiminti, kokia tuo metu (XX a. antroje pusėje) buvo architektūros paveldo objektų samprata ir paveldotvarkos padėtis Vakarų Europoje. Po Antrojo pasaulinio karo sustiprėjo visuomenės domėjimasis architektūros paveldo išsaugojimu, ir atskirų pastatų izoliuota apsauga nebetenkino vis didėjančio poreikio matyti praeities liudininkus savo kasdienėje aplinkoje. Toks visuomenės sąjūdis paskatino mokslininkus atkreipti dėmesį į ryškių meninių bruožų neturinčius, neseniai statytus pastatus. Pamažu apsaugos vertų architektūros objektų spektras buvo išplėstas[492]. Nuo 1968 m. Jungtinėje Karalystėje pradė-

490 Glinskis, Rimvydas. „Samprotavimai apie architektūros restauravimą“. In: *Archiforma*, 2000, Nr. 3, p. 59–60.

491 Verta priminti, kad sovietinių pasakojimų kūrimas buvo orientuotas į liaudies žmonių kovos, revoliucionierių gyvenimo ir kitų sovietiniai ideologijai pagrįsti būtinų sandų kūrimą.

492 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 27.

jo galioti įstatymai, užtikrinantys kompleksinį teritorijų išsaugojimą. Jau tuo metu buvo suvokta saugomų teritorijų svarba, nes tik teritorijos apsauga užtikrina urbanistinės struktūros išlikimą, be kurios atskiras paminklas praranda daug prasmių[493]. Taigi autentiškame senojo miesto audinyje susipynę įvairių laikotarpių statiniai pradėti suvokti kaip nedaloma visuma. Kita vertus, XX a. septintame dešimtmetyje kilusi energetikos krizė paskatino žmonių sąmonės ir pasaulėjautos kaitą, vartotojiškos visuomenės mąstysenos pamatai pradėjo byrėti. Palengva suvoktas gamtos ir kultūros išteklių negrįžtamumas implikavo gamtos ir žmogaus sukurtų turtų tausojimą, taigi XX a. aštuntas dešimtmetis tapo viską apimančio taupymo pradžia. Architektūros paveldo objektai neliko šio vyksmo nuošalyje. Senų pastatų tradicinės medžiagos ir konstrukcijos jau buvo vertinamos kaip ilgaamžės, ir dėl šios priežasties architektūros paveldui suteiktas ekonominio ištekliaus, kurį reikia tausoti, statusas[494]. Taigi XIX a. pabaigoje architektūros paveldo objektams pritaikytas ir ilgai nepakeistas amžiaus cenzas, aprėpęs pastatus, statytus iki XVIII a. pabaigos, pasistūmėjo į priekį, ir XIX amžiaus pastatai bei nemažai XX a. pastatų buvo įtraukti į saugomų objektų sąrašus[495]. Architektūros paveldas tapo ne tik specialistų, bet ir visuomenės rūpesčio objektu.

Lietuvoje XX a. septintame–aštuntame dešimtmetyje vis dar nematyti jokių kultūros paveldo suvokimo pokyčių. Dauguma XIX a. pastatų iki pat XX a. pabaigos laikyti mažai vertingais arba visai nevertingais[496]. Ir toliau, restauruojant objektus, XVIII a. antros pusės–XIX a. autentiški ženklai dažnai būdavo sunaikinami, o jų vietą užimdavo romantizuotos gotikos ar renesanso interpretacijos. Kaip pavyzdį dar kartą galima pateikti Kauno rotušės plano kaitą: pirmame aukšte buvo išardyta autentiška XVIII a. suformuota plano schema ir atkurta / sukurta gotikinė. Restauravimo projekto autorius Ž. Simanavičius pateikia savo skaičiavimus, kaip po restauravimo darbų pasikeitė Rotušės patalpų interjerų stiliaus plotai: „prieš restauravimą gotika užėmė

493 Cantacuzino, Sherban. „Introduction“. In: *Architectural conservation in Europe*. Sud. S. Cantacuzino. London: The Architectural Press, 1975, p. 3.

494 Earl, John. *Building Conservation Philosophy*. Shaftesbury: Donhead, 2006, p. 28, 35.

495 XX a. pastatai dažniausiai reprezentavo modernizmą ir įtraukiant juos į saugotinų grupę buvo atsižvelgiama į menines ir technines jų ypatybes.

496 Tokį požiūrį iliustruoja pirmoje šio darbo dalyje aptarta V. Jurkšto suformuluota architektūros paveldo vertinimo metodika. Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994.

8 %, po restauravimo 58 % (27 % atstatyta iš griuvėsių) viso ploto, vėlyvasis barokas ir ankstyvasis klasicizmas prieš restauravimą užėmė 30 %, po – 7 % viso ploto, neoklasicizmo užimami 22 % viso ploto išliko nepakitę".[497] Tokia statistika akivaizdžiai rodo XVIII a. pabaigos architektūros nuvertinimą.

Kodėl taip elgtasi, kodėl baroką pakeitusi architektūra ilgai nesulaukė pripažinimo? Be simbolinio praeities suvokimo, šiam reiškiniui paaiškinti yra keletas akivaizdžių ir vis dar hipotetinių priežasčių. Pirmiausia, lyginant Lietuvos padėtį su laisvu demokratiniu pasauliu, būtina dar kartą prisiminti, kad griežtai valstybės reguliuojamos sovietinės ekonomikos nesukrėtė energetikos krizė. Taip atsitiko todėl, kad SSRS turėjo gausių naftos atsargų, be to, šios valstybės ekonomika nepasižymėjo toliaregiškumu, taigi didelėje pasaulio dalyje pasklidusi gamtos ir kultūrinių išteklių taupymo ir tausojimo banga Sovietų Sąjungą aplenkė. Architektūros paveldo objektai netapo ekonominėmis vertybėmis plačiąja prasme – ši vertė buvo suvokiama siaurai, pastatai vertinti tik kaip patalpų, atitinkančių konkrečią iš anksto numatytą paskirtį (dažnai net visai netinkančią išlikusiam planui), šaltiniai. Senosios statybinės medžiagos nebuvo laikomos vertingais ištekliais, todėl buvo ardomos vidaus ir lauko sienos, grindys, perdangos, o jas pakeisdavo naujos, prastos kokybės statybinės medžiagos.

Ilgainiui susiklostė situacija, kad XVIII a. antros pusės ir viso XIX a. architektūros palikimas buvo neigiamai vertintas ir oficialios sovietinės ideologijos, ir paveldotvarkos specialistų. Praėjusio šimtmečio laimėjimų neigimas būdingas ne tik sovietmečio ideologijai, žmonijos istorijoje dažni atvejai, kai nauja epocha neigia senąją. Tačiau sovietmečiu šūkį „Pasaulį seną suardysim" lydėjo planingi ir drastiški kultūros palikimo ardymo darbai – tokių dalykų nebūta ankstesnėse epochose. Sovietų Sąjungoje buvo griaunamas ne tik artimiausio šimtmečio palikimas, bet ir senesnių laikotarpių ženklai. XX a. šeštame dešimtmetyje, kai Lietuvoje pradėta formuoti paveldo saugojimo ir tvarkymo sistema, griovimai Sovietų Sąjungoje buvo aprimę, tačiau XVIII a. pabaigos–XIX a. kultūrinis palikimas nepateko į saugomų objektų gretas. Lietuvoje ne tik sovietinė ideologija, bet ir (galbūt net labiau) XVIII–XIX a. skaudi istorinė realybė implikavo neigiamą daugumos lietuvių, tarp

497 VAA. F. 5, b. 2253. *Kauno Rotušės konservavimo-restauravimo ir pritaikymo darbų aprašymas ir pagrindimas.* Ž. Simanavičius. Kaunas, 1980, p. 27.

jų ir paveldotvarkos specialistų, požiūrį į to laikotarpio palikimą. Lietuvos ir Lenkijos valstybės žlugimas, Rusijos carinė priespauda, pralaimėti sukilimai, kalbos draudimas – visi šie neigiami veiksniai skatino norą ištrinti tą laikotarpį iš atminties. Todėl buvo naikinami gyvi to laikotarpio liudininkai, neįžvelgiant juose jokios išliekamosios vertės[498]. Deja, XIX a. architektūra ir šiandien dar nėra vertinama. Tai liudija nepriklausomybės pradžioje pradėti naikinti Kaune, Šančiuose, esantys tvirtovės kareivinių pastatai, kurie, neradus paskirties, beveik dvidešimt metų stovėjo, kiti dar tebestovi tušti, buvo griaunami vietinių gyventojų, o dalis pastatų visai išardyta. Taip pat menkai rūpinamasi dvarų palikimu, pastatus ardo vandalai ir gamtos reiškiniai. Šie faktai rodo ne tik tai, kad dalis visuomenės nesuvokia paveldo objektų išlikimo svarbos, bet ir primena paveldosaugos specialistų neigiamas nuostatas vertinant XIX a. palikimą.

Toliau ieškant atsakymo į klausimą, kodėl buvo nepalankiai vertintas ir naikintas XVIII a. pabaigos ir viso XIX a. palikimas, gali pasirodyti keista, kad sovietų valdžia toleravo ankstyvojo su garbinga Lietuvos praeitimi susijusio architektūros paveldo tvarkymą. Visa, kas sukurta iki 1917 m., buvo vertinama labai rezervuotai, o gotika kaip sakralinėje architektūroje labiausiai atsiskleidęs stilius turėjo būti ignoruojama. Tačiau galbūt čia buvo įžvelgta ir tam tikrų pranašumų. Pirmiausia senoji Lietuvos istorija iki Žalgirio mūšio, nors ir ribotai, vis dėlto buvo propaguojama, nes joje galima pamatyti bendrą Lietuvos ir SSRS priešą – vokiečius, kurių daugumos pagrindu įkurti ordinai puldinėjo LDK XIII a.–XV a. pradžioje ir su kuriais ką tik (1941–1945 m.) vyko karas. Taip pat galima įžvelgti ir užmaskuotą siekį ištrinti bendrą Lietuvos ir Lenkijos valstybės laikotarpį. Kaip žinome, šis Lietuvos istorijos tarpsnis buvo nagrinėjamas ir viešinamas labai menkai, tad kyla klausimas kodėl.

Kad galėtume atsakyti į šį klausimą, reikia iš istorinės perspektyvos pažvelgti į Rusijos bei Lietuvos ir Lenkijos valstybės tarpusavio santykius. Pirmiausia galima teigti, kad Rusijos istoriografija Lietuvos ir Lenkijos valstybę dažnai apibūdina kaip vieną iš didžiausių priešų. Tam įtaką turėjo XVII a. pradžios politinis, karinis konfliktas. Pasinaudodama Rusijos vidaus suirute, kova dėl caro

498 Restauratorė L. Perevičienė pasakoja, kad atliekant fizinius architektūrinius pastato tyrimus XVIII ir XIX a. sluoksniai būdavo nuimami be jokių svarstymų. Interviu su architekte-restauratore L. Perevičiene. Kaunas, 2000 m. balandžio 12 d. Užrašė Jolita Butkevičienė.

sosto Lenkijos ir Lietuvos valstybė 1609 m. paskelbė karą Rusijai ir 1610 m. užėmė Maskvą. Netrukus dalis rusų diduomenės caru paskelbė Zigmanto Vazos sūnų Vladislovą[499]. Tačiau jau 1611 m. kilo išsivadavimo judėjimas, Maskvoje įsikūrusi Lenkijos ir Lietuvos valstybės įgula buvo apsupta. Padėties neišgelbėjo ir į pagalbą atskubėjusi etmono Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė, sudaryta iš lenkų, lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių kavaleristų. 1612 m. rugpjūčio 22–24 d. kautynės su Dmitrijaus Požarskio vadovaujamais Rusijos pulkais buvo pralaimėtos. Dar kiek atsilaikiusi, lapkričio 1 d. Lenkijos ir Lietuvos valstybės įgula buvo išvyta iš Maskvos[500]. Rusų pasipriešinimas ir pergalė, kurios tiesioginė pasekmė buvo Romanovų dinastijos atėjimas į valdžią, ilgam įtvirtino oficialių priešių Lietuvos ir Lenkijos statusą. Šie trumpi karo veiksmai stipriai įsirėžė į Rusijos istorinę sąmonę ir buvo plačiai eskaluojami. Kaip teigia Umberto Eco, kiekviena visuomenė turi turėti priešą, kad apibrėžtų savo tapatybę, įgytų kliūtį, su kuria galėtų lyginti savo vertybių sistemą, ir, su ja susidūrusi, parodytų savo vertę. Priešais laikomi ne tik keliantys tiesioginę grėsmę, tačiau ir tie, kuriuos kažkam naudinga vaizduoti kaip grėsmę[501]. Čia būtų galima pridurti, kad išorės priešas ne tik konsoliduoja visuomenę, bet ir padeda nukreipti dėmesį nuo vidaus problemų. Kaip rodo praeities ir dabarties pavyzdžiai, Rusijos valdžia visada turi tariamų ar tikrų „piktadarių arsenalą“, iš kurio pagal vidaus ir išorės politines, socialines ir kitas aplinkybes „ištraukiamas“ vienas ar keli konkretūs priešai. Įdomų faktą pastebi istorikas Tomas Baranauskas: „XVII a. rusų sąmonėje apibendrintas priešo ar svetimos šalies simbolis buvo Lietuva, ji įsitvirtino ir folklore.“[502] Tačiau XIX a. tauta, simbolizuojančia priešą, tampa lenkai. Tokią kaitą greičiausiai lėmė visiškas buvusios Lietuvos valstybės pajungimas Rusijos imperijai ir bandymas lietuvius traktuoti kaip nutautėjusius rusus. O dalis Lenkijos – Krokuvos Didžioji Ku-

499 Bumblauskas, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795.* Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 299.

500 Baranauskas, Tomas. *Rusiją vienija pergalė prieš Lietuvą ir Lenkiją.* 2006 m. lapkričio 4 d. Prieiga per internetą: http://www.delfi.lt/news/ringas/abroad/article.php?id=11123577.

501 Eco, Umberto. *Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai.* Vilnius: Tyto alba, 2011, p. 12–14.

502 „Stiprią Maskvos carystę Lietuva apgulė iš visų keturių pusių“, – dainuojama rusų istorinėje dainoje. Apie užsispyrusį žmogų sakydavo: „Kovok su juo, kaip su Lietuva.“ Mįslėse žvaigždės vadinamos „lietuviškais galvijais“. Mirtis ar pasakų slibinas nebijo „nei caro Maskvoje, nei karaliaus Lietuvoje“. Apie liaudies dainų herojų, pasižymėjusį tolimomis kelionėmis, sakoma, kad jis „keliavo po visas žemes, po visas Lietuvas“. Nepažįstamo svečio klausiama: „Tu kokios ordos, tu kokios Lietuvos?“ Tai vis istorinės atminties apie kažkada stipriausią Maskvos konkurentą atšvaitai. Baranauskas, Tomas. *Rusiją vienija pergalė prieš Lietuvą ir Lenkiją.* 2006 m. lapkričio 4 d. Prieiga per internetą: http://www.delfi.lt/news/ringas/abroad/article.php?id=11123577.

nigaikštystė – priklausė Austro-Vengrijai, Poznanės – Prūsijai. Ir nors Lenkijos kongreso karalystė buvo Rusijos imperijos sudėtyje, tokią ne visai sau pajungtą tautą greičiausiai buvo parankiau vaizduoti kaip priešą nei absoliučiai pavaldaus Šiaurės vakarų krašto sudėtine dalimi tapusią Lietuvą. Be to, buvusios Dviejų Tautų Respublikos labiausiai išsilavinusių sluoksnių atstovai, pasipriešinimo carinei priespaudai organizatoriai, nepaisant kilmės, beveik visi kalbėjo lenkų kalba. Galima daryti prielaidą, kad dėl visų išvardytų priežasčių, bandant pakeisti lietuvių kaip atskiro etninio vieneto sampratą, parankiau buvo jų iš viso neminėti, o priešo vaidmenį priskirti lenkams. Lenkų neigiamo įvaizdžio sklaidai carinėje imperijoje, be abejo, padėjo kartu su lietuviais rengtos aktyvios pasipriešinimo kovos[503]. Kaip tik XIX a. pirmoje pusėje rusų sąmonėje vėl atgijo (arba buvo specialiai atgaivintos) ir vaizduojamos kūryboje 1612 m. kovos. Šie įvykiai tapo kompozitoriaus Michailo Glinkos operos *Gyvybė už carą* (1836 m.), vėliau pervadintos *Ivanu Susaninu*, siužetu, kur pagrindinis veikėjas į Maskvą žygiavusius priešus lenkus paklaidina pelkėse. Ilgainiui Ivanas Susaninas tapo Rusijos nacionaliniu didvyriu. Aleksandras Puškinas poemoje *Borisas Godunovas* taip pat aprašė Lietuvos ir Lenkijos karalystės puolimą. XX a. pradžioje valdžią Rusijoje paėmus bolševikams, šimtmečius besitęsianti neapykanta dar labiau sustiprėjo, nes proletariato revoliucijos žygį į vakarus sustabdė ne kas kitas, bet lenkai[504]. Antrojo pasaulinio karo pradžioje (1940 m. balandį–birželį)[505] Katynėje, Charkove ir Tverėje vykusios žudynės ir 1944 m. rugpjūtį–rugsėjį sukilimas Varšuvoje, kai sovietų armija, sustabdžiusi puolimą, stebėjo, kaip nacistai žudo gyventojus ir siaubia miestą, rodo akivaizdų kerštą[506]. Kita vertus, XX a. pradžioje susiformavęs neigiamas lietuvių požiūris į lenkus kaip Vilniaus krašto okupantus sovietmečiu turėjo palankią erdvę skleistis. Kaip jau minėta, sovietinė istoriografija menkai nagrinėjo šį laikotarpį, lenkai tendencingai buvo vadinami ponais, išnaudojusiais lietuvius, tad galima daryti prielaidą, kad toks

503 1794, 1831, 1863 m. sukilimai.

504 Courtois, Stephanie; Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis; Paczkowski, Andrzej; Bartosek, Karel; Margolin, Jean-Louis. *Juodoji komunizmo knyga.* Vilnius: Vaga, 2000, p. 497–498.

505 1940 m. kovo 5 d. SSKP politinio biuro potvarkiu buvo pradėta plataus masto lenkų naikinimo operacija. Katynėje nužudyti 4 404 žmonės, atvežti iš Kozelsko lagerio, Charkove – 3 896 žmonės, atvežti iš Starobelsko lagerio, Kalinine (šiandiena Tverė) – 6 287 žmonės, atvežti iš Ostaškovo lagerio. Dar 7 305 lenkų tautybės žmonės nužudyti Ukrainoje ir Baltarusijoje. Šios žudynės vyko balandį–gegužę. Nacistinei Vokietijai užpuolus SSRS, vien Vakarų Ukrainos kalėjimuose nužudyta apie 6 000 lenkų tautybės žmonių. Ibid., p. 502–506.

506 Ibid., p. 509–510.

neigiamas požiūris buvo specialiai skatinamas[507]. Nors tam pačiam sovietiniam blokui, vadintam *Varšuvos sutarties šalių* vardu, priklausiusios SSRS ir Lenkija formaliai buvo draugaujančios (*broliškos*) valstybės, priešo statuso šešėlis išliko[508]. Šis iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, nesusijęs su paveldotvarkos tema posūkis į istoriją iš tikrųjų galbūt gali padėti suprasti, kodėl XX a. antroje pusėje, t. y. sovietmečiu, buvo skeptiškai žiūrima į XVIII a. pabaigos ir XIX a. architektūrą. XVIII a. (Lietuvos ir Lenkijos valstybės gyvavimo pabaiga) ir XIX a. (dvarų kultūros klestėjimo ir sukilimų laikotarpis) – tai laikas, vienaip ar kitaip susijęs su bendru Lietuvos ir Lenkijos valstybės palikimu. Todėl galima daryti prielaidą, kad sovietmečiu dėl kelis šimtmečius besitęsiančio nedraugiško požiūrio į Lietuvos ir Lenkijos valstybę buvo bandoma ištrinti su tuo laikotarpiu susijusius ženklus[509].

Visi šiame poskyryje išvardyti veiksniai lėmė Lietuvoje sovietmečiu susiformavusią architektūros stilių gradaciją: vertingais laikyti tik iki 1840 m. sukurti objektai ir tik turintys aiškių stilistinių bruožų[510]. Taip pat galima teigti, kad tik sovietmečiu pradėtos nuoseklios architektūros istorijos mokslinės studijos galėjo daryti įtaką senųjų stilių populiarumui. Architektūros palikimas buvo tyrinėjamas chronologiškai, todėl gotikos, renesanso architektūra buvo ištirta pirmiausia, o XIX a. domėjosi tik pavieniai specialistai[511].

Apibendrinant galima pasakyti, kad architektūros paveldotvarkos darbų tyrimas atskleidė dvi skirtingas šio proceso ypatybes: akivaizdų norą atkurti

507 Šiuo atveju tinka posakis „skaldyk ir valdyk".

508 Tai patvirtina ir šiandienė Rusijos politika. Nuo 2005 m. buvusią Spalio revoliucijos šventę Rusijoje pakeitė Liaudies vienybės diena, švenčiama lapkričio 4 d., kai 1612 m. buvo nugalėta Lietuvos ir Lenkijos karalystės kariuomenė. Pirmą kartą minint „Liaudies vienybės dieną ir gerokai prieš ją Rusijos žiniasklaidą tiesiog užpylė straipsniai ir televizijos laidos apie tai, kad Varšuva, pasitelkusi Vilnių ir Kijevą, vėl stengiasi atkurti Žečpospolitą. Taip pat kuriamos įvairios komisijos, kurios imasi tirti bolševikų intervencijos metu, 1920-aisiais, maršalo Pilsudskio piktadarybes prieš bolševikų gaujas, neva sušaudytus tūkstančius raudonarmiečių belaisvių, už kuriuos rengiamasi pareikalauti kompensacijų". Katinas, Petras. *Šventė su revanšo gaida*. Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2005/11/11/pasa_01.html.

509 Tokias inspiracijas kelia mokslinis leidinys *Juodoji komunizmo knyga*, kuriame aiškiai atsiskleidžia sovietų valdžios gebėjimas tobulai planuoti, manipuliuoti ir kurstyti valstybių tarpusavio vaidus. Courtois, Stephanie; Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis; Paczkowski, Andrzej; Bartosek, Karel; Margolin, Jean-Louis. *Juodoji komunizmo knyga*. Vilnius: Vaga, 2000.

510 Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994, p. 36.

511 Adomonis, Tadas. „XIX a. antrosios pusės Lietuvos architektūra ir dailė". In: *Menotyra*, t. 3, 1971; Lukšionytė, Nijolė. „Moderno stiliaus individualūs gyvenamieji namai Vilniuje". In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. VI, sąs. II / Ats. red. J. Baršauskas. Vilnius: Mintis, 1980, p. 70–82; Lukšionytė Nijolė. „Istorizmo architektūros daugiabučiai nuomojamieji namai Vilniuje". In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. VIII, sąs. II / Ats. red. V. Barkauskas. Vilnius: Mintis, 1986, p. 70–82.

prarastą architektūrą ir autentiškos medžiagos neįvertinimą. Skleidžiantis šiems dviem požiūriams, paveldotvarkoje įsivyravo atkuriamasis-kūrybinis, o ne saugojimo pradas. Dėl to buvo atkurta kadaise sunykusi gotikos ir renesanso architektūra, tačiau sunaikintas vėlesnių amžių palikimas.

Tokios neigiamos sovietmečiu susiformavusios tradicijos ir šiandien matomos paveldotvarkos darbuose. Reikia priminti, kad XX a. devinto dešimtmečio antroje pusėje vienu iš Lietuvos atgimimo judėjimą įkvėpusių veiksnių buvo prasta kultūros paveldo padėtis. Tuo metu sovietiniam valdžios aparatui pradėjus keisti SSRS vidaus politiką, bandyta įtvirtinti tam tikrą liberalizmą, viešumą. Išnaudojant kiek „atšilusią" politinę situaciją Lietuvoje pradėjo kurtis visuomeniniai kolektyvai, aktyviai dirbę kultūros paveldo išsaugojimo srityse (Vilniuje „Žemyna", „Talka", Kaune „Atgaja"). Išskirtinis vaidmuo teko 1987 m. gegužę įkurtam Lietuvos kultūros fondui (LKF). Formaliai šią organizaciją įsteigė LSSR Kultūros ministerija kaip Maskvoje veikusios centrinės institucijos padalinį, tačiau iš tiesų fondas veikė nepriklausomai ir tai buvo pirmas svarbus žingsnis valdžios monopolijos griovimo link. LKF plėtojo paminklosaugos veiklą, rūpinosi kultūros vertybių atskleidimu, tyrimais ir sklaida visuomenėje, lėšų, reikalingų objektams tvarkyti, rinkimu, kėlė viešumon bažnyčių, vienuolynų grąžinimo religinėms bendruomenėms klausimus[512]. Paveldo apsaugos problemų klausimu aktyviai diskutavo ir architektūros bei meno istorikai[513]. Taigi Atgimimo laikotarpiu kultūros paveldo padėtis tapo svarbia viena pirmųjų viešai iškeltų problemų, prie kurios netrukus buvo prijungti politiniai siekiniai. Svarbu pastebėti, kad XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje kilęs visuomeninis kultūros palikimo išsaugojimą aktualizavęs judėjimas atliepė tuo metu gana naujas, pasaulyje pradėjusias skleistis šiuolaikines paveldo apsaugos ir tvarkymo tendencijas. Tačiau iškovojus nepriklausomybę, akty-

512 *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija* / Red. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 456.

513 Levandauskas, Vytautas (pasirašyta slapyvardžiu Levas Vilkauskas). „Kultūros paminklai – istorijos veidrodis". In: *Kauno tiesa*, 1987, gegužės 23, Nr. 119, p. 3; Levandauskas, Vytautas. „Restauruokime Antalieptės paminklus". In: *Statyba ir architektūra*, 1987, Nr. 12, p. 22–23; Levandauskas, Vytautas. „Ar įveiksim kryžių baimę?" In: *Literatūra ir menas*, 1988, rugsėjo 3, Nr. 9, p. 13; Levandauskas, Vytautas. „Prie dvarų griuvėsių". In: *Kultūros barai*, 1989, Nr. 6, p. 42–45. Levandauskas Vytautas. „Gelbėkime dvarų sodybas!" In: *Lietuvos aidas*, 1990, liepos 4, Nr. 30, p. 5; Miškinis, Algimantas. „Kultūros paveldas ir jo apsaugos bei tvarkymo problema"; Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė. „XIX–XX a. pr. architektūra apsaugos pranašumai" ir kt. straipsniai. In: *Lietuvos kultūros kongresas* / sud. G. Kvieskienė. Vilnius: Lietuvos kultūros ir švietimo ministerija, 1991, p. 33–38, 322–326, 317–350.

vus visuomenės domėjimasis paveldo problemomis išblėso. Galima daryti prielaidą, kad tam įtakos turėjo iš esmės pasikeitusios politinės, ekonominės, socialinės sąlygos, prie kurių reikėjo išmokti prisiderinti. Kita vertus nepriimtas desovietizacijos įstatymas lėmė, kad politikos, ekonomikos bei kultūros institucijose ir toliau liko vadovauti nemažai sovietinių specialistų. Dėl šios priežasties nesistengta aiškiai įvardyti praeities negerovių, o tai sudarė palankią terpę daugelio sovietmečio reliktų kerojimuisi. Iš bendro konteksto neišsiskiria ir kultūros paveldo situacija. Taip pat reikia pasakyti, kad nepriklausomybės laikotarpiu architektūros palikimo srityje dažnai agresyviai, nesiskaitant su priemonėmis ir padariniais, įgyvendinami verslo interesai, o silpna paveldosaugos teisinė bazė dažnai neleidžia specialistams kovoti su tokiais negatyviais reiškiniais.

Tenka priminti, kad šiuolaikinė paveldo suvokimo ir tvarkymo koncepcija gali skleistis tik sąmoningoje, išsilavinusioje ir subrendusioje demokratinėje visuomenėje. Kompleksinės vertės atskleidimas, tvarios raidos principų taikymas, gebėjimas diskutuoti ir rasti visoms suinteresuotoms grupėms palankų sprendimą yra sudėtingas procesas, galintis teikti teigiamus rezultatus tik tuo atveju, jei jame dalyvaus ne vien paveldosaugos specialistai ir darbus finansuojantys užsakovai, bet ir gyventojai, konkretaus objekto mylėtojai ir įvairios kitos suinteresuotos grupės. Akivaizdu, kad šių principų taikymas visuomenėje, neturinčioje gilių demokratinių tradicijų, nemokančioje adekvačiai suvokti kultūros paveldo reikšmės ir vertės, gali tapti pavojingu reiškiniu. Tokioje aktyvioms finansinėms grupėms svarbi vertė gali pasidaryti dominuojanti, nes didžioji visuomenės dalis dar nesubrendusi priimti savų sprendimų, nėra stiprių gyventojų bendrijų, nesusiformavusi visuomenės įtraukimo į problemų sprendimą sistema. Situacijos kitimą į gerąją pusę gali paveikti aktyvi demokratinių vertybių sklaida ir įtvirtinimas valstybės institucijose bei visuomenėje, pragyvenimo lygio gerinimas, kultūrinis švietimas, pagarbos praeičiai ugdymas. Svarbu, kad kultūros paveldotvarkoje ir paveldosaugoje dirbantys specialistai būtų atviri naujovėms. Akivaizdu, kad Lietuvoje dar nėra palankios situacijos skleistis šiuolaikinei paveldotvarkos teorijai. Vilčių teikia pamažu atgyjantis visuomenės suinteresuotumas kultūros paveldo likimu, kuris galėtų paspartinti ryškesnes kokybines permainas instituciniu lygmeniu.

Baigiant norėtųsi tikėti, kad Lietuvos paveldotvarka jau pribrendo kokybiškai naujam, iš romantizmo išaugusiam etapui ir kad Atgimimo metais visuomenės inicijuotos architektūros paveldo gelbėjimo akcijos[514] netaps trumpu istorijos epizodu, o įvairiomis formomis bus tęsiamos kitų architektūros objektų išsaugojimo labui.

514 Gerai šį teiginį iliustruoja Šv. Gertrūdos bažnyčios atvejis, kai dėl aktyvaus visuomenės protesto buvo sustabdyta Lietuvos komunistų partijos Požėlos rajono komiteto priestato statyba. Šis statinys kilo prie bažnyčios iš Gruodžio gatvės pusės ir būtų visiškai uždengęs subtilios architektūros šventovę. Butkevičienė, Jolita. *Kas išsaugos Kauno miesto architektūros paveldą?* Prieiga per internetą: http://www.kamane.lt/Kamanes-tekstai/2011-metai/Rugsejis/KAS-ISSAUGOS-KAUNO-MIESTO-ARCHITEKTUROS-PAVELDA.

IŠVADOS

Kompleksiniai Lietuvos mūrinės architektūros rekonstravimo, restauravimo ir konservavimo darbai pardėti 1950 m., t. y. beveik šimtu penkiasdešimčia metų vėliau nei Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje, Italijoje ir kitose Vakarų Europos valstybėse. Tokį atsilikimą lėmė politinė ir sociokultūrinė Lietuvos padėtis. XIX a. carinės Rusijos imperijos priespaudos aparatas ne tik ištrynė iš geopolitinio žemėlapio beveik šešis šimtmečius gyvavusios valstybės kontūrus, bet ir panaikino Lietuvos vardą, inkorporuodamas lietuvių žemes į Šiaurės vakarų krašto administracinį vienetą. Ir taip sunkų tautos būvį dar labiau apsunkino po 1863 m. sukilimo uždrausta spauda lietuviškais rašmenimis. Taigi Rusijos imperijos valdžios aparatui svarbiausias uždavinys buvo sunaikinti lietuvių tautinį identitetą, todėl architektūros paminklai buvo įžvalgiai traktuojami kaip didingos valstybės praeities liudininkai ir pasmerkti žūti. Šiuo atveju dažniausiai laikytasi taktikos *naikinti nieko nedarant*. Tik XX a. pradžioje atliktą Šv. Onos bažnyčios restauravimą, pirmuosius Trakų salos pilies konservavimo darbus galima laikyti europinių paveldotvarkos tendencijų atšvaitais Lietuvoje. Kad ir kaip paradoksalu, Lietuvos architektūros paveldo padėtyje XIX a. galima įžvelgti ir vieną teigiamą aspektą – išvengta per visą Europą nusiritusios *stilistinio* restauravimo bangos, lėmusios nepagrįstai didelį pastatų autentiškų detalių naikinimą.

XIX a. susiklosčiusios architektūros paveldo ignoravimo tendencijos buvo tęsiamos ir Lietuvos nepriklausomoje valstybėje tarpukariu. Reikia konstatuoti, kad jaunos valstybės valdžia buvo ne tokia įžvalgi kaip Rusijos carinio aparato valdininkai, supratę architektūros palikimo reikšmę tautinei savasčiai stiprinti. Nei demokratiniame, nei autoritariniame Lietuvos valstybės etapuose autentiški praeities liudininkai istoriniai pastatai ir urbanistinės struktūros nebuvo įtraukti į tautinės savimonės kūrimo ir sklaidos procesą. Architektūros paveldas netapo tautinio tapatumo dalimi. O lenkų okupuotame Vilniaus krašte vyko tyrimo, konservavimo ir restauravimo darbai. Ir nors jų apimtis buvo nedidelė, toks elgesys atskleidžia tam tikrą informaciją. Pirmiausia Vilniaus kraštas, visas jo palikimas buvo traktuojami kaip neats-

kiriama lenkiškos kultūros dalis. Antra, lenkai architektūros paveldą suvokė kaip praeities vertybę, kurią reikia tausoti.

Sovietmečiu architektūros palikimo padėtis buvo nevienalytė. Pirmasis okupacijos dešimtmetis išsiskiria planingu kultūros paveldo naikinimu. Situacijos kaitą paveldo požiūriu rodo 1948 m. SSRS Ministrų tarybos priimtas nutarimas dėl priemonių kultūros paminklų padėčiai gerinti ir jį įgyvendinant 1950 m. Lietuvoje įkurta Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė. Tai pirmas kartas mūsų istorijoje, kai pradeda veikti paveldo problemas sprendžianti institucija, kuri inicijuoja ir atlieka istorinių pastatų tyrimus ir tvarkymo darbus. Tačiau į prižiūrimų objektų grupę nepateko viena svarbiausių architektūros paveldo rūšių – sakraliniai pastatai. Daug sakralinių objektų buvo paversti sandėliais, sporto salėmis. Išardyta sakralinė įranga ir paveikslai išblaškyti per visą Lietuvą arba sunaikinti, o patys pastatai dažniausiai buvo neprižiūrimi, neremontuojami, drėgmė ir šaltis naikino išskirtines architektūrines struktūras. Taigi sovietinė ideologija pripažino tik pasaulietinių statinių priežiūrą ir tvarkymą.

Laikui bėgant, per keturis dešimtmečius Lietuvoje susiklostė pasaulietinės mūrinės architektūros tvarkymo tipai ir jiems realizuoti taikomi būdai. Svarbu tai, kad patys paveldotvarkos darbų tipai atitiko tarptautines nuostatas – tai yra atstatymas, restauravimas ir konservavimas, tačiau jų parinkimas dažnai prieštaraudavo moksliniams principams. Pastato tvarkymo apimtis nulemdavo ne autentiškos medžiagos kiekis, ne svarbi dokumentinė informacija, o besąlygiškas noras atkurti kuo išsamesnę ir menine prasme išbaigtą kompoziciją. Taip *stilistinio* restauravimo idėjos, aplenkusios Lietuvą XIX a., architektūros paveldotvarkoje įsitvirtino XX a. antroje pusėje. Ištyrus sovietmečiu susiklosčiusias architektūros rekonstravimo ir restauravimo tendencijas, paaiškėjo, kad šio laikotarpio negalima vertinti vienareikšmiškai, nes net pritaikius tą patį darbų tipą būdavo gaunami skirtingi rezultatai. Todėl kiekvieno pastato paveldotvarkos darbus, nustačius jų mokslinį pagrįstumą ir artimumą atkurtajam laikotarpiui, reikia vertinti atskirai, atskleidžiant teigiamas ir neigiamas jų ypatybes.

Sovietmečiu Lietuvoje plėtojantis architektūros paveldotvarkai, susiklostė savití trūkstamų pastatų dalių ir detalių atkūrimo būdai: 1) mokslinių tyrimų informacija; 2) mokslinių tyrimų inspiruota loginė interpretacija; 3) moksli-

nių tyrimų ir kūrybinio interpretavimo derinys; 4) kūrybine interpretacija. Konkretaus būdo pasirinkimą lemdavo atkuriamo laikotarpio išlikimo laipsnis, kitų mokslinių duomenų (rašytinių šaltinių, fotofiksacijos ir kt.) kiekis ir pastato tvarkymo metodika. Naudojant šiuos paveldotvarkos būdus gauti skirtingi rezultatai:

1. Moksliniais tyrimais pagrįsti atstatymai padėjo atskleisti prarastą autentišką vaizdą pakartojančią architektūrinę kompoziciją, o galimi nukrypimai nuo buvusio originalo – nedideli. Taip atstatytos architektūrinės kompozicijos neabejotinai yra vertingos, atskleidžiančios objektyvią informaciją.
2. Mokslinių tyrimų ir loginės interpretacijos sintezės pagrindu atstatytų architektūros fragmentų negalima vertinti vienareikšmiškai. Šio atkūrimo būdo patikimumą lemia mokslinių duomenų kiekis: kuo daugiau būta autentiškos informacijos, tuo restauruotas fragmentas artimesnis sunykusiajam. Tačiau turint nedaug išlikusių duomenų, didesnė dalis atkuriama remiantis logine interpretacija. Tokiu principu atstatytos pastatų dalys tik numanomai pakartoja pirminį vaizdą.
3. Mokslinių tyrimų ir kūrybinio interpretavimo derinio būdui priskiriami keli skirtingi trūkstamų dalių atkūrimo būdai: a) rėmimasis ikonografija (dailės kūriniais), b) mokslinės informacijos inspiruota restauratorių kūryba ir c) analogijų iš to paties ar kitų objektų parinkimas. Mokslinių duomenų kiekis ir restauratorių pasirinktas trūkstamos informacijos sprendimo būdas lėmė skirtingus rezultatus. Atliktas tyrimas parodė, kad ikonografinė dailės medžiaga dažnai pateikia subjektyvią autoriaus interpretaciją ir negali būti *a priori* vertinama kaip patikima informacija. Mokslinės informacijos inspiruotose restauratorių laisvai interpretuotose architektūrinėse detalėse buvęs pirminis vaizdas neatkartojamas, o autentiškos informacijos kiekis – minimalus. Neigiamai vertintinas ir rėmimasis analogijomis. Trūkstamų detalių kopijavimo iš to paties pastato būdu atkurtas vaizdas gali būti artimas pirminiam, o kopijuojant architektūros detales iš kitų pastatų sukuriama greičiausiai iki paveldotvarkos darbų niekada nebuvusi architektūrinė kompozicija ir žiūrovams peršama klaidinga mintis, kad vienodų architektūros detalių tiražavimas yra istorinė tradicija. Reikia pabrėžti, kad šie atkūrimo būdai, išskyrus rėmimąsi ikonografine medžiaga, prieštarauja tarptautinės paveldotvarkos normoms.

4. Siekiant kuo geriau atkurti pirminį architektūros objekto vaizdą, kai kada trūkstami fragmentai, neturint apie juos jokių duomenų, būdavo sukuriami. Tokie pirminį vaizdą imituojantys dariniai iš esmės prieštarauja tarptautinės paveldotvarkos principams.

Tenka konstatuoti, kad pats patikimiausias moksliniais tyrimais pagrįstas trūkstamų dalių atstatymas buvo taikomas palyginti retai. Dažniausiai buvo naudojami mokslinių tyrimų inspiruotos loginės interpretacijos bei mokslinių tyrimų ir kūrybinio interpretavimo derinimo būdai.

Svarbu akcentuoti, kad visiems šiems paveldotvarkos būdams įgyvendinti buvo naudotas vienodas restauracinis mūras, todėl be specialių tyrimų negalima nustatyti, pagal kurį principą atkurta konkreti pastato dalis. Tokia padėtis, kai natūroje negalima suprasti, kas rekonstruotame ar restauruotame pastate atkuria buvusį vaizdą, o kas sukurta XX a. antroje pusėje, yra viena didžiausių sovietmečio paveldotvarkos darbų klaidų.

Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje *autentiškumo* konceptas klaidingai buvo tapatinamas su *pirminiu*, todėl vėlyvesni sluoksniai ir autentiškos (tačiau ne pirminės) statybinės medžiagos nelaikyti vertingais. Rekonstruojant ir restauruojant pastatus, dažnai buvo ardomas autentiškas mūras, šalinamos daugumos pastatų XVIII–XIX a. stogų konstrukcijos, perdangos, durys krosnys ir kita įranga. Tačiau pasitaikydavo atvejų, kai būdavo naikinami ir seniausieji architektūriniai klodai, o tai rodo principinį medžiagiškumo ir atlikimo būdo ignoravimą. Nusikalstama griovimo veikla vyko ne tik pirmaisiais paveldotvarkos darbų metais, kai tokius veiksmus dar būtų buvę galima pateisinti žinių ir patirties stoka, o visus keturis sovietmečio dešimtmečius. Tokį elgesį toleravo visų paveldotvarkos grandžių atstovai, o pavienių specialistų siekiai išsaugoti kuo daugiau autentiškos medžiagos dažnai būdavo ignoruojami tiek valdininkų, tiek ir darbininkų. Tenka konstatuoti, kad architektūros paveldotvarka buvo sutelkta į išorinio statinio pavidalo atkūrimą, tačiau konstrukcijos, medžiagiškumas ir atlikimo būdas liko nesvarbūs. Tokia vien į formą, o ne į visą architektūrinę struktūrą orientuota paveldotvarka vadinama „fasadizmu“.

Mūrinės architektūros paveldotvarka sovietmečiu vertintina nevienareikšmiškai. Rekonstravimo darbus išimties tvarka, atsižvelgiant į tai, kad Trakų salos pilies ir Biržų rezidencinių rūmai sovietinę okupaciją kenčiančiai

tautai buvo labai svarbi savojo identiteto išsaugojimo prielaida, galima vertinti teigiamai. Atstačius šiuos architektūros objektus sustiprėjo jų tapatumo ir istorinė prasmė, atsiskleidė meninė-techninė, švietimo, socialinių ryšių ir ekonominė vertės. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad, atstatant šiuos objektus naudoti paveldotvarkos nuostatų neatitinkantys atkūrimo būdai, reikia pabrėžti, kad tokios rekonstrukcijos nėra sektinas pavyzdys. Vertinant restauruotus pastatus pirmiausia pastebima, kad beveik visada stengtasi atkurti kuo senesnę architektūros kompoziciją ignoruojant informacijos stoką. Viena vertus, tokį elgesį reikia vertinti neigiamai, nes atkuriant pirmines architektūrines kompozicijas buvo suardyti autentiški XVIII a. pabaigos–XIX a. sluoksniai, tačiau, kita vertus, dėl restauravimo atkurtos gotikos ir renesanso kompozicijos parodė XV a. siekiančią mūrinės gyvenamosios architektūros kilmę. Restauravus pastatus, atsiskleidė jų tapatumo, meninė-techninė, pažintinė vertės. Taigi vertinant restauruotus objektus kiekvienu atveju reikia pasverti mokslinį jų pagrįstumą, autentiškos informacijos perskaitomumą pačiame objekte ir sunaikintų sluoksnių reikšmingumą.

Tenka konstatuoti, kad šimtą penkiasdešimt metų pavėlavusi paveldotvarka Lietuvoje neišvengė „vaikystei“ būdingų klaidų. Prie tokios padėties formavimosi nemažai prisidėjo teorinės informacijos stygius, lėmęs kai kurių klaidų, būdingų Europos XIX a. paveldotvarkai (kūrybinės interpretacijos, rėmimosi analogijomis, autentiškos substancijos nesaugojimo), kartojimą. Kita vertus, Lietuvoje buvo susiklosčiusi palanki terpė romantizmo laikotarpio paveldotvarkos idėjų sklaidai. Pirmiausia šimtametės svetimų valstybių priespaudos subrandintas simbolinis kultūros paveldo suvokimas inspiravo požiūrio, nepripažįstančio visų pastato laikotarpių kaip vienodai svarbių ir vertinančio objektus pagal amžiaus cenzą, susiklostymą. Laikantis tokios nuostatos, autentiški objektai yra nereikalingi, juos galima pakeisti sukurtais simboliais, todėl svarbi tampa tiktai forma, o trūkstamos jos detalės sukuriamos. Svarbią įtaką paveldotvarkos formavimuisi turėjo architektų, neturinčių specialaus pasirengimo, dominavimas šioje srityje. Todėl dažnai *grynasis* kūrybinis pradas, nesuderinamas su architekto-restauratoriaus specialybe, architektūros istorijos bei specialių paveldotvarkos žinių stoka nulemdavo interpretacinio, o ne mokslinio santykio su architektūros paveldo objektu dominavimą. Kita vertus, restauratoriai, siekdami atkurti kuo senesnius

architektūrinius sluoksnius, demonstravo savitą pasyvios kultūrinės rezistencijos formą. Simbolinio praeities matymo paveikti paveldotvarkos specialistai nuosekliai ir kruopščiai ieškojo autentiškų senosios architektūros klodų ir suteikė labai vertingų žinių Lietuvos architektūros istorijos mokslui, į Lietuvos miestus sugrąžino gotikos ir renesanso architektūrą. Rekonstruoti ir restauruoti pastatai sukūrė erdvę tapatumo, švietimo, meninės-techninės ir ekonominės verčių sklaidai. Atnaujinti paveldo objektai akivaizdžiai byloja šimtmečius skaičiuojančią Lietuvos miestų tradiciją. Dėl paveldotvarkos pamažu plėtėsi ir lietuvių tapatumo laukas, greta kalbos, dainų ir kito etninio kultūros paveldo pradėjo įsitvirtinti mūrinė architektūra. Sovietmečiu architektūros paveldas negalėjo išvengti simbolinės pasaulėjautos nulemtų veiksmų, o tokia pasaulėjauta lėmė ne tik vėlyvesnių architektūrinių sluoksnių griovimą, bet ir seniausių sluoksnių atskleidimą bei išsaugojimą.

Sovietmečiu įtvirtinti elgesio su paveldu stereotipai išliko gyvybingi ir po 1990 metų. Toliau plėtojamos ir teigiamos, ir neigiamos paveldotvarkos tendencijos. Išlikęs simbolinis praeities suvokimas, inspiruojantis pastatų kaip autentiškų praeities liudininkų nuvertinimą, toliau skatinantis *tuščių* architektūrinių pavidalų kūrimą, išlieka didžiausia paveldotvarkos problema, kurią spręsti reikia instituciniu ir visuomeniniu lygmenimis.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

KAA – Kauno apskrities archyvas

KPCA – Kultūros paveldo centro archyvas

VAA – Vilniaus apskrities archyvas

BIRŽŲ PILIES REZIDENCINIAI RŪMAI

VAA. F. 2, b. 52–1. *Architektūrinio paminklo buv. Radvilų pilies Biržuose konservavimo projektas*. S. Ramunis. Vilnius, 1953.

KPCA. F. 3. Ap. 3, b. 61. *Architektūros paminklo Radvilų pilies Biržuose moksliniai tyrimo darbai natūroje*. Umbrasas. Vilnius, 1955.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 11. *Architektūrinio paminklo buv. Radvilų pilies Biržuose numatomų koncervacijos ir restauracijos darbų aktai ir pasiūlymai*.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 11. *Architektūros paminklo buvusių Radvilų pilies Biržuose rūmų atkasimo-tyrimo darbai natūroj*e. Ataskaita. E. Skardžius. Vilnius, 1961.

KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 21. *Dokumentų byla apie Biržų Radvilų pilį 1919–1974 m. (1586–1665 m. nuorašai)*.

KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 23. *Dokumentų byla apie Biržų Radvilų pilį 1958–1974 m. (1576–1858 m. nuorašai)*.

VAA. F. 9, b. 84. *Radvilų pilis Biržuose. Ikonografinė medžiaga*. Sudarė E. Purlys. Vilnius, 1969.

VAA. F. 5, b. 412. *Radvilų pilis Biržuose. Fotofiksacinė medžiaga. I d. Rūmai*. Sudarė E. Purlys. Vilnius, 1970.

VAA. F. 2, b. 52–18. *Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buvusi Biržų pilis). Eskizinis restauracijos projekta*s. E. Purlys. Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 52–19. *Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buvusi Biržų pilis). Techninis darbo projektas. Architektūrinė statybinė dalis*. E. Purlys. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 52–48. *Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buvę Biržų pilies rūmai). Projekto korektūra*. Techninis darbo projektas. *Architektūrinė statybinė dalis*. E. Purlys. Vilnius, 1983.

KAUNO SENAMIESČIO PASTATAI

Aleksoto g.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 428. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Perkūno namai Kaune. Ataskaita*. D. Zareckienė. Kaunas 1973.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1102. *XV–XIX a. kultūros paminklas Vytauto Didžiojo bažnyčia Kaune. Istoriniai meniniai tyrimai*. R. Lebedytė. Vilnius, 1978.

J. Gruodžio g.

Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčios archyvas. R*espublikinės reikšmės XV–XVI a. architektūros paminklas Šv. Gertrūdos bažnyčia; Kaunas Laisvės al. 101. Paruošiamieji darbai. Architektūriniai tyrimai – zondavai ir fotofiksacija*. T. VII.

Kauno pilis

KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 28, p. 8. *Kauno pilies liekanos.*

VAA. F. 5, b. 27. Kaunas. *Kauno pilies architektūrinių tyrimų ir konservavimo restauravimo darbų 1955–1956 ataskaita.* Ž. Simonavičius. Vilnius, 1958.

Rotušės a.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 35. *Gyvenamųjų namų – architektūros paminklų Kaune Rotušės a. Nr. 1, 2, 3 rekonstrukcijos projektas.* Istorinių-architektūrinių tyrimų brėžiniai, Vilnius (autorius ir data nenurodyta).

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 417. *Rotušės a. Nr. 1 istoriniai tyrimai.*

VAA. F. 5, b. 3632. *Kauno senamiesčio 12 kvartalo gyvenamųjų namų komplekso Kaune, Rotušės a. Nr. 1 konservavimo-restauravimo-pritaikymo darbų ataskaita.* K. Špikas. Kaunas, 1981.

VAA. F. 5, b. 1272. *Gyv. namas Rotušės a. Nr. 1 Kaune.* Architektūriniai tyrimai (II zondažų grupė).

VAA. F. 2, b. 227–12. *Gyvenamo namo Rotušės a. 2–3 Kaune architektūrinė statybinė dalis. Darbo brėžiniai. T. 1. (1).* Ž. Simanavičius. Vilnius, 1972.

VAA. F. 2, b. 227–13. *Gyvenamo namo Rotušės a. 2–3 Kaune architektūrinė statybinė dalis. Darbo brėžiniai. T. 1. (2).* Ž. Simanavičius. Vilnius, 1972.

VAA. F. 2, b. 227–27. *Gyvenamo namo Rotušės a. 2–3 Kaune architektūrinė statybinė dalis. Darbo brėžiniai. T. 2.* Ž. Simanavičius, Vilnius, 1973.

VAA. F. 5, b. 227–2. *Aludės, valgyklos ir kavinės Kaune, Rotušės a. 2–3. Projektinė užduotis. Architektūrinė statybinė dalis.*

VAA. F. 2, b. 71–6. *Gyv. namai Kaune Rotušės a. Nr. 15 ir 16 (2 ir 3).* Išplėstas techninio stovio aktas.

VAA. F. 2, b. 383–1. *Kauno m. Rotušės a. Nr. 4, 5, 6 architektūriniai tyrimai.* Kaunas, 1975.

VAA. F. 2, b. 383–37. *Rotušės a. Nr. 4, 5, 6 architektūriniai statybiniai darbo brėžiniai.* Kaunas, 1976.

VAA. F. 2, b. 383–19. *Rotušės a. Nr. 6 parduotuvės Dovanos ir kosmetika techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis (I).* Kaunas, 1976.

VAA. F. 2, b. 383–20. *Rotušės a. Nr. 6 parduotuvės Dovanos ir kosmetika techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis (II*), Kaunas, 1977.

VAA. F. 5, b. 753. *Kauno senamiesčio gyvenamojo namo Rotušės a. Nr. 4 istoriniai tyrimai.* B. Sabakonienė. Kaunas, 1973.

VAA. F. 5, b. 754. *Kauno senamiesčio gyvenamojo namo Rotušės a. Nr. 5 istoriniai tyrimai.* B. Sabakonienė. Kaunas, 1973.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 443. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamas namas Rotušės a. Nr. 29. Ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1970.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 425. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamo namo Kaune Rotušės a. Nr. 10 ataskaita.* D. Zareckienė. Kaunas, 1973.

KAA. F. 214. Ap. 2, b. 9665, p. 11–17.

VAA. F. 5, b. 4139. *Kaunas Rotušės a. Nr. 24–25 Kavinė „Ugnė“. Tyrimo, projektavimo, restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita.* K. Bubnaitis. Kaunas, 1985.

VAA. F. 2, b. 378–30. *XVI–XIX a. kultūros paminklas – gyvenamas namas Kaune Rotušės a. Nr. 23–24, pritaikymas. Priešprojektiniai darbai. Architektūriniai tyrimai.* T. 2. Kaunas, 1981.

VAA. F. 5, b. 4797. *Kauno senamiesčio 43 kvartalo XVI–XVII a. architektūros paminklo Rotušės a. Nr. 28 restauracija ir pritaikymas Farmacijos–medicinos muziejui. Architektūrinių tyrimų ir restauravimo darbų mokslinė ataskaita. Aiškinamasis raštas.* T. 1. L. Perevičienė. Kaunas, 1988.

VAA. F. 5, b. 4800. *XVI–XVII a. architektūros paminklų Rotušės a. Nr. 28 ir Raguvos Nr. 10a restauracija ir pritaikymas Lietuvos medicinos ir farmacijos muziejui. Mokslinė ataskaita. Pastatų pritaikymas.* T. 4. A. Jakučiūnas. Kaunas, 1988.

VAA. F. 2, b. 432–96. *Kauno senamiesčio 43 kvartalas Rotušės a. 28 rekonstrukcija ir pritaikymas Farmacijos–medicinos muziejui. Išorės architektūriniai tyrimai.* L. Perevičienė. Kaunas, 1984.

VAA. F. 5, b. 4800. *XVI–XVII a. architektūros paminklo Rotušės a. Nr. 28 pritaikymas farmacijos–medicinos muziejui.* A. Jakučiūnas. Kaunas, 1986.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 2613. *XVI–XX a. architektūros paminklų – gyvenamų namų Kaune, Rotušės a. Nr. 23 ir 24, restauracijos-pritaikymo knygynui „Antikvariatas" ir LIMTI Kauno filialui ataskaita.* A. Švėgždienė, L. Aksamitauskas. Kaunas, 1985.

VAA. F. 5, b. 3309. *XVII a. paminklo (buv. Bernardinių vienuolyno Centrinių rūmų) vad. Masalskio rūmais tyrimų, restauracijos ir autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* T. 1. B. Kugevičienė. Kaunas, 1983.

VAA. F. 5, b. 1426–1. *Kauno Tarpdiecezinė kunigų seminarija, Trakų g. Nr. 1. Architektūriniai tyrimai.* T. 1. Kaunas, 1979.

VAA. F. 5, b. 1426–2. *Kauno Tarpdiecezinė kunigų seminarija, Trakų g. Nr. 1. Architektūriniai tyrimai.* T. 2. Kaunas, 1980.

VAA. F. 5, b. 3418. *XVII a. paminklo švč. Trejybės bažnyčios, ūkio pastatų ir teritorijos priklausančios Kauno Tarpdiecezinės kunigų seminarijai, tyrimų, restauracijos, autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* B. Kugevičienė. Kaunas, 1984.

VAA. F. 2, b. 329–18. *Kauno Tarpdiecezinė kunigų seminarija. Švč. Trejybės bažnyčios kairioji zakristija. Architektūrinė-statybinė dalis. Restauracijos darbo brėžiniai.*

VAA. F. 2, b. 329–3. *Kauno Tarpdiecezinė kunigų seminarija. Centriniai rūmai. Eskizinis projektas. Architektūrinė statybinė dalis.*

VAA. F. 2, b. 290–16. *Architektūros paminklo buv. bernardinų vienuolyno bokšto Rotušės a. Nr. 21 restauravimas. Bokšto vartų restauravimo darbo brėžiniai ir bokšto bei pastato fasadų spalvinis sprendimas.*

VAA. F. 2, b. 941–7. *Architektūros paminklo gyvenamųjų namų komplekso fragmentai Rotušės a. Nr. 22. Restauravimas-konservavimas (eskizinis projektas).*

VAA. F. 5, b. 1596. *Kauno senamiesčio Rotušės a. 26, 28, Raguvos 10, 10a istoriniai tyrimai.* J. Oksas. Kaunas, 1977.

VAA. F. 2, b. 432–97. *XVI–XIV a. architektūros paminklas gyv. namas Rotušės a. Nr. 26 kapitalinis remontas, restauracija ir pritaikymas Dailininkų sąjungos Kauno sk.* T. 1.

VAA. F. 2, b. 432–109. *XVI–XIV a. architektūros paminklas gyv. namas Rotušės a. Nr. 26 architektūriniai tyrimai.* L. Perevičienė. Kaunas, 1983.

VAA. F. 2, b. 432–89. *Gyvenamojo namo Kaune Rotušės a. Nr. 26a kapitalinis remontas ir pritaikymas Dailininkų sąjungos Kauno sk.*

VAA. F. 2, b. 432–83. *Rotušės a. Nr. 26 kapitalinis remontas techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.*

VAA. F. 2, b. 432–109. *Pastato Rotušės a. 26 restauracija ir pritaikymas. Architektūriniai tyrimai.* L. Perevičienė. Kaunas, 1983.

VAA. F. 2, b. 289–15. *LTSR Literatūros muziejus. Architektūriniai elementai. Darbo brėžiniai. Statybinė-architektūrinė dalis.* L. Perevičienė, Kaunas, 1975.

VAA. F. 2, b. 289–10. *Literatūros muziejus. Rotušės a. Nr. 13 Maironio namai – Pacų rūmai. Architektūriniai elementai. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* L. Perevičienė. Kaunas, 1975.

VAA. F. 2, b. 289–7. *Architektūrinis paminklas Maironio namai – Pacų rūmai Rotušės a. Nr. 13, Kaune projektinė užduotis.* L. Perevičienė. Kaunas, 1976.

VAA. F. 2, b. 156–1. *Architektūros paminklo buv. Jėzuitų bažnyčios pritaikymo spec. Technikos mokyklos sporto salė. Darbo brėžiniai*. B. Kugevičienė. Kaunas, 1962.

VAA. F. 5, b. 2254. *Kauno Rotušės konservavimo-restauravimo ir pritaikymo darbų aprašymas ir pagrindimas*. Ž. Simanavičius. Kaunas, Vilnius, 1980.

VAA. F. 2, b. 462–26. *XVII–XIX a. architektūros paminklai pastatai Kaune Rotušės a. Nr. 18, 19 restauravimo eskizinis projektas*.

VAA. F. 2, b. 462–30. *XVII–XIX a. architektūros paminklai pastatai Kaune Rotušės a. Nr. 18, 19 architektūriniai tyrimai*.

VAA. F. 2, b. 462–73. *Pastato Nr. 17 Pritaikymas Ryšių muziejui. Nenuimami saugotini elementai*.

VAA. F. 2, b. 462–74. *XVII–XIX a. architektūros paminklas, pastatai Kaune Rotušės a. Nr. 17, 18, 19, 20, buvę arklių pašto stoties pastatai. Rotušės a. Nr. 17. Bendras aiškinamasis raštas*.

VAA. F. 2, b. 462–75. *Rotušės a. Nr. 17, 18, 19, 20 restauracija ir pritaikymas Ryšių muziejui. Pastato Rotušės a. Nr. 17 statybinė dalis*.

VAA. F. 2, b. 462–76. *Rotušės a. Nr. 17, 18, 19, 20 restauracija ir pritaikymas Ryšių muziejui. Pastato Rotušės a. Nr. 17 darbo brėžiniai*.

VAA. F. 2, b. 462–90. *Pastatas Rotušės a. Nr. 20. Bendras aiškinamasis raštas*.

Vilniaus g.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 424. *Kauno miesto architektūrinių paminklų restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams. Gyvenamas namas Vilniaus g. Nr. 20. Ataskaita*. D. Zareckienė. Kaunas, 1973.

VAA. F. 2, b. 921. *Karališkoji karčema Kaune. Architektūriniai tyrimai*. Kaunas, 1978.

VAA. F. 5, b. 1340. *Kaunas Vilniaus g. Nr. 20 Karališkoji karčema. Architektūriniai tyrimai*. Kaunas, 1979.

VAA. F. 5, b. 1545. *Gyvenamas namas Kaune Vilniaus g. Nr. 20 (vad. Karališkoji karčema) istoriniai tyrimai*. J. Oksas. Kaunas, 1977.

KAA. F. 214. Ap. 2, b. 9335, p. 11–17.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 2707. *XVI a. respublikinės reikšmės istorinis paminklas gyv. namas Kaune, Vilniaus g. Nr. 22. Vidaus architektūriniai tyrimai* Kaunas, 1979.

VAA. F. 5, b. 749–2. *Gyv. namas Vilniaus g. Nr. 22 Kaune su 2,5 aukšto intarpu restauracija ir pritaikymas kavinei su šokių sale. Eskizinis projektas*.

VAA. F. 5, b. 3685. *Architektūros paminklo Kaune pastato Vilniaus g. Nr. 22 medienos tyrimai*.

VAA. F. 5, b. 749–3. *Architektūros paminklo Kaune pastato Vilniaus g. Nr. 22 avarinio stovio likvidavimo architektūrinė-statybinė dalis*.

KĖDAINIŲ SENAMIESČIO PASTATAI

Didžioji g. (buv. Taikos g.)

VAA. F. 5, b. 3826. *Buv. Kėdainių Rotušė. Kapitalinio remonto, restauracijos autorinės priežiūros ataskaita*. T. 1. L. Perevičienė. Kaunas, 1986.

VAA. F. 5, b. 3827. *Buv. Kėdainių Rotušė. Kapitalinio remonto, restauracijos autorinės priežiūros ataskaita*. T. 2. L. Perevičienė. Kaunas, 1986.

VAA. F. 5, b. 1234. *XVII a. kultūros paminklas gyv. namas Kėdainiuose Taikos g. 4. Architektūriniai tyrimai*. N. Bikinienė. Kaunas, 1975.

VAA. F. 2, b. 313–3. *XVII a. kultūros paminklas gyv. namas Kėdainiuose Taikos g. 4, 6. Eskizinis pritaikymo projektas*. L. Aksamitauskas. Kaunas, 1975.

VAA. F. 2, b. 313–4. *XVII a. kultūros paminklas gyv. namas Kėdainiuose Taikos g. 4, 6. Eskizinis restauravimo projektas.* L. Aksamitauskas. Kaunas, 1975.

VAA. F. 2, b. 313–5. *XVII a. kultūros paminklas gyv. namas Kėdainiuose Taikos g. 4, 6. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* L. Aksamitauskas. Kaunas, 1987.

VAA. F. 2, b. 172–18. *Gyv. namas Kėdainiuose Taikos g. 4. Vidaus architektūriniai tyrimai.* N. Švėgždienė. Kaunas, 1981.

Liaudies g.

VAA. F. 5, b. 2679. *XVIII–XIX a. kultūros paminklas Kėdainiuose Liaudies g. 4. Architektūriniai tyrimai.* N. Švėgždienė, B. Rustauskas. Kaunas, 1981.

VAA. F. 5, b. 4811. *Kėdainiai Liaudies g. 2/20 ir 4. Restauravimo, konservavimo ir remonto darbų mokslinė ataskaita. Aiškinamasis raštas.* R. Miliūkštis. Kaunas, 1987.

VAA. F. 2, b. 216–1. *Kėdainiai Kraštotyros muziejaus filialas (buv. Evangelikų bažnyčia) S. Nėries 7. Projektinė užduotis. Architektūrinė-statybinė dalis.* V. Bunkus. Kaunas, 1966.

Radvilų g. (buv. Tarybų a.)

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 371. *Buv. Kėdainių škotų pirklių namai. Istoriniai tyrimai.* J. Oksas. 1973.

VAA. F. 2, b. 746–3. *Gyv. namas Kėdainiuose Tarybų g. 5. Eskizinis restauracijos ir pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* B. Rustauskas. Vilnius, 1982.

VAA. F. 2, b. 369–15. *Kėdainiai Tarybų a. 6 (Buv. Škotų pirklių namai). Restauruojamos parduotuvės techninis darbo projektas. Interjero architektūrinė-statybinė dalis.* R. Miliūkštis. Kaunas, 1978.

VAA. F. 2, b. 369–7. *Buv. Kėdainių Škotų pirklių namas. Pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* L. Aksamitauskas. Kaunas, 1974.

VAA. F. 2, b. 746–3. *Gyv. namas Kėdainiuose Tarybų g. 5. Eskizinis restauracijos ir pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* B. Rustauskas. Vilnius, 1982.

VAA. F. 2, b. 369–15. *Kėdainiai Tarybų a. 6 (Buv. Škotų pirklių namai) Restauruojamos parduotuvės techninis darbo projektas. Interjero architektūrinė-statybinė dalis.* R. Miliūkštis. Kaunas, 1978.

VAA. F. 2, b. 369–7. *Buv. Kėdainių Škotų pirklių namas. Pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* L. Aksamitauskas. Kaunas, 1974.

VAA. F. 5, b. 2680[a]. *Kėdainiai Tarybų g. 9. Išoriniai architektūriniai tyrimai.* R. Jusevičiūtė, N. Švėgždienė. Kaunas, 1981.

VAA. F. 2, b. 7472[a]. *Kėdainiai Tarybų g. 9. Pritaikymas visuomeninėms ir gyvenamosioms patalpoms. Eskizinis restauracijos ir pritaikymo projektas.* R. Jusevičiūtė. Kaunas, 1981.

PANEMUNĖS PILIS

KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 192, p. 13, 79. *Panemunės pilis.*

RAUDONĖS PILIS

KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 233, p. 148–153. *Raudonės pilis.*

VAA. F. 2, b. 114–2. *Raudonės vidurinės mokyklos rekonstrukcijos I var. Aiškinamasis raštas.* S. Čerškutė, V. Jurkštas. Vilnius. 1959.

VAA, F. 2, b. 114–3. *Vidurinės m-los Raudonės pilyje projektinės užduoties II variantas.* Ž. Simanavičius. Vilnius, 1960.

SIESIKŲ DVARO RŪMAI

KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 256. *Dokumentų byla apie Siesikų dvaro rūmus. Atr. 150. 1931–1970.*

ŠIAULIŲ Šv. PETRO IR PAULIAUS BAŽNYČIA

KPCA, F. 5. Ap. 2, b. 1239. *Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokšto atstatymo projektas.* V. Krikščiūnas. Vilnius, 1952.

KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 216. *Architektūros paminklo – Šiaulių bažnyčios dokumentai* (išrašas darytas Vytauto Levandausko, 1986 m.).

TRAKŲ SALOS PILIS

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3835. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrinėjimo, projektavimo-restauravimo darbus 1950–1973 m. laikotarpyje.* T. 1. S. Mikulionis, 1989.

KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 46. *Trakų salos pilies Centrinių rūmų pilno atstatymo projekto pagrindinės problemos.* B. Krūminis. Vilnius, 1958.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 862. *Trakų salos pilies ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1973.* S. Mikulionis. Vilnius, 1973–1976.

KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 455. *Trakų salos pilis. Pilies dalinės restauracijos-konservacijos pasiūlymai.* S. Mikulionis. Vilnius, 1971.

KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 413. *Trakų salos pilis. Pilies dalinės restauracijos-konservacijos pasiūlymai. (Papildomi variantai*), S. Mikulionis. Vilnius, 1971.

KPCA. F. 5. Ap. 2, b. 456. *Trakų salos pilis. Pilies dalinės restauracijos-konservacijos pasiūlymai. (Papildomi variantai).* S. Mikulionis. Vilnius, 1971.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 852. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1974.* S. Mikulionis. Vilnius, 1974–1976.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 621. *Trakų salos pilis. Trikampių kazematų pietinio fasado su frontonu bei bokštelio fosos ir vakarinės gynybinės sienos sandūroje eskizai.* S. Mikulionis. Vilnius, 1973.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 863. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1975.* S. Mikulionis. Vilnius, 1975–1976.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 910. *Trakų salos pilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1976.* S. Mikulionis. Vilnius, 1977.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1322. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai. Priešpilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1977.* S. Mikulionis. Vilnius, 1979.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1305. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai. Priešpilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1978.* S. Mikulionis, Vilnius, 1979.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1402. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai. Priešpilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1979.* S. Mikulionis. Vilnius, 1979.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1854. *Ataskaita už restauravimo darbus Trakų salos pilyje 1987.* S. Mikulionis. Vilnius, 1987–1988.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3851. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai. Priešpilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1977.* S. Mikulionis. Vilnius, 1979.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 1322. *Trakų salos pilis. Centriniai rūmai. Priešpilis. Ataskaita už tyrimo projektavimo ir gamybos darbus 1977.* S. Mikulionis. Vilnius, 1979.

KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 3863. *Trakų salos pilis. Kompleksiniai moksliniai tyrimai. Ataskaita už tyrimo-projektavimo ir restauravimo darbus Trakų salos pilyje.* T. 1. S. Mikulionis. 1989.

VILNIAUS SENAMIESČIO PASTATAI

Arklių g.

VAA. F. 5, b. 135. *Namas Arklių g. 4. Apybraiža. Tyrimai natūroje.* Vilnius, 1962.

VAA. F. 5, b. 175. *Namas Arklių g. 4. Planinė užduotis rekonstrukcijai.* Vilnius, 1963.

VAA. F. 2, b. 660–1. *Pastatai Vilniuje Arklių g. 4. Architektūriniai tyrimai.* T. 1. Vilnius, 1962.

VAA. F. 2, b. 660–2. *Pastatai Vilniuje Arklių g. 4. Architektūriniai tyrimai.* T. 2. Vilnius, 1962.

VAA. F. 2, b. 660–3. *Pastatai Vilniuje Arklių g. 4. Restauracijos techninis darbo projektas.* T. 1. Vilnius, 1965.

VAA. F. 2, b. 660–4. *Pastatai Vilniuje Arklių g. 4. Restauracijos techninis darbo projektas.* T. 2. Vilnius, 1964.

VAA. F. 2, b. 58–48. *Pastatai Vilniuje Arklių g. 4. Projektinė užduotis.* N. Švabauskienė. Vilnius, 1962.

VAA. F. 2, b. 58–82. *Pastatai Vilniuje Arklių g. 4. Architektūrinė statybinė dalis.* N. Švabauskienė. Vilnius, 1963.

VAA. F. 2, b. 58–135. *Pastatai Vilniuje Arklių g. 4. Konstruktyviniai darbo brėžiniai.* N. Švabauskienė. Vilnius, 1965.

VAA. F. 5, b. 177. *Pastatas Vilniuje Arklių g. 6. Pirminių natūros tyrimų ataskaita.* Ž. Simonavičius. Vilnius, 1962.

Arsenalo g. (buvusi Vrublevskio g.)

VAA. F. 5, b. 4244. *Pastatas Vrublevskio g. 3. Pastatų pritaikymas istorijos-etnografijos muziejui. Architektūrinių-archeologinių tyrimų brėžiniai.*

VAA. F. 5, b. 4245. *Pastatas Vrublevskio g. 3. Pastatų pritaikymas istorijos-etnografijos muziejui. Architektūrinių-archeologinių tyrimų ataskaita.* T. 2. Vilnius, 1987.

VAA. F. 2, b. 88–85. *Pastatas Vrublevskio g. 3. Eskizinis projektas ir pritaikymo projektiniai pasiūlymai.* V. Povilauskaitė. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 88–95. *Pastatas Vrublevskio g. 3. Restauracijos eskizinis projektas.* V. Povilauskaitė. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 88–95[a]. *Pastatas Vrublevskio g. 3. Restauracijos eskizinis projektas.* V. Povilauskaitė. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 110–58. *Pastatas Vrublevskio g. 3. Architektūrinė statybinė dalis ir restauracijos projektas.* V. Povilauskaitė. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 110–59. *Pastatas Vrublevskio g. 3. Architektūrinė statybinė dalis ir restauracijos projektas.* E. Parasonienė, L. Alfimova. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 110–64. P*astatas Vrublevskio g. 3. Interjerų architektūriniai sprendimai.* V. Povilauskaitė, G. Flipavičienė. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 88–25. *Žemutinis senasis Cekihauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai. Žemutinės pilies gynybinė siena.* S. Lasavickas. Vilnius, 1977.

VAA. F. 5, b. 1571. *Vilniaus Žemutinės pilies Ceihauzas – Arsenalas. Ikonografija.* S. Lasavickas. Vilnius, 1977.

VAA. F. 5, b. 1573. *Vilniaus Žemutinės pilies Ceikhauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai. Senojo ceihauzo XVI a. stovio rekonstrukcija. Vilnius.* S. Lasavickas. Vilnius, 1977.

VAA. F. 5, b. 1112. *Vilniaus Žemutinės pilies Ceihauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai (zondažai).* S. Lasavickas. Vilnius, 1975.

VAA. F. 5, b. 1114[a]. Vilniaus *Žemutinės pilies Ceikhauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai. Rekonstrukcija XVII a. pr. stovis.* S. Lasavickas. Vilnius, 1975.

VAA. F. 5, b. 1111. *Vilniaus Žemutinės pilies Cekihauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai. Tyrimų aprašymas.* S. Lasavickas. Vilnius, 1975.

VAA. F. 5, b. 2411. *Vilniaus Žemutinės pilies Ceikhauzas – Arsenalas. Architektūrinių-archeologinių tyrimų ataskaita.* Vilnius, 1980.

VAA. F. 2, b. 88–27. *LTSR Taikomosios dailės muziejus, buvęs Žemutinės pilies arsenalas. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Purlys. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 88–5. *LTSR Taikomosios dailės muziejus, buvęs Žemutinės pilies arsenalas. Techninis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* V. Žemkalnis. Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 88–20. *LTSR Taikomosios dailės muziejus, buvęs Žemutinės pilies arsenalas. Pagrindinių konstrukcijų atstatymo darbai. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Zulonas. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 88–21. *LTSR Taikomosios dailės muziejus, buvęs Žemutinės pilies arsenalas. Pagrindinių konstrukcijų atstatymo darbai. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Zulonas. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 88–66. *LTSR Taikomosios dailės muziejus, buvęs Žemutinės pilies arsenalas Eskizinis interjerų projektas.* G. Filipavičienė. Vilnius, 1983.

VAA. F. 2, b. 88–26. *LTSR Taikomosios dailės muziejus, buvęs Žemutinės pilies arsenalas* Restauracijos projektas. D. Gižienė, L. Preikšaitė. Vilnius, 1982.

Aušros vartų g. (buv. M. Gorkio g. pietrytinė dalis)

VAA. F. 2, b. 193–38. *Buv. Bazilijonų cerkvės ir vienuolyno ansamblis Gorkio 73. Restauracijos ir architektūriniai, statybiniai sprendimai.* Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 193–25. *Buv. Bazilijonų cerkvės ir vienuolyno ansamblis Gorkio 73. Stogų ir fasadų restauracija.* Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 193–36. *Buv. vienuolyno šiaurinis frontonas. Restauracijos darbo brėžiniai.* T. 1. *Architektūrinė-statybinė dalis.* Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 193–27. *Buv. vienuolyno šiaurinis frontonas. Restauracijos eskizinis projektas.* Vilnius, 1986.

Aušros Vartų g., nr. 6

VAA. F. 5, b. 402. *Namas Vilniuje Gorkio g. 84. Architektūriniai tyrimai.* E. Purlys. Vilnius, 1975.

VAA. F. 5, b. 1997. *Namas Vilniuje Gorkio g. 84. Restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita.* T. 1. E. Purlys. Vilnius, 1979.

VAA. F. 5, b. 1997[a]. *Namas Vilniuje Gorkio g. 84. Restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita.* T. 2. E. Purlys. Vilnius, 1979.

VAA. F. 5, b. 1997[b]. *Namas Vilniuje Gorkio g. 84. Restauravimo darbų autorinės priežiūros ataskaita.* T. 3. E. Purlys. Vilnius, 1979.

Bernardinų g. (buv. Pilies skg.)

VAA. F. 5, b. 44. *Vilnius. Pilies skg. Remonto-restauracijos darbų ataskaita.* Vilnius, 1960.

VAA. F. 2, b. 58–30. *Pastatas Vilniuje, Pilies skg. Nr. 5. Technikinės būklės aktas.* Vilnius, 1962.

VAA. F. 2, b. 58–30. *Gyv. namas Vilniuje, Pilies skg. Nr. 5. Planinė restauracijos užduotis.* Vilnius, 1962.

VAA. F. 2, b. 58–25. *Gyv. namas Vilniuje, Pilies skg. Nr. 5. Rekonstrukcijos projektinė užduotis.* Vilnius, 1962.

VAA. F. 2, b. 58–366. *Vilniaus Sanitarinio švietimo namai Pilies skg. 6/5. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1969.

VAA. F. 2, b. 58–421. *Vilniaus Sanitarinio švietimo namai Pilies skg. 6/5. Architektūrinė-statybinė dalis. Darbo brėžiniai.* I. Ziobliova. Vilnius, 1970.

VAA. F. 2, b. 58–366. *Vilnius Pilies skg. 6/5. Sanitarinio švietimo namai. Interjero darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* V. Gabriūnas, M. Lagunavičienė. Vilnius, 1971.

VAA. F. 2, b. 58–138. *Gyv. namas, Pilies skg. Nr. 8. Vilniuje. Projektinė užduotis. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1965.

VAA. F. 5, b. 1915. *VVU Pilies skg. 11. Istorinė anketa ir architektūriniai tyrimai.* Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 58–145. *Gyv. namo Vilniuje Pilies skg. 11 projektinė užduotis.* E. Urbonienė. Vilnius, 1965.

VAA. F. 2, b. 118–195. *VVU korpusas Pilies 11. Eskizinis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Urbonienė. Vilnius, 1965.

VAA. F. 2, b. 58–174. *Gyv. namas Vilniuje, Pilies skg. 11 rekonstrukcijos darbo brėžiniai.* E. Urbonienė. Vilnius, 1966.

Bokšto g.

VAA. F. 2, b. 82–10. *Pastatas Bokšto g. 5 Vilniuje. Restauravimo techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. Baronaitė. Vilnius, 1983.

VAA. F. 2, b. 82–5. *Savičiaus ligoninė. (Bokšto g.6) Restauraciniai pasiūlymai.* E. Urbonienė. Vilnius, 1982.

VAA. F. 2, b. 680–2. *Istorijos ir architektūros paminklo namo dalies Bokšto g. 10 rekonstrukcija-restauravimas. Architektūrinė-statybinė dalis.*

Bastionas

VAA. F. 2, b. 214–4. *Vilniaus miesto sienos bastiono bokšto kalne ir Vilniaus m. sienos Bokšto g. restauravimo projektinė užduotis su projektinių sprendimų pagrindimu.* Ž. Simonavičius. Vilnius, 1968–1969.

VAA. F. 2, b. 214–22. *Gynybinių įrenginių komplekso Barbakanas pritaikymas 200 vietų firminei alaus daryklos „Tauras" alinei projektas.* Vilnius, 1967.

VAA. F. 2, b. 214–28. *Vilniaus miesto gynybinis bastionas. Paruošimo lankymui projektas.* Vilnius, 1972.

VAA. F. 2, b. 214–57. *Vilniaus Bokšto g. bastionas: gynybinės sienos Bokšto g. restauracijos darbo projektas.* Ž. Simonavičius. Vilnius, 1984.

Didžioji g. (buv. M. Gorkio g. dalis)

Didžioji g., nr. 13

VAA. F. 2, b. 881– 69[a]. *Namas Vilniuje Gorkio 39. Architektūriniai statybiniai sprendimai. Darbo projektas.* Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 58–196. *Gyv. pastatas Gorkio 45/2. Projektinė užduotis.* R. Jaloveckas, V. Dvariškis. Vilnius, 1966.

VAA. F. 2, b. 58–419. *Gyv. namas Gorkio 45/2. Darbo brėžiniai.* T. 2. Z. Vanagaitė. Vilnius, 1970.

VAA. F. 2, b. 58–453. *„Amatininkų" užeiga Vilniuje Gorkio 45. Interjero projektas. Darbo brėžiniai.* V. Gabriūnas.

Didžioji g., nr. 27

VAA. F. 2, b. 58–471. *Vilnius Gorkio 51 gyvenamas namas. Techninis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1971.

VAA. F. 2, b. 58–479. *Vilnius Gorkio 51 gyvenamas namas su rašytojų knygynu.* T. 1. *Techninis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1971.

VAA. F. 2, b. 58–471. *Vilnius Gorkio 51 gyvenamas namas. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-restauracinė dalis.* T. 2. Z. Vanagaitė. Vilnius, 1971.

Didžioji g., nr. 24–26 (buvusi Mažoji gildija)

VAA. F. 2, b. 588–3. *Vilnius Gorkio 66, 68. Architektūriniai tyrimai. II etapas detalių tyrimai.* T. 1. A. Stiklerienė. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 588–6. *Vilnius Gorkio Nr. 66, 68. Eskizinis projektas. Projektiniai pasiūlymai.* A. Stiklerienė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 588–8. *Vilnius Gorkio Nr. 68. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Stiklerienė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 588–31. *Vilnius Gorkio 68. Visuomeninio maitinimo įstaiga. Darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Stiklerienė. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 588v32. *Vilnius Gorkio Nr. 68. Visuomeninio maitinimo įstaiga. Darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Stiklerienė. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 588–43. *Namai Vilniuje Gorkio 66, 68. Architektūriniai tyrimai. II etapas detalių tyrimai.* T. 1. Ž. Simonavičius.

VAA. F. 2, b. 588–45. *Vilnius Gorkio Nr. 66, 68. projektas. Architektūriniai -statybiniai sprendimai.* Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 588–63. *Vilnius Gorkio Nr. 66, 68. projektas. Architektūriniai interjero sprendimai.* Vilnius, 1987.

Didžioji g., nr. 34

VAA. F. 5, b. 51. *Vilniaus Kazimiero bažnyčioje 1955–1957 m. vykdytų remonto-restauracijos darbų ataskaita.* S. Lasavickas. Vilnius, 1958.

VAA. F. 5, b. 178. *Vilniaus Kazimiero bažnyčia. Planinė restauracinė užduotis pritaikymui Ateistiniam muziejui.* Ž. Simonavičius. Vilnius, 1962.

Dominikonų g. (buv. J. Garelio g.)

VAA. F. 2, b. 488–40. *Respublikinės reikšmės architektūros paminklas. Vilnius Garelio Nr. 6 Giedrio Nr. 11. Eskizinis pritaikymo-restauravimo projektas.* A. Samukienė ir kt. Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 488–49. *Vilnius Garelio Nr. 6. Buv. Domininkonų vienuolynas. Pritaikymas TMTI „Tempas" poreikiams. Architektūrinė-statybinė dalis. Korektūra.* A. Samukienė ir kt. Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 488–68. *Buv. Domininkonų vienuolyno ansamblis Vilniuje Garelio 6/11. Restauravimo ir pritaikymo darbo projektas. Bendras aiškinamasis raštas.* A. Samukienė ir kt. Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 488–69. *Buv. Domininkonų vienuolyno ansamblis Vilniuje Garelio 6/11. Restauravimo ir pritaikymo darbų projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* A. Samukienė ir kt. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 488–70[b]. *Buv. Domininkonų vienuolyno ansamblis Vilniuje Garelio 6/11. Restauravimo ir pritaikymo darbo projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* A. Samukienė ir kt. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 488–49. *Vilnius Garelio Nr. 6. Buv. Domininkonų vienuolynas. Bendras aiškinamasis raštas.* A. Samukienė. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 488–98. *Vilnius Garelio Nr. 6. Buv. Domininkonų vienuolynas. Restauravimo ir pritaikymo darbo projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* A. Samukienė. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 488–99. *Vilnius Garelio Nr. 6. Buv. Domininkonų vienuolynas. Restauravimo ir pritaikymo darbo projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* A. Samukienė. Vilnius, 1988.

VAA. F. 5, b. 1645. *Gyv. namo Vilniuje Garelio 10/16 rūsių sienų ir skliautų mūro dalinio atstatymo, sutvirtinimo projektas.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 58–101. *Administracinis gyvenamas pastatas Garelio Nr.11. Projektinė užduotis.* A. Kunigėlis. Vilnius, 1964.

VAA. F. 2, b. 466–7. *Administracinis gyvenamas pastatas Garelio Nr. 11. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* L. Urbonavičiūtė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 58–119. *Administracinis gyvenamas pastatas Garelio Nr. 11. Architektūrinė-statybinė dalis.* Darbo brėžiniai. A. Kunigėlis. Vilnius, 1964.

VAA. F. 2, b. 735–17. *Vilnius Garelio Nr. 11 ir Nr. 9. Valgykla-bufetas. Eskizinis interjero projektas.* A. Samukienė. Vilnius, 1982.

VAA. F. 2, b. 242–24. *Buv. Švč. Trejybės bažnyčia. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Žiauberis. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 242–14. *Buv. Švč. Trejybės bažnyčia. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 242–15. *Buv. Švč. Trejybės bažnyčia. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* L. Mejerovič. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 466–6. *Ryšių ministerijos mokymo kombinatas Vilniuje, Garelio Nr. 13. Eskizinis restauracijos pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* G. Juknevičienė. Vilnius, 1978.

VAA. F. 2, b. 466–63. *Ryšių ministerijos mokymo kombinatas Vilniuje, Garelio Nr. 13. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* Vilnius, 1989.

VAA. F. 2, b. 772–1. *Vilnius Garelio Nr. 14. Papildomi architektūriniai tyrimai.* Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 772–2. *Vilnius Garelio Nr. 14. Papildomi detalių architektūriniai tyrimai.* Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 772–3. *Vilnius Garelio Nr. 14. Restauracijos projektas. Darbo brėžiniai.* D. Dirvonauskienė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 772–4. *Vilnius Garelio Nr. 14. Restauracijos projektas. Darbo brėžiniai.* V. Spudas. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 466–5. *Gyv. namas Vilniuje Garelio g. 15/1. Restauracijos eskizinis projektas.* Vilnius, 1978.

VAA. F. 2, b. 466–19. *Gyv. namas Vilniuje Garelio g. 15/1. Pritaikymo techninis projektas ir restauracijos darbo brėžiniai.* Vilnius, 1979.

VAA. F. 2, b. 466–20. *Gyv. namas Vilniuje Garelio g. 15/1. Pritaikymo techninis projektas ir restauracijos darbo brėžiniai. Statybinės detalės.* Vilnius, 1979.

Gaono g. (buv. Stiklių g.)

VAA. F. 2, b. 58–102. *Gyv. namas Vilniuje Stiklių g. Nr. 5. Statybinė dalis – darbo brėžiniai.* Vilnius, 1964.

VAA. F. 5, b. 1227. *Gyv. namas Vilniuje Stiklių g. Nr. 7. Architektūriniai tyrimai.* I. Barauskaitė. Vilnius, 1975.

VAA. F. 5, b. 1228. *Gyv. namas Vilniuje Stiklių g. Nr. 7. Architektūrinių pasiūlymų pritaikymo projektas.* I. Barauskaitė. Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 478–1. *Gyv. namas su baru, buterbrodine ir ledaine Vilniuje Stiklių g. Nr. 7. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1. I. Barauskaitė. Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 478–7. *Gyv. namas su baru, buterbrodine ir ledaine Vilniuje Stiklių g. Nr. 7. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 2. I. Barauskaitė. Vilnius, 1978.

Gedimino pilis

VAA. F. 5, b. 53. *Vilniaus Aukštutinė pilis.1956 m. konservacijos darbų ataskaita.* S. Lasavickas. Vilnius, 1958.

VAA. F. 9, b. 18. *Vilniaus Aukštutinės pilies vaizdų paveikslinė medžiaga (19 a.).*

VAA. F. 2, b. 86–1. *Vilniaus Aukštutinė pilis. Aiškinamasis raštas.* S. Lasavickas. Vilnius, 1956.

VAA. F. 2, b. 86–6. *Vilniaus aukštutinės pilies ir kalno išplanavimo projektas. Aiškinamasis raštas.* T. 2. S. Lasavickas. Vilnius, 1959.

VAA. F. 2, b. 86–11. *Vilniaus Aukštutinės ir Žemutinės pilies rekonstrukcijos-sutvarkymo pasiūlymai.* S. Lasavickas. Vilnius, 1960.

VAA. F. 2, b. 86–64. *Aukštutinė Gedimino pilis. Rūmų konservacijos projektas.* S. Lasavickas. Vilnius, 1980.

VAA. F. 2, b. 86–61. *Aukštutinė Gedimino pilis. Vakarinis bokštas. Vakarinio bokšto išorinio paviršiaus restauracijos projektas.* S. Lasavickas. Vilnius, 1979.

Geležinkelio g.

VAA. F. 2, b. 191–39. *LTSR Valstybinio Jaunimo teatro dekoracijų sandėlis Vilniuje Geležinkelio 39 (buv. Šv. Stepono bažnyčia). Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* R. Bliekaitė. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 191–95. *LTSR Valstybinio Jaunimo teatro dekoracijų sandėlis Vilniuje Geležinkelio 39 (buv. Šv. Stepono bažnyčia). Architektūrinė dalis. Darbo brėžiniai.* R. Bliekaitė. Vilnius, 1973.

Šv. Igno g. (buv. M. Giedrio g.)

VAA. F. 2, b. 155–1. *Vilnius Giedrio g. 4/ 3. Valgyklos-kavinės projektinė užduotis.* A. Brusokas. Vilnius, 1962.

VAA. F. 2, b. 322–60. *Vilnius Giedrio g. 4/3. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* V. Vileikis. Vilnius, 1981.

VAA. F. 2, b. 73–2. *Ignoto bažnyčia Vilniuje Giedrio g. 4. Pritaikymo Lietuvos kino studijos paviljonui projektinė užduotis.* V. Oleka. Vilnius, 1955.

VAA. F. 5, b. 3561. *Vilnius Giedrio 6. Buv. Jėzuitų novicijatas. LIMTI 1982–1984 m. darbų aprašymas. Mokslinė ataskaita.* E. Purlys. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 322–3. *LTSR Karinio komisariato naujokų šaukimo punktas Vilniuje Giedrio Nr. 6.* E. Purlys. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 322–3[a]. *LTSR Karinio komisariato naujokų šaukimo punktas Vilniuje Giedrio Nr. 6. Fasadų restauracija. Eskizinis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Purlys. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 322–4. *LTSR Karinio komisariato naujokų šaukimo punktas Vilniuje Giedrio Nr. 6. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Purlys. Vilnius, 1973.

Šv. Jono g. (buv. B. Sruogos g.)

VAA. F. 2, b. 56–14. B. *Sruogos Nr. 3. Restauravimo ir pritaikymo darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Kunigėlis. Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 56–15. *Vilnius B. Sruogos Nr. 3. Ryšininkų kultūros namai. Restauravimo ir pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 3. A. Vaškevičius. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 918–20. *Vilniaus 37 kvartalas. B. Sruogos g. 7. Restauracijos ir pritaikymo darbo projektas.* R. Kochanovskaja. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 983–104. *Vilnius B. Sruogos g. 7. Darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis. Restauruojami architektūriniai elementai.* D. Pakštienė. Vilnius, 1987.

VAA. F. 5, b. 3049. *VVU Kolonų salė. B. Sruogos Nr. 10. Autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* T. Meilūnas. Vilnius, 1982.

VAA. F. 5, b. 3073. B. *Sruogos Nr. 10. VVU pagrindinio įėjimo ir salių korpuso restauracijos autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* V. Stepulienė. Vilnius, 1982.

VAA. F. 5, b. 1704. *Vilnius B. Sruogos Nr. 10. VVU Stogo konstrukcijos medienos stovio nustatymas ir konservavimo projektas.* J. Drobelienė, J. Kirma. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 118–353. *Buv. Šv. Jono bažnyčios varpinės fasadų restauracijos darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* V. Stepulienė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 118–562. *VVU Pažangios minties (buv. Šv. Jono bažnyčia). Darbo projektas. Atskirų elementų restauracija.* B. Gudynaitė. Vilnius, 1985.

VAA. F. 5, b. 2827. *VVU pastato B. Sruogos Nr. 12 rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita. Architektūriniai tyrimai.*

VAA. F. 2, b. 983–72. *Vilnius B. Sruogos Nr. 11, 13. Restauracijos, pritaikymo darbo projektas. Bendras aiškinamasis raštas.* J. Lasavickas. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 983–166. *Vilnius B. Sruogos Nr. 11, 13. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* R. Valeckas. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 983–166. *Vilnius B. Sruogos Nr. 11, 13. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. Meilūnas. Vilnius, 1990.

VAA. F. 2, b. 983–123. *Pastatas Vilniuje B. Sruogos 11. Darbo projektas. Restauruojami architektūros elementai.* V. Spudas. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 983–73. *Vilnius B. Sruogos Nr. 11, 13. Restauravimo ir pritaikymo darbo projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* R. Valeckas. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 983–120. *Vilnius B. Sruogos g. 13. Gyv. namas. Restauruojami architektūriniai elementai.* R. Valeckas. Vilnius, 1988.

Karmelitų g. (buv. Biržų g.)

VAA. F. 2, b. 552–1. *Gyv. namo Biržų g. 3 architektūriniai tyrimai.*

VAA. F. 5, b. 1279. *Gyv. namo Vilniuje Biržų g. 3 medinių sijų ir lentų konservavimo projektai. Cheminiai tyrimai.* J. Drobelienė. Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 552–2. *Gyv. namo Vilniuje Biržų g. 3. Restauraciniai pasiūlymai.* S. Dagilis. Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 552–2. *Gyv. namo Vilniuje Biržų g. 3. Gotikinės dalies restauracija. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* S. Dagilis. Vilnius, 1975.

Šv. Kazimiero g. (buv. Vito g.)

VAA. F. 5, b. 3059. *Vilnius Vito g. 3, Lietuvos Kurčiųjų d-jos Centro valdyba ir tarprajoniniai kultūros namai. Restauracijos ir rekonstrukcijos autorinės priežiūros ataskaita. 1976–1982 m.* T. 2. J. Kriukelis. Vilnius, 1982.

VAA. F. 2, b. 396–2. *Vilnius Vito g. 3, Lietuvos Kurčiųjų d-jos Centro valdyba ir tarprajoniniai kultūros namai. Eskizinis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* J. Kriukelis. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 396–48. *Vilnius Vito g. 3, Lietuvos Kurčiųjų d-jos Centro valdyba ir tarprajoniniai kultūros namai. Kiemo frontonas. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* J. Kriukelis. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 396–13. *Vilnius Vito g. 3, Lietuvos Kurčiųjų d-jos Centro valdyba ir tarprajoniniai kultūros namai. Technikinis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1. J. Kriukelis. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 396–14. *Vilnius Vito g. 3, Lietuvos Kurčiųjų d-jos Centro valdyba ir tarprajoniniai kultūros namai. Technikinis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 2. J. Kriukelis. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 396–21. *Vilnius Vito g. 3, ir Subačiaus g. 2/1 I a. perplanavimas. Restauracinis techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* B. Gudynaitė. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 396–29. *Vilnius Vito g. 3, Lietuvos Kurčiųjų d-jos Centro valdyba ir tarprajoniniai kultūros namai. Interjerai. Eskizinis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* V. Bakšienė. Vilnius, 1980.

VAA. F. 2, b. 396–32. *Gyv. namas Vito Nr. 7. Restauraciniai pasiūlymai.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1980.

VAA. F. 2, b. 396–50. *Gyv. namas Vito Nr. 7. Eskiziniai pasiūlymai.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 396–53. *Gyv. namas Vito Nr. 7. Restauravimo pritaikymo darbo projektas. Bendras aiškinamas raštas.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 396–54. *Gyv. namas Vito Nr. 7. Restauravimo pritaikymo darbo projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* T. 1. Z. Vanagaitė. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 396–55. *Gyv. namas Vito Nr. 7. Restauravimo pritaikymo darbo projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* T. 2. Z. Vanagaitė. Vilnius, 1986.

VAA. F. 5, b. 2306. *Vilnius Vito g. 9. Gyvenamo namo architektūriniai tyrimai.* R. Jarmalavičius. Vilnius, 1980.

VAA. F. 2, b. 396–51. *Vilnius Vito g. 9. Eskiziniai pasiūlymai.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 396–68. *Vilnius Vito g. 9. Restauravimo pritaikymo darbo projektas. Bendras aiškinamasis raštas.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 396–69. *Vilnius Vito g. 9. restauravimo pritaikymo darbo projektas. Architektūriniai-statybiniai sprendimai.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1986.

Labdarių g.

VAA. F. 2, b. 58–265. *Lietuvos mokymo kombinato pastato Labdarių g. 3 rekonstrukcijos projekto užduotis (buv. Radvilų rūmai).* V. Dvariškis. Vilnius, 1968.

VAA. F. 2, b. 1023–25. *Vilnius Labdarių g. 3 buv. Radvilų rūmai. Eskizinis architektūrinis sprendimas.* E. Zulonas. Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 58–266. *Valstybės saugumo komiteto administracinis pastatas Vilniuje Liejyklos Nr. 2 (buv. Jono Radvilos rūmai). Projektinė užduotis.* V. Dvariškis. Vilnius, 1967.

VAA. F. 2, b. 419–2. *Vilnius Ligoninės g. 4. 14 butų gyvenamas namas su prekybinėmis patalpomis. Techninis projektas.* J. Kriukelis. Vilnius, 1970.

VAA. F. 2, b. 276–18. *Vilnius, Lenino a. 10. buv. Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia, pritaikymas universaliai salei. Pradiniai darbai. Pirminis susipažinimas su objektu.* E. Zulonas. Vilnius, 1984.

VAA. F. 2, b. 276–21. *Vilnius, Lenino a. 10. buv. Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia. Avarinės būklės likvidavimo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1. V. Kreivys. Vilnius, 1987.

Maironio g. (buv. Tiesos g.)

VAA. F. 2, b. 49–31. *LTSR Valstybinis dailės institutas Vilniuje, Tiesos g. 4. Korpusas A. Architektūriniai tyrimai.* B. Radavičiūtė. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 49–44. *Vilnius Tiesos g. 6. Dailės institutas Priešprojektiniai darbai. Architektūriniai tyrimai.* T. 1. B. Radavičiūtė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 49–3. *LTSR Valstybinis dailės institutas Vilniuje, Tiesos g. 4. Techninis darbo projektas. Fasado restauracija-konservacija.* B. Krūminis. Vilnius, 1954.

VAA. F. 2, b. 49–77. *LTSR Valstybinis dailės institutas Vilniuje, Tiesos g. 6. Kompleksinio kapitalinio remonto eskizinis projektas.*

VAA. F. 2, b. 49–18. *LTSR Valstybinis dailės institutas Vilniuje, Tiesos g. 4, 6. Keramikos katedros laboratorinis korpusas. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Songaila. Vilnius, 1983.

VAA. F. 2, b. 49–133. *LTSR Valstybinis dailės institutas Vilniuje, Tiesos g. 4. Tapybos studija. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Trimonis. Vilnius, 1983.

VAA. F. 2, b. 239–8. *Vilniaus Bernardinų bažnyčia. Dailės instituto aktų – iškilmių salės projektinė užduotis.* G. Laucius. Vilnius, 1968– 970.

Kretingos g.

VAA. F. 2, b. 141–7. *Gyv. namas Vilniuje, Kretingos g. 9. Restauracijos techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* B. Gudynaitė. Vilnius, 1978.

VAA. F. 2, b. 141–8. *Vilnius, Kretingos g. 9. Architektūriniai tyrimai.* T. 1. B. Gudynaitė. Vilnius, 1978.

VAA. F. 2, b. 141–8[a]. *Vilnius, Kretingos g. 9. Architektūriniai tyrimai.* T. 2. B. Gudynaitė. Vilnius, 1978.

Šv. Mikalojaus g. (buv. J. Biliūno g.)

VAA. F. 2, b. 58–114. *Gyv. namas Vilniuje Biliūno g. 8. Projektinė užduotis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1964.

Pilies g. (buv. M. Gorkio g. dalis)

VAA. F. 2, b. 48–5. *Vilniaus Valstybinio Dailės muziejaus sandėlis Vilniuje Gorkio g. 4. Techninis darbo projektas.* S. Lasavickas. Vilnius, 1954.

VAA. F. 2, b. 48–6. *Gyv. namas Vilniuje Gorkio g. 4. Restauracijos projekto darbo brėžiniai.* S. Lasavickas. Vilnius, 1954.

VAA. F. 2, b. 130[a]–1. *Vilniaus gyv. namai Gorkio 5, 7 Techninis rekonstrukcijos projektas.* V. Vičas. Vilnius, 1953.

VAA. F. 2, b. 39. *Gyv. namas Gorkio Nr. 6. Darbo brėžiniai. Perplanavimas-rekonstrukcija.* S. Lasavickas. Vilnius, 1954.

VAA. F. 2, b. 130[a]–4. *Architektūros paminklas gyv. namas Vilniuje Gorkio g. 6. Darbo brėžiniai. Perplanavimas-rekonstrukcija.* S. Lasavickas. Vilnius, 1954.

VAA. F. 2, b. 58–5. *Gyv. namas Vilniuje Gorkio g. 6. Darbo brėžiniai.* E. Purlys. Vilnius, 1957.

VAA. F. 2, b. 118–123. *VVU korpusas Gorkio g. 11. Architektūriniai tyrimai.* E. Urbonienė. Vilnius, 1970.

VAA. F. 5, b. 2829[1]. *Vilnius, Gorkio g. 11, 13. VVU korpusų rekonstrukcijos, restauracijos darbų autorinės priežiūros ataskaita. 1968–1979 m.* T. 1. E. Urbonienė. Vilnius, 1981.

VAA. F. 5, b. 2829 [2]. *Vilnius, Gorkio g. 11, 13. VVU korpusų rekonstrukcijos, restauracijos darbų autorinės priežiūros ataskaita. 1968–1979 m.* T. 2. E. Urbonienė. Vilnius, 1981.

VAA. F. 2, b. 118–139[a]. *VVU korpusas. Gorkio g. 13. gotikinės dalies fasado elementai. Darbo brėžiniai Architektūrinė-restauracinė dalis.* J. Bartkienė. Vilnius, 1971.

VAA. F. 2, b. 118–90. *VVU korpusas. Gorkio g. 13. Architektūrinė-statybinė dalis. Darbo brėžiniai.* T. 1. E. Urbonienė. Vilnius, 1969.

VAA. F. 2, b. 118–184. *VVU korpusas. Gorkio g. 13. pietinis korpusas. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1, 2. Z. Vanagaitė, E. Urbonienė. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 118–222. *VVU menė gotikiniame korpuso Gorkio g. 13 rūsyje. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Urbonienė. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 118–432. *VVU menė gotikiniame korpuso Gorkio g. 13 rūsyje. Interjerai. Architektūrinė-statybinė dalis.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1978.

VAA. F. 5, b. 132. *Vilnius Gorkio g. Nr. 12. Frontonas. Analoginė medžiaga.* A. Umbrasas, Vilnius, 1960.

VAA. F. 5, b. 501. *Architektūros paminklo gyv. namo Vilniuje Gorkio g. Nr. 12. Frontono atstatymo projektiniai eskizai.* A. Umbrasas. Vilnius, 1960.

VAA. F. 2, b. 107–7. *Namo frontonas Vilniuje, Gorkio g. 12. Eskizinis projektas.* S. Misevičius. Vilnius, 1982.

VAA. F. 2, b. 89–1. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio 12–14. Atstatymo-restauracijos projekto užduotis.* A. Umbrasas. Vilnius, 1958.

VAA. F. 2, b. 89–2. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio 12–14. Atstatymo-restauracijos darbo brėžiniai. Darbo brėžiniai.* A. Umbrasas. Vilnius, 1958.

VAA. F. 2, b. 89–7. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio 12–14. Atstatymo-restauracijos darbo brėžiniai. Darbo brėžiniai.* T. 2. A. Umbrasas. Vilnius, 1959.

VAA. F. 2, b. 89–8. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio 12–14. Atstatymo-restauracijos darbo brėžiniai. Darbo brėžiniai.* T. 3. A. Umbrasas. Vilnius, 1959.

VAA. F. 2, b. 107–1. *Šešių butų gyv. namas. Vilnius Gorkio 12. Projektinė užduotis.* A. Umbrasas. Vilnius, 1959.

VAA. F. 2, b. 107–2. *Gyv. namas Vilniuje, Gorkio 12. Atstatomas kiemo korpusas. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Brusokas. Vilnius, 1959.

VAA. F. 5, b. 1621. *Gyv. namas Vilniuje, Gorkio 14. Architektūriniai tyrimai.* R. Jarmalavičienė. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 756–1. *Gyv. namas Vilniuje, Gorkio 14. Eskizinis restauracijos ir pritaikymo projektas.* T. Garonaitė. Vilnius, 1977.

VAA. F. 2, b. 512–4. *Gyv. namas Vilniuje, Gorkio 14. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. Garonaitė. Vilnius, 1981.

VAA. F. 2, b. 512–5. *XIV–XVI a. architektūros paminklas, gyv. namas Vilniuje, Gorkio 14. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 2. V. Vaškevičius. Vilnius, 1981.

VAA. F. 2, b. 118–192. *VVU Vilnius Gorkio g. 15. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* E. Urbonienė. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 118–567. *Vilnius Pilies g. 13, 15. VVU Filologijos fakulteto reprezentacinės patalpos. Architektūrinė-statybinė dalis. Interjerai.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 58–160. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio g. 17, 19. Projektinė užduotis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1965.

VAA. F. 2, b. 58–243. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio g. 17, 19. Darbo brėžiniai.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1965.

VAA. F. 2, b. 58–160. *Gyv. namai Vilniuje, Gorkio 17, 19. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1. A. Švabauskienė. Vilnius, 1972.

VAA. F. 2, b. 915–6. *Žemieji rūsiai Vilniuje, Gorkio 23 (Buv. Kardinalija). Eskizinis restauracijos ir pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* M. Lagunavičiūtė. Vilnius, 1980.

VAA. F. 2, b. 915–3. *Aukštutiniai rūsiai Vilniuje, Gorkio 23 / 15. Eskizinis restauracijos ir pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* M. Lagunavičiūtė. Vilnius, 1980.

VAA. F. 5, b. 1546. *Vilnius, Gorkio 24 „Naručio" viešbutis. Architektūriniai tyrimai.* E. Urbonienė. Vilius, 1966.

VAA. F. 2, b. 58–205. *„Naručio" viešbutis Vilniuje Gorkio g. 24. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-restauracinė dalis.* E. Urbonienė. Vilnius, 1967.

VAA. F. 2, b. 58–276. *„Naručio" viešbutis Vilniuje Gorkio g. 24. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-restauracinė dalis.* T. 2. E. Urbonienė. Vilnius, 1967.

VAA. F. 2, b. 58–213. *„Naručio" viešbutis Vilniuje Gorkio g. 24. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-restauracinė dalis.* T. 3. E. Urbonienė. Vilnius, 1967.

Pylimo g. (buv. Komjaunimo g.)

VAA. F. 2, b. 58–5^{b}. *Vilniaus miesto buv. gynybinės sienos (Komjaunimo g.) konservacijos, sutvarkymo projektas.* J. Šeibokas, B. Krūminis. Vilnius, 1959.

Rūdninkų g.

VAA. F. 5, b. 2534. *Vilnius Rūdninkų g. 8. 1977–1980 m. vykdytų restauravimo darbų darbų autorinės priežiūros mokslinė ataskaita.* A. Katilius. Vilnius, 1980.

VAA. F. 5, b. 528. *Vilnius Rūdninkų g. 8 Dailės muziejaus restauracinės dirbtuvės. Architektūriniai tyrimai.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1971.

VAA. F. 5, b. 6451. *Vilnius Rūdninkų g. 13. Architektūrinių tyrimų ir restauravimo darbų priežiūros mokslinė ataskaita.* B. Gudynaitė. Vilnius, 1992.

VAA. F. 2, b. 882ᵃ–10. *Vilnius Rūdninkų g. 13. Priešprojektiniai darbai ir restauraciniai pasiūlymai.* B. Gudynaitė. Vilnius, 1986.

Stiklių g. (buv. Antakolskio g.)

VAA. F. 2, b. 58–195. *Gyv. pastatas Vilniuje Antakolskio g. 4. Projektinė užduotis.* R. Jaloveckas, V. Dvariškis. Vilnius, 1966.

VAA. F. 2, b. 58–312. *Gyv. pastatas Vilniuje Antakolskio g. 4. Darbo brėžiniai.* Eidukevičienė. Vilnius, 1968.

VAA. F. 2, b. 58–369. *Gotikinis korpusas Vilniuje Antakolskio g. 4. Projektinė užduotis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1969.

VAA. F. 2, b. 58–505. *Gotikinio korpuso Vilniuje Antakolskio g. Nr. 4 darbo brėžiniai. T. 1 Architektūrinė dalis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1971.

VAA. F. 2, b. 58–522. *Gotikinio korpuso Vilniuje Antakolskio g. Nr. 4 priestatas. Techninis projektas. Architektūrinė statybinė dalis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1972.

VAA. F. 2, b. 58–608. *Gotikinis korpusas Vilniuje Antakolskio g. 4. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Švabauskienė. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 58–369ᵃ. *Gotikinis korpusas Vilniuje Antakolskio g. 4. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 2. A. Švabauskienė. Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b.58–610. *Gotikinis korpusas Vilniuje Antakolskio g. 4. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 3. A. Švabauskienė, Vilnius, 1973.

VAA. F. 2, b. 58–681. *Gotikinis korpusas Vilniuje Antakolskio g. 4. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 4. A. Švabauskienė. Vilnius, 1974.

VAA. F. 2, b. 58–194. *Gyv. pastatas Vilniuje Antakolskio g. 6, 8. Projektinė užduotis.* R. Jaloveckas, V. Dvariškis. Vilnius, 1966.

VAA. F. 2, b. 58–221. *Gyv. pastatas Vilniuje Antakolskio g. 6, 8. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* R. Jaloveckas, V. Dvariškis, D. Čepienė. Vilnius, 1967.

VAA. F. 2, b. 58–322. *LTSR Medžiotojų ir žvejų d-jos respublikinė taryba Antakolskio g. 6, 8. Darbo brėžiniai.* T. 2. V. Dvariškis. Vilnius, 1967.

VAA. F. 5, b. 2726. *Vilnius Antakolskio g. 8 restoranas „Lokys". Baroko salėje išlikusios sieninės tapybos tyrimai ir projektas konservavimui.* V. Kaminskienė ir kt. Vilnius, 1981.

VAA. F. 2, b. 58–255. *Vilnius Antakolskio g. 8 restoranas „Lokys, „Medžiotojų" menės projektinė užduotis.* R. Jaloveckas. Vilnius, 1968.

VAA. F. 2, b. 58–269. *„Medžiotojų" menė, Vilnius Antakolskio g. 8. Restauracinė dalis. Darbo brėžiniai.* T. 1. R. Jaloveckas. Vilnius, 1968.

VAA. F. 2, b. 58–269ᵃ. *„Medžiotojų" menė, Vilnius Antakolskio g. 8. Restauracinė dalis. Darbo brėžiniai.* T. 2. R. Jaloveckas. Vilnius, 1968.

Subačiaus g.

VAA. F. 2, b. 465–1. *Gyv. namai Vilniuje Subačiaus g. 3, 5. Restauracinis-eskizinis projektas. Pritaikymo naujai paskirčiai projektas.* A. Katilius. Vilnius, 1975.

VAA. F. 2, b. 465–2. *Gyv. namai Vilniuje Subačiaus g. 3, 5. Kompleksinis kapitalinio remonto-restauravimo techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1. L. Preikšaitė, A. Katilius ir kt. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 465–4. *Gyv. namai Vilniuje Subačiaus g. 3, 5. Kompleksinis kapitalinio remonto-restauravimo techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 2. Žemaitytė. Vilnius, 1976.

VAA. F. 2, b. 268–6. *Buv. Misionierių bažnyčia, laikina Istorijos-etnografijos muziejaus eksponatų saugykla. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 2. B. Ladavičiūtė. Vilnius, 1978.

Trakų g.

VAA. F. 2, b. 102. *Pranciškonų bažnyčia Vilniuje, pritaikymas archyvo saugyklai. Esama padėtis ir numatomi darbai.* A. Purlys. Vilnius, 1988.

VAA. F. 2, b. 205–168. *Avarinės būklės likvidavimas.* J. Mendelevičius, L. Statulevičienė. Vilnius, 1992.

VAA. F. 2, b. 205–19. *Buv. Pranciškonų vienuolynas Vilniuje. Projektiniai pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Kunigėlis. Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 205–29. *Buv. Pranciškonų vienuolynas Vilniuje Trakų 9/1. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Kunigėlis. Vilnius, 1985.

VAA. F. 2, b. 205–32. *Vilnius Trakų 9/1. Buv. Pranciškonų vienuolynas. Restauravimo pritaikymo raštas.* G. Miknevičienė. Vilnius, 1986.

Ukmergės g.

VAA. F. 2, b. 365–8. *Šv. Rapolo bažnyčia. Vilnius Ukmergės g. 4. Techninis darbo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1–3. V. Barauskaitė. Vilnius.

Universiteto g.

VAA. F. 5, b. 3082. *Vilnius Universiteto g. 2/18 architektūriniai tyrimai.* S. Lipakonienė, Vilnius, 1982.

VAA. F. 2, b. 515–33. *XV–XVIII a. architektūros paminklas, buv. Bžastovskių rūmai Vilnius Universiteto g. 2/18. Eskizinis pritaikymo projektas. Architektūrinė-statybinė dalis.* A. Švabauskienė, E. Urbonienė. Vilnius, 1980.

VAA. F. 5, b. 2169. *Buv. Vilniaus Alumnato rūmų Universiteto g. 4 rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita.* E. Urbonienė. Vilnius, 1979.

VAA. F. 5, b. 2830. *Vilnius Universiteto g. 3, 5 ir B. Sruogos 10. VVU tarnybinis įėjimas, rektoratas, Smuglevičiaus salė, Lelevelio salė. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita. 1976–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1981.

VAA. F. 5, b. 2922. *VVU praėjimo iš Sarbievijaus į Didįjį kiemą rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita. 1978–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1982.

VAA. F. 5, b. 28293. *VVU Universiteto 7, 9. Rekonstrukcijos-restauracijos autorinės priežiūros ataskaita. 1977–1979 m.* J. Kriukelis. Vilnius, 1982.

Vilniaus g. (buv. L. Giros g.)

VAA. F. 2, b. 112–1. *Pastato Vilniuje L. Giros g. 22 atstatymo rekonstrukcijos įrengiant LTSR Politinių ir mokslo žinių skleidimo d-jos patalpas projektinė užduotis.* A. Brusokas. Vilnius, 1959.

VAA. F. 2, b. 58[a]–1. *Kotrynos bažnyčios Vilniuje L. Giros g. fasadų restauracijos projektai.* V. Gabriūnas. Vilnius, 1955.

VAA. F. 2, b. 257–5. *Vilnius Šv. Kotrynos bažnyčios stogo rekonstrukcija ir fasadų restauravimas. Darbo projektas.* J. Zibolis. Vilnius, 1971.

VAA. F. 2, b. 620–2. *Vilnius L. Giros 41. XVII–XIX a. respublikinės reikšmės paminklas. Teatro ir muzikos muziejus. Architektūriniai tyrimai. Priešprojektiniai darbai.* G. Juknevičienė. Vilnius, 1981.

VAA. F. 2, b. 620–5. *Vilnius L. Giros 41. Teatro ir muzikos muziejus. Eskizinis restauravimo pritaikymo projektas.* G. Juknevičienė. Vilnius, 1981.

VAA. F. 2, b. 204–14. *Vilnius L. Giros 41. Teatro ir muzikos muziejus. Bendras aiškinamasis raštas.* G. Juknevičienė. Vilnius, 1986.

VAA. F. 2, b. 204–45. *Vilnius Vilniaus g. 41. Teatro ir muzikos muziejus. 1987–1989 m. restauracijos brėžiniai.* G. Juknevičienė. Vilnius, 1990.

Žydų g. (buv. Stiklių skg.)

VAA. F. 2, b. 58–394. *Gyv. namo Vilniuje Stiklių skg. 2. Projektinė užduotis. Architektūrinė-statybinė dalis.* Z. Vanagaitė. Vilnius, 1970.

VAA. F. 2, b. 58–449. *Gyv. namo Vilniuje Stiklių skg. 2. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* T. 1, 2. Z. Vanagaitė. Vilnius, 1971.

VAA. F. 2, b. 58–324. *Gyv. namo Vilniuje Stiklių skg. 4 a. Projektinė užduotis.* G. Laucius. Vilnius, 1969.

VAA. F. 2, b. 58–324. *Gyv. namo Vilniuje Stiklių skg. 4 a. Darbo brėžiniai. Architektūrinė-statybinė dalis.* G. Laucius. Vilnius, 1969.

ZAPYŠKIO BAŽNYČIA

KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 460, p. 27. *Šv. Jono bažnyčia Zapyškyje.*

IKONOGRAFINIAI ŠALTINIAI

KPCA. *1925–1976 m. nufotografuotų architektūros ir archeologijos objektų negatyvų kortelių arba nuotraukų fondas.*

Jolitos Butkevičienės asmeninis archyvas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Adomonis, Tadas. „XIX a. antrosios pusės Lietuvos architektūra ir dailė". In: *Menotyra*, t. 3, 1971.

AIC Code of Ethics and Guidelines for Practice. Prieiga per internetą: http://aic.stanford.edu/about/coredocs/coe/index.html.

Architectural conservation in Europe / Edit. Sherban Cantacuzino. London: Architectural Press, 1975.

Assessing the Values of Cultural Heritage. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2001. Prieiga per internetą: http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf.

Athens Charter. Prieiga per internetą: http://www.icomos.org.athens_charter.html.

Balčiūnas, L. „Kai kurios paminklų restauravimo problemos specialiosios mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės praktikoje (1960–1965 m.)". In: *Muziejai ir paminklai.* Vilnius, 1968, p. 118–120.

Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algirdas. *Trakų miestas ir pilys.* Vilnius: Mokslas, 1991.

Baranauskas, Tomas. *Rusiją vienija pergalė prieš Lietuvą ir Lenkiją.* 2006 m. lapkričio 4 d. Prieiga per internetą: http://www.delfi.lt/news/ringas/abroad/article.php?id=11123577.

Baršauskas, Juozas. „Gyvenamieji ir kai kurie gotikiniai pastatai Kaune". In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai.* T. 1. Vilnius, 1960, p. 187–194.

Bartkienė, Janina; Kitkauskas, Napoleonas. „Vilniaus Onos bažnyčios restauravimas 1902–1909 ir 1969–1971 metais". In: *Architektūros paminklai.* T. 3. Vilnius, 1973, p. 72–86.

Baublienė, Lina. *Siesikų dvaro restauravimo koncepcijos ir rezultatų vertinimas.* Vadovė J. Butkevičienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.

Borovskis, Janas. „Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacijos darbų šviesoje“. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis* / Red. P. Karazija. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus leidykla, 1941, p. 211–215.

Bučas, Jurgis. „Paminklai ir jų apsauga“. In: *Lietuvos IX kongreso, vykusio 1990 gegužės 18–20 d., medžiaga*. Vilnius, 1990, p. 523–526.

Bučas, Jurgis. *Lietuvos kraštovaizdžio saugotinų kultūros vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai.* Kaunas: Architektūros ir statybos instituto rotoprintas, 1993, p. 23.

Bumblauskas, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795.* Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.

Butkevičienė, Jolita. „Architektūros paveldotvarkos teorinės minties raida“. In: *Meno istorija ir kritika*. T. 4. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008, p. 199–213.

Butkevičienė, Jolita. „Kauno rotušės aikštės paveldotvarka XX a. šeštąjį–devintąjį dešimtmečiais“. In: *Kultūros paminklai*, 2003, Nr. 10, p. 91–103.

Butkevičienė, Jolita. „Kas išsaugos Kauno miesto architektūros paveldą?“ In: Kultūros portalas *Kamanė.* Prieiga per internetą: http://www.kamane.lt/Kamanes-tekstai/2011-metai/Rugsejis/KAS-ISSAUGOS-KAUNO-MIESTO-ARCHITEKTUROS-PAVELDA.

Courtois, Stephanie; Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis; Paczkowski, Andrzej; Bartosek, Karel; Margolin, Jean-Louis. *Juodoji komunizmo knyga.* Vilnius: Vaga, 2000.

Čekanauskas, Vytautas; Nasvytis, Algirdas. „Padarykime pradžią“. In: *Literatūra ir menas,* 1981 gegužės 23, p. 2–3.

Čepaitienė, Rasa. *Kultūros sampratos Lietuvoje XX amžiuje.* Hum. m. dr. disertacija. VU. Vilnius, 2003.

Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo samprata modernioje Lietuvoje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

Čepaitienė, Rasa. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010.

Čigriejus, E. „Kėdainių senamiesčio ateitis“. In: *Mokslas ir gyvenimas,* 1974, Nr. 3, p. 26–28.

Dobužinskis, Mstislavas. „Apie senovės paminklų globojimą“. In: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 9, p. 220.

Drėma, Vladas. „Ad fontes, cives!“ In: *Krantai*, 1989, Nr. 4, p. 33.

Drėma, Vladas. „Apie kultūros paminklų būklę: Atviras laiškas.“ [LKP CK sekretoriui Lionginui Šepečiui]. In: *Europa 1988. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio almanachas.* Vilnius: Mintis, 1989, p. 281–308.

Earl, John. *Building Conservation Philosophy.* Shatesbury: Donhead, 2006.

Eco, Umberto. *Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai.* Vilnius: Tyto alba, 2011.

Feilden, Bernard M. *Conservation of the Historic Buildings.* Oxford: Butterworth Heinemann, 1994.

Feilden, Bernard M., Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės.* Vilnius: Savastis, 1998.

Forward Planning: The Function Of Cultural Heritage In A Changing Europe. Experts' contributions. Prieiga per internetą: http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Heritage/Resources/ECC-PAT(2001)161.pdf.

Galaunė, Paulius. „Dėl Jėzuitų bažnyčios remonto“. In: *Lietuva*, 1924, kovo 31, Nr. 75.

Galaunė, Paulius. „Dėl mūsų praeities paminklų likimo“. In: *Lietuvis.* 1926, rugsėjo 10, Nr. 36, p. 7–9; spalio 1, Nr. 39, p. 10–12.

Galaunė, Paulius. „Paruoštas senovės paminklų apsaugos įstatymas“. In: *Lietuvos aidas*, 1938, kovo 31, Nr. 144.

Gedzevičiūtė, Vaida. *Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia: istorinė-architektūrinė raida ir restauravimo vertinimas.* Vadovė J. Butkevičienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.

Gynybinės architektūros paminklų mokslinės-projektinės dokumentacijos ruošimas. Sud. S. Mikulionis, R. Kaminskas. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, Paminklų konservavimo institutas, 1986.

Glemža, Jonas. „Dabarčiai ir ateities kartoms“. In: *Kultūros barai,* 1977, Nr. 5, p. 17–21.

Glemža, Jonas. „Istoriniai centrai – miestų puošmena“. In: *Statyba ir architektūra,* 1973, Nr. 10, p. 4–7.

Glemža, Jonas. „Kultūros paminklai ir jų apsauga“. In: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 9, p. 1719.

Glemža, Jonas. „Lietuvos paminklotvarkos raida ir architektūrinis konsensusas“. In: *Archiforma.* 1998, Nr. 2, p. 74–80.

Glemža, Jonas. „Lietuvos paminklų restauravimo ir architektūros istorijos sąveika“. In: *Lietuvos ūkis*, 1991, Nr. 12, p.19–20.

Glemža J. „Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu“. In: *Architektūros paminklai.* T. 3. Vilnius, 1975, p. 3–11.

Glemža, Jonas. „Restauruojami miestai – paminklai“. In: *Gimtasis kraštas*, 1977, kovo 3, p. 3.

Glemža, Jonas. „Paminklų apsauga ir tvarkymas“. In: *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva.* T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 19–20.

Glemža, Jonas. „Kultūros vertybių, kultūros paminklų apskaitos darbai ir jų rezultatai Lietuvoje 1990–1996 metais“. In: *Kultūros paminklai.* T. 4. Vilnius, 1997, p. 195–200.

Glemža, Jonas; Jakučionis, Povilas. „Paminklosaugos raida Lietuvoje“. In: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga.* Vilnius: Savastis, 2000, p. 1–3.

Glemža, Jonas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

Glemža, Jonas; Katilius, Audronis; Purlys Evaldas. „Kultūros vertybių atstatymo problemos ir metodai“. In: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga.* Vilnius: Savastis, 2000, p. 70–72.

Gieda, Aurelijus. „Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“: populiarumo kontekstai“. In: *Naujasis židinys-Aidai,* 2007, Nr. 3, p.115–123.

Gimbutas, Jurgis. „Architektūros paminklų apsauga ir restauracija Lietuvoje po 1950 m.“ In: *Lituanistikos darbai.* T. 5. Čikaga, 1986, p. 213–261.

Glinskis, Rimvydas. „Samprotavimai apie architektūros restauraciją“. In: *Archiforma,* 2000, Nr. 3, p. 59–63.

Istorijos ir kultūros paminklų tyrimai ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 1988.

Jakučiūnas, Alfredas. „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“. In: *Architektūros paminklai.* T. 12. Vilnius, 1989, p. 44–70.

Jaloveckas, Romanas. „Kulto pastatų restauravimas ir naudojimas“. In: *Muziejai ir paminklai.* Vilnius, 1968, p. 111–117.

Jaloveckas, Romanas; Dambrauskaitė T. „Buvusios Šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai tyrimai“. In: *Architektūros paminklai.* T. 1. Vilnius, 1970, p. 89–104.

Jaloveckas, Romanas; Dambrauskaitė T. „Buvusios Šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai tyrimai“. In: *Architektūros paminklai.* T. 2. Vilnius, 1972, p. 79–90.

Jankevičienė, Algė. „Apie kulto pastatų restauravimą ir jų naudojimą“. In: *Muziejai ir paminklai.* Vilnius, 1968, p. 118–120.

Jankevičienė, Algė. *Vilniaus senamiesčio ansamblis.* Vilnius: Vaga, 1969.

Jankevičienė, Algė. *Vilniaus gotikos ansamblis.* Vilnius: Mintis, 1981.

Jankevičienė, Algė; Zareckienė, Dalija. „Kai kurie Lietuvos gotiškų gyvenamųjų namų architektūros bruožai“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 48.

Jankevičienė, Algė; Zareckienė, Dalija. „Karališkoji karčema“. In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. 4. Vilnius, 1974, p. 418–431.

Jankevičienė, Algė; Zareckienė, Dalija. „Kai kurie Lietuvos gotiškų gyvenamųjų namų architektūros bruožai“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 45–65.

Jučas, Mečislovas. „Kai kurie Biržų pilies ir senamiesčio istorijos metmenys“. In: *Architektūros paminklai*. T. 2. Vilnius, 1972, p. 28–45.

Jučas, Mečislovas. „Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atstatymo“. In: *Dienovidis*, 2001, sausis, p. 5.

Jurkštas, Jonas. „Kultūros paminklų apsaugos užuomazgos Lietuvoje“. In: *Kultūros barai*, 1979, Nr. 5, p. 65–66.

Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural conservation Theories*. D. Phil. Thesis. University of York, 1986. Prieiga per internetą: http://www.iccrom.org/ENG/e-docs/ICCROM_05HistoryofConservation.pdf.

Jurkštas, Vytautas. „Kauno senamiesčio tūrinė-erdvinė kompozicija“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975 p. 98–120.

Jurkštas, Vytautas. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika, 1994.

Jurkštas, Vytautas. „Vilniaus senamiesčio tūrinė-erdvinė kompozicija“. In: *Architektūros paminklai*. T. 4. Vilnius, 1977 p. 35–74.

Kalinowski, Konstatntyn. *Conservation and Protection of Historical treasures in People's Poland*. In: *Polish Western Affairs,* 1975, Nr. 1, p. 52–56.

Kaminskas, Romualdas. „Architektūros paminklai nūdienos poreikiams“. In: *Kultūros barai*, 1979, Nr. 8, p. 30–32.

Kaminskas, Romualdas. „Du dešimtmečiai – šimtmečiams“. In: *Kultūros barai,* 1970, Nr. 12, p. 39–41.

Kaminskas, Romualdas. „Gyvenamųjų namų restauravimas, rekonstravimas ir naudojimas“. In: *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1968, p. 76–80.

Kaminskas, Romualdas. „Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos“. In: *Architektūros paminklai*. T. 9. Vilnius, 1984, p. 3–5.

Kaminskas, Romualdas. „Kultūros paminklai ir mes“. In: *Literatūra ir menas*, 1979, lapkričio 17, p. 4–5.

Kaminskas, Romualdas. „Restauratorių penkmetis“. In: *Kultūros barai,* 1980, Nr. 10, p. 30–32.

Kaminskas, Romualdas. „Rūmai prikelti naujam gyvenimui“. In: *Kultūros barai,* 1974, Nr. 4. p. 20–22.

Kaminskas, Romualdas. *Praeities paminklai ir šiandiena*. Vilnius: Mintis, 1983.

Karčiauskas, Vitas. „Būsimoji paminklosauga“. In: *Literatūra ir menas,* 1989, rugpjūčio 5, p. 2–3.

Katinas, Petras. „Šventė su revanšo gaida“. In: *XXI amžius*. 2005, lapkričio 11. Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2005/11/11/pasa_01.html.

Kauno architektūra / Sud. A. Jankevičienė. Vilnius: Mintis, 1991.

Keršytė, Nastazija. „Valstybės archeologijos komisija“. In: *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 2, p. 27.

Keršytė, Nastazija. „Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje“. In: *Kultūros paminklai*, 2001. Nr. 8, p. 77–90.

Kiaupa, Zigmantas. *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.* Vilnius: Versus aureus, 2006.

Kitkauskas, Napaleonas. „Biržų antrosios pilies pylimai, fosa, redutas, tiltas“. In: *Architektūros paminklai*. T. 3. Vilnius, 1975, p. 136–156.

Kitkauskas, Napaleonas. „Konstruktyviniai sprendimai architektūrinių paminklų restauravimo praktikoje“. In: *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1968, p. 83–91.

Kitkauskas, Napaleonas. *Vilniaus pilys*. Vilnius: Mokslas, 1989.

Kitkauskas, Napaleonas. „Žemutinės pilies Valdovų rūmai: tyrimas, atkūrimo vizija ir prasmė“. In: *Dienovidis*, 2001, sausis, p. 5; p. 15–19.

„Ko nemato Vilniuje ir Kaune užsienio turistai“. In: *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*. 1975 rugpjūčio 31 (Nr. 18).

Krūminis Bronius. „Trakų salos pilies tyrinėjimai ir restauracija“. In: *Muziejai ir paminklai.* Vilnius, 1971, p. 122–129.

„Kultūros paminklų apsaugos įstatymas“, 1967 04 15. In: *Kraštotyra,* 1967, p. 5–8. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8576&p_k=1.

Kultūros paminklų restauravimo darbų praktika. Konferencijos medžiaga. Kaunas: Raidė, 1979.

Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, 1975.

Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Mokslas, 1977.

„Kultūros paveldo apsauga“. In: *Reglamentuojančių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Savastis, 1997.

Laučkaitė, Laima. *Ekspresionizmo raitelė Mariana Veriovkina*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.

Levandauskas, Vytautas; Mikulionis, Stanislovas. „Trakų pilių sienų medžiagos ir mūrijimo technika“. In: *Architektūros paminklai.* T. 3. Vilnius, 1975, p. 121–135.

Levandauskas, Vytautas; Levandauskienė, Regina; Simanavičius, Žibartas. *Kauno rotušės aikštė.* Vilnius: Mintis, 1981.

Levandauskas, Vytautas. „Kauno Rotušės aikštės 1924–1939 m. užstatymas“. In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai.* T. 7, sąs. 2. Vilnius: Mintis: 1981, p. 106–114.

Levandauskas, Vytautas (pasirašyta slapyvardžiu Levas Vilkauskas). „Kultūros paminklai – istorijos veidrodis“. In: *Kauno tiesa,* 1987, gegužės 23, Nr. 119, p. 3.

Levandauskas, Vytautas. „Restauruokime Antalieptės paminklus“. In: *Statyba ir architektūra*, 1987, Nr. 12, p. 22–23.

Levandauskas, Vytautas. „Ar įveiksim kryžių baimę?“ In: *Literatūra ir menas*, 1988, rugsėjo 3, Nr. 9, p. 13.

Levandauskas, Vytautas. „Kai griuvo skulptūros nuo bažnyčių“. In: *Vakarinės naujienos,* 1989, lapkričio 20, p. 2.

Levandauskas, Vytautas. „Prie dvarų griuvėsių“. In: *Kultūros barai*, 1989, Nr. 6, p. 42–45.

Levandauskas, Vytautas. „Gelbėkime dvarų sodybas!“ In: *Lietuvos aidas*, 1990, liepos 4, Nr. 30, p. 5.

Levandauskas, Vytautas; Vaičekonytė-Kepežinskienė, Renata. *Napoleonas Orda.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.

Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio / Ats. red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988.

Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII pradžios iki XIX a. vidurio. / Ats. red. A. Jankevičienė. T. 2. Vilnius: Mokslas, 1994.

Lietuvos architektūros istorija. Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918. / Red. kolegija A. Jankevičienė, V. Levandauskas, N. Lukšionytė, A. Miškinis. T. 2. Vilnius: Mokslas, 1994.

„Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“. In: *Vilniaus dailės akademijos darbai.* T. 26, Vilnius, 2000.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požiūrio likimas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.

Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija / Red. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

Lietuvos kultūros kongresas / sud. G. Kvieskienė. Vilnius: Lietuvos kultūros ir švietimo ministerija, 1991.

Lietuvos pilys / Ats. red. J. Jurginis. Vilnius: Mintis, 1971.

Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas (galiojantis nuo 2005 m.). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075.

„Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas". Vilnius, 2000-10-17, Nr. VIII–2073. In: *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 92–2889, p. 88–89.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T. 1. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

Lietuvos TSR Istorijos ir kultūros paminklų apsaugo ir naudojimo įstatymas (1977 m.). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8577&p_k=1.

„LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas, 1977 12 22, Nr. IX–2200". In: *LTSR Aukščiausios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*, 1977, gruodžio 31.

Lowenthal, David. „Fabricating Heritage". In: *History and Memory* 10 (1) Tel Aviv: Tel Aviv University, 1998. Prieiga per internetą: http://www.iupjournals.org/history/ham 10 - 1.html. [žiūrėta 2005 m. gruodžio 15 d.].

Lukšionytė, Nijolė. „Moderno stiliaus individualūs gyvenamieji namai Vilniuje". In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. VI, sąs. II / Ats. red. J. Baršauskas. Vilnius: Mintis, 1980, p. 70–82.

Lukšionytė Nijolė. „Istorizmo architektūros daugiabučiai nuomojamieji namai Vilniuje". In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. VIII, sąs. II / Ats. red. V. Barkauskas. Vilnius: Mintis, 1986, p. 70–82.

Lukšionytė, Nijolė. „Apie tvarią raidą ir Kauno Naujamiestį". In: *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai: mokslinės konferencijos medžiaga* [Vilnius, 2006]. Vilnius: VDA leidykla, 2006, p. 111–123.

Lukšionytė, Nijolė. „Kam Lietuvoje reikia kultūros paveldo?" In: *Archiforma,* 2006, Nr. 4, p. 94–97.

Lukšionytė, Nijolė. „Kauno Žaliakalnio reglamentas ir tvarios raidos nuostatos". In: *Kultūros paveldas: prarastos vertybės, neišnaudotos galimybės. Meno istorija ir kritika*. T. 1 Kaunas: VDU leidykla, 2005, p. 24–31.

Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais,* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

Markevičienė, Jūratė. „Kultūros paveldas vabzdžio žvilgsniu". In: *Literatūra ir menas*, 1992, sausio 18, p. 8–9, 12.

Markevičienė, Jūratė. „Kultūros paveldo samprata Lietuvoje: žvilgsnis į prabėgusį dešimtmetį". In: *Archiforma*, 1998, Nr. 2, p. 38.

Markevičienė, Jūratė. „Kuo restauratorius skiriasi nuo architekto novatoriaus". In: *Kultūros barai,* 1992, Nr. 9–10, p. 9–12.

Markevičienė, Jūratė. „Rytų Lietuvos paminklai". In: *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. T. 2. Vilnius: Savastis, 1998, p. 5–11.

Markevičienė, Jūratė. „Atstatymas (rekonstrukcija) istoriniame mieste: samprata ir pagrindinės nuostatos". In: *Statyba istorinėje aplinkoje. Tarptautinio seminaro medžiaga*. Vilnius, 1998.

Markevičienė, Jūratė. „Istorinių miestų atnaujinimas (renovacija) ir reabilitavimas – du tikslai du elgesio būdai". In: *Kultūros barai*, 1996, Nr. 1, p. 5–10.

Markevičienė, Jūratė. „Kultūros paveldas (gyvenimo terpės apsauga)“. In: *Lietuvos IX kultūros kongreso medžiaga*. Vilnius, 1990, p. 517–520.

Markevičienė, Jūratė. „Miesto paveldo autentiškumo aspektai: Lietuvos atvejis“. In: *Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai: mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1997.

Mikulionis, Stanislovas. „Gynybinės architektūros paminklų konservavimas ir restauravimas“. In: *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1968, p. 103–111.

Mikulionis, Stanislovas. „Naujausi duomenys apie Trakų salos pilį“. In: *Lietuvos pilys* / Ats. red. J. Jurginis. Vilnius: Mintis, 1971, p. 129–144.

Mikulionis, Stanislovas. „Trakai: atsitiktinė samplaika ir harmoninga visuma?“ In: *Literatūra ir menas*, 1977, birželio 18, p. 2.

Miškinis, Algimantas. „Istorija šalia tavęs“. In: *Literatūra ir menas*, 1981, gegužės 23, p. 3.

Miškinis, Algimantas. „Kaip saugosim Kėdainių senovę“. In: *Literatūra ir menas,* 1977, lapkričio 19, p. 2.

Miškinis, Algimantas. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis, 1991.

Miškinis, Algimantas. „Trakai senovė ir nūdiena“. In: *Literatūra ir menas,* 1979, sausio 13, p. 4.

Miškinis, Algimantas. „Kultūros paveldas ir jo apsaugos bei tvarkymo programa“. In: *Lietuvos IX kultūros kongreso medžiaga*. Vilnius, 1990, p. 33–37.

Monumentum. T. 3. ICOMOS, 1969. Prieiga per internetą: http://www.international.icomos.org/monumentum/vo3/index.html.

Mošinskis, Algirdas. „Lietuvos architektūros paminklų apsauga“. In: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923–925.

Mošinskis, Algirdas. „Dėl Lietuvos kultūros turtų“. In: *Naujoji Romuva,* 1938, Nr. 11, p. 273.

Murdosienė, D. „Fotografija paminklų apsaugoje“. In: *Kultūros barai*, 1980, Nr. 7, p. 36–39.

Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. Vilnius: LTSR Kultūros ministerija, 1986, p. 83.

Neviera, Valentinas. „Muziejuose mažėja lankytojų“. In: *Veidas*, 2009, rugpjūčio 3, Nr. 31, p. 51.

Oksas, Jurgis. „Kauno senamiesčio centrinės dalies urbanistinė raida nuo XVI a. pradžios iki XIX a. vidurio“. In: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. 6 (1). Vilnius, 1979, p. 31–45.

Oksas, Jurgis. *Perkūno namas Kaune*. Vilnius: Mintis, 1988.

Paknys, Mindaugas. *Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos dailės ir architektūros istorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Petrušonis, Vytautas. „Introdukuotieji kodai Kauno architektūroje“. In: *Urbanistika ir architektūra*. T. XXVIII, Nr. 3 priedas. Vilnius: Technika, 2004, p. 57–62.

Petrušonis, Vytautas. „Vietovės kultūrinio tapatumo semantinio modelio struktūra“. In: *Urbanistika ir architektūra*. T. XXVII, Nr. 3. Vilnius: Technika, 2003, p. 99–110.

Petrušonis, Vytautas. „Vietovės kultūrinio tapatumo aprašymo teorinės prielaidos“. In: *Urbanistika ir architektūra*. T XXV, Nr. 3. Vilnius: Technika, 2001, p. 128–134

Pilipavičius, Juozas Algirdas. „Teisiniai autentiškumo išsaugojimo aspektai“. In: *Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai: mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1997.

Pinkus, Stasys. *Apie gyvenamųjų namų – architektūros paminklų restauravimą konservavimą ir naudojimą. Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1968, p. 80–82.

Ramanauskienė, S. „Istorijos paminklų globa – visų pareiga“. In: *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1968, p. 80–81.

Riaubienė, Edita. *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai:* Hum. m. dr. disertacija. VGTU. Vilnius, 2003.

Riaubienė, Edita. „Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos". In: *Urbanistika ir architektūra.* T. 24, Nr. 1. 2000, p. 3–10.

Rupeikienė, Marija. *M. Gorkio gatvė Vilniuje.* Vilnius: Mintis, 1984.

Rymaszewski, Bohdan. *Polska ochrana zabytków.* Warszawa: wydawnictwo naukowe Scholar, 2005, p. 102.

Ruskin, John. *The Seven Lamps of Architecture.* New York: Dover Publications, 1989.

Shahani, Chandru J. *Accelerated aging of paper can it really foretell the permanence of paper.* Prieiga per internetą: *Preservation Research and Testing* Series. No. 9503, 1995. Prieiga internetu: http://www.loc.gov/preserv/rt/age/age.html [žiūrėta 2004 m. gruodžio 10 d.].

Sovietinė Lietuvos istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai / sud. A. Bumblauskas, N. Šepetys. Vilnius: Aidai, 1999.

Steponavičienė, Daiva. „Valdovų rūmai. Vizija". In: *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 1 (8), p. 35.

„Svarbesni paminklotvarkos darbai 1900–1970 metais". In: *Muziejai ir paminklai.* T. 5. Vilnius, 1983, p. 90–100.

Tarvydas, Balys. *Šiaulių katalikų Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kronika.* Šiaulių Aušros muziejus. Rankraštis. Šiauliai, 1970, l. (išrašas darytas Vytauto Levandausko, 1986 m.).

Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera, 2001.

The Burra charter (The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance), 1999. Prieiga per internetą: http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA-CHARTER-1999_charter-only.pdf.

The Charter of Cracow. Principles for Conservation and Restoration of Bilt Heritage. Cracow, 2000. Prieiga per internetą: http://www.metria.es/eng/servicios/docs/Charter_of_Cracow_2000.pdf.

The Charter of Riga. Prieiga per internetą: http://www.vsaa.lt/rygos_chart.htm.

Valstybinis LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. T. 1. Vilnius, 1958.

Valstybinis LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. T. 2. Vilnius, 1960.

Values and Heritage Conservation. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2000. Prieiga per internetą: http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/valuesrpt.pdf. [žiūrėta 2003 m. spalio 15 d.].

Viñas, Salvador Muñoz. *Contemporary Theory of Conservation.* Oxford: Elsevier Buterworth Heineman, 2005.

Vilniaus architektūra / Sud. A. Jankevičienė. Vilnius: Mokslas, 1985.

Zareckienė, Dalija. „Architektūrinis kompleksas Kaune, Rotušės a. Nr. 29". In: *Architektūros paminklai.* T. 6. Vilnius, 1980, p. 3–15.

Zareckienė, Dalija. „Gyvenamasis namas Kaune, Vilniaus g. Nr. 20". In: *Architektūros paminklai.* T. 1. Vilnius, 1970, p. 95–102.

Zareckienė, Dalija. „Perkūno namas Kaune". In: *Architektūros paminklai.* T. 2. Vilnius, 1972, p. 105–124.

Zubrys, Antanas. „Didysis Lietuvos statytojas". In: *Lietuvos rytas*, 2006, spalio 6.

Žemaitytė, Agnė. „Dėl Valdovų rūmų atstatymų yra entuziastingų šalininkų ir griežtų kritikų". In: *Respublika,* 1999, vasario 6, p. 22.

Feyerabend, Paul Karl. *Наука в свободном обществе (Господство науки – угроза демократии).* Prieiga per internetą: http://www.psylib.ukrweb.net/books/feyer01/txt21.htm#ch2 [žiūrėta 2010 m. rugpjūčio 3 d.].

Feyerabend, Paul Karl. *Против метода. Очерк анархистской теории познания.* Prieiga per internetą: http://www.psylib.ukrweb.net/books/feyer01/index.htm [žiūrėta 2010 m. rugpjūčio 3 d.].

Глемжа, Йонас. *Методические направления работ по реставрации памятников каменной архитектуры Литовской ССР.* Автореферат. Москва, 1974.

Реставрация памятников архитектуры / Ред. С. С. Подъяпольский. Москва: Стройиздат, 1988.

INTERVIU

Interviu su architekte-restauratore Liuda Perevičiene. Kaunas, 2000 m. balandžio 12 d. Užrašė Jolita Butkevičienė.

Interviu su architektu-restauratoriumi Žibartu Simonaičiu. Kaunas, 2002 m. gegužės 10 d. Užrašė Jolita Butkevičienė.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Trakų miesto ir pilių vaizdas apie 1600 m. T. Makovskio graviūra.

2. Trakų salos pilies rezidencinių rūmų griuvėsiai. XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

3. Trakų salos pilies priešpilio pietvakarių bokšto, vakarinių ir pietinių kazematų griuvėsiai XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

4. Trakų salos pilies priešpilio pietvakarių bokštas, vakariniai ir pietiniai kazematai po tarpukariu vykusių konservavimo darbų. XX a. šeštas dešimtmetis. Nuotrauka iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

5. Trakų salos pilies planas. Sudarė S. Mikulionis. Iliustracija iš knygos: *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* / Ats. red. J. Minkevičius. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 103.

6. Atstatytos Trakų salos pilies vaizdas iš pietų. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

7. Rezidencinių rūmų pagrindinio fasado atkūrimo pirmas variantas. Autorius. B. Krūminis. Iliustracija iš knygos: Baliulis, Algirdas; Mikulionis Stanislovas; Miškinis Algirdas. *Trakų miestas ir pilys.* Vilnius: Mokslas, 1991, p. 258.

8. Rezidencinių rūmų pagrindinio fasado antras variantas. Autorius. B. Krūminis. Iliustracija iš knygos: Baliulis, Algirdas; Mikulionis Stanislovas; Miškinis Algirdas. *Trakų miestas ir pilys.* Vilnius: Mokslas, 1991, p. 258.

9. Atstatytų Trakų salos pilies rezidencinių rūmų pietrytinio korpuso ir donžono vaizdas iš pietų pusės. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

10. Atstatytų Trakų salos pilies rezidencinių rūmų ir donžono pietrytiniai fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

11. Atstatytas Trakų salos pilies rezidencinių rūmų šiaurės vakarų korpusas ir galinis (šiaurės rytų) fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

12. Atstatytas Trakų salos pilies rezidencinių rūmų galinis (šiaurės rytų) fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

13. Atstatytas Trakų salos pilies donžono pagrindinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

14. Atstatytas Trakų salos pilies donžono kiemo fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

15. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio pietvakarių pusė. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

16. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio šiaurės rytų pusė. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

17. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio pietryčių fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

18. Atstatytos Trakų salos pilies rezidencinių rūmų vidaus kiemelio šiaurės vakarų fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

19. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Vakarinių kazematų, pietvakarių bokšto ir pietinių kazematų fragmentai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

20. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Vakarinių kazematų fragmentas ir šiaurės vakarų bokštas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

21. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Vakarinių kazematų centrinė dalis. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

22. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Trikampiai kazematai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

23. Atstatytos Trakų salos pilies trikampių kazematų bokštelis. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

24. Atstatytos Trakų salos pilies priešpilis. Pietinių kazematų, pietryčių bokšto ir užkonservuotų rytinių kazematų fragmentai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

25. Atstatytos Trakų salos pilies įvažiavimo bokšto pietinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

26. Atstatytos Trakų salos pilies pietvakarinis bokštas ir pietinės sienos fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

27. Atstatytos Trakų salos pilies vakarinių kazematų vakarų fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

28. Atstatytos Trakų salos pilies šiaurės vakarų bokštas ir vakarinių kazematų vakarų fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

29. Atstatytos Trakų salos pilies gynybinės sienos rytinė dalis. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

30. Atstatytos Trakų salos pilies pietryčių bokštas ir pietinės sienos fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

31. Biržų pilies rezidencinių rūmų likučiai. Vaizdas iš pietvakarių. 1926 m. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

32. Biržų pilies rezidencinių rūmų vakarinis fasadas. XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

33. Biržų pilies rezidencinių rūmų likučiai. Vaizdas iš pietryčių. 1926 m. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

34. Biržų pilies rezidencinių rūmų likučiai. Vaizdas iš pietryčių. XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

35. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Pagrindinis (rytinis) fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

36. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Pietinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

37. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Vakarinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

38. Atstatyti Biržų pilies rezidenciniai rūmai. Šiaurinis ir vakarinis fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

39. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Atstatyto pietinio korpuso rytų fasadas ir restauruoto laiptinės priestato pietų fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

40. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Atstatyto pietinio ir restauruoto šiaurinio korpuso vakarų fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

41. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Restauruotų šiaurinio korpuso rytų fasadas ir laiptinės priestato šiaurės fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

42. Namas Vilniuje, Stiklių g. nr. 4. Restauruotų šiaurinio korpuso rytų fasado ir laiptinės priestato fragmentai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

43. Perkūno namas Kaune. Rytinis fasadas XX a. pr. Nuotrauka iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

44. Restauruotas Perkūno namas Kaune. Rytinis ir pietinis fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

45. Restauruotas Perkūno namas Kaune. Vakarinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

46. Restauruotas Perkūno namas. Šiaurinio fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

47. Perkūno namų frontonas. 1902 m. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

48. Restauruotas Perkūno namų rytinis frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

49. Seniausias Perkūno namo rytinio ir vakarinio fasadų piešinys. XIX a. pirma pusė. Iliustracija iš knygos: Oksas, Jurgis. *Perkūno namas Kaune*. Vilnius: Mintis, 1988, p. 5.

50. Restauruotas Perkūno namo vakarinis frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

51. Restauruoto Perkūno namo pietų fasadas J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

52. Restauruoto Perkūno namo pietų fasado fragmentas su atstatytais laiptais. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

53. Vilniaus gatvė Kaune. 1915 m. Dešinėje pusėje senosios klebonijos pietų fasado fragmentas. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

54. Namai Vilniaus g. nr. 7 (senoji klebonija) ir nr. 11 Kaune. K Šimonio piešinys. 1918 m. Iliustracija iš knygos: *Kauno architektūra* / Sud. A. Jankevičienė. Vilnius: Mintis, 1991, p. 323.

55. Restauruota senoji klebonija, pietų korpuso pietų (pagrindinis) fasadas. (Kaunas). J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

56. Restauruota senoji klebonija, pietų ir vakarų korpusų kiemo fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

57. Restauruota senoji klebonija, vakarų korpuso rytinis ir šiaurinis fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

58. Restauruota senoji klebonija, vakarų fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

59. Senosios klebonijos restauruotas rytinis frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

60. Senosios klebonijos restauruotas vakarinis atikas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

61. Senosios klebonijos restauruotas šiaurinis frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

62. Namo Kaune, Rotušės a. nr. 29, pietų fasado vaizdas. XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

63. Namas Rotušės a. nr. 29 Kaune. Restauruotų gotikinio ir renesansinio korpusų pietinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

64. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto renesansinio korpuso rytinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

65. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto gotikinio korpuso (dešinėje) ir renesansinio korpuso (kairėje) kiemo fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

66. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto gotikinio korpuso kiemo frontonas. J. Butkevičienės nuotrauka.

67. Namas Rotušės a. nr. 29. Restauruoto renesansinio korpuso kiemo priestatai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

68. Namo Rotušės a. nr. 29 sgrafito technika atkurta frizo juosta. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

69. Namų Kaune Rotušės a. nr. 28 (kairėje) ir nr. 29 vaizdas XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

70. Namas Rotušės a. nr. 28 Kaune. Restauruotas pietinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

71. Namo Rotušės a. nr. 28 restauruoti kiemo fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

72. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinio korpuso rytinio fasado šiaurinė dalis. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

73. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas. M. Barvickio piešinys 1909 m. Iliustracija iš knygos: Levandauskas, Vytautas; Levandauskienė, Regina; Simanavičius, Žibartas,. *Kauno rotušės aikštė.* Vilnius: Mintis 1981, p. 132.

74. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas. K. Šimonio akvarelė 1920 m. Iliustracija iš knygos: Levandauskas, Vytautas; Levandauskienė, Regina; Simanavičius, Žybartas. *Kauno rotušės...* p. 133.

75. Namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas. A. Preso piešinys. 1923 m. Iliustracija iš knygos: Levandauskas, Vytautas; Levandauskienė, Regina; Simanavičius, Žybartas. *Kauno rotušės aikštė.* Vilnius: Mintis, 1981, p. 135.

76. Restauruotas namo Rotušės a. nr. 28 vakarinis frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

77. Restauruotas namo Rotušės a. nr. 28 rytinis frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

78. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruotas pagrindinis (pietvakarių) fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

79. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto pagrindinio fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

80. Namo Aušros Vartų g. nr. 6 restauruotas pagrindinio fasado frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

81. Namo Aušros Vartų g. nr. 6 restauruoto pagrindinio fasado frontono sgrafito fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

82. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto gatvės korpuso pietryčių (kiemo) fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

83. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto gatvės korpuso pietryčių fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

84. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto kiemo korpuso pietryčių fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

85. Namas Aušros Vartų g. nr. 6 Vilniuje. Restauruoto kiemo korpuso pietryčių fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

86. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas. Restauruotas šiaurės fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

87. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas. Restauruotas rytų fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

88. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas. Restauruoti pietų ir vakarų fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

89. Vilniaus universiteto pastato S. Daukanto kieme atikas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

90. Namas Pilies g. nr. 12 Vilniuje. XX a. šeštas dešimtmetis. Nuotrauka iš KPCA *1925–1976 m. nufotografuotų architektūros ir archeologijos objektų negatyvų kortelių arba nuotraukų fondo*, negatyvas nr. 2251.

91. Namas Pilies g. nr. 12 Vilniuje. Restauruotas pagrindinis fasadas. Pirmas frontono variantas. Nuotrauka iš KPCA *1925–1976 m. nufotografuotų architektūros ir archeologijos objektų negatyvų kortelių arba nuotraukų fondo*, negatyvas nr.4826.

92. Namas Pilies g. nr. 12 Vilniuje. Restauruotas pagrindinis fasadas. Antras frontono variantas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

93. Namo Pilies g. nr. 12, restauruotas frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

94. Kauno senamiesčio vaizdas 1915 m. Pirmame plane namai Rotušės a. nr. 1, nr. 2, nr. 3, nr. 4, nr. 5, nr. 6. Nuotrauka iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

95. Namai Rotušės a. nr. 1, nr. 2 ir nr. 3 Kaune. XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

96. Namas Rotušės a. nr. 2 Kaune. Restauruotas vakarinis (pagrindinis) fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

97. Zabielų rūmai Kaune (Rotušės a. nr. 10). 1917 m. Iliustracija iš *Die Wohe,* 1917, nr. 27 p. 935. J. Butkevičienės asmeninis archyvas.

98. Zabielų rūmai Kaune. 1942 m. B. Buračo nuotrauka. Iš KPCA *1925–1976 m. nufotografuotų architektūros ir archeologijos objektų negatyvų kortelių arba nuotraukų fondo*, negatyvas nr. 3410.

99. Zabielų rūmai Kaune. Restauruotas pagrindinis (šiaurės) fasadas. J. Butkevičienės 2011 m. nuotrauka.

100 Namas Vilniaus g. nr. 7 (senoji klebonija) ir nr. 11 Kaune. 1942 m. B. Buračo nuotrauka. Iš KPCA *1925–1976 m. nufotografuotų architektūros ir archeologijos objektų negatyvų kortelių arba nuotraukų fondo*, negatyvas nr. 3400.

101. Namas Vilniaus g. nr. 11 Kaune. Restauruoti pietinis ir rytinis fasadai. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

102. Namas Vilniaus g. nr. 11. Restauruoto rytinio fasado fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

103. Napoleono namo frontonas. Kaunas, 1916 m. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

104. Restauruotas namo Vilniaus g. nr. 11 frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

105. Restauruotas namo Vilniaus g. nr. 21 Kaune pagrindinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

106. Restauruotas namo Vilniaus g. nr. 21 pagrindinio fasado frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

107. Namas Pilies g. nr. 13 Vilniuje. Restauruotas gatvės fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

108. Namas Karmelitų g. nr. 3 Vilniuje. Gatvės fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

109. Namas Karmelitų g. nr. 3. Gatvės fasadas. Buvusio gotikinio namo fasado atodanga. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

110. Namas Karmelitų g. nr. 3. Kiemo fasadas. Buvusio gotikinio namo fasado atodanga. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

111. Namo Rotušės a. 26 Kaune restauruoto rytinio fasado pietinė pusė. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

112. Namo Rotušės a. 26 restauruoto rytinio fasado šiaurinė pusė. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

113. Kauno bernardinių vienuolyno tvoros atodangos. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

114. Namo Universiteto g. nr. 3 Vilniuje vakarinio korpuso gatvės fasadas. Restauruota buvusio gotikinio namo fasado atodanga. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

115. Namo Universiteto g. nr. 3 restauruotos gotikinio namo šiaurinės dalies fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

116. Namo Universiteto g. nr. 3 restauruotos gotikinio namo centrinės dalies fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

117 Kauno rotušė. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

118. Kauno rotušės bokšto pirmas aukštas. Centre restauruotas XVI a. pabaigos portalas ir arkinės nišos. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

119. Kauno rotušės pietinis fasadas. Restauruotas XVI–XVII a. portalo fragmentas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

120. Kauno rotušės pietinis fasadas. Restauruota XVI a. vidurio „asilo nugaros“ kontūro sąrama. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

121. Kauno rotušės šiaurinis fasadas. Liuftklozeto langelio atodanga. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

122. Kauno rotušė. Šiaurinis fasadas. Rytinės dalies atodangos. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

123. Napoleono namas Kaune. 1916 m. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

124. Napoleono namas Kaune. Restauruotas pagrindinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

125. Napoleono namo restauruotas frontonas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

126. Kėdainių centrinė aikštė. 1908 m. Centre matyti Didžiosios g. namai nr. 6 ir nr. 4. Nuotrauka iš bylos KPCA. F. 5. Ap. 1, b. 371, p. 16.

127. Restauruoti namai Didžiojoje g. nr. 6 ir nr. 4 Kėdainiuose. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

128. Raudonės pilies pietinio fasado ir bokšto fragmentai. 1941–1943 m. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

129. Raudonės pilis. 1944 m. susprogdinto pietinio fasado ir bokšto vaizdas. Nuotrauka iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

130. Raudonės pilis. Atstatyto pietinio fasado ir bokšto fragmentai. J. Butkevičienės 2010 m. nuotrauka.

131. Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

132. Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia XX a. penktas dešimtmetis. Nuotrauka iš J. Butkevičienės asmeninio archyvo.

133. Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

134. Restauruotų Kauno bernardinių vienuolyno centrinių rūmų pagrindinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

135. Kauno Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčia. XX a. pr. Atvirukas iš J. Butkevičienės asmenino archyvo.

136. Kauno panorama. T. Makovskio graviūra 1601–1609 m.

137. Kauno Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčia su įrengta aukšta bokšto smaile. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

138. Namas Rotušės a. nr. 3 Kaune. Restauruotas pagrindinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

139. Atstatytų Valdovų rūmų pietinis fasadas. J. Butkevičienės 2009 m. nuotrauka.

140. Restauruota Šv. Gertrūdos bažnyčia Kaune. Pietinis fasadas, vakarinio fasado pietinė dalis ir bokštas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

141. Restauruota Šv. Gertrūdos bažnyčia Kaune. Šiaurinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

142. Restauruotos Šv. Gertrūdos bažnyčia iš apsidės pusės. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

143. Restauruotos Šv. Gertrūdos bažnyčios vakarinio frontono ir bokšto trečiojo tarpsnio arkatūros pietų pusė. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

144. Siesikų rūmų šiaurinis fasadas. XX a. pr. Nuotrauka iš bylos KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 256, p. 58.

145. Restauruojamas Siesikų rūmų šiaurinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

146. Siesikų rūmų pietinis fasadas. XX a. pr. Nuotrauka iš bylos KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 256, p. 58.

147. Restauruojamas Siesikų rūmų pietinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

148. Siesikų rūmų rytinis bokštas XX a. pr. Nuotrauka iš bylos KPCA. F. 3. Ap. 1, b. 256, p. 58.

149. Restauruojamas Siesikų rūmų rytinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

150. Siesikų rūmų vakarinis bokštas 1940 m. Nuotrauka iš KPCA *1925–1976 m. nufotografuotų architektūros ir archeologijos objektų negatyvų kortelių arba nuotraukų fondo*, negatyvas nr. 2849.

151. Restauruojamas Siesikų rūmų vakarinis fasadas. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

152. Hausmano namo Laisvės al. 80 / Maironio g. 26 Kaune, vaizdas 2005 m. J. Butkevičienės nuotrauka.

153. Hausmano namo Laisvės al. 80 / Maironio g. 26 Kaune, vaizdas po XXI a. perstatymo darbų. J. Butkevičienės 2014 m. nuotrauka.

SUMMARY

THE CONSERVATION OF LITHUANIAN ARCHITECTURAL HERITAGE: LOSSES AND DISCOVERIES

In the second half of the 20th century in Lithuania first consistent and integrated works of heritage maintenance were started. The islands of Trakai and Biržai castles were rebuilt and the restored buildings of the Old Towns of Vilnius, Kaunas, Klaipėda and Kėdainiai revealed the past of our architectural heritage. After the removal of the layers that had formed in the 19th–the beginning of the 20th centuries, old architectural strata were uncovered and Gothic, Renaissance and Baroque architecture was raised from forgetfulness. A lot of buildings reconstructed and restored during the Soviet times have become the most important foci of our Old Towns. In the monograph *History of Lithuanian Architecture* they are presented as authentic Gothic and Renaissance creations. However, are they authentic indeed? Although several decades have already passed, these objects have not been thoroughly researched and assessed from the viewpoint of restoration methodology thus far. Therefore, today two salient problems are emerging: 1) whether these *paradigmatical* examples of architecture indeed repeat a former look of originals; 2) unidentified past mistakes of heritage conservation create a favourable environment for the spread of the same mistakes. Consequently, it is very important to know whether restored buildings reveal for us primary information and to be aware of what is genuine, what is recreated or just a created imitation of the middle of the 20th century. Thus the object of the present monograph is the **conservation of Lithuanian masonry architectural heritage during the Soviet period (1950–1990)** with the main attention being focused on the work of reconstruction and restoration, the analysis of scientific validity, the investigation of the authenticity of the form of recreated fragments and the establishment of the survival of historical material (in the sense of form

and substance). The Soviet period is being defined from 1950, since that year consistent works of architectural heritage conservation were started.

During the Soviet period only the positive side of the conservation of architectural heritage carried out was being stated, a considerable attention was paid to statistical presentation and one did not go deep into the validity of conducted scientific work and the main problems related to the authenticity of recreated architectural composition and preservation of original substance were not realized and identified. Such an attitude towards architectural heritage conservation shows that its significance and direct influence on the spread of values lying in objects of architectural heritage were not properly perceived.

The all enumerated factors have dictated the aim of the present monograph which is **building on contemporary theories of heritage conservation to assess the reconstruction and restoration of Lithuanian masonry architectural heritage during the Soviet period.**

The subject of the present study has determined the employment of different scientific research methods. In addition to the methods of historical, analytical, empirical, comparative, and formal analysis the method developed by the author and relatively called as formal-reconstructive has to be distinguished. The method has been applied when a reconstructed (fully rebuilt) or restored architectural composition is compared with the data of architectural and iconographic research with the main attention being paid to the scientific validity of recreated building parts and components. This method enables to reveal how much authentic information (building materials, architectural elements, and etc.) remains there in the architecture which underwent the invasion of heritage conservation as well as to establish the affinity of the recreated prospect to the former authentic one.

In the course of the research, the process of the selection of architectural heritage objects proceeded in three stages. First of all, attempts have been made to familiarize with the material consisting of reports on architectural research, projecting and the work carried out on the buildings that underwent different maintenance work. In this way, the numerousness and geographical spread of conservation operations have been revealed as well as the types of conservation methods applied during the Soviet times have been established

according to the scope of the work carried out on particular objects. The further research has involved buildings where the reconstruction and restoration work was conducted. This stage has disclosed solutions for the problems of the recreation of compositionally important architectural parts and details that were applied during the Soviet times. For the follow-up the most symptomatic objects best reflecting tendencies of the Soviet time heritage conservation have been selected.

The further research on the conservation of the Lithuanian architectural heritage during the Soviet period in this work builds on archival documents, scientific monographs, articles and other literature.

The primary and most important material on the reconstruction and restoration work conducted in Lithuania during the Soviet period that has been accumulated in the archives of Vilnius County and the Centre for the Lithuanian Cultural Heritage. However, from the point of view of information the situation is not good. Only a small part of the conducted reconstruction and restoration work has been described in scientific reports. In the most exhaustive and explicit way, the architectural research and work performed on heritage conservation are characterized in the reports prepared by Dalija Zareckienė. Yet, the majority of other authors often paid the main attention not to a consistent characterization of architectural research and processes of heritage conservation, but to a chronological description of works carried out, frequently absolutely not indicating the grounds on which architectural details or even whole compositions had been recreated. There is a fair number of such uninformative examples. They include and most reports on the restoration of Vilnius University buildings. In respect of the analysis of recreated details, the material on the reconstruction work of Trakai island is either not always sufficiently comprehensive. The quality of scientific reports was influenced by a great number of different factors. Documents summing up all performed works were very often written after several years had passed, and in the case of the Trakai island castle even after more than a decade, when the architects-restorers were in parallel working on several objects and the processes being described had already been starting to sink into forgetfulness. Considerable problems arose when researching those buildings the reconstruction and restoration work of which was absolutely not described. In such cases, the

information of architectural research has been analysed and the obtained data has been compared to reconstruction and restoration projects as well as the material of nature. However, it has been most difficult to examine objects the architectural research data on which remained not summarized and not released in separate cases. One of them is the Biržai castle. The scientific documents grounding its rebuilding were not prepared, the data of architectural research was not systematized and, in the remaining material on historical research and projects, the building (recreation) of such an important architectural element as the arcade of the ground floor of the main facade appears to be motiveless. There is a similar situation and with the buildings of the Town Hall of Kaunas No 2 and 3, the Raudonė castle and some other objects about the recreation of which there is no any data. These facts show that the then institutions executing the protection and maintenance of architectural heritage did not perceive the significance of the documentation of the work carried out and, in this way, future generation have lost the possibility to find out about the validity of the recreation of some objects, all the more as during the heritage conservation work authentic substance was often destroyed and its place was taken by innovations.

The first chapter ***The Development of Architectural Heritage. From Romanticism Towards Pragmatism in Europe. From Destruction Towards Systematic Management in Lithuania*** examines the trends in the formation and spread of the theories of architectural heritage conservation. The situation of the Lithuanian cultural heritage in the 19th–the first half of the 20th centuries and the development of theoretical thought in the Soviet times are also adjacent to the analysis.

The foundation of architectural heritage conservation in Europe was developed in the 19th century. The period of the first half of the 19th–the first half of the 20th centuries is called the early stage of architectural heritage conservation. At that time two different trends of heritage conservation formed. The theory and practice of restoration spread over a larger part of Europe were oriented towards a romanticised recreation of architectural heritage objects. The most famous representative of this trend, the French architect Eugin Viollet le Duc, theoretically substantiated the conception of *stylistic* restoration

maintaining that the genuine primary state of an object is not the one that was realized, but the one which was conceived. However, such an approach to architectural heritage met not just wide approval, but also criticism. The movement against *stylistic* restoration started to form in England. It rested on the perception that each object belongs to its specific historical and cultural context; therefore, it is impossible to recreate signs of the past time. One of the most famous theoreticians of this trend John Ruskin indicated as the only means capable of ensuring the preservation of past legacy to be conservation.

The wave of intense restorations of architectural objects in Europe in the 19th century failed to reach Lithuania. The apparatus of Tsarist authorities perceptively considering cultural heritage to be a source of the consolidation of national identity consciously inhibited activities of heritage protection and maintenance. Romanticized fixations of old buildings (by V. Smakauskas, N. Orda and others) and isolated statements on the subject of their preservation were the only actions aimed at calling the attention to perishing monuments. The first decade of the 20th century should be viewed as the beginning of the heritage conservation work in Lithuania. One of the first objects to the preservation and accentuation of the architectural value of which scientifically grounded preservation-restoration work was applied became the St. Ann's church in Vilnius.

After the World War I Europe enters a qualitatively new stage of life. Having rejected the creative interpretation in the first half of the 20th century, it became possible to combine contrasting principles of the restoration and preservation theories. In the meantime, norms of heritage conservation became subject to discussion at the international level. The International Congress in Athens validated the aspiration to preserve the object of architectural heritage as it has become over time without trying to reconstruct its original composition. Advanced theoretical interwar provisions, showing clear separation from the prevailing trends of the 19th century, became a significant starting point for the further development of heritage conservation.

However, the interwar Lithuanian architectural heritage conservation experienced no significant qualitative change. The facts indicate that in the interwar Republic of Lithuania historical buildings and urban structures, as authentic witnesses of the past, did not become a part of national identity.

Even the authoritarian regime which viewed culture as a means capable of ensuring its existence and idealized an honourable past of Lithuania did not include the architectural heritage into the sphere of propaganda. Old buildings received the attention only occasionally when saving particular objects from decay or destruction (because of this reason the preservation work was carried out on the castles of Kaunas, Panemunė and Raudonė). Meanwhile, in the Vilnius Region occupied by Poles the situation was much better. Here the Polish heritage conservation system was operating and the Chief Monument Conservator's Office took care of the preservation and restoration of the remains of the Gediminas' castle in Vilnius and the Trakai island castle as well as of the research and supervision of some other objects. The Polish authorities and public, on the contrary, perceived the Vilnius Region and its heritage as their own, belonging to Poles, and because of these reasons tried to preserve it. During the first decade of occupation the Soviet government inspired a large-scale destruction of cultural monuments.

The search of the ways how to revive the architectural heritage after the decisions of World War II was an individual responsibility for every country in Europe. However, in the post-war period the increasingly deepening realization that cultural wealth is of global significance rather than the value of one country evolved; therefore, heritage conservation faced the development of close international cooperation. This stage of the development of heritage conservation covering the fourth – tenth decades of the 20th century is called the classical period.

At that time the theory was focused on the unfolding of objective information preserved in architectural properties; therefore, natural sciences were brought into its field. Architectural heritage was started to be treated as a historical testimony of the past which cannot be falsified. As a result, the work of restoration and preservation had to be grounded on findings of scientific investigation of an object. Nevertheless, the classical heritage conservation was lacking philosophical speculation and such underlying concepts as *objectivity, truth* and *authenticity* were not defined and were frequently treated erroneously. Consequently, in the field of heritage conservation there emerged a contradictory situation. On the one hand, by using substantial scientific instruments it became possible to recreate and highlight architectural forms of

the previous periods, which undoubtedly constituted the positive side of the development. On the other hand, the statement that these operations return an object to its genuine state is erroneous, as in this way it is disinclined to accept the history of an object, although it is always stressed that it is necessary to preserve signs of all the periods. Having perceived contradictions lying within this theory, the attention was shifted from the *object,* which was in the centre of theories of classical heritage conservation in the tenth decade of the 20th century, towards the *group of subjects concerned about the fate of heritage.* The fundamental concept of *truth* was replaced by the *communication between the object and subject.* Contemporary heritage conservation is based on principles of democracy, is declaring the importance of an open society, a dialogue and sustainable activity as well as orienting towards factors that depend on subjects, i.e. towards the *value*, *meaning* and *function* of a heritage object.

At that time the Lithuanian heritage conservation, because of the restrictions on information characteristic of the Soviet times, had to tackle anew a lot of problems which had been solved in West Europe long ago. With the work of architectural heritage conservation started from 1950, for two more decades there was no common methodology regulating these processes. At the beginning of the eighth decade the situation was improved by the only scientific work devoted to architectural heritage conservation which was J. Glemža's dissertation titled "Methodological Trends of the Restoration Work on the Masonry Architecture of the Lithuanian SSR". Having focused on the creation of a theoretical foundation for practical activity, in his works, J. Glemža systematized and defined all methods for the maintenance of architectural heritage objects. The methodology for heritage conservation formulated and described by the author, in essence, does not contradict to the Venice Charter which is the most important international document regulating restoration work. It is akin to the aesthetical theory which at that time permeated through Italy and is characterized by a fair amount of features typical of the classical heritage preservation (and common to the scientific and aesthetical ones). The sharpest conflict with international norms is evidenced in regard to the relic of the 19th century approach legitimized in the Soviet time Lithuania that of making reference to analogies. Doubts are also raised by the approach towards reconstruction introduced by J. Glemža which attri-

butes to this work not only the function of recreation, but also the employment of modern architectural forms and means for the creation of missing details. Assessing such attitudes towards reconstruction work it is possible to maintain that the ascription of the recreation of lost fragments which is based on scientific research and the creation of completely new details to the same methodology is not correct, because these works are contrary to each other and are based on different approaches. The levelling of contraries can unconsciously lead to an erroneous conclusion that when faced with a lack of data one may create unknown fragments.

The trends of Soviet heritage conservation is well revealed by the system of architectural heritage assessment, developed by V. Jurkštas, which is directed at the preservation of the elite architectural heritage objects of visible stylistic features and an exceptional artistic composition. The given methodology can be ascribed to the aesthetical theory. According to such an assessment system, buildings that were lacking in the above mentioned stylistic and artistic properties and, as the experience shows, most frequently representing the 19th–the beginning of the 20th centuries, were doomed to perish.

Heritage Conservation In Lithuania In Soviet Times. Between Science And Creation. The present part of the monograph building on the archival data and the research on nature analyses the heritage conservation work on Lithuanian masonry architecture carried out during the Soviet period. The main attention is being paid to the analysis of the performed reconstruction and restoration work thereby determining the employed methods of heritage conservation works and types of recreation.

It has been established that, according to the scope of the work carried out on architectural objects, the heritage conservation work can be subdivided into the following types:1) recreation (reconstruction); 2) restoration: a) the complete restoration of a building; b) the partial restoration of a building: the prospect of, most frequently, one or, more rarely, several (but not of all) facades of a building is being recreated; and c) fragmentary restoration: in one or several facades compositions of the early architectural elements are being exposed, restored and displayed; 3) preservation.

The recreation was and still is the most difficult process of heritage conservation requiring an exceptionally vast amount of objective information on the former volumetric-spatial structure and architectural composition of facades, the plan of the inside and details of the interior of an object lost. Such an amount of information can be gathered only about objects that had been at length inventoried and (most frequently) fell into decay or were destroyed in the 20th century. Architectural objects inventoried in such a coherent manner could not be found in Lithuania in the second half of the 20th century, but the remains of several castles important to Lithuanians had survived and despite the lack of data some of these objects: Trakai island castle and residential palace of the Biržai castle, were recreated. The research has shown that a greater part of the recreation work on the Trakai island castle varied from the 20th century regulations for heritage conservation and repeated the 19th century mistakes of West Europe: the work was based on romantic interpretations and analogies of other objects. Meanwhile, the residential palace of the Biržai castle, regardless of some fragments recreated by means of interpretation, repeated the essential architectural features of the former Renaissance palace.

The complete restoration constitutes another procedure applied to Lithuanian Old Towns which is akin to recreation. The name shows that by applying the given type of restoration the whole architectural composition lying under superstrata of different periods is being recreated. The application of such a procedure to the whole building would be determined by findings of scientific research. The authentic *fragments found in all facades of a building and at least in some of premises would become the basis for a complete restoration* and would be used as a foundation for the recreation of the former configuration of the plan, volumetric-spatial structure, the architecture of all the facades and, as much as possibilities of the application allowed, the scheme of the inside plan. Most frequently attempts were made to return to a building the early, Gothic or Renaissance, look. This one was the most difficult type of restoration during which all architectural layers of different periods as well as superstructures and extensions not related to the chosen period for the recreation are dismantled and destroyed parts are recreated. Restoration is often related not only to building, but also destruction. Rare exceptions when destruction was minimal could be illustrated by the cases of the Perkūnas House

(Aleksoto str. No 6) and Old Rectory (Vilniaus str. No 9) located in Kaunas the primary configuration of the plan and volumetric-spatial structure of which had changed insignificantly in the course of several centuries. A more complicated restoration involved the houses in Rotušės av. No 29 and No 28 in Kaunas where the volumetric-spatial structures and exterior compositions of the 19th–20th centuries had survived. By means of the complete restoration in these buildings Gothic and Renaissance compositions were recreated. A greater or smaller deficiency of authentic material was faced in the already mentioned as well as in other researched cases involving the application of the complete restoration method.

The partial restoration is the most frequently employed type of heritage conservation work in the practice of the Lithuanian architectural heritage conservation. The given method when several (but not all) or only one (a more frequent case) street facades are being recreated was used for the maintenance of masonry buildings of Vilnius, Kaunas and Kėdainiai Old Towns. The choice for the partial restoration was mostly determined by the amount of authentic information. At this point it should be emphasized that chiefly, as in the case of the complete restoration; Gothic and Renaissance compositions were being returned. The partial restoration was applied to the houses in Pilies str. No 12 and No 13 in Vilnius as well as in Rotušės av. No 2 (in these buildings the main facades were restored by bringing in the Gothic forms) and Rotušės av. No10 in Kaunas (the Zabiela palace where the main Renaissance facade was restored) and other buildings. Thus, although the procedure of the partial restoration is of a smaller extent compared to the complete restoration, the investigation of the buildings restored in this way has showed the same striving to recreate a composition as completely as possible irrespective of whether the amount of authentic information is sufficient or not.

The fragmentary restoration constitutes such a method of heritage conservation during which authentic fragments of the earlier architectural compositions which survived in facades are exposed, restored and displayed. In Lithuania there emerged a wide spectrum of fragmentary restoration examples: from the exposure of the whole Gothic composition in facades of the 19th century architectural trend of historicism to the demonstration of small authentic architectural details (friezes, lintels of openings, etc.). The given

method of heritage conservation was applied to the houses in Karmelitų str. No 3 in Vilnius (the facade of the 19th century displays a restored and subtly integrated facade of a small Gothic house), Rotušės av. No 26 (fragments of the Gothic composition were exposed) in Kaunas and the Town Hall of Kaunas (the facades display authentic and recreated details of the Gothic and Renaissance architecture). The investigations have revealed that exposures often demonstrate not only authentic, but also restored fragments. Such treatment of exposures is at variance with international regulations for heritage conservation.

The Preservation work is meant to secure surviving layers. During the Soviet period in Lithuania this operation of heritage conservation was used most rarely**.** Preservation was mostly an integrate part of the restoration work. The preservation method was employed for the Kaunas castle, part of Vilnius Higher castle and Medininkai castle. As it has been already mentioned, when using the given method of heritage conservation the outside of a building was changed marginally, therefore, such complicated tasks of the recreation of fragments or details that had to be sold during the reconstruction or restoration of buildings did not emerge.

Further, the research carried out has shown that the substantiation of the heritage conservation work was conducted on the basis of: a) information of scientific research; b) logical interpretations inspired by scientific research; c) the combination of scientific research and creative interpretation; and d) creative interpretation.

Information of scientific research is the most accurate method for the recreation of missing parts: architectural research or objective visual material reveals an accurate former picture of a fragment being recreated. The missing parts recreated by this principle enable to exactly repeat a destroyed composition. In this case, information which survived in an object itself and / or photo-fixation and / or drawings of object measurements become the principle objective source for recreation. The architectural composition recreated in this way repeats the former look. It has to be stated that none of the objects which underwent works of heritage conservation could be characterized by the abundance of authentic information; therefore the given method was applied for the recreation of only isolated details of separate buildings. On the

basis of this method, the restoration was carried out of the old, yet remaining in a sufficiently good state, pediments of the Napoleon's House (Muitinės str. No 14 in Kaunas) and Perkūnas House. Photographs helped to restore the towers of the Raudonė castle and the Church of St. Peter and Paul in Šiauliai and the pediment of the house located in Didžioji str. No 6 in Kėdainiai. Such recreations founded on scientific research enable to reveal the architectural composition which repeats a lost authentic look with possible digressions from the former original being quite insignificant.

In the case of logical interpretations inspired by scientific research, the amount of scientific information is not sufficient for the complete recreation of a fragment and the lacking data is obtained by means of mathematical (geometrical) calculations. The proximity of a restored fragment to that one which had vanished was determined by the amount of authentic information retained in the authentic fragment. The research carried out on the work of architectural heritage conservation during the Soviet period has showed that logical interpretations inspired by scientific research were relatively frequently used as a means of recreation. This method was employed to tackle the problems of the destroyed size or fragmented architectural details and missing elements of the compositional structure. The given method was also used for the recreation of the height of the residential palace of the Trakai island castle as well as the height and the shape of the roof of the southern casemates and the height of the south-western tower of this castle. Mathematical calculations helped to approximately determine the oriel of the main facade of the Perkūnas House, the eastern ascent of the staircases of the Gothic block of the house in Rotušės av. No 29 and architectural details of other buildings that underwent the work of heritage conservation. In cases when the maintenance of an architectural heritage object involves logical interpretations inspired by authentic fragments it is not possible to exactly determine the extent to which the recreated information coincides with the former look.

In the case of the combination of scientific research and creative interpretation, survived authentic fragments are not sufficient for the complete restoration of an object; therefore, in order to reach compositional unity, missing parts of fragments are created by means of artistic interpretation and analogies. The given group also subsumes recreations founded on works of the fine

arts. Although this constitutes iconographical material which should belong to the area of scientific research, yet artists often rendered architectural elements (frequently and whole buildings) not in an exact way digressing from an original and scrutinising the environment through the prism of Romanticism, therefore, the information found in works of the fine arts can often be subjective. The iconography of the fine arts was used for the rebuilding of the top of the tower of the Franciscan Church of the Assumption of the **Blessed Virgin Mary** (Vytautas the Great) and the recreation of the western pediment of the house in Rotušės av. No 28 in Kaunas. The attic of the Old Arsenal in Vilnius was recreated according to a watercolour by P. Smuglevičius and the studies on Vilnius Renaissance buildings. The shortage of authentic information was supplemented with improvisations. Such behaviour was used for the restoration of the pediment of the street facade of the house located in Aušros vartų str. No 8 in Vilnius. Here, by means of the interpretation of the survived fragments the upper part of the pediment was created. The methods of scientific research and that of creative interpretation in heritage conservation work conditionally should also subsume the founding on analogies when information "is borrowed" from the same or other objects. In this way, the remaining pediment of the Napoleon's House was used as a basis for the recreation of the second and third stages of the Renaissance pediment cresting the southern facade of the house in Vilnius str. No 11 in Kaunas. The recreation of the street pediment of the house located in Didžioji str. No 4 in Kėdainiai was partially based on the analogy of an adjacent house (situated in Didžioji str. No 6). The investigations of reconstructed and restored objects have revealed more examples of the founding on analogies. The carried out research has showed that the supplementation of forms based on artistic interpretation and analogies disguises a serious problem: while observing a building it is impossible to distinguish among details recreated according to research material, those which repeat forms present in other buildings and those which are created building on remains of authentic data. Thus, an observer may perceive all the information as an authentic or research-grounded reconstructed fragment of the past, though it would be not truth.

In the case of creative interpretation, authentic information only shows that there was a particular detail, but there is no data about its appearance.

Consequently, that lost detail is being created. The given method of recreation was employed not once during the reconstruction of the palace of the Trakai island castle. There were no even slightest references to the former height of the roofs and shape of the residential palace. It was not known whether the parapets surrounding the palace had been closed and integrated under the common roof of the building or open, as both variants seemed to be possible. The architect-restorer B. Krūminis, building on aesthetical and practical criteria, suggested to build closed parapets and to cover the palace with a hip-roof. This decision was absolutely hypothetic and based on only aesthetical attitudes of the second half of the 20th century. The existence of the former tower in the outer part of the castle's triangular casemates at the junction of the defensive walls was witnessed only by a greater thickness of the walls compared to other places. Very little time was given to the projecting of this element; therefore, scientific research was not carried out. A simple quadrangular form was chosen for the tower and its height and the form and slopes of the roof were matched up to the surrounding structures. The author of the reconstruction projects S. Mikulionis, assessing the validity of the recreation of the triangular casemates, claimed: "Why the triangular casemates are designed in the way as they appear soon will become a puzzle." The creative improvisation was also used for the recreation of the pediment of the house in Didžioji g. str. 12 in Vilnius during the reconstruction of which attempts were made not to create a Gothic detail, but with the help of stylized means to remind about its existence. Consequently, it can be maintained that the problem of the pediment of the given house was tackled competently. However, in general, such recreation of elements which is based only on creation does not meet international regulations for heritage conservation.

The investigation of the recreation work carried out during the Soviet period has revealed a deeply rooted practice of the destruction of authentic masonry and architectural details, which, in principle, contradicts the conception of recreation. The facts show that, regardless of the degree of their survival, authentic elements were being destroyed in all structures of the Trakai island castle (in the residential palace, authentic masonry areas were broken down in the donjon, the remains of the survived arch in the triangular casemates were destroyed, etc.) and many other objects. The restoration that

was carried out in Lithuania can be called *fasadism*, as in buildings during works of heritage conservation only facades were being left. Restoration works removed from buildings the 18th–19th century spans, partitions, floors, doors, windows, stoves and other details not related to the chosen period for restoration. During the restoration of buildings principles of material compatibility were violated and traditional technologies were not employed, although such behaviour met the requirements that were in force at that time in Lithuania.

The final part ***The Consequences of Heritage Conservation. The Lessons Leraned and Unlearned*** presents the assessment of the restoration work carried out during the Soviet period. It reveals the succession of the Soviet time heritage conservation tendencies during the Independence period (1990–2008). The given part also analyses circumstances which determined a constant repetition of the same mistakes that disagree with the contemporary conception of reconstruction and restoration. The focus is laid on the reasons which induced restorers to recreate and to copy not observing regulations for restoration and reconstruction or even to create architectural compositions as old as possible at times destroying the authentic later period legacy of an artistic value.

The research has revealed that there are both positive and negative outcomes of the given process of heritage conservation. Thanks to only reconstruction and restoration, secular buildings representing the Gothic and Renaissance periods were recreated. Objects were made to display or show more intensified artistic, technical, economic and social relationship values. By adjusting old buildings restorers created new images of the cities, new relations of buildings with the environment and made the recreated buildings dominants of the Old Towns. An observer can read live the history of old towns, although here the lack of information objectivity has been evidenced. It is not possible to distinguish in buildings between repetitions of authentic forms and the 20th century interpretations. Thereby one of the most important values, the *cognitive* one, loses its meaning. Thus, it can be maintained that restoration had to more frequently involve exposures, rather than the recreation / creation of the whole lost composition.

However, the case study of heritage conservation during the period of Independence reveals the impact of the positive and negative heritage conservation traditions of the Soviet period on the present-day heritage conservation. The rebuilding of the Royal Palace shows that during the Independence period the conception of cultural heritage which formed during the Soviet times has not changed, the importance of the object authenticity has remained not realized and a faulty tradition of the adjustment of the history has been continued. Meanwhile, the restoration of the St. Gertrude's Church has to be assessed positively. There was a sufficient amount of material for the recreation of the chosen Gothic composition except for the roof of the tower. Thanks to the heritage conservation work a lost composition demonstrating the architectural style of the end of the 15th – the beginning of the 16th centuries was returned. However, the recreation of the Renaissance architecture of the Siesikai Palace cannot be assessed positively. For this object of architectural heritage, an inappropriate restoration conception was chosen, since, as the conducted research has shown, the amount of the material was not sufficient to create the Renaissance composition and the information gaps were filled by methods contradicting international regulations for heritage conservation. It should be stressed that during the restoration an authentic classicistic composition was destroyed.

Further, it is searched for the answer to the question why the recreation or creation of the old architecture became so important rather than the preservation of authentic information. Analysing the situation it has been noticed that a symbolic Lithuanian world-view which had formed in the course of the last centuries during the Soviet period once again had a favourable environment for its thriving and unfolding. The honourable past of Lithuania became a base enabling not to lose the national consciousness and such conditions determined a false identification of authenticity with the primary state. The recreation of architectural values was influenced by symbolic past thinking and it was namely this factor which to the greatest extent had conditioned the widely spread trend to recreate an architectural form as old as possible at any price. The architectural heritage was not perceived as a historical document; as a result, formerly lost details of a composition were created or copied and presented as authentic ones. It is also important that in Lithuania there were

no traditions of architectural heritage conservation. The first serious steps of the reconstruction and restoration work were made during the Soviet times. Architects without the restorer's background dominated in the process of decision making related to heritage conservation and their willingness to create was often stronger than the necessity to preserve. A paradoxical fact has to be stated that during the Soviet times there emerged favourable conditions to transfer the symbolic thinking of the interwar period into the plane of cultural heritage. The old architecture was started to be viewed as a particular symbol and missing parts were being simply created.

The research on works of architectural heritage conservation has revealed two different features of this process: an obvious wish to recreate the lost architecture and the inappreciation of authentic material. During the spread of the given two attitudes the reconstructive-creative springs rather than those of preservation started to predominate in the area of heritage conservation.

Translated by Rasa-Monika Knyza, Renata Kupčiūnienė

Butkevičienė, Jolita

Bu393 Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai. Mokslo monografija / Jolita Butkevičienė. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universtitetas; Vilnius: Versus aureus, 2014. – 240 p.: iliustr., pav., lent., bibliogr.

ISBN 978-609-467-047-3 (spausdintas)
ISBN 978-9955-34-490-2 (spausdintas)

ISBN 978-609-467-046-6 (internetinis)
ISBN 978-9955-34-489-6 (internetinis)

Monografijoje tyrinėjamos Lietuvos mūrinės architektūros restauravimo ir rekonstravimo tendencijos, daugiausia dėmesio skiriant sovietmečiu atliktiems darbams. Čia nagrinėjamos kelios glaudžiai susijusios temos. Gilinamasi į Europos istorinę patirtį, lygiagrečiai apžvelgiama padėtis Lietuvoje. Tarptautiniame kontekste analizuojama Lietuvos mūro architektūros paveldotvarkos situacija ir atskleidžiama kokybinė kaita, vykusi penkis aktyviausios veiklos dešimtmečius. Sovietmečiu rekonstruotų ir restauruotų pastatų architektūros darbai lyginami su architektūrinių ir ikonografinių tyrimų duomenimis, esminį dėmesį skiriant moksliniam atkuriamų pastato dalių ir detalių pagrįstumui. Atlikti darbai vertinami vadovaujantis tarptautinėmis paveldotvarkos teorinėmis nuostatomis, o esamos problemos atskleidžiamos nagrinėjant daug konkrečių Lietuvos mūro architektūros paveldo pavyzdžių. Monografijoje taip pat analizuojama sovietmečiu susiklosčiusių mūro architektūros restauravimo tendencijų įtaka šių dienų paveldotvarkai. Ieškoma priežasčių, lėmusių savitą istorinių pastatų restauravimo ir rekonstravimo sampratą.
Knyga skirta kultūros paveldo specialistams, architektūros tyrinėtojams, architektams, studentams ir visiems besidomintiems Lietuvos architektūros paveldu.

UDK 72(474.5)(091)(075.8)

Jolita Butkevičienė
Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai
Mokslo monografija

Redaktorė Ilona Čiužauskaitė
Maketuotojas Rimantas Adominis

2014 07 25. Tiražas 300 egz. Užsakymo Nr. K14-045.

Išleido:

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248, Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@bibl.vdu.lt

„Versus aureus“ leidykla
Rūdninkų g. 10, LT-01135, Vilnius
www.versus.lt | info@versus.lt